

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KYL-2012-0001

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN DIŞ POLİTİKA
PROGRAMLARI (1983-2007)

HAZIRLAYAN

Yavuz YÜCE

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU

AYDIN 2012

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KYL-2012-0001

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN DIŞ POLİTİKA
PROGRAMLARI (1983-2007)

HAZIRLAYAN

Yavuz YÜCE

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU

AYDIN - 2012

YAVUZ YÜCE

TÜRKİYE’DE SİYASİ PARTİLERİN DIŞ POLİTİKA PROGRAMLARI (1983-2007)

ÖZET

Bu çalışma, Türk siyasal hayatında önemli roller üstlenmiş olan siyasi partilerin dış politika konusundaki yaklaşımlarını, 1983 ile 2007 yılları arasında incelenmesini içermektedir. Türk siyasal partilerinin geleneksel Türk dış politikası çerçevesinde izledikleri yöntem ve açılımların daha iyi anlaşılması için Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan 2007 yılına kadarki dönemde, Türkiye dış politikasının kısa bir analizi yapılmıştır. Bunu yaparken iç dinamiklerin önemi de yadsınmamıştır.

Kavramsal çerçevenin oluşturulması amacıyla çalışmada öncelikli olarak dış politika, siyasi partiler ve siyasi partiler üzerinde etkili olan faktörlerin tanımlanması yoluna gidilmiştir. Daha sonra Türk dış politikasının tarihsel süreci ve bu süreç üzerinde etkili olan faktörler ele alınmış, 1980 sonrasında öne çıkan Türk siyasi partilerinin dış politika programları ile hükümet programları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, literatürde daha önce bakir kalmış bir alan olan 1980 sonrası Türk siyasi partilerinin dış politika yaklaşımlarını ele alarak, Türk dış politikasının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlama amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi partiler, siyaset, dış politika programları, Türk dış politikası, parti programları.

YAVUZ YÜCE
FOREIGN POLICY PROGRAMS OF THE TURKISH POLITICAL PARTIES (1983–2007)

ABSTRACT

This study, which assumed an important role in Turkish political life of political parties on foreign policy approaches, and includes between 1983 and 2007. Turkish political parties within the framework of Turkish foreign policy pursued by traditional methods and initiatives to be understood well from the foundation of the Republic of Turkey during the period until the year 2007, a brief analysis of Turkey's foreign policy is being made. In doing so, the importance of internal dynamics does not ignore.

In this study in order to establish the conceptual framework, our priority is to identify the foreign policy, political parties and the factors that are effective on political parties. Subsequently, the Turkish foreign policy in the historical process and the factors that influence this process was handled and the Turkish political parties after 1980, the outstanding foreign policy programs and government programs tried to put out. Therefore, this study aim to discuss the area previously left untouched foreign policy approaches by addressing the post-1980 Turkish Political Parties in the literature, are intended to contribute to a better understanding of Turkish foreign policy.

Keywords: Political parties, politics, foreign policy programs, Turkish foreign policy, party programs.

ÖNSÖZ

Bugün dünyada ve Türkiye’de tartışılan pek çok değer ve bunlara yüklenen anlamın, farklılık arz ettiğine kuşku yoktur. Bu, tüm insanlığa mal olmuş evrensel değerler için de geçerlidir. Gerek bireysel gerekse de devlet bazında, teoride ve pratikte anlam karmaşasının hüküm sürmekte olduğunu söylemek bu bağlamda yanlış olmayacaktır. Sosyal hayatta bu anlam denizinde olması gereken, olan ve bize yansıtılan arasındaki çelişki, manipülatif yönelimleri açığa çıkarmakta, bu da neyin ne olduğu konusunda kafa karışıklığına neden olmaktadır. Dolayısıyla ister yapay ister koşulların gerektirdiği şekilde olsun, ortada bir değişimin olduğu yadsınamaz. Peki ama toplum olarak biz, bu değişimden nasıl etkileniyoruz? Bunun nasıldan ziyade, yönetim ilişkileri içerisinde hangi araçlarla olduğunu söyleyebiliriz. Şayet ortada bir yöneten-yönetilen ayrımı varsa, siyasetten bahsetmek gerekir. Bu da en başta karşımıza, değişimi sembolize eden araçlar olarak siyasi partileri çıkarır.

Ülke içinde olduğu gibi devletlerarası münasebetlerde de toplumu bilgilendirmek, ulusal menfaatlerin bir gereği olduğu gibi aynı zamanda ulusun geleceği açısından da hayati bir önem ifade eder. Şayet uğrunda ölen varsa, vatan var oluyorsa ve biz, bizi yönetenleri seçiyorsak, yöneticiler bize karşı sorumludurlar. Bu da yönetilenleri, yönetenlerin üzerine taşır. En azından teoride böyle bir sonuca ulaşılabilir. Uygulama ise tartışılabilir.

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de siyasi hayatı irdelerken, üretim ilişkileri ve sınıfsal mücadeleler göz ardı edilemez şüphesiz. İktidar mücadelelerinde geri planda kalan, toplumun temelini oluşturan halk kitleleri olmaktadır. Yani yönetilenler veya modern tabiriyle seçmenler. Toplumun büyük bölümü olan bu kesimler, yani asıl üretici ve tüketici güçler, çoğunlukla siyasi alanda bir parti ile temsil edilirler ya da edildiklerini düşünürler. Yönetime katılma bakımından ise bu konuya şüpheyle yaklaşmak yerinde olur. Her ne kadar toplumun büyük kesimi milli görevi olan vergisini doğrudan ve dolaylı olarak ödüyorsa da, hükümeti mali anlamda destekleyen kesimler, iktidarı yönlendirme işini menfaatleri ve rasyonellikleri gereği başkasına bırakma eğiliminde değildirler. Buna karşın halkın desteği siyasi partileri iktidara taşıyacağından önemli olan, iyi propaganda yapmak ve seçmen oylarını toplamaktır. Nasıl yapıldığı ise genellikle kurullarla sınırlandırılmıştır. Ancak kuralları belirleyenler de kendileri olduğu için nasıl sorusu çoğunlukla bir anlam ifade etmez. Yine de birer siyasi örgütlenme olan partiler, amaçlarını, vaatlerini ve kimlerin sesi olduklarını ortaya koymak için programlar yayımlarlar. Bu, ufak da olsa seçmenlerin bilgilenmelerine yarar ve oyların

yönünü belirler. Fakat asıl sorulması gereken soru parti, iktidara geldikten sonra bu vaatlerini yerine getirir mi yoksa getirmiş gibi mi yapar? Zira eğer getirmezse, sonraki dönemde iktidarda kalma şansı yok denecek kadar az olabilir. Dolayısıyla manipülasyon ve dezenformasyon günümüzün anahtar kavramı olarak ortaya çıkmaktadır ki, olması gereken, olan ve bize yansıtılan seçim zamanında, popülist politikalar ve ahbab-çavuş ilişkilerinden sonra “oy”un yönünü belirleyen en önemli faktörlerdir. Bunlardan sonra ve toplumun çok az bir kesiminin dikkatle incelediği parti programının geldiği söylenebilir. Bu betimsel çalışma da, tüm bu değişkenler nazarında parti programları içerisinde dış politika konusunu işlemektedir. Parti ve hükümet politikaları irdelenirken ise literatür taraması ve belgesel gözlem tekniklerinden yararlanılmıştır. Böylece daha önce çalışılmamış bir konuyu, araştırma alanı olarak belirleyen bu tez çalışması, bilimsel bir nitelik kazanmıştır. Ayrıca konusu itibariyle bu çalışmanın özgün bir niteliğe sahip olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

Yüksek lisans eğitimimde bana yeni bakış açıları sunan ve bu çalışmayı hazırlarken bana yol gösteren danışmanım Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU’na, her zaman yanımda olan ve sevgisiyle beraber desteğini esirgemeyen nişanlım Zeynep OK’a ve maddi, manevi benim daima arkamda olan çok değerli aileme teşekkürlerimi sunarım. Onlar olmasaydı bu çalışma da olmazdı.

İÇİNDEKİLER

Özet	ii
Abstract	iii
Önsöz	iv
İçindekiler	vi
Kısaltmalar Listesi	x
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	8
1.1. Politika	8
1.2. Dış Politika	9
1.2.1. İç ve Dış Politika Ayrımı	12
1.2.2. Siyasal Sistem, Karar Alma ve Örgütlenme	15
1.3. Siyasi Partiler	18
1.3.1. Siyasal Partilerin Yapısı ve İşlevleri	22
1.3.1.1. Siyasal Parti Yapısını Etkileyen Faktörler	24
1.3.1.1.1. İç Faktörler	24
1.3.1.1.2. Dış Faktörler	29
1.3.2. Siyasal Parti Türleri	30
1.3.3. Parti ve Program İlişkisi	34
1.4. Parti İçi Siyasal Katılma	35
1.5. Baskı Unsurlarının Parti ve Politika Üzerindeki Etkileri	37

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 1923-1980 YILARI ARASI DIŞ POLİTİKASI	43
2.1. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası	43
2.1.1. Kuruluş, Uluslararası Ortam ve Komşularla İlişkiler	43

2.1.2. Çok Taraflı İşbirliği Dönemi	45
2.1.3. Türk Dış Politikasında Denge Arayışları	47
2.1.4. Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri	49
2.2. İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dış Politikası	50
2.3. Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası	54
2.3.1. 1950-1960 Yılları Arasında Türk Dış Politikası	54
2.3.1.1. Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paktına (NATO) Kabul Edilmesi	54
2.3.1.2. Türkiye'nin Bölgesel Girişimleri ve Kriz Dönemlerinde Türk Dış Politikası	56
2.3.1.2.1. Suriye Krizinde Türk Dış Politikası	56
2.3.1.2.2. Süveyş Krizinde Türk Dış Politikası	57
2.3.2. 1960-1970 Yılları Arası Türk Dış Politikası	58
2.3.3. 1970'li Yıllar: Türk Dış Politikasında İstikrarsızlık	60
2.3.3.1. Türk Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu	65
2.3.3.1.1. 1974 Yılına Kadar Türkiye'nin İzlediği Kıbrıs Politikaları	69
2.3.3.1.2. 1974 Sonrası Türk Dış Politikasında Alternatif Arayışları	71
2.3.4. 1970'lerden 1980'lere Amerika Birleşik Devletleri-Türkiye İlişkileri	73
2.3.4.1. Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA)	76
2.3.4.2. Çevik Kuvvet	77
2.3.4.3. Yunanistan'ın NATO'un Askeri Kanadına Dönüşü	79
2.3.5. 1980'lere Kadar Topluluk-Türkiye İlişkilerinin Genel Görünümü	80
2.3.5.1. Demokrat Parti Dönemi Avrupa Ekonomik Topluluğu ile İlişkiler	82
2.3.5.2. 1960-1974 Yılları Arası Avrupa Ekonomik Topluluğu İle İlişkiler	83
2.3.5.2.1. Ankara Antlaşması ve Ek Protokoller	85
2.3.5.3. Avrupa Topluluğu'nun 1980-1983 Dönemi Türkiye Tutumu	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1980 ASKERİ DARBESİ VE SONRASINDA TÜRKİYE'DEKİ SİYASİ GELİŞMELER	92
3.1. 1980 Öncesi İç Siyasi Gelişmeler	92
3.2. 1980 Öncesi Uluslararası Ortam ve Dinamikler	97
3.3. 24 Ocak Kararları	101

3.4.	1980 Askeri Darbesi	107
3.5.	24 Ocak Kararlarının Etkileri: 1980 Sonrası Ekonomik Duruma Genel Bir Bakış	110
3.6.	1982 Anayasası: Yönetimde İstikrar Arayışları	113
3.7.	Küresel Ekonomiye Eklemlenme Sürecinde Türkiye	117
3.8.	1980 Sonrası Türk Siyasi Hayatında Öne Çıkan Partiler	123
3.8.1.	Sağ ve Muhafazakar Partiler	123
3.8.1.1.	Anavatan Partisi (ANAP)	124
3.8.1.2.	Milli Görüş Partileri	125
3.8.1.3.	Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	127
3.8.1.4.	Doğru Yol Partisi (DYP)	128
3.8.1.5.	Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	130
3.8.2.	Radikal Sol ve Merkez Sol Partiler	132
3.8.2.1.	Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SODEP-SHP)	132
3.8.2.2.	Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	134
3.8.2.3.	Demokratik Sol Parti (DSP)	136

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLER-TÜRK DIŞ POLİTİKASI İLİŞKİSİ VE SİYASİ PARTİLERİN DIŞ POLİTİKA SÖYLEMLERİ: 1983-2007.....	139
4.1. ANAP'ın Parti ve Hükümet Programında Dış Politika.....	142
4.1.1. ANAP Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası	154
4.1.1.1. Ortadoğu'daki Gelişmeler ve ANAP Politikaları	158
4.1.1.1.1. İran-İrak Savaşı'nda ANAP'ın Politikası.....	160
4.1.1.1.2. Irak'ın Kuveyt'i İşgali, Körfez Savaşı ve ANAP'ın Politikası.....	162
4.1.1.2. ANAP Dönemi Avrupa Topluluğu-Türkiye İlişkileri	170
4.1.1.3. Sovyetler Birliğinin Dağılması ve ANAP Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Politikası	175
4.1.1.4. ANAP Dönemi Türkiye'nin Balkan Politikası	187

4.2.	DYP'nin Parti ve Hükümet Programında Dış Politika	195
4.2.1.	DYP Dönemi Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri ve Gümrük Birliği Anlaşması	204
4.3.	SHP ve CHP'nin Parti Programında Dış Politika.....	208
4.4.	Milli Görüş Partileri (MSP-RP-FP-SP) ve Refah Partisi Hükümeti Dönemi Programlarında Dış Politika	220
4.5.	DSP'nin Parti ve Hükümet Programında Dış Politika	227
4.5.1.	DSP Dönemi Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri	241
4.6.	MHP'nin Programında Dış Politika	244
4.7.	AKP'nin Parti ve Hükümet Programında Dış Politika	254
4.7.1.	11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası ve AKP	270
4.7.2.	AKP Dönemi Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri	277
Değerlendirme	.....	281
Sonuç	.....	288
KAYNAKÇA	.....	293

Kısaltmalar Listesi

- AA: Ankara Anlaşması
- AB: Avrupa Birliği
- ABD: Amerika Birleşik Devletleri
- ABGS: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
- AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu
- AGİK: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
- AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
- AGSK: Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği
- AKÇT: Avrupa Kömür ve Çelik Teşkilatı
- AKKA: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
- AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi
- ANAP: Anavatan Partisi
- AP: Adalet Partisi
- ASALA: Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu
- ASEAN: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
- AT: Avrupa Topluluğu
- BAB: Batı Avrupa Birliği
- BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu
- BİO: Barış İçin Ortaklık Projesi
- BM: Birleşmiş Milletler
- BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
- BOP: Büyük Ortadoğu Projesi
- BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
- CENTO: Merkezi Antlaşma Teşkilatı
- CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
- COB: Zincirleme Harekat Üsleri Anlaşması
- D8: Gelişmekte Olan Sekiz Ülke
- DÇM: Dövizle Çevrilebilir Mevduat

DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DP: Demokrat Parti
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
DSP: Demokratik Sol Parti
DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü
DTP: Demokrat Türkiye Partisi
DYP: Doğru Yol Partisi
ECO: Ekonomik İşbirliği Örgütü
EFTA: Avrupa Serbest Ticaret Birliği
EOKA: Kıbrıslıların Milli Mücadele Örgütü
EURATOM: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
EUREKA: Avrupa Bilimsel İşbirliği Teşkilatı
FP: Fazilet Partisi
GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi
GATT: Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması
GB: Gümrük Birliği
GGAÖ: Karadeniz’de Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemler İnsiyatifi
HEP: Halkın Emek Partisi
HP: Halkçı Parti
IDP: İslahatçı Demokrasi Partisi
IMF: Uluslararası Para Fonu
ISAF: Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti
İEA: Milletlerarası Enerji Ajansı
İKÖ: İslam Konferansı Örgütü
İMKB: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İSEDAK: [İslam Konferansı Örgütü](#) Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi
KDP: Kürdistan Demokratik Parti
KDV: Katma Değer Vergisi
KEİ: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

KOB: Katılım Ortaklığı Belgesi
KP: Katma Protokol
KYB: Kürdistan Yurtseverler Birliği
MB: Merkez Bankası
MC: Milletler Cemiyeti
MÇP: Milliyetçi Çalışma Partisi
MGK: Milli Güvenlik Kurulu
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP: Milli Nizam Partisi
MSP: Milli Selamet Partisi
NAFTA: Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Bölgesi
NATO: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OAPEC: Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü
OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPAMET: Ortak Pazar Merkez Teşekkülü
OPEC: Petrol İhrac Eden Ülkeler Örgütü
OSİA: Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması
PASOK: Panhelenik Sosyalist Hareket
PKK: Kürdistan İşçi Partisi
PSI: Kitle İmha Silahlarının Yayılmasına Karşı Güvenlik İnsiyatifi
RCD: Bölgesel İşbirliği Teşkilatı
RP: Refah Partisi
SALT I/II: Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri
SEİA: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SHP: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SODEP: Sosyal Demokrasi Partisi
SP: Saadet Partisi
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK: Sivil Toplum Kuruluşları
ŞİÖ: Şangay İşbirliği Örgütü

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDP: Türk Dış Politikası

TİKA: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı

TİSK: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu

TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜSİAD: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği

YDD: Yeni Dünya Düzeni

YÖK: Yüksek Öğretim Kurulu

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarından, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yükselen Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası alandaki saygınlığını ve yerini güçlendirmek, müreffeh devletler seviyesine yükselmek ve ekonomik anlamda güçlü, rasyonel bir toplum oluşturmak amacıyla bilim ve akıl rehberliğinde ilerlemeyi amaç edinerek kurulmuştur. Yeni bir ülke inşası sürecinde sosyal, ekonomik ve kültürel başta olmak üzere birçok alanda devrim niteliğinde yenilikler yapılması, bir zaruriyet olarak ortaya çıkmıştır. Sanayisi çok az gelişmiş olan bir ülkede nüfusun büyük kısmının kırsal kesimde toplandığı, okuma-yazma oranı ve hayat düzeyinin çok düşük olduğu ve devlet dışında örgütlü siyasal yapıların mevcut olmadığı düşünüldüğünde, reformların Türkiye'de neyi başarmış olduğu daha iyi anlaşılabilir. Bu reform dönemiyle birlikte Türk siyasi hayatının daha sağlıklı işleyebilmesi için bir muhalefet ihtiyacı bizzat Atatürk tarafından dile getirilmiştir. Başarısız denemelerden sonra Türkiye'de ilk defa demokratik seçimlerin yapılması İsmet İnönü'nün devlet başkanlığı döneminde, İkinci Dünya Savaşının hemen ardından, 1946 yılında yapılmıştır. Dolayısıyla çok partili Türk siyasi hayatının başlangıcı olarak bu tarih kabul edilmektedir.

Mustafa Kemal, dış politika konusuna ve Türkiye'nin bağımsızlığına büyük önem atfetmiştir. Denge politikası ve değişen dengelere göre şekillenen Türk dış politikasının (TDP) temel ilkeleri de Atatürk döneminde atılmıştır. Belirlenmiş ve uluslararası anlaşmalarla garanti altına alınmış sınırlar içerisinde vatanın bütünlüğünün korunması ve bu yapılırken diğer ülkelerin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi, Türkiye'nin en önemli dış politika ilkesi olmuştur. Uluslararası barışın korunması ve desteklenmesi ise Türk dış politikası içerisinde yer alan bu politikayı pekiştirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinin daimi kılınması görevini üstlenecek olan siyasi partilerin kurulması, desteklenmesi ve iyi işleyen bir siyasi sistemin oluşturulması, bugün olduğu gibi dün de Türk siyasi elitlerinin öncelikleri arasında ilk sırayı almıştır. Böylece Türk siyasal sisteminin özü, bu düşünce ve ilkelerden yola çıkılarak oluşturulmuş ve olgunlaştırılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca erklerin ayrılığı ilkesi, demokrasinin, katılımın ve siyasal hakların korunmasında ne kadar önemli ise, siyasal partilerin varlığı ve devamı da en az o kadar önemli görülmüştür. Bu, aynı zamanda cumhuriyetin temel direklerinden biri olarak benimsenmiştir. Bu anlayıştan yola çıkan Türk siyasi partileri ve önderleri dış politika

yönelimlerinde, zaman zaman değişiklikler gözlense de, temel ilke olarak Atatürk ilkelerini ve geleneksel Türk dış politikasını referans olarak göstermektedirler. Ayrıca bu, ulusal menfaatin ve ülke bütünlüğünün sağlanmasının yegane yolu olarak da görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişen uluslararası ilişkiler kavramı ve bu kavramın içeriğinin doldurulmasının, Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil eden iktidar partilerinin benimsediği dış politikaları etkilememiş olması mümkün değildir. Keza bu, Türkiye'nin uluslararası konumuna doğrudan etkilemekte, dönemler itibariyle belirlenen dış politika öncelikleri üzerinde kısmi değişimler meydana getirmektedir.

Atatürk sonrası Türk dış politikasının İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, bir değişim süreci içine girdiği söylenebilir. Bu dönem, bir görüşe göre Sovyetler Birliği'nin Türk toprak ve boğazları üzerinde taleplerde bulunması ile İsmet İnönü yönetiminin batının ve özellikle ABD'nin desteğini yanına alma amacı ile şekillenmiştir.¹ Diğer bir görüşe göre ise bütün Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi yenileşme hareketlerinin özü batı gibi olmaya dayanmaktadır. Cumhuriyet aydını da mirasçısı olduğu Meşrutiyet aydını gibi çok partili, parlamenter batı siyasal kurumlarına sahip olmayı istemiş ve bu amaç için çalışmıştır. Tek parti döneminde çok partili yaşama geçme çabaları da bunun bir yansıması olmaktadır. Ancak yine de Atatürk ve İnönü dönemi arasındaki kırılma; batı içerisinde yer alma çabalarının ulusal bağımsızlık ve egemenlik üzerinde hangi ölçüde olumsuz etkiler yaratacağına ilişkindir. Nitekim Marshall yardımı, Truman Doktrini ve NATO üyeliği, bu amacın ilk önemli göstergeleri arasında yer almaktadır. Benimsenen bu yaklaşım aynı zamanda Atatürk'ün Türkiye için gösterdiği muasır medeniyetler seviyesine ulaşma hedefinin farklı şekillerde yorumlanmasına ve batı odaklı bir dış politik yönetim ile gelenekselleştirilecek Türk dış politikasına ve Türk siyasi partilerinin ana karakteristiklerine, yadsınamayacak düzeyde etki etmesine de ortam hazırlamıştır. Süreç ise esas itibariyle batı içerisinde yer alma ve çıkarların uyumlaştırılması çerçevesinde işlemiştir.

Atatürk dönemi dış politikasının ve elitlerinin etkisi ile başta daha yumuşak ve görece çekingen bir seyir izleyen, her alanda batı odaklı dış politika yönelimi, sonraki dönemlerde adım adım daha açık ve net bir görünüm sergilemiştir. İsmet İnönü'nün Atatürkçülük anlayışının egemen olduğu dönemden (İlhan,2008;54) itibaren süregelen bu yönelim, 1980 Askeri Darbesi'yle toplumsal ve ekonomik anlamda radikal bir dönüşümle tamamlanma sürecini yaşamıştır.

¹ Çünkü bu görüşe göre savaştan sonra Avrupa büyük bir yıkım yaşamış, ortaya ABD ve SB olmak üzere iki büyük güç çıkmıştır. Dolayısıyla SB'ye karşı ABD politikası, konjonktürel gelişmelere dayanmış görünmektedir.

Soğuk Savaş öncesindeki çok aktörlü uluslararası yapılanmada olduğu gibi, Soğuk Savaş dönemi iki kutuplu sistemde ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası tek kutuplu uluslararası sistemde farklılık arz eden devletlerarası alanın ve devletlerarası ilişkilerin Türk dış politikasında hedef batı olmak üzere, bir takım değişmelere sebep olduğu da açıktır. Özellikle 1980 sonrası Türkiye'si ekonomik, sosyal, kurumsal ve kültürel bir dönüşümü, yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir. Çalışmada 1980 Askeri Darbesi ve bunun izdüşümlerini incelemek günümüz Türkiye'sine, siyasi parti yapılanmalarına ve politikalarına ışık tutacağından yer verilmiştir. Turgut Özal dönemi gelişmelerine de ayrıca önem atfedilmiştir.

Türkiye'de siyasi parti liderleri, parti politikalarıyla birlikte TDP üzerinde de etkili olmaktadır. Bu sebeple parti politikalarından bahsederken, parti genel başkanlarının adlarını içeren dış politika söylemleri de anlam kazanmaktadır. Bu nedenle ANAP döneminde Türkiye'nin dış politikası yerine Özal'ın dış politikası türünden ifadeler de geçerli olmaktadır. Ancak yine de Türkiye'de siyasi partiler, TDP'nin devlet organları tarafından belirlenen geleneksel yönelimlere esas olarak uyumlu davranmaktadırlar. Buna karşın 1980 öncesi ve sonrasında TDP'nin ana konularında, siyasi partiler içerisinde Özal yönetimindeki ANAP, görece farklı bir yaklaşım içerisinde olan ilk parti oluşumudur. AKP ise ANAP'a benzer biçimde geleneksel dış politika çizgisinden ayrılma eğilimi gösteren bir diğer parti olmuştur.

Bu gerçekliklerden yola çıkılarak hazırlanan tez çalışması, bu bakış açısından hareketle, Türk dış politikasını, dış politikanın temel ilkelerini, bundan sapmaları ve değişen konjonktürün, siyasi partiler ve bu partiler üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışarak, dış politika programlarında bunlara ne kadar yer verildiğini, yazılı kaynaklardan yola çıkarak ortaya koyma çabasıdır. Yani, 1980-2007 yılları arasında Türk siyasi hayatında öne çıkan partilerin programları ile hükümet programları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Literatürde çokça değinilen TDP içinde Türk siyasi partilerinin, dış politika program, politika ve söylemlerini kapsayan bir yaklaşım benzerliğinin olması, bu tez çalışmasının ele aldığı konular arasında öncelikli bir yer işgal etmiştir. Bu yapılırken iç siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkilerin mahiyetine dikkat edilmiş olmakla birlikte, uygulanan dış politikaların içeriğine bağlı olarak, bunların toplumsal tabanda bir takım sonuçlar doğurması gerçeğinin gözden kaçırılmamasına gayret gösterilmiştir.

Parti ve hükümet programlarını irdelerken 1983 yılının başlangıç olarak alınmasının nedeni, askeri müdahale ile Türkiye'de siyasi, sosyal ve iktisadi alanlarda bir dönüşüm yaşanmasıdır. Bunun, siyasi partilerin yapısını, politika ve programlarını doğrudan

etkilememiş olması düşünülemez. Askeri yönetimin 1980 öncesindeki siyasi partileri kapatması ve eski parti yöneticilerine yasaklar getirmesini de bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla yeni anayasa ile birlikte gelen yeni dönem, bu tez çalışmasının başlangıç noktası olarak alınmıştır. 2007 tarihinin çalışmanın sınırı olarak belirlenmesindeki kıstas ise bu tez çalışmasının konusu belirlenirken 2007 yılı seçimlerinde iktidar olma görevini üstlenen partinin bunu sürdürüyor oluşudur. Dolayısıyla devam eden süreçte iktidar partisinin yarın hangi yönelim içerisine gireceğine dair tahmin yürütmek, çalışmanın bilimselliğinin sorgulanmasına neden olacağından, 2007 yılı genel seçimleri çalışmanın bitiş sınırı olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın konusu itibariyle belirtilmesi gereken bir noktaya da burada yer vermek uygun olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti tarihi ve bunun içerisinde yer alan siyasi partilerin yönelimlerini irdelerken geleneksel Türk dış politikası ile gelenekselleştirilmiş Türk dış politikasını birbirinden ayırmak gerekir. Geleneksel TDP, Atatürk ilke ve uygulamalarında görülen bağımsız, çok taraflı ve tüm ülkelere eşit mesafeli politikalara dayanırken; gelenekselleştirilmiş TDP, batı merkezli, 1945 sonrası yeniden yapılandırılmış bir yaklaşımı ifade etmektedir. Biz çalışmada geleneksel TDP'den bahsederken 1945 sonrası TDP'yi kastedeceğiz. Çünkü uygulamada Türkiye'de dış politikaya, bu bakış açısının hakim kılındığı görülmektedir.

Çalışmada incelenen partiler belirlenirken belli unsurlar dikkate alınmıştır. Çalışmanın konusu itibariyle belirtilen yıllar arasında hangi partilerin inceleneceğine dair kriter, bahsi geçen partilerin 1980 müdahalesi öncesinde farklı adlar altında da olsa Türk siyasi hayatı içerisinde yer almış olmalarıdır. Yani bu partiler 1980 öncesinden belli bir geleneğe ve seçmen kitlesine sahiptirler. Dolayısıyla bu, partilerin seçilmesindeki önemli faktörlerden biri olmuştur. Bunun yanında 1983'ten sonra iktidar veya iktidar ortağı olmaları, incelenen partilerin çalışmaya dahil edilmesindeki ikinci önemli kriter olmuştur. ANAP, SHP, DYP, MHP, RP (ve diğer mili görüş partileri), DSP, CHP ve AKP'nin dış politika söylemleri irdelenirken, bu partilerin iktidar ve iktidar ortağı olmuş olmaları ile belli bir gelenekten gelmeleri, seçilmelerindeki başlıca esasları oluşturmuştur.

Bu çalışmada ortaya konulan hipotezler şunlardır:

- a. Türkiye'nin dış politikası, batı ile ilişkilerine göre şekillenmiştir.

- Siyasi partiler dış politika programlarında aynı yaklaşımı benimsemişlerdir. Bu yaklaşımlarını temellendirirken de Atatürk ilkelerine atıfta bulunmuşlardır.
- b. Türkiye'deki siyasi partiler geleneksellik atfedilmiş bir devlet politikasından hareketle dış politika programlarını belirlerler.
- c. Çalışmada ele alınan partilerin dış politika programları içerik itibariyle birbirine çok benzemektedir.
- Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu, Kafkasya ve Balkan politikalarında sağ partiler, programlarında Ortadoğu, Arap ve Müslüman ülkeleri öne çıkarmaktadırlar.
  - Türkiye'de sol ideolojiyi benimseyen partiler ise programlarının dış politika bölümünde, görece laik değerlere ve Cumhuriyet ilkelerine vurgu yapmaktadırlar.
  - Benzerlik ve farklılıklarına rağmen partilerin iktidara geldikleri dönemlerde, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında radikal değişimler göze çarpmamaktadır.

Tez çalışması dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, kavramsal çerçeve ortaya konulmuştur. Politika ve parti kavramları ile bunlar üzerinde etkili olan unsurlar bu bölümde tanımlanmış ve irdelenmiştir. Siyasal katılma, karar alma ve baskı grupları ile siyasi aktörler bu bölümde değinilen diğer kavramlar olmuştur. Aynı zamanda bu kavramların Türk siyasal yaşamında ve partiler düzeyinde içeriklerinin nasıl dolduruldukları da bu bölümde ele alınmıştır. Çalışmanın ilk bölümü, sonraki bölümlerin daha iyi kavranması bakımından önem arz edeceğinden özellikle siyasi partiler, partilerin yapısı, türleri, işlevi ve bunlar üzerinde etkili olan faktörler üzerinde önemle durulmuştur.

İkinci bölümde, TDP'nin dönemler itibariyle, uluslararası gelişmelerin de etkisiyle nasıl bir seyir takip ettiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1980 yılına kadarki süreçte Türkiye'nin dış politikası ele alınmıştır. Atatürk dönemi dış politikası, İkinci Dünya Savaşı dönemi dış politikası ve Soğuk Savaş dönemi dış politikası olmak üzere, Türkiye'nin dış politikası irdelenmiştir. Aynı zamanda önemli uluslararası gelişmeler ile bu gelişmelerin Türkiye'ye etkileri de göz ardı edilmemiştir. Bu bölümün önemi, Türk siyasi partilerinin dış politika yönelimlerinin anlaşılabilmesine katkı sağlamasından ileri gelmiştir. Eğer siyasi partiler belli ilke ve politikalarından hareketle dış politikalarını belirliyorlar ise bunu anlayabilmek ancak

Türkiye'nin kuruluşundan itibaren dış politikasının incelenmesine ve yönelimlerinin ortaya konulmasına bağlıdır. Dolayısıyla partilerin dış politikasını, Türkiye'nin dış politikasından ayrı tutmak mümkün değildir ve bunların birlikte ele alınması, çalışmanın bütünlüğü açısından büyük önem arz edecektir.

Üçüncü bölümde ise, 1980 Askeri Darbesi öncesi ve sonrası Türkiye'nin siyasi, sosyal ve iktisadi durumu ile darbeye giden süreçte hem iç hem de dış gelişmeler ele alınmıştır. Bu bağlamda uluslararası dinamikler, 24 Ocak ekonomik kararları, yeni anayasa ve küresel ekonomiye entegre olma yolunda yapılan pek çok düzenleme, bu bölümün ana konularını oluşturmuştur.

1980 sonrasında kapatılan siyasi partiler yerine askeri yönetim tarafından kurulmasına izin verilen siyasi partiler ile bu dönemden 2007 yılına kadar siyaset sahnesine çıkmış partilerin tarihsel sürecine üçüncü bölümde kısaca değinilmiştir. 1980 sonrasında Türk siyasi hayatında öne çıkan partiler bu bölümde sağ ve muhafazakar partiler ile merkez ve radikal sol partiler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Sağ ve muhafazakar partiler başlığı altında, Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi, Refah Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi irdelenmiştir. Sosyal Demokrat Halkçı Parti ve bu partinin devamı olarak Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokratik Sol Parti, merkez ve radikal sol partiler olarak çalışmada yer almıştır. Bu partiler aynı zamanda dış politikalarının inceleneceği partilerdir. Dolayısıyla dördüncü bölümde, bu partilerin parti ve hükümet programlarında dış politika konusu işlenecek ve ortaya konulacaktır.

Çalışmanın ana kısmı olan dördüncü bölümde genel olarak, siyasi alanda öne çıkan Türk siyasi partilerinin 1983 sonrası dış politika programları detaylı olarak incelenmiş, Türkiye'nin dış politikası ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca parti programlarında yer alan dış politika programlarına, seçim beyannameleri ve hükümet programları da eklenmiştir. Çalışmada hükümet programlarına yer verilmesi, birçok partinin, programı içerisinde dış politika konusunu çok kısa geçmesi ve programda dış politika yönelimini ortaya koymamasından ileri gelmiştir. Buna karşın iktidara gelen partilerin parlamentoya sundukları hükümet programları, dış politika konusunda daha detaylı ve anlaşılır bilgiler sunmaktadır. Bu sayede partilerin izleyecekleri veya izleme arzusunda oldukları dış politika daha iyi anlaşılabilir. Bu sebeple çalışma, yalnızca parti programlarıyla sınırlı tutulmamıştır. Tabiiyle son bölüm olarak belirlenen dördüncü bölümde, adı geçen partilerin 1980-2007 yılları arasındaki parti ve hükümet programları içerisinde yer verdikleri dış politika söylemleri

ele alınmış ve bir araya toplanarak sunulmuştur. Bu bakımdan tez çalışması, incelediği alan ve zaman bakımından literatürde ilktir.

Çalışma ele aldığı konu itibariyle daha önce literatürde yer almayan bir alanı, konusu olarak belirlemiştir. Daha önce Türkiye’de siyasi partilerin dış politika programları çerçevesinde akademik olarak yapılmış tek çalışma Turan Cavlan’ın 1961-1971 yılları arasını kapsayan, “Türk siyasi Partileri’nin Dış Politika Yaklaşımları” adlı doktora tezidir. 1980 sonrasında Türkiye’deki siyasi partilerin dış politika yaklaşımlarını ele alan bu tez çalışması, siyasi partilerin dış politikalarını ortaya koyması ve bu kapsamda parti programlarını kaynak olarak belirlemesi bakımından ilk akademik nitelikli çalışmadır. Ayrıca bu araştırma, hem dış politikada hem de siyasi partiler konusunda bakir kalmış bir alanda, literatür taraması ve gözlem tekniklerini kullanarak hazırlanmış betimsel bir çalışmadır. Dolayısıyla bilimsel çalışma alanında eksik kalmış bir yerin bu çalışma ile doldurulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışma, bundan sonraki incelemelere kaynak niteliği taşıyabilir ve bundan sonra gelecek araştırmalar için de bir basamak işlevi görebilir.

Daha önce siyasi partilerin dış politika yaklaşımlarını ele alan çalışmaların olmaması bu alanın, literatürde bir eksiklik olarak görülmemesinden ileri gelmiş olabilir. Parti politikaları ile devlet politikasının farklılık gösteremeyeceğinden hareketle, 1923’ten bu yana sınırları belirlenmiş bir dış politika alanının partilerce kabul gördüğü ve parti programlarının bu çerçevede hazırlandığı varsayılmış da olabilir. Buna karşın, bu konuda yapılan ve yapılacak araştırmalar hem Türkiye’nin dış politikasını hem de parti politikalarını, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ortaya koyarak, dış politikanın analizinde daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesini sağlayabilecektir. İşte bu tez çalışması da bu nedenlerle hazırlanmıştır. Çalışmada dış politika yönelimleri bakımından incelenen yazılı kaynaklar yer almıştır. Daha önce de belirtildiği üzere literatür taraması ve belgesel gözlem teknikleri kullanılarak hazırlanan bu tez, bilimsel nitelikli, betimsel bir çalışmadır.

Özetle bu tez çalışmasıyla, siyasetimizde gittikçe daha fazla üzerinde durulan Türk dış politikasının daha anlaşılır bir çerçeveye oturtulması ve yakın geçmişte Türk siyasi partilerinin tutumları bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Böylece Türkiye’nin geleneksel dış politika öncelikleri bakımından parti programlarının da katkısıyla, bu konuda daha somut bir bakış açısının sunulmasına çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Politika

İnsanlar politikayı düşünmeye başladığı andan itibaren birbirine zıt iki önemli görüş ortaya çıkmıştır. Politikayı aslında bir savaş, bir mücadele olarak görenler, iktidarı elinde tutan fertlerle grupların toplumun geri kalanı üzerinde egemenliği ve bu egemenlikten yararlanılması olarak görürlerken; politikayı, düzeni ve adaleti hakim kılmak için yapılan bir çaba olarak görenler iktidarı, özel isteklerin baskısına karşı genel menfaati ve kamu iyiliğini sağladığını öne sürmektedirler (Duverger,1964;10). Buradan hareketle politika, siyasal nitelik taşıyan eylem ve oluşumları kapsayan ve devamlılık gösteren bir süreci ifade etmektedir, denebilir. Bu aynı zamanda kimin iktidara geleceğine ilişkin bir süreçte beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bir mücadele kavramı ortaya çıkmaktadır.

Politikanın temel niteliği, egemen ve kapsayıcı olmasıdır. Politika, devlet içi bir süreç olabileceği gibi yalnızca devletle de sınırlandırılabilir (Vergin,2008;29). Toplum bilim geleneği içerisinde kalınarak güç, otorite ve toplumsal denetim sürecinin belirleyici özellikleri olarak da tanımlanabilen politika kavramı, topluma bir düzen verme süreci, farklı görüşlerin çatışma alanı, güç paylaşımı ve egemenlik ilişkilerinin toplamı olarak da ifade edilebilmektedir (Çam,1977;18-22).

Siyasal niteliğin ne olduğu veya bu kavramdan neyin anlaşılması gerektiği konusu ise genel olarak tartışmalıdır (Turan,1976;4). Farklı görüş ve tanımlar içerisinde politika olgusu en dar anlamda, değişken olmak üzere iktidarın dağılımı şeklinde genel ve ortak bir ifadeyle tanımlanabilmektedir. İktidarın kaynağı sorunu, iktidar mücadelesi, tercihler, çıkar çatışması ve işbirlikleri de politikanın bileşenlerindedir ve temel olarak iktidar otoritesinin elde edilmesiyle ilgilidir. İktidar ise başkalarının davranışlarını etkileyebilme yeteneğine sahip olmak anlamına gelir (Vergin,2008;145).

Siyasal olarak tanımlanan alan, ortak değerler, amaçlar ve kabul edilen düşünsel bütünü karşılıyor ise kamusal bir alana karşılık gelmektedir. O halde toplum içerisinde çeşitli şekillerde bir araya gelebilen gruplar da dahil olmak üzere, toplumun bütününe çevreleyen, önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde şekillenen maddi ve manevi değerlerin dağılımını tekelleştiren ve bir otoriteye dayanan iktidar mücadeleleriyle, bu yöndeki faaliyetlerin tümü ile belli bir hedefe yönelmiş ortak çıkarlar bütünü, siyaseti; bahsedilen oluşumların sınırları

ise siyasal alanı oluşturmaktadır. Böylece siyaset, iktisadi, politik, sosyal, kültürel ve düşünsel eylemleri kapsayarak, farklılıkların birbirlerine olan bağımlılığı, çatışmaların yumuşatılması ve uzlaştırılması süreçlerini de tanımına dahil etmektedir (Kapani,2003;20).

Yöneten ve yönetilen ayrımında istikrarın sağlanması, politikanın kapsayıcı niteliği ile mümkün olmaktadır. Tabii olarak azınlık-çoğunluk ilişkisi bağlamında kaynakların dağılımı, belirleyici faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de karşılığını bulmuştur. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren toprak, kent ve ticaret burjuvazisi ile köylü sınıfı arasındaki ilişkiler, yönetici elitler arası ilişkileri, çok partili hayata geçtikten sonra belirlemiştir. Cumhuriyet tarihinde buna ilk en belirgin örnek ise 1950’de Demokrat Parti’nin Türkiye’de iktidara gelmesi gösterilebilir. Ancak Türkiye’de burjuvazinin devlet eliyle, Cumhuriyet değerlerine sahip çıkması amacıyla kurulduğu da unutulmamalıdır.

Politika aynı zamanda özgür bir sosyal yapının varlığının da ifadesi olmaktadır. Sosyal yapı unsurlarının farklılaşması, çıkarların ve argümanların da farklılık göstermesine sebep olması, çeşitli grupların (bunlar örgütlenmiş ya da bir örgüt kültüründen yoksun olabilirler) amaçlarının ifadesi ile çatışan çıkarların uzlaştırılması veya bu yöndeki niyetlerin ortaya konulması, siyasetin yapısını belirlemektedir (Kapani,2003;17-22). Burada dikkat edilmesi gereken, çıkar grupları arasında asgari düzeyde de olsa üzerinde uzlaşmaya varılmış ve kabul edilmiş ortak bir alanın varlığının bir koşul olarak ortaya çıkmasıdır ki, Cumhuriyet’in temel ilkelerinin, Türkiye’de belli bir uzlaşma tabanı oluşturmaya çalıştığı buna örnek olarak gösterilebilir. Fakat siyasal uzlaşımın ancak belli bir savaşım ve çatışma sonucunda ortaya çıktığı düşünüldüğünde, belirleyici ögenin güçler arasındaki denge olduğu da unutulmamalıdır (Kışlalı,2006;13). Bu dengenin sağlanması ve bu amaçla yeni bir siyasal kültürün inşası, Atatürk Cumhuriyeti’nin ana hedefi olarak belirlenmiştir. Keza bir toplumdaki siyasal kültür, sosyal uyumun sağlanmasında ana unsurlardan biri olarak görülmektedir.

1.2. Dış Politika

Devlet ve içindeki siyasal kurumların yapısı ve işleyişi üzerindeki çalışmalar 18. yüzyıl Avrupa’sında askeri, stratejik ve düşünsel alanlarda başlamış görünse de (Arı,2001;3) özellikle on dokuzuncu yüzyılda “anayasacılık hareketinin başlamasından sonra sistemleşmiştir (Kapani,2003;23). Dış politika üzerinde modern anlamda düşünölmeye başlanması ise ilk olarak Birinci Dünya Savaşından sonradır.

Yeni bir alan olarak tanımlanan dış politikanın modern anlamını kazanması, ulusal çıkar kavramını vurgulaması dolayısıyla, ulus-devlet kavramının ortaya çıkması ve yaygınlık kazanmasına kadar götürülebilmekte; içeriği itibariyle de uluslararası ilişkiler ve diplomasi kavramlarıyla tamamlanmaktadır.

Birinci Dünya Savaşından önce dış politika üzerinde tartışılması ve bunun değiştirilmesi söz konusu olmamakla beraber, yalnızca hükümdar veya birkaç elit, imparatorluğun çıkarları ölçüsünde dış politikayı belirlemekte ve yürütmekteydiler. Birinci Dünya Savaşının getirdiği yıkım ise bu algıyı değiştirerek dış politikayı tartışma alanına dahil etmiş ve konunun ülke parlamentolarına gelebilmesini sağlamıştır. Böylece birkaç kişinin tekeline alınmış olan dış politika, yasak konu olmaktan çıkmış ve kitlelerin tartışma alanına taşınmıştır.

İkinci dünya savaşından sonra kendine özgü metod ve amaca sahip bağımsız bir disiplin olma iddiası ile (dış) politika (Kapani,2003;34) önce ABD’de dış politika konusunu irdeleyen bilim enstitülerinin kurulmasıyla, siyaset bilimcilerin ilgi alanına girmiştir. Bundan sonra da diğer ülkeler, dış politikayı yasak alan olmaktan çıkarmaya başlamışlardır. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşından sonra “uluslararası ilişkiler” disiplininin hızlı bir gelişme süreci içine girdiği söylenebilmektedir (Kürkçüoğlu,1980;309-310).

Uluslararası ilişkiler ve dış politika konularında ilk çalışmaların Amerika Birleşik Devletlerinde yapıldığı kabul görmekle birlikte, Avrupa’ya yayılmasını izleyen dönemde farklı bakış açıları ve yaklaşımlar ortaya çıkmış; uluslararası hukuk, silahsızlanma, tarafsızlık gibi kavramlar başta olmak üzere yeni güncel konular uluslararası ilişkiler disiplinin genel sorunlarını oluşturmuştur (Arı,2001;4). Yöntem ve yaklaşım bakımından farklı paradigmlar gündeme gelmeye, kapsamını genişleterek, kendi sistemlerini oluşturmaya başlamışlardır. Günümüz diplomasi kavramını yaratan farklı düşüncüler, ulusal çıkarlar kapsamında dış politika kavramının içeriğini doldürmüşlerdir. Değişen bakış açıları içinde hem uluslararası sistem hem de diplomasi kavramlarından hareketle ulus devletlerin, izlediği politikaların ve uluslararası ilişkilerin incelenmesi ve anlamlandırılması çabaları hız kazanmıştır. Bu da beraberinde, Birinci Dünya Savaşı öncesi durumun aksine, devletlerarası alanda temel aktörler olarak kabul gören devletlerin, dış politikalarını inceleme olanağını getirmiş, politik alanın sınırlarını yeniden çizmiş ve genişletmiştir. Ayrıca yeni yaklaşımlar dış politikaya pek çok aktörün girmesine fırsat vererek, uluslararası ilişkileri çok daha karmaşık ve çok daha değişken bir yapıya kavuşturmuşlardır. Ancak yine de uluslararası politikada özgürlük

güvenlik ve hemen her alanda güçlü olma amacı devletler açısından ön plana yerleştirilmiştir (Morgenthau,1970;30).

Hakim unsurun güç ve güç ilişkileri olarak kabul edildiği uluslararası sistemde, iç politikada olduğu gibi uluslararası politikada da en karakteristik özellik, dış politikaların dış vurulan ve ifade edilen mahiyetleri ile gerçek mahiyetinin farklı oluşudur. İzlenen dış politikanın siyasal hedefi ideolojik haklılaştırmalar ve rasyonalizasyonlarla gizlenmeye çalışıldığı düşünüldüğünde, aslolanın güç elde etme amacı ve güç mücadelesi olduğu ortaya çıkmaktadır (Morgenthau,1970;110). Bu kapsamda ulusal ve uluslararası yaklaşımlarda büyük önem atfedilen ideoloji kavramının ise güç amacını gözden uzak tutma aracı olarak benimsendiği anlaşılmaktadır (Morgenthau,1970;296). Birinci Dünya Savaşından sonra benimsenen ve İkinci Dünya Savaşından sonra bugünkü halini alarak dış politik söylemlerde bir törpü işlevi gören uluslararası hukuk, hukuk normları ve örgütlenmeler, uluslararası alanda sınırlı da olsa iktidar mücadelesine düzenleyici ve yumuşatıcı bir etki yapmakla birlikte, devletlerin gerçek siyasal amaçlarını ortadan kaldırmamakta, yalnızca bunların söylem düzeyi üzerinde etkide bulunmaktadır (Morgenthau,1970;360). Bu da geçmişte olduğu gibi bugün de devletlerin dış politikada güç ilişkilerinin ön planda olduğunu anlamına gelmektedir.

Bu çerçeve, uluslararası sistemin genel hatlarını çizmektedir. Ayrıca devletlerin dış politikalarının anlamlandırılması çabalarına da katkıda bulunmaktadır. Nitekim Türk dış politikasının da bu bakış açısıyla değerlendirilmesi, ulusal çıkar kavramının bir gereği olarak belirmektedir.

Genel itibariyle farklı teorik altyapılardan yola çıkılarak yorumlanan devletlerin dış politikaları, ulusal ve uluslararası aktörleri doğrudan etkilemektedir. Ulusal çıkarları da yeniden ele alan bu teorik bakış açıları çalışmanın konusu dışında kalmakla birlikte, uygulama bakımından Türkiye Cumhuriyeti devletinin dış politikasının (ki bunu siyasi partiler sağlamaktadır) anlamlandırılmasına katkı sağlamaktadır. Zira uluslararası ilişkilerin kurallarının yeniden belirlendiği ondokuzuncu yüzyılın başlarında kurulan Türkiye'nin değişen sistemin dışında kalması mümkün değildir. Bu bakımdan ulusal ve uluslararası siyasal sistemin, değerlerin ve ulusal sistem içerisindeki aktörlerin çalışma içerisinde yer verilmesine gayret gösterilmiştir.

1.2.1. İç ve Dış Politika Ayrımı

Türkiye’de siyasi partilerin dış politika uygulamalarının, iç politikanın niteliğini nasıl etkilediği ve bunun dışarıda ne gibi etkiler doğurduğunun açıklanması, iç ve dış siyasi ilişkilerin tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu tanımlama, içerisinde tabiatıyla birçok içsel ögeyi de barındırmaktadır. Dolayısıyla Türk siyasetinin daha iyi kavranması ve genel anlamda içsel ve dışsal ögelerin politik etkilerinin irdelenmesi bakımından, belli bir çerçevenin oluşturulması gerekli olmaktadır.

İç ve dış politika ayrımının yapılabilmesi, belirlenmiş bir alan üzerinde (ulusal ve uluslararası) meşru temeller üzerine kurulmuş bir siyasal yapılanmanın varlığını gerektirmektedir. Siyasal otoritenin siyasal yapılanmayı destekleyici ve sürdürücü mahiyette olması ile, bu amaçla bir takım araçların kullanılabilmesi tekeli elinde bulundurması, devlet kavramına işaret etmektedir. Dolayısıyla belli sınırlar içerisinde en üst otorite sahibi olan iktidar ile devlet mekanizmasının mevcudiyeti, siyaset ayrımında esas olmaktadır. Siyasa yapımı, uygulanması ve bunların denetimi, ancak bunun öncesinde toplumsal iradenin sosyal talep, ihtiyaç ve gereksinimleri karşılayabilmesi (Laski,1966;9-10), o iradenin iktidara sahip olabilmesinin ön koşulları olmakta, aynı zamanda da iktidarın kaynağını ortaya koymaktadır (Şaylan,1981;2-5). Ancak ortak iradeye etki eden ve yönetici erki etkileyen iç ve dış ögeler uygulanacak politikaların belirlenmesinde, değinilmesi gereken noktaları oluşturmaktadır.

Devletin ya da otoritenin, sahip olduğu ideolojik araçlarla bir toplumsal mühendislik görevini de yerine getirdiği görülmektedir. Ülke içinde egemen sınıfların meşruiyetinin temeli de esas olarak buradan ileri gelmektedir (Vergin,2008;92-98). Ancak iç ve dış siyaset örgütlenmiş bir azınlığın, aynı sınırlar içerisinde örgütlen(e)memiş toplumun çoğunluğunu meydana getiren kalan kısmı üzerindeki egemenliği, iradesi ve etkisi yalnızca tek yönlü olarak gerçekleşmemektedir. Sürekliliği değişse bile etki, yönlendirme ve baskıların, egemen olan sınıflardan egemen olmayanlara doğru olduğu gibi tersi yönde de hareket edebileceği günümüzde yadsınmamaktadır. Bu çift yönlü ilişkinin öncelikle iç politik alanda kendini göstermesi beklenmekte, fakat dış politikayı da etkileyeceği üzerinde durulmaktadır.²

Türk siyasi partilerinde sıkça rastlanan aşırı merkezileşme yönelimleri politik etkileşim bakımından sakıncalar doğurabilmekteyse de bu tek yönlü süreç, parti

² Dış politika yapımının iç siyasi gelişmelerin uzantısı ve tamamlayıcı unsuru olduğunu kabul eden görüş ile iç ve dış siyasetin birbirini etkilemekten uzak ve birbirinden bağımsız olduğunu ileri süren görüşler olmakla birlikte bugün baskın olan, etkileşimin var olduğunu savunan anlayıştır.

örgütlenmesini güçlü kılmaktadır. Ancak kurumsal yapı eksikliğinin, bu güçlü yapılanmayı büyük ölçüde aşındırmakta olduğu da bir gerçektir (Özdalga,2005;57).

Meşru iktidarın ülke sınırları dışında ve genellikle diğer ulusal ve uluslararası aktörlerle ve onlara karşı bağımsız olarak izlemiş olduğu politikalar, o ülkenin dış politikasını meydana getirmektedir. Buna karşın uluslararası alanda devletler, biricik aktörler olarak ele alınmamaktadır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'yla başlayan ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir anlayış çizgisinde şekillenen uluslararası ilişkiler, devletlerin yanında onların oluşturdukları birlikler ve yapılanmalar, devletlerden bağımsız, hükümetler dışı örgütlenmeler, uluslarüstü fakat yine farklı uluslardan oluşan devletler dışı ve devletlerin egemenliklerinin bir bölümünü devrettiği birlikler, geleneksel tek aktörlü uluslararası ilişkileri yeniden inşa etmişlerdir. Bu yeni sistem, devletlerin yanında, onlarla birlikte veya onlara karşı, devletlerin politikalarını etkilemekte ve yönlendirmektedir.

Siyasal aktörlerin karmaşık bir hal alan sistem nedeniyle karar almaları zorlaşmakta ve alınabilecek kararların etki alanları genişlemektedir. Karar verme, mevcut alternatifler arasından bir seçim yapma davranışı ise de bu süreçte seçenekler her zaman açık ve net olmadığından (Arı,2001;127), karar vericinin bilgi düzeyi, deneyimi, liderlik özellikleri, rasyonelliği ve sahip olduğu siyasal kültürü ile kamuoyu ve çıkar grupları gibi baskı unsurları, iç politikada olduğu gibi dış politikada da karar almayı etkileyen unsurlardan bazıları olarak belirmektedir. Bu durum, karar alıcılar üzerindeki baskıyı arttırmakta, gerek iç, gerekse de dış politikalar üzerinde doğrudan etkiler yaratmaktadır (Girginer,2009;18).

Devletlerarası karşılıklı bağımlılığın ve etkileşimin, iktisadi ve askeri olanaklar ölçüsünde gücün, değer yargıları ve inanç sistemleri gibi manevi unsurların, maddi çıkarlar başta olmak üzere pek çok amaç ile şekillenen siyasetin ve hükümetlerarası ilişkileri düzenleyen yazılı veya yazısız normların³ (Pazarcı,2005;1-2) başta ulusal dış ve daha sonra iç politikalarda alınacak kararlar üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Etkenlerin büyük bölümü ulusal nitelikten kaynaklanmaktaysa da, ulusal gelişmelerin niteliği sadece ulusal sınırlarla sınırlı kalmamaktadır. Bu bağlamda karar alıcıların siyasi eylemleri, diğer aktörlerin değişken olan kararlarıyla çevrelenmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün şu demeçleri bu konuda oldukça aydınlatıcıdır:

³ Uluslararası normlar genellikle uluslararası yazılı kurallardan oluşmaktaysa da, bağlayıcılığı devletlerin bunları kabul etmesi neticesinde mümkün olmaktadır. Aksi halde bu kuralların kendiliğinden bağlayıcılığı ve yaptırımını yoktur. Zira bunu yapabilecek tüm devletler için geçerli bir uluslararası otorite bulunmamaktadır.

“Dış siyaset bir toplumun iç kuruluşu ile sıkı şekilde ilgilidir. Bir toplumun iç kuruluşu ne kadar kuvvetli, sağlam olursa, dış siyaseti de o oranda güçlü ve sağlam olur.”

“Dış siyaset, iç kuruluş ve iç siyasete dayandırılmak zorunluluğundadır: yani iç kuruluşun kaldıramayacağı genişlikte olmamalıdır. Yoksa hayali dış siyasetler peşinde dolaşanlar, dayanak noktalarını kendiliğinden kaybederler.” (Söylev ve Demeçler,1997;105)

Dolayısıyla burada, iç ve dış politika arasındaki ilişkinin boyutu ortaya konulmakta, güçlü bir dış politikanın dinamiğini, “içeriden” alması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Parlamentar veya parlamentolu ülkelerde karar yapıcılar ve uygulayıcılar farklı olsa da iç ve dış politikada kararların yürürlüğe girebilmesi genellikle toplumsal örgütlenme iradesinin en üst organı olan bir parlamentonun onayıyla mümkün olur. Yani, ulusal sınırlar içerisinde ve uluslararası sistemdeki kural ve normların yapımı, alınan kararların uygulanması, bağlayıcılığı ve yaptırımları çeşitli olmakla birlikte, yaygın kabul gören anlayış; uluslararası kanunların ulusal kanunlara üstün geleceğidir. Türkiye için de durum farklı değildir ve ilgili uluslararası kanunların, bağlayıcılığının, doğuracağı yükümlülüklerin ve yaptırımlarının hayata geçirilmesinde parlamentonun (TBMM) onayı gerekmektedir. Dolayısıyla parlamentodaki çıkar gruplarının temsil ettiği kitleler, dış politika yapımını doğrudan olmasa da dolaylı olarak etkilemektedirler.

Ulusal çıkarların gözetilmesi ve toplumsal taleplerin karşılanmasında, baskı ve çıkar gruplarının tutumları önem arz ettiğinden, bunların iknası, iç politika sürecine atıfta bulunmayı kaçınılmaz hale getirmektedir. Baskı ve çıkar gruplarının genellikle ekonomik, dinsel, kültürel ya da siyasi somut kazançlar ve özgül karlar elde etmeye yönelik oldukları varsayıldığında bunlar, halkla ilgili konularda ve halkın iyiliği için genel, yaygın ve akılcı kazançlar olarak ifade edilmektedirler (Eisenstadt,2007;28-30). Dolayısıyla dış politika yapım sürecindeki başarı, takip edilen iç politikayla; iç siyasi başarılar ise dış politikanın sosyal gereksinimleri ne düzeyde karşıladığına oranla mümkün olabilmektedir.

Uluslararası alanda izlenen siyasi kararlarda diğer ülkeler gibi Türkiye’de de, gerek hükümetlerdışı aktörlerin gerekse de uluslararası hukuk kuralları ile iktisadi ve bilimsel değişmelerin etkisiyle, bağımlılığın artmakta olduğu bir ortamda, siyasi partiler ve liderler irade ve politikalarında bağımsız değildirler (Habermas,1997;79). Ancak diğer grup ve örgütlenmeler üzerindeki etkileriyle ve uluslararası normların oluşturulmasında temel sabit olması sebebiyle devletler, yine de uluslararası alanda öncelikli ve değişmez unsurlar olarak varlıklarını devam ettirmektedirler.

1.2.2. Siyasal Sistem, Karar Alma ve Örgütlenme

Siyasal sistem, bir ülkedeki “yönetim”in içerdiği tüm faktörleri ifade etmesi bakımından önem arz eder. Bu faktörlerin tanımlanması ve siyasal sistemin bileşenlerinin ortaya konulması, Türk siyasetinin ve partilerinin yapısının daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı için önemlidir.

Duverger, insan toplulukları ne kadar fazla ise siyasal sistemler de o kadar çeşitlidir demektedir. Ekonomiye, ideoloji ve toplumsal sınıflara oranla siyasal sistemin kapsayıcılığı, iktidar ve kurumlarının siyasal sistemin birbirine bağlı iki ögesi, değişen sosyal, ekonomik ve sınıfsal yapıların bahsedilen kurumların niteliğini de değiştirdiği üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla değişen talepler, yeni ve farklı kurumları gerektireceğinden, varolan siyasal sistemin yapısını da değiştirmeye zorlamaktadır. Yani, farklı kültürle, farklı dönemler ve dönemleri şekillendiren gelişmelerden etkilenen sosyo-ekonomik yapılarla, farklılaşan taleplerin karşılanmasında iktidar aygıtının ve kurumlarının dönüşümünün kaçınılmazlığı, sistemin niteliğini de belirlemektedir (Duverger,1975;431-465). Bunun için siyasal sistemin ve özelliklerinin incelenmesi faydalı olacaktır.

Arı (2001;98-101), birbirlerine bağımlı toplumsal değişkenler arası ilişkilerin sistemi oluşturduğunu söylemekle birlikte, örgütlenme biçimlerinin, kültürel ve tarihsel geçmişleri ve bunların etkileşimleriyle sistem içi birimlerin karakterleri ve bunlar arasındaki güç dağılımının önemine vurgu yapmaktadır. Sistemi bir arada tutan ve devamlılığını sağlayan öğeler yalnızca maddi değerlerle açıklanamamaktadır. Aynı zamanda ortak inanışlar, ortak kültür gibi moral değerlerin sosyal birlikteliği sağlayan unsurlar olarak belirlediği gözden kaçmamalıdır.

Turan (1976;16) ise siyasal sistemi, toplumların kolektif amaçlarını belirlemek ve gerçekleştirmek üzere geliştirdikleri örgütler dizisi olarak tanımlamaktadır. Örgütlerin birbirleriyle olan ilişkileri bağlamında siyasal sistemin kapsamı diğer gruplardan çok daha büyük ve aldıkları kararlar açısından tüm toplum üyelerine bağlayıcıdır. Siyasal sistemin pek çok boyutu, ayrı sistemleri içerisinde barındırmaktadır.

Siyasal sistemin ayırıcı temel değişkenleri ise, toplum adına karar alma kapasitesine ilişkin sistemsel davranış ve söz konusu kararların toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilip edilmeme olasılığı olarak belirlemektedir (Saybaşı,1985;25).

Günümüz uluslararası konjunktürde en üst sosyal örgütlenme olan devletler, siyasal sistemlerinde sınırlarını ‘ulus’ esasına göre belirleyerek, sistem şekli olarak ‘ulus-devlet’i

benimsemişlerdir. Ancak siyasal sistemlerin, kurumsal yapıların, gelenek, inanç ve çevre gibi değişken ögelere göre farklılık gösterdiği, her sistem şeklinin her toplumda başarılı olamayacağı üzerinde durulmakta, toplumsal değişkenlerin etkisi yadsınmamaktadır⁴ (Şenel,2004;350-351). Sistem içi unsurların farklılaşması da doğal olarak bu sebepten doğmakta, ihtiyaçlar, sorunlar, yönelimler ve bunların benzerlikler göstermemesi sosyal yelpazenin kendisinden ve çeşitliliğinden ileri gelmektedir. Tarihsel etkenler, siyasal devinim ve kamuoyu gibi unsurlar, sistem üzerinde etkide bulunmaktadır. Nitekim parlamento, partiler, sendikalar ve sivil toplum kuruluşlarının birçok toplumda varolduğu görülebilir, ancak esas nokta onların kendi aralarında kurdukları belirli yapısal ilişkilerin siyasal sistemi meydana getirmekte olduğudur (Vergin,2008;53).

Bunları kapsayan ulus devletin nitelikleri şu şekilde özetlenebilmektedir (Turan,1976;18):

- Ulus devletin işgal ettiği alanın sınırları bellidir, diğer bir deyimle, ulus devletin uyulması zorunlu kararlarının geçerli olduğu alan, fiziksel sınırları diğer siyasal sistemlerden ayrılmış bir toprak parçasıdır.
- Ulus devletin işgal ettiği alanda, o siyasal sistemin yönettiği bir nüfusun yaşaması gerekir. Bu nüfusun oluşturduğu toplum millet, yönetim örgütü ise devlettir.
- Ulus devlet sisteminde, belirli toprak üzerinde yaşayan nüfusun uyması zorunlu kararlar alabilen ve uygulayabilen merkezi bir otorite vardır. Bu otorite çoğu zaman meşrudur. Toplum üyeleri yönetenlerin yönetmekte haklı olduğunu, kararlarına uyulması gerektiğini kabul ederler. Bununla beraber, sistemin değişmesi, yıkılması, parçalanması durumlarında kimin yönetmekte haklı olduğu, kimin kararlarına uyulacağına ilişkin duraksamalar, belirsizlikler olabilir, ancak bunlar geçicidir.
- Ulus devletin egemenliği diğer siyasal sistemlerce de tanınır. Burada egemenlik sözcüğünün anlamı bir ulus devlete ait olan toprak ve burada yaşayan nüfus üzerinde başka devletin bağlayıcı kararlar alma yetkisi olmadığıdır. Yine bu tanımın doğal sonucu olarak ulus devlet, diğer siyasal sistemlerle olan ilişkilerini, yani dış politikasını kendi düzenler.

⁴ Bu konu hakkında pek çok düşünür, farklı bakış açıları ve sınıflamalar benimsemektedir. Değişik, birbirini tamamlayan ya da birbirlerinin yanlışlamaya çalışan pek çok bakış açısı bulunmakta ve farklı teoriler üretilmektedir. Sokrates, İbn-i Haldun, Rousseau, Montesquie, Levy bunlardan yalnızca birkaçıdır.

Böylece ulus devletin sınırları çizilirken, siyasal sistemin niteliği, meşruluğu ve devletin işlevleri ile yöneten yönetilen ilişkilerinin genel çerçevesi ortaya konulmuş olmaktadır.

Doğal olarak siyasal sistemin işleyişi tüm bu faktörlerle bir araya geldiğinde mümkün olmaktadır ve bu, dinamik bir yapıyı bünyesinde barındırmaktadır. Dinamizmin önüne geçilmesi yönündeki çabalar, uzun veya kısa vadede siyasal sistemin aleyhine olan eğilimleri güçlendirecek, sistemin farklı yollarla da olsa gerçekleşmesine vesile olacaktır. Özellikle ekonomik değerlerin üretimi ve dağılımı konusunda, teknolojik ilerlemeler, bahsedilen değişimin temelinde yatan unsurlar olarak sıralanmaktadır. Bunların kontrolü, denetimi, işletilmesi ve dağıtımı, siyasal sistemin çeşidini belirlemektedir ve yönetimin meşruluk sorunsalına cevap olmaktadır. Sağlıklı bir siyasal sistemin güç dengelerindeki değişmelere koşut olarak siyasal iktidarın el değiştirmesine olanak veren kuralları ve süreçleri içeren bir yapılanma olarak tanımlanması, ayrıca siyasal sistemin yönünü de belirlemektedir (Kışlalı,2006;180).

Karar alma ve karar alma süreçleri, sistemin işleyişiyle birlikte politika yapım süreçleri üzerinde de doğrudan etkiler yaratmaktadır. Bu nedenle karar alma süreçleriyle bunlar üzerinde etkili olan faktörlerin ele alınması gerekir. Kararların alınmasında, uygulanmasında her faaliyetin bir etkisi, her etkinin de bir maliyeti vardır. Gerekli görülen alanlarda ve toplumsal isteklerde yapılan ayrımlar, politik kararlara dönüştüğünde ve uygulama alanına sevk edildiğinde bir takım sorunlarla karşılaşılabilir. Kuramda sosyal değişkenlerin çok fazla ve tüm beklentilerin aynı anda karşılanamayacak düzeyde olması, aktörlerin karar alma sürecini güçleştirmektedir. Sorunların ve taleplerin değişkenliği, karar alma sürecinin uzunluğu göz önüne alındığında, takip edilen politikanın o anki sosyal talebe karşılık gelmemesi de söz konusu olabilmektedir. Karar almada; siyasal katılım, elitlerin nitelikleri, toplumun ekonomik gelişme düzeyi, otorite yapısı, nüfusun dağılımı gibi çevresel etmenler ile pek çok toplumsal, kültürel ve ekonomik değişkenlerin rolü yöneticilerin karar almalarında bağımsız olmadıklarına ve karmaşık bir süreçsel yapıya işaret etmektedir (Turhan, 2000;77). Dolayısıyla sosyal sorunların dinamizmine karşın, anında müdahalenin, alınması gereken önlemlerin ve verilmesi gerekli kararların elitlerin, iktidarın veya daha da önemlisi sistemin devamının sağlanmasında oldukça önemli bir nitelik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Türkiye’de özellikle 1970’li yılların ikinci yarısında toplumda görülen sosyal kriz dönemlerinin, askeri darbeye giden süreçteki rolüne ilişkin öngörülerde bulunulabilir. Nihayetinde bu dönem, siyasi partilerin sosyal talepleri karşılayamamaları ve

buna yönelik politika üretmemeleri, bir kriz döneminin habercisi olmuş ve sonunda da askeri elitlerin siyasi hayata müdahalesiyle son bulmuştur.

İktidar, toplum içerisindeki toplumsal ilişkilerin eşitsiz bir biçimde oluşmasıdır (Çam,1977;61) denilebilirse ve iktidar mücadelesi de sınıf farklılıklarından doğan bir savaşım (Sarıbay,1998;15) olarak tanımlanırsa, elit değişimi ile farklı türde, veyahut elit dolaşımı ile yalnızca değişik katmanlardaki bireylerin (Turhan,2000;65) iktidara gelmesiyle bu elitler, ya toplumsal hareketlilik mekanizmasıyla kendiliğinden ya da yeni elitler hazırlamak şeklinde bizzat devlet eliyle hiyerarşik bir yapıdan geçerek var olurlar (Vergin,2008;125). Yeniden kadrolaşarak etkin sosyal sınıfların yapısında bir takım değişiklikler yapma, devşirme yoluna gidebilirler ve çoğunlukla gitme eğilimi gösterirler (Turhan,2000;68). Meydana gelen yeni oluşum, devşirilen elit ve sınıflar yeni iktidarın eylem ve faaliyetlerinin meşrulaştırılması yönünde çaba gösterirler. Bu durum genellikle siyasi elitler ile çıkarlarının örtüşmesiyle gerçekleşir. Böylece siyasi sistemin varlığı için gerekli koşullardan biri iktidar eliyle sağlanmış olur. Hem karar alma hem de sistemin varlığını sağlama amacı için bunun gerekli olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Siyasal iktidarlar mevcut durumlarını devam ettirebilmek adına tutumlarını, meşru ya da hileli yollarla vatandaşlarda yaratacakları olumlu düşünceler ve ruh halleri ile destekleme yoluna da gidebilmektedirler (Easton,1985;136). Bir bakıma enformasyon manipülasyonu anlamına gelen bu durumla, otoriteler alacakları kararlarda arzuladıkları desteği sağlamış olurlar. Bunun yanında eğer toplumsal yeni güçlerin yaratılması gerekirse iktidar seçkinlerinin kararlarının öne çıkmasının yanı sıra, bu aktörlerin en fazla toplumsal ve ekonomik kriz anlarında daha bağımsız karar verebildikleri görülmektedir. 24 Ocak Kararları buna örnek olarak gösterilebilir.

1.3. Siyasi Partiler

Siyasi partilerin ne olduğu ve partileri meydana getiren öğelerin neleri içerdiği, siyasi sürecin anlamlandırılması bakımından birincil önemdedir. Partilerin yapısı, işlevi ve bunlar üzerinde etki doğuran pek çok etken, farklı siyasi parti örgütlenmelerinin tanımlanmasında büyük önem arz etmektedir. Türk siyasi partilerinin değerlendirilmesi bakımından tüm bu değişkenleri ele almak gerekir. Çalışmanın bütünlüğünü sağlayacağından, öncelikle siyasi partinin ne olduğunun tanımlanmasına çalışılacak, diğer alt başlıklarda ise partinin oluşumu,

temeli, yapısı, bu yapıyı oluşturan ve değiştiren unsurların, parti yapılanmasının etkilediği ve etkilendiği öğelerin neler olduğu gibi sorulara cevaplar aranacaktır.

Modernleşme evresinde siyasi cemaatin tanımlanması ve bu cemaatin bağımsız davranabilmesi merkezi bir önem teşkil etmektedir (Eisenstadt,2007;18). Modern anlamda siyasi parti, aynı görüş ve çıkarları paylaşan ve siyasal eylemde birleşen (Teziç,1976;5), bir program etrafında toplanarak, iktidarı elde etme amacı güden (Çam,1977;166), örgütlenmiş sürekli kuruluşlar olarak tanımlanabilir (Kapani,2003;160). İktidarı amaçlayan partiler, bu hedeflerinin yanında, birincil amaçlarına ulaşamamaları da en azından iktidarın politikalarını etkilemek ve yönlendirmek üzere hareket etmektedirler. Çünkü partiler tek bir gruptan değil, ülke içine dağılmış koordinasyon içindeki kurumlar vasıtasıyla birbirlerine bağlanmış küçük topluluklardan oluşmaktadır (Duverger,1970;51-52). Dolayısı ile bunların menfaatleri, bu partilerin iktidarla olan ilişkilerinin düzeyini ve yönünü belirlemektedir. Nitekim partilerin bu yapısı onu, diğer toplumsal gruplardan da ayırmaktadır.

Partileri meydana getiren, tek tek bireylerin iktidar üzerindeki etkilerinin çok sınırlı bir düzeyde kalmasıdır. Görüş birliği sağlayarak belirli bir sosyal grubun menfaatlerini gözetebilen örgütler, kurumlaşmış yapılarıyla meşru siyasi iktidar üzerinde ve iktidarın faaliyetlerine etkide bulunabilmişlerdir. Toplumsal desteğin sağlanması partiler, olabildiğince geniş bir tabanı temsil etmeye yönelmektedirler. Bu sayede hem iktidara gelme amaçlarına yaklaşmış olurlar, hem de iktidar olamamaları dahi siyasi hayatta muhalefetin güçlü bir konuma gelebilmesini sağlarlar. Bu çerçevede siyasi partiler, en azından belli bir sosyal tabana ve belli talepleri dile getirebilme yetisine sahip olabilmelidirler. Yani toplumsal gereksinimleri karşılamalı veya bunu yapamıyor ise bu isteklerin karşılanması için gayret göstermeli ve parti politikasında bunların üzerinde durmalıdır. Bu aynı zamanda popülist söylemleri de beraberinde getirebilmektedir. Türkiye’de bu, özellikle seçim dönemlerinde politik söylemleri meşrulaştırıcı bir rol oynayabilmektedir. Dahası popülist argümanlar, Türk siyasi partileri tarafından iktidarı elde etme amacına yönelik yegane yol olarak görülebilmektedir.

Tarihsel süreçte partilerin gelişimi, parlamento içi grupların temsil ettiği kitlelerin genişletilmesi ve oy hakkının sosyal tabanın tümünü kapsayacak şekilde geniş tutulmasıyla, seçmen kitlelerinin ve parlamentoya tanınan yetkilerin genişletilmesiyle doğrudan ilintilidir. Demokrasi kültürünün yaygınlaşması veya yaygınlaştırılması ise bu süreçte en az bunlar kadar önem arz etmektedir (Kapani,2003;161). Ancak Türkiye’de siyasal partiler, hem halkın beklentilerini hem de toplumun uzun süreli menfaatlerini göz ardı etmeden davranmaları

geleneğini benimseyememişlerdir (Heper,2006;250). Daha çok, kısa vadeli vaatlerle iktidarlarını sürdürme eğilimi göstermektedirler.

Türk siyasi partileri için Özdalga (2005;49); “tek kişinin mutlak egemenliği ve güdük kalmış kurumsal yapı, manipülasyona dayalı yönetim aşırı merkezîyetçilik ve zayıf örgütler” demektedir. Parti yapısını bu şekilde tanımlayan Özdalga, iktidarı sürdürme amacındaki partileri ve parti içindeki kişileri çıkar ve çıkar ilişkilerinin bir kulluk esasına oturduğunu söylemekte ve zayıf bir kurumsal yapının hüküm sürmekte olduğunu dile getirmektedir. Bu görüş 2001 yılında TÜSİAD tarafından yapılan araştırmanın verileriyle de örtüşmektedir (2001;72). Siyasal devşirmenin Türk siyasi partileri için kulluktan ibaret olması ve siyasilerin takım değiştirir gibi parti değiştirmeleri de, siyasi kültürün anlamını ve siyasi parti kararlarında kişi egemenliğinin hangi düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan elit devşirmesi, Türk siyasi partileri için adam kayırmak ve kamu rantlarından yararlandırmak suretiyle, kul yaratmakla eşdeğer anlam taşımaktadır. Çünkü bu şekilde kendi varlıklarını güvence altına alırken, aynı zamanda iktidarlarını güçlendirmeyi ve meşrulaştırmayı başaracaklarını düşünmektedirler. Toplumsal desteğin yaratılması sürecinde kamuoyunun manipüle edilmesi de aynı düşüncenin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir (Özdalga,2005;64).

Türkiye’de elitlerin ve elitist yönelimlerin hakim olduğu bir devlet yapılanmasının süregeldiği söylenebilir. Özellikle dış politika oluşumu ve uygulanması devletin güvendiği kurumlara ve kişilere emanet edilmektedir. Ve dış politikanın devlet dışı aktörlerin etkisinden bağışık olduğu, toplumsal grupların fikirlerinin önemsenmediği ve bu alanda eleştirinin pek mümkün olmadığı görülmektedir (Gözen,2006;77). Bu bakımdan Türk siyasi partileri, programlarında dış politika konusunu çoğunlukla önemsenmemiş ve uygulamayı devletin kurumlarına terk etmişlerdir. İlerideki bölümlerde, bu tezin ana fikrini oluşturan partilerin programları içerisinde yer alan, dış politika konusu başlığı altında bu durum daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Yalnızca Türkiye’ye özgü olmamakla birlikte, halkı temsil eden Türk parlamentosunun zaman zaman hükümetin sözcülüğünü yapması sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bunun mümkün olmadığı zamanlarda iktidar partileri, kanun hükmünde kararnemelerle gerekli düzenlemeleri yapma yoluna gidilebilmektedir. Özellikle 1980’den sonra Türkiye’de yürütme erkinin bu kadar güçlü kılınması temsiliyet sorununa yol açarken, halkın iradesini temsil eden meclisin işlevselliğinin de sorgulanmasına neden olmaktadır.

Politika kavramının ve ayrımının tanımlanması neticesinde siyasal yapı içerisindeki seçkinlerin, toplumsal örgütlenmede siyasi bakımdan öteki örgütlenmelere kıyasla, her ne kadar etkilerinin temelde bireyin mutluluğu ve iyilik durumunu artırma yönünde benzerlik gösterse de (Russell,1983;164), iktidara sahip olabilme amacı ile çeşitlilik gösteren partilerin üzerinde durmak ve bunları ayrı ayrı ele almak gerekir.

Üzerinde durulması gereken ilk nokta yönetim şekillerinin örgütlenme üzerindeki etkisi ve temsiliyet konusunun mahiyetidir. Michels'in üzerinde durduğu, oligarşik yapılanmaya doğru giden, görünürde ve söylemde “temsili” denilen yönetim biçimi, bir geçiş dönemi olarak görülerek, bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin kullanılmasıyla bir olgu şeklinde yükselme eğilimi gösterebilmektedir (Parkinson,1976;205-206). Yani bir bakıma demokrasi kavramı, totaliterliğe ve diktatörlüğe doğru evrilmeye yönelik sürekli bir eğilimi de içerisinde barındırmaktadır (Enriquez,2004;357).

Topluma karşı sorumlulukların farkına varılması ve bu alan ile iktidar arasında düzenli bir teşkilat kurulması demokrasinin özelliklerinden sayılmaktadır. Dolayısıyla diyalog kanallarının açık tutulması sosyal gereksinimlerin giderilmesi ve iktidarın sürdürülmesiyle yakından ilişkili bir duruma işaret etmektedir (Berle,1980;98-99).

Toplumsal grup ve katmanların taleplerinin ne olduğu ise genellikle açık değildir. Bunlar siyasal sisteme ya da partilere basitçe iletilmezler ancak partileri de içine alan çok çeşitli aktörlerin etkileşimi neticesinde oluşturulurlar (Demirel,2004;118). İşte partilerin öncü ve aracı kurumlar olarak, yönetilenlerin yönetime katılmadaki (bu katılma farklı düzeylerde olabilmektedir) üst örgütlenmeler olarak belirmeleri, sosyal gereksinmelerin ifadesini mümkün kılmıştır.

Tek siyasal yapılanma olmamakla birlikte, iktidarın hedeflenmesi ve yönetime muhalefeti en üst düzeyde gerçekleştiren en üst siyasal örgütlü oluşumlar siyasi partiler olmakta, diğer baskı ve çıkar gruplarıyla birlikte demokrasinin zorunlu unsurları olarak siyasal sistem içerisinde yerlerini almaktadırlar. Ancak her zaman partilerin toplumda mevcut fikirlere karşılık gelmeyebileceğini de belirtmek gerekmektedir (H.Laski,1966;63).

Bu kısımda Türkiye ve Türk siyasi partileri için üzerinde durulması gereken birkaç nokta vardır. Türkiye her ne kadar “Demokratik, Laik bir Cumhuriyet” olarak tanımlansa da bu tanımlama, siyasi partiler için ne bir zorunluluk olarak ortaya çıkmakta ne de arzulanan bir parti yapısını beraberinde getirmektedir. Bunun sebebi parti örgütlenmesini güçlü kılma amacından ileri geliyor olsa da bu, temsil olanağının tam olarak gerçekleştirilmesi üzerinde

ciddi kuşkular meydana getirmektedir. Bu bakımdan Türk siyasi partilerinin işleyişinde ve yapılarında karşılaşılan tek olumsuz unsur yalnızca bundan ibaret olmamakla birlikte, demokrasi kültürünün siyasi partilerce benimsenmemesi, Türk siyasi hayatında ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3.1. Siyasi Partilerin Yapısı ve İşlevleri

Siyasi partilerin yapısı, sözcüsü oldukları halk yığınlarının nitelikleri ve sahip oldukları ideolojik temellerin etkisiyle biçimlenmektedir. Örgütlenmenin ve temsilin nasıl olması gerektiği de yine partilerin yapısal özellikleriyle açıklanmaktadır. Duverger (1970;38-51), partilerin özellikle örgütlenme aşamasında doğrudan ya da doğrudan olmayan katılımın önemine vurgu yapmaktadır.

Partilerin oluşumunda üyelerin rolleri, katılımın şekline bağlı olarak değiştiğinden, aidiyet, temsil ve eğitim gibi unsurlar katılımın dolaylı veya dolaysız olmasına göre farklılık gösterirler. Zira partilerin siyasal ideolojileri üye tabanlarını etkileyerek, onların eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi yönünde hareket etmelerini sağlamaktadır. Fakat bu ilişki iki yönlüdür ve temsil edilen sosyal tabanın içsel ilişki, çelişki ve genel olarak istekleri bilinmeksizin partilerin yapılarının anlaşılması mümkün değildir. Türkiye’de ise durum biraz daha farklıdır. Süreç çoğunlukla tek yönlü olarak işlemektedir. Katılımın şekli, aidiyet, temsil ve ideoloji gibi konular genellikle ikinci plana atılmakta, bireysel ilişkiler ön plana alınmaktadır. Seçmenlerin ve kitlelerin eğitilmesine ve bilgilendirilmesi için de aynı durum söz konusu olmakta, halkın hoşuna gidecek söylemlerle oy kazanma uğraşı, Türk siyasi partileri için öncelikli olarak değerlendirilmektedir. Bu ortamda katılımın sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesi beklenemeyeceğinden siyasal katılım, Türk siyasi partilerince yalnızca “oy verme” işleminden ibaret sayılmaktadır.

İdeal anlamda siyasal sistemin özelliklerine göre farklılık gösterebilen partiler, toplumu oluşturan topluluklara, meşru alanlar içerisinde kimlik kazandırma vazifesi üstlenirler. Toplumsal farklılaşmanın ifadesinde ve bunun siyasallaşmasında, farklılaşmadan doğan rekabetin siyasal bir niteliğe bürünmesinde ve toplumsallaşmanın tahsisinde yine partilerin önemi yadsınmamaktadır. Türk siyasi partileri halkın eğitilmesi ve bilgilendirilmesinden yola çıkarak, toplumdaki radikal eğilimleri yumuşatma yönünde çaba göstermek yerine, bu tür ayrıştırıcı eğilimleri destekleyen politika ve söylemler

benimseyebilmekte ve toplumdaki kutuplaşmaları meşrulaştırıcı tutumlar sergileyebilmektedirler.

Bir amaç olarak beliren iktidar kavramı, birbirinden ayrılmayan iki unsura sahiptir. İlki bir fikir sistemi ya da ideoloji, ikincisi ise iktidarı elinde tutanın iradesini aktaran kurumlara dayalı bir yapı olmasıdır (Berle,1980;73). Böylece ne kadar güçlü bir lideri olursa olsun bir siyasal partide kurumsal yapının gerekliliği bir kez daha ortaya konulmuş olmaktadır. Yönetim biçimi ve idari örgütlenme şekli, parti yapılarını da dolaysız bir biçimde etkilemektedir. Benimsenen ideolojik hedeflerin katılığı ve buna atfedilen önem, parti içi bürokrasinin, merkezi ve hiyerarşik veya daha esnek ve yerel bir yapıya bürünmesine neden olabilmektedir. Türk siyasal partilerinde görülen aksaklıklar da buradan ileri geliyor olabilir.

Bunun yanında hükümet eden partilerde otoriterleşme eğilimleri artabilir, toplumun ve toplumsal ağların yeniden tanımlanmasına çalışılabilir. Türk siyasal partilerini en iyi biçimde tanımlayan unsur da budur. Devlet olgusunun siyasal hayata egemen olduğu durumlarda seçkinler, aracı kurumların olmaması dolayısıyla bunların yerine geçmeye çalışmışlar, siyasal partilerin öne çıktığı durumlarda ise bu rol gerçekleştirilememiş ve siyasal sistem, popülist söylemleriyle partilerin aşkın rejimlere yol açan tutumlar sergilemelerine neden olmuştur (Heper,2006;250-251). Bu durum, Türk siyasal partilerinde otoriterleşme eğilimlerini açıklama yönünde bize kolaylık sağlamaktadır.

Toplanacak olursa, siyaseti sendika, dernek, meslek kuruluşları gibi çıkar ve baskı grupları oluşturur; siyasal partiler de bu çıkarları bütünleştirmek, formüle etmek ve politika sahnesi olan temel siyasal kararların nihai olarak alındığı parlamentoya getirmekle mükelleftirler (Parla,2005;185). Bu kapsamda siyasal partilerle amaçlanan işlevsellikler şu şekilde sıralanabilir: (Berberoğlu,1997;9-11)

- a. Çıkarlar ve temsil edilen sınıflar göz önüne alınmak kaydıyla, siyasal hizmet sektörünün geliştirilmesi ve toplumsal kalkınmaya katkıda bulunulması
- b. Ülkenin farklı özelliklerinden hareketle ve bunların etkisiyle ortaya çıkan görüşlerin bir potada toplanabilmesi ve bir sosyal ve siyasal sentez gerçekleştirebilmesi
- c. Temsil ve kurumsallaşma ile siyasal ötekileştirmenin ortadan kaldırılması, çok sesli, demokratik bir ortam yaratılması sayesinde bölünme ve çatışmaların önüne geçilerek, bir uzlaşma alanının tesis edilebilmesi
- d. Toplumsallaşma sürecinin hızlandırılması, bireylerin eğitilmesi ve siyasal katılımın artırılması

- e. Çeşitli sorunlara ilişkin parti programlarının oluşturulması, kamuoyunun bilgilendirilmesi ve etkilenmesi
- f. Yabancı siyasi kuruluş ve partilerle ilişkiler kurularak, uluslararası siyasi alandaki gelişmelerin takip edilmesi ve bunlar üzerinde etkili olunabilmesi.

Türk siyasi partileri açısından değerlendirildiğinde, bu işlevselliklerin tamamına sahip kaç parti olduğu tartışılabilir. Buna karşın toplumsal kalkınmanın sağlanması ve sosyal ve siyasi sentez yaratılması bakımından bir derece etkin oldukları varsayılabilir. Ancak bunu yaparken ötekileştirmeme konusunda başarılı oldukları pek söylenemez.

1.3.1.1.Siyasi Parti Yapısını Etkileyen Faktörler

Siyasi partilerin yapısı incelenirken buna etki eden nedenleri, iç ve dış faktörler olarak ayırmak gerekmektedir. Çünkü toplumu bir araya getiren bireylerin, gerek içinde bulunduğu siyasi sistem, gerekse de yetiştiği sosyo-psikolojik-fiziki çevre, siyasal yaşama katılımlarının belirleyici öğeleri olmaktadır. Toplumsal yapıların inşasında, gelişiminde ve şekillenmesinde toplumsallaşma bilincinin nasıl oluştuğu ne kadar önemliyse, siyasal bilincin düzeyi de partileşme ve siyasi partiler için en az o kadar önemlidir.

1.3.1.1.1. İç Faktörler

Nüfusun sosyal gruplar arasında dağılımı ile bu tür grupların sayıları, büyüklük ve karakteristikleri, sosyal yaşamın kendisini oluşturmaktadır (Bottomore,1977;101). Grupların bir araya gelmesinde ve aralarındaki ilişkilerde, etkinlik, temsil ve ideolojilerinin etkili olduğu gözlenmektedir (Duverger,1970;79-80). Bunların siyasi baskı grubu şeklinde bir araya gelerek bir siyasi parti niteliği kazanabilmesi, bahsi geçen unsurlara bağlı olmak üzere, bir kurumsallaşma sürecinin mevcut bulunması ve örgütlenmenin iç yapısının buna açık olmasıyla mümkündür. Önceden belirlenmiş kurallar ile işleyen parti örgütsel yapısı, üyeleri arasındaki ilişkilerin biçimine göre de farklılıklar gösterebilir. Bu ilişkiler mekanik, yani kolektif bilinç ile ortak hedeflere yönelmiş ise parti yapısının güçlü olduğu söylenebilmektedir.

Öte yandan üyeler arası ilişkilerin rasyonel bir çerçevede ya da cemaat tipi ilişkiler bütünüyle ortaya çıkması örgütün niteliğini doğrudan etkilemekte, aidiyet sınırlarını çizmektedir. Zira parti bütünlüğünü sağlayan kolektif eylem, ortak hedefler, ideoloji ve

sembollerin belirlenmesi, parti temellerinin güçlü ve parti ömrünün uzun olmasında etkili olmaktadır. Bu amaçla siyasi partiler, parti içi temel unsurların koordine edilmesinde, dikey ve yatay bağların merkezi veya adem-i merkezi yönetimiyle, bunun parti bünyesindeki dağılımını belirlemeye ve iç düzenleme yapmaya çalışmaktadırlar (Duverger,1970;79-93). Yani bir partinin yapısı onun, örgütlenme türünün nasıl olacağını belirlemektedir denebilir.

Parti yapısında kurumsallaşmanın, ve kuralların taşıdığı önem, partinin varlığı ile dolaysız bir biçimde ilişkilidir. Belirlenmiş normlar, kurumsal bir yapının temel belirleyicisi ve koşuludur. Nitekim bürokrasi ve bürokratik bir örgütlenme, partinin kurumsallığının göstergelerinden birini oluşturmaktadır. Panebianco, kurumsal yapısı güçlü olan siyasi partilerin göstergelerini şu şekilde sıralamıştır: (Özdalga,2005;51)

- a. Gelişmiş, modern ve merkezi bir bürokrasiye sahip olan partiler, yönetimlerinde de bu bürokratik mekanizmaya dayanmaktadırlar.
- b. Partinin iç işleyişini belirleyen yazılı kurallar ile fiili işleyiş arasında aykırılık görülmez. Tüzük kuralları nasıl ise parti o şekilde yönetilir.
- c. Mali kaynaklar çeşitlendirilmiştir. Ancak yine de üye aidatları parti gelirinin önemli bölümünü oluşturur.
- d. Kurumsal yapısı güçlü partiler, lider kadrolarını parti içinden çıkarmaktadırlar.
- e. Milletvekilleri genellikle parti bünyesinden gelmekle birlikte, parti üzerinde egemenlik kurmaları mümkün değildir.
- f. Vakıf, Sendika ve dernek gibi örgütlü toplumsal kurumlarla ilişkiler yoğundur. Ancak siyasal düzlemde yönlendirici olan yalnızca siyasi partilerdir.
- g. Örgütlü hiziplerin varlığı kurumsallaşma ile ters orantılıdır. Kurumsal yapı güçlendikçe hiziplerin yerini gevşek eğilimler almaya başlar.

Rasyonel bir görüşten yola çıkan bu özellikler tek başına partilerin kurumsal bir yapıya sahip olmasında belirleyici değildirler. Biçimsel kuralların kapsamının düzeyi ve merkezi eğilimlerde artışlar gözlenmesi, örgüt içi bireysel ilişkilerin önemini azaltmamaktadır. Buna karşın Türk siyasi partilerinde kulluk esasına dayalı olarak gerçekleşen kişisel bağlılıklar, üst-ast ilişkileri, yetke ve sorumluluk dağılımı gibi yapısal değişkenler, en az normlar, merkezi yönetim ve katı bürokrasi kadar kurumsallaşma sürecinde etkin olarak belirlemektedir.

Diğer taraftan partiler için üye sayılarının önemi, siyasi rekabetin esas olduğu Türkiye gibi ülkelerde giderek azalma eğilimi göstermektedir. Seçimin kazanılması için taraftar

sayısının fazlalığı önem kazanmıştır. Buradan partilerin kitle partilerinden kadro partilerine doğru kayma eğiliminde oldukları çıkarılabilir. Şöyle ki, farklı türdeki toplumsal hareketlerden çok daha fazla koordine edilmiş olan kitle partileri (Eisenstadt,2007;18) daha çok üye devşirilmesi ile siyasal ve mali yönden kitlelerin desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Kadro partileri ise daha çok alanlarında uzman seçkinlerden oluşmaktadır. Mali ihtiyaçlar ise bu destekçilerin katkılarıyla karşılanır. Bireysel özelliklerin üyelik için belirleyici olduğu kadro tipi örgütlenmeler, kitle partileri gibi toplumun tüm kesimlerine açık değildir (Duverger,1975;106-109). Dolayısıyla tabanı geniş, yapısı dar partilerin önem kazanması rekabete açık siyasi sistemlerde mümkün olmaktadır. Ancak yine de faal üyelere gereksinim seçim çalışmaları gibi parti faaliyetleri için devam etmektedir (Turan,1976;111). Ayrıca parti örgütlenmesinde, üyelik ve bağlılık gibi konularda da temel unsurlar olarak beliren, hücre, ocak ya da komite benzeri yapılar, dikey ilişkilerin sürekliliğinde önemli bir yere sahiptirler (Duverger,1975;52). Dolayısıyla partilerin devlet kaynaklarına doğrudan ulaşarak ve buna güvenerek piramit şeklinde bir yapılanma ile lider merkezli eğilimlerini sürdürdükleri, Türkiye için bir realite olarak ortada durmaktadır.

Sosyal tabakaların ayrımında, Marksist literatürdeki üretim araçlarının sınıf çıkarlarını ve dolayısıyla parti yapılarını etkilememiş olması mümkün değildir. Çünkü sosyal yapı-iktidar ilişkisinin açıklanmasında Marksizm yeni bir bakış açısı getirmiştir. Sınıf bilincine etki eden başat faktör olarak kabul edilen ekonomik ölçütler, tek etken olmasa da, bahsedilen farklılaşmanın ana unsurları içerisinde yer almaktadır. Yani sınıfsal ayrılıklar, büyük ölçüde, gelir düzeyi, yaşam standartları, eğitim, etkinlik ve statü farklılıklarından ve ayrıca bunların atfedilmiş/bahşedilmiş ya da elde edilmiş olmasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla bunların neden olduğu sosyal eşitsizliklerin, sınıf bilinci üzerinde ve bu bilincin parti karakterlerinin oluşmasında etkili olduğu söylenebilir (Smith,1995;99).

Bireysel anlamda vatandaşların, toplum içindeki yeri, toplumsal bölüşümden aldığı pay, siyasal sürece katılım düzeyi gibi farklılıkların temeli giderek sosyal sınıflara ve sınıflar arası ayrılığa dayanmaktadır (Kapani,2003;97). Sosyal tabakalaşmalar ve sınıflararası geçişsizlikler, sınıf yapısının statik bir hale gelmesine ve bunlar arasında kesin bir ayrıma yol açmaktadır. Sosyal sınıflar arası sınırların bu kadar katı olmadığı bir toplumda, toplumsal farklılaşmalar dinamik bir çevrede daha az belirgin olmaktadır. Bunun en başta gelen nedeni, sosyal statülerin ve bunu izleyen diğer getirilerin sonradan kazanılabilmesi yolunun açık olmasıdır. Dolayısıyla sınıflararası geçişlere açık bir sistemde, sınıfsal nitelikli çatışmalar daha yumuşak ve kontrol edilebilir sınırlar içerisinde tutulabilmektedir. Keza toplumun

varlığının sürdürülebilmesi için bu zorunludur (Mitchell,1985;110). Tabii bir şekilde bu durum, siyasal alanda da etkisini göstermektedir. Sınıf partilerinin yerini, tabanı genişleyen ve daha ılımlı politikalar güden yeni nesil partiler almaktadır. Fakat bu, menfaatlerin teke indirgenmesi ya da sınıfsal çelişkilerin ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. Bu yalnızca, varolan eşitsizliklerin ve farklılıkların siyasal sistem içerisinde çözülebileceği anlamına gelmektedir. Ayrıca bu, radikalleşmeleri ve gayri resmi yönelimleri de minimize etmektedir. Siyasal partiler de, farklı şartlardan vücut bulan sosyal tabakaları, bunlar arasındaki çıkar ayrılıklarını siyasal sisteme aktararak, toplumsal uyumu tahsis eden öğelerden biri olarak belirlemektedirler. Ve tabiatıyla siyasi partiler, bu ayrılıkların niteliklerine ve bunlar tarafından dile getirilen taleplere göre, örgütlenmesinde ve sosyal tabana seslenmesinde değişkenlik göstermek üzere, bahsi geçen farklılıkları bünyesinde toplayabilecek ve bu parçaları birleştirmede aracı görevi üstleneceklerdir. Partilerin, siyasal sistem içinde varlıklarını sürdürebilmeleri için de bu, ana öge olarak ortaya çıkmaktadır.

Kültürel ve psikolojik öğeler de parti yapısını etkileyen içsel faktörler olarak değerlendirilmektedir. Siyasal sistem hakkındaki inanç ve kanaatler, o toplumun siyasal kültürünü oluşturmaktadır (Turan,1976;20-21). Siyasal kültür, kendi içinde sistemli bir bütündür. Sistem hakkındaki bilgileri, kurum ve kişilere bağlılıkları ve siyasal olaylar üzerindeki değer yargılarını da kapsamaktadır (Duverger,1975;135-136). Siyasal sistemin devamı yalnız eylemlerin sonucu biçiminde sürdürülmediği, bunu destekleyen değerler sisteminin ve normların tamamlayıcı özellikleri üzerinde durulmaktadır. Siyasal sürecin süregelmesinde, inanç, semboller, davranış kalıpları ve geleneklerden gelen, ayrıca bunlarla şekillenen eylem örüntülerinin etkisi göz ardı edilememektedir. Çünkü eğer yönetime katılımın sınırlı olması, yönetilenlerin rızası var ise ve siyasal süreç sadece bir grup etrafında şekilleniyor ise, siyasal kültürün böyle bir yönetimi meşru kıldığı söylenebilir (Turan,1976;33-34).

Kültürel alan içine dahil edilen değerler ve normlar, genellikle meşrulaştırma gereksinimlerinden dolayı sistemle bağlantılıdır. Ve toplumsal yapıya egemen durumdadırlar (Smith,1995;61). Yani, maddi ve manevi unsurların ve ayrıca bu yöndeki gereksinimlerin siyasi kültür ve siyasi gelenek üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır (Akçalı,1988;57). Çünkü bir topluluğun iktidarı, salt onun yığınsallığına, ekonomik kaynaklarına ve uygulayıcının gücüne değil, aynı zamanda inançlarına da dayanmaktadır (Russell,1983;113).

Türk siyasi partileri, bahsedilen eylem ve davranışların yönlendirilmesinde ve bunların sistem tarafından kabul görmesinde başat aktörlerdir. Ancak bundan önce siyasi partiler ulusal bağlamda çeşitli ögeleri temsil konusunu genelleme eğilimindedirler. Yani belli bir grubun çıkarlarını ulusal menfaat olarak lanse etmek isterler. Argümanların gerçekliği ya da inandırıcılığı partilerin devamlılığı ve amaçları bakımından hayatidir. İdealize edilenin yanında, gerçekte demokrasilerde çeşitli toplumsal yönelimleri uzlaştırma amacı, her zaman geçerli olmamaktadır. Çünkü kanaat ve siyasal eylemi belirleyen faktörlerde değişmeler gözlenmektedir. Çoğunlukla siyasal tercihlerinde vatandaşların sosyo-ekonomik durumları belirleyici olsa dahi, tek etken olmadığı bir gerçektir (Bottomore,1977;173). Dolayısıyla politika süreçlerinin ne ölçüde geleneksel olduğu ve geleneksel değerler uyarınca, din, kültür ve gelenek tarafından meşrulaştırılarak geleneksel kanalların hakim kılınması, otoritelerin öncelikleri arasında yer almaktadır (Linz,1975;116). Kültürel unsurların yanında bireysel ilişkilerin ve deneyimlerin, dinsel yönelimlerin ve idealize edilmiş düşüncelerin, siyasal davranışlar üzerinde etkili olduğu, çoğunlukla da parti program ve söylemlerinde bu ögelerin yer aldığı görülmektedir.

Sonuç itibariyle önemli kararların sınırlı sayıdaki kişiler tarafından alındığı gerçeğinden hareketle; bu kararları etkileyen kültürel, toplumsal ve psikolojik ortamın yaratılmasına, seçkinlerin katkıda bulunduğu (Kışlalı,2006;178) önkabulüyle, siyasal kültürün ögeleri ve tüm alt kültürlerin, iktidar olabilme yolunda, siyasi partiler içerisinde ve sistemin izin verdiği ölçüde benimsenmek şartıyla, program, tüzük, proje ve propagandalarda bunların kullanılması bir gereklilik biçiminde, partiler tarafından algılanmaktadır.

Ulusalılığın ve ulusal çıkarlar açısından yönetimde istikrarın gözetilmesi bağlamında da siyasal bir niteliğe bürünmüş kültürel değerlerin ve parti üzerindeki izdüşümünün hangi düzeylerde gerçekleştiği, siyasi partilerin yapısal özelliklerinden, kapsayıcılığından ve iktidarlarının genişliğinden anlaşılmaktadır. Toplumsal hoşgörü, rekabet anlayışı, siyasal süreçteki yansıması, iktidar mücadelesinin nasıl olduğu ve nasıl olması gerektiği gibi sorunsalları ortaya çıkarmakta, siyasal kültür de bundan doğrudan etkilenmektedir (Sarıbay,1998;72-74). İşte siyasal kültürün, Türk siyasi partileri üzerindeki etkisi bu çerçevede anlaşılır olmaktadır.

1.3.1.1.2. Dış Faktörler

Ülkelerarası ideolojik, ekonomik, askeri ve benzeri ilişkiler ve bu ilişkilerin geliştirilmesiyle gerek ülke bazında, gerekse de diğer uluslararası aktörlerin etkisiyle, bir ülkedeki sosyal yaşam ve yaşam standartları değişebilir. Eğer devletler sistemi, salt çıkarların çatışma alanı olarak kabul edilirse, menfaat birliklerinin faaliyetlerini, iktidarı ve bu süreçteki partiler üzerindeki etkilerini incelemek gerekir.

Genelde siyasi karar alıcılar üzerindeki faaliyetleri başta olmak üzere partiler düzeyindeki çalışmaları, hedef ulusal sınırlar içindeki amaçlarını ve diğer aktörlerle olan ilişkileri önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Kamuoyunun kanaatlerinin yönlendirilmesi ve bunun için kitle iletişim araçlarından yararlanmak suretiyle propaganda faaliyetleri, oldukça geniş bir yelpazede kendini gösterebilmektedir. Resmi ya da gayri resmi de olsa doğrudan ve dolaylı bir biçimde bu tür faaliyetler, olumsuz sonuçları beraberlerinde getirirler de (Campos&Giovannoni), lobicilik başlığı altında meşru bir zemin üzerine oturtulmaktadır.

İç politikanın bir uzantısı olarak görülen dış politikayı dolaysız bir biçimde etkileyen sanayileşme ve ekonomik kalkınma aşamasında ekonomik sınıfların dış siyasi, ekonomik ve askeri destek sağlama amacıdır. Ülke içi sınıfsal çıkar mücadelelerinin dış ilişkilere hakim kılınması siyasi partilerin bu grupları temsil etmesiyle doğrudan ilişkilidir. Keza siyasi parti ideoloji ve politikalarının içeriğinde bu bakış açısının hakim olduğu görülebilmektedir (Şaylan,1986;184-185). Bu açıdan ulusal siyasi örgütlenmelerin, ülke dışı siyasi örgütlenmelerle bağlantılar kurduklarına ve çeşitli faaliyetlerle ilişkilerini güçlendirdiklerine sıkça rastlanmaktadır. Bu tür etkileşimlerin genellikle ideolojik benzerliklerden, ortak amaçlardan ileri geldiği söylenebilir de asıl faktör, ortak hedefler ve ortak çıkarlardır. CHP'nin Sosyalist Enternasyonal içerisinde yer alması, ortak ideoloji ve ortak hedefler bağlamında değerlendirilebilir.

Ekonomi başta olmak üzere siyasal ve ideolojik entegrasyonun artarak devam ettiği bir süreçte, uluslararası sistemde dolaylı olarak ya da olmayarak, legal veya illegal yollarla ulusal veya çokuluslu birimlerin siyasi partiler üzerindeki etkilerini arttırdıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla belli sınırlar içerisinde veya bu sınırları aşmak üzere, ulusal devletler, öncelikli olarak diğer uluslararası aktörleri etkiledikleri ve ulusal çıkarların yalnızca ulusal bir niteliğe sahip olmadığı değerlendirilmesinde bulunulabilir. Bu ise partiler üzerinde baskıyı arttırabilmektedir. Demokratik yapıları ve katılımı öne çıkaran uluslararası kurumlar, devletler ve diğer örgütlenmeler, siyasi partileri bu yöne doğru kanalize etme eğilimindedirler. Öncelik ülke yönetimine verilse de, aynı durum parti içi yapılanmada da geçerli

görülmektedir. Bu, ülkelerin olduğu kadar partilerin de hem ulusal hem de uluslararası prestijleri açısından önem taşımaktadır.

1.3.2. Siyasi Parti Türleri

Siyasi desteğin değişkenliği, büyük ölçüde çıkara yönelik ve ideolojik olmayan siyasi bağlılık ile değil de, daha çok seçimler ve katılım ile bu politik desteğin elde edilmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla sürece katılımı etkileyen unsurlar burada önem kazanmaktadır.

Duverger'e göre (1975;274) pek çok kimse kendinden aşağı düzeyde olanlara göre yönetici, yüksek düzeydekilere göre yönetilen ve aynı yatay bağlantı içerisinde yer alanlara göre ise eşit konumdadırlar. Kitle ve kadro partileri de bu şekilde ele alınmaktadır. Parti örgütlenmesinin şekli unsuru olan kitle veya kadro partileri, ya halkın bütün kesimlerine hitap eden ve onları mobilize edebilen ya da belirli bir hedef kitlesine yönelik olan ve bunların çıkarları doğrultusunda hareket eden siyasi yapılanmalardır.

Kitle partileri vatandaşların tümünü kapsadığından, bürokratik yapısı daha fazla gelişmiş görünür. Parti kararlarında ise bu, doğrudan katılımdan ziyade dolaylı katılımın ön plana alınmasına neden olur. Çeşitli mevkilere sahip üyelerin varlığı, kadro partilerine kıyasla daha fazla olduğu için daha merkezîyetçi ve kuvvetli bağlarla birbirine bağlı, doğrudan ya da dolaylı alt yapılanmalara sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla dikey bağlantılar daha belirgin olmaktadır.

Kadro esasına göre örgütlenmelerini gerçekleştiren partiler daha çok sınıfsal özelliklerin, seçimlerde egemen olduğu dönemlerde yaygın olmakla birlikte, seçmen tabanının biraz da zorunlu olarak genişlemesiyle yerlerini daha açık politik yönelimleri olan partilere bırakmaktadırlar.

Kadro partileri genel anlamda, seçim zamanlarında faal olmakta, gevşek üyelik yapısına sahip, adaylarını tanınmış ve varlıklı kişiler arasından seçen, merkezi yönetimin zayıf olduğu, kişiye odaklı ve parti gelirinin az sayıda kaynaktan temin edildiği bir örgütlenme modeli olarak siyasal temsil alanında yerini almaktadır (Özdalga,2005;47). Kitle partilerinde ise geniş kitlelerin örgütlenmesi ve bunların siyasal sürece katılımının sağlanması önceliklidir. Bu parti tipinde üyelik konusu, kadro partisine nazaran, oldukça önemlidir. Üyelik hakları ve katılım türleri açıkça belirlenmiştir. Mali kaynak da bu üyelerin aidatlarından sağlanmaktadır. Yani partiyi ayakta tutan bu üyelerden alınan aidatlar olmaktadır. Ancak yine de nicelikten

öte niteliklerin önem kazandığı da çokça görülmektedir. Bu bakımdan üyelik kriterlerinin öne çıktığı anlaşılmaktadır.

Üyelik kavramı sosyalist partilerle beraber yirminci yüzyılın başlarında doğmuş ve sonradan diğer partilerce taklit edilmiştir. Ondokuzuncu yüzyılda oy hakkının servet esasına dayandığı parlamenter sistemlerdeki eski parti anlayışıyla parti üyeliği, kadro partilerinden kitle partilerine doğru evrimleşmiştir. Daha sonra da diğer alt parti tiplerine doğru, ifadesinde ve kapsamında değişimler gözlenmiştir. Siyasal sürece katılım esas amaçlardan biri olsa da, özellikle Lenin ile birlikte kitle partilerinde daha üst bir elit sınıfın oluşturulmaya çalışılması, yeni tip partilerin habercisi olmuştur: elit partileri. Komünist partilerinde ortaya çıkan bu yeni örgütlenme modeli, faşist doktrinlerde son şeklini almıştır. En iyi, en sadık ve en cesurlardan oluşan bir tarikat olarak görülen, son derece hiyerarşik, katı bürokratik, istikrarlı bir iç çevre ve bu çevre etrafında kümelenmiş üyeler kütlesi haline gelmiştir (Duverger,1970;114-115). Dolayısıyla elit partiler, ne tam olarak kitle ne de tam anlamıyla kadro partileri olarak ortaya çıkmışlar, fakat bunların arasında bir yerlerde kendilerini tanımlayabilmişlerdir. Bunların dışında özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmaya başlayan “toplayıcı parti tipi” (catch-all party) diğer parti tiplerine oranla çok daha pragmatist bir kitle-sınıf partisi görünümündedir. İdeolojik açıdan ılımlı olan bu parti türü, esnek ve kapsayıcı yapısıyla, marjinal grupları kendi yanına çekme eğilimi içerisindedir (Kapani,2003;175). Türk siyasi partileri bu kategoriye dahil edilebilir.

Parti türlerinin yanı sıra bu partilere katılımın nasıl olduğu da önemlidir. Dolaylı ve doğrudan olmak üzere iki değişik biçimde gerçekleşen katılımı, dolaysız yapı, yerini giderek dolaylı biçime bırakmaktadır. Dolayısıyla partiye üye olabilmenin ve parti faaliyetlerine katılabilmenin herhangi ön koşulu, bir sendikaya, grup ve sınıfsal yapıya mensup olmak gibi, şart değildir. Yine de parti için önemli kararların alınmasında üst ya da merkezi kadroların daha etkili oldukları bir sistem varlığını korumaktadır. Keza Michels'e göre tepede az sayıda yönetici bulunmaksızın bu çeşit kurumların ayakta kalabilmesi mümkün değildir (Lipset,1961;14). Belirli kadroların doldurulması, seçimle olsa dahi, parti seçkinlerinin tutumları asıl belirleyici olandır. Ne kadar demokratik görünürse görünsün, bürokratik aygıtta ve denetimde parti politika ve parti içi seçim dönemlerinde, oligarşik bir yapı örgüt içerisinde süregelmektedir (Duverger,1975;274: Bottomore,1977;174).

Şekline göre yönetimler, yerlerini azınlıklara bırakabilmektedir. Ancak bağlılık ve birlikteliğin sürekli kılınmasında ve ortak hedeflerin oluşturulmasında veya gerçekleştirilmesinde önder ihtiyacı her zaman kendini göstermektedir. Bu lider, kendisini

atamış olabileceği gibi, zekası, öngörüsü ve genel olarak yetenekleri ölçüsünde yönetmesi için halk tarafından seçilebilir. Liderlik vasfının kazanılmasında, prestij, statü, eğitim düzeyi, gibi sosyal nitelikler, seçimde belirleyici olabilmektedir.

Tarihin çeşitli evrelerinde liderlerin belirlenmesi ve onlara atfedilen anlam değişiklik gösterse de, en ilkelinden en karmaşığına, en basitinden en gelişmişine kadar yönetenlerin mevcudiyeti süreklilik arz etmektedir. Örgütlenmiş, kurumlara sahip bir yapılanma olarak ele alınan partilerde de bu durum istina oluşturmamaktadır. Çünkü her parti bir lidere sahiptir. Yalnızca seçim süreci farklılık göstermektedir. Resmi olarak ise, faşist partiler hariç tutulursa, parti liderlerinin, daima demokratik kurallar uyarınca üyeler tarafından ve kısa bir süre için seçildikleri görülür. Fakat demokratik seçim sistemiyle gelen uzlaşımın yerini Türkiye’de olduğu gibi merkezce atanma, aday gösterme gibi siyasal devşirme yöntemleri alabilmektedir. Dolayısıyla görünürdeki liderle gerçek lider ayrımı ortaya çıkabilmektedir (Duverger,1970;191).

Weber’in otorite sınıflandırması, liderlik tiplerinin anlaşılması bakımından önemlidir. Geleneksel, yasal ve karizmatik otorite türlerine parti örgütlenmelerinde sıkça rastlanmaktadır. Fakat üzerinde durulması gereken ve Türk siyasi partilerinde pek rastlanmayan, normal şartlar altında meşruluğu önceden belirlenmiş normlara dayanan, belli niteliklere haiz liderler olduğundan, etkileri yadsınamasa da diğer lider tiplerine nazaran yasal liderlik tipinin öne çıkmasıdır.

Otoritenin atanmasında başvuru yol ne olursa olsun yöneticiler, demokratik düşünceler ileri sürseler dahi, doğal olarak iktidarlarını koruma, sürdürme hatta arttırma eğilimi göstermektedirler (Tuncay,1996;183). İktidar seçkinlerinin bu yönelimleri ile alt yapılanmalara gidilmesinde partilerin, ideoloji ve faaliyetlerindeki tutarlılığın sağlanmasında merkezin ağırlığı olan bir hiyerarşik yapılanma tercih edilmektedir (Turan,1976;109). Siyasi aktörlerin yerel örgütleri feshetme, yöneticileri görevden alma, bu kişilerin yerine atamalar yapma yetkilerini ellerinde bulundurmaya gayret etmeleri de bu merkezîyetçi yapıyı güçlendirmektedir (Özsoy,2000;98). Parti içi disiplinin temini de aynı yöndeki tutumları pekiştirici bir nitelik taşır. Bu bağlamda önderlere bağlılık çoğunlukla parti programından önce gelmektedir. Keza yönetime gelindiğinde programı uygulamak ya da uygulamamak önderlere bırakılmaktadır (Russell,1983;135). Ancak rejimlerde olduğu gibi liderler, siyasal süreçlerdeki geleneksel unsurları göz ardı edemezler (Linz,1975;116).

Kişisel çıkarlar ile ortak amaçların özdeşleştirilmesi yönünde önderler gayret sarfederler. Çoğu zaman da bu hedefler, parti gruplarınca benimsenebilmektedir

(Duverger,1975;276). Özellikle lider odaklı parti tiplerinde siyasi partinin ömrü, önderin siyasal hayatıyla sınırlı olması, örgüt kadrolarının bu yöndeki tutumlarını anlaşılır kılmaktadır. Lider her ne kadar, kendinden sonra partisinin siyasal yaşamına devamını sağlamak yönünde politikalar benimsese de, güdük kalmış kurumsal yapı nedeniyle, genelde partisinin geleceği, liderin siyasal alandan çekilmesiyle son bulmaktadır (Turan,1976;109). Otokratik bir örgüt yapısının tahsis edilmesi dahi lider sonrası partinin sürekliliğini garanti edememektedir (Duverger,1975;274).

Liderlerin hareket alanları ve bunlara ve gruplarına yönelen parti içi ve çevresinden gelebilecek farklı görüş ve düşüncelerin nasıl karşılandığı ve bunların aktarılmasının olası sonuçları, parti içerisindeki demokrasinin ya da oligarşinin boyutuna işaret etmektedir (Özsoy,2000;80-81). Parti genel başkanının egemenliği altındaki merkez teşkilat, yerel örgütleri feshetme, yöneticileri görevden alma ve bunların yerine at ama yetkilerini kendisinde saklı tutması parti yapısının niteliğinin belirleyici öğeleri arasında yer almaktadır.

Türkiye’de parti içi demokrasi kavramı yalnızca dışarıda demokrasiyi savunmak anlamına geldiği ve partilerin iç bünyelerinde bunu uygulayamadıkları için, parti demokrasisi bir anlamda liderler sultasına dönüşebilmektedir (Suavi,2000;52). Genel başkan için partilerin yerel uzantıları, her şeyden önce kendi parti içi iktidarını sürdürebilmenin aracı olarak görülmekte; mutlak egemenliği elinde tutmak için, onlara olabildiğince az yetki vermeye, güçlü kılmamaya çalışmaktadır.⁵ Dolayısıyla Türk siyasi partilerinde ister iktidar, ister muhalefet olsun genel politikalarından sorumlu kişi olarak parti liderleri öne çıkmakta; parti içi demokrasi kavramı da liderler demokrasisi şeklinde algılanmaktadır (Bektaş,1993;197). Böylece yerel örgütler sadece parti içi iktidar mücadelesi açısından önem taşıyan bir konuma indirgenmiştir (Özdalga H.,2005;77). Bu durum Türk siyasi partilerinin ömrünü kısaltıcı bir etkiyi de beraberinde getirmiştir.

Türkiye’de parti liderleri, bazı dönemlerde Dışişleri Bakanlığı’yla ve hatta hükümetle görüşmek ve işbirliği yapmak ihtiyacı duymaksızın, kendiliğinden hareket edebilmektedirler (Ergin,tarihsiz;51). Temsil sorununa yol açan bu durum, ayrıca parlamenterlerin ve parlamentonun etkinliğini de sınırlandırma gibi bir sakıncayı da beraberinde getirmektedir (Bektaş,1993;197). Toplumda milletvekillerini halkın değil, parti liderlerinin seçtiği algısının

⁵ Türkiye’de 10 Haziran 1983 tarihinde kabul edilen 2839 sayılı seçim yasasının getirdiği “bütün parti mensuplarının katılacağı ön seçim ile milletvekili adaylarının seçilmesi” ilkesinin genel başkanların parti içindeki otoritelerini azaltıcı bir mahiyete sahip olsa da, 28 Mart 1986 tarihinde 3270 sayılı yasa ile bir zorunluluk olmaktan çıkarılması bu durumu değiştirmiştir. Zaten güçlü bir konumda olan liderler bundan sonra parti içinde yegane söz sahibi kimseler haline gelmişlerdir. Milletvekilleri ise genel başkanın kapıkulları olarak mecliste yerlerini almıştır. Çetin Doğan, Ateşi ve İhaneti Gördük, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 163-164.

kuvvetlenmesi de bundan ileri gelmektedir (TÜSİAD ,2001;78). Elbette bu durumun siyasi parti türleriyle ilgisi vardır ve otoriter parti tipinin Türk siyasi hayatında egemen olduğunu söylemek mümkündür.

1.3.3. Parti ve Program İlişkisi

Politika, parti ve sistem konularının ele alınmasından sonra otoriteler tarafından alınan kararlar, bu kararların anlamlandırılması ve uygulanması ile Türk partilerinin karar alma ve politika yapım süreçlerinin anlaşılması bakımından parti programları önem arz etmektedir. Bu açıdan parti programlarının ne anlam ifade ettiğine bakmak gerekir.

Siyasi parti programları, partilerin ideolojik altyapılarını ortaya koyarak, seçmen kitlesine vaat ettikleri, sosyal, kültürel, ekonomik ve ulusal konulardaki argümanlarını içeren bir metin olarak tanımlanabilir. Bir partinin programı aynı zamanda onun ideolojik konumunu yansıtır. Eğitimden sağlığa, ekonomiden dış politikaya kadar programlaştırılarak ilan edilen her şey, partinin ideolojik ve sınıfsal konumuna uygun olarak, iktidarda iken yapacaklarını ortaya koyması anlamına gelir. Programlar, genellikle çok iyi detaylandırılmamakla birlikte partinin iktidara gelmesi durumunda, bulunduğu ülkenin yasalarına aykırı olmamak şartıyla⁶, hemen her alanda yapacaklarını taahhüt altına aldıkları genel politikaları hakkında özet bilgiler içermektedir. Önceki dönem politikaları ve bu politikaların izdüşümlerinin de belirtilebildiği parti programlarında, ülkenin geleneksel değerlerine atıfla, yapılması gerekenler de ele alınabilmektedir. Bu bakımdan partiler, yayımladıkları program çerçevesinde değerlendirilmektedirler ve bu programla siyaset sahnesine çıkmaktadırlar.

Öte yandan programları, partilerin kimlikleri ve iktidara ne kadar hazırlıklı oldukları konularında bilgi sunarken, ne kadar kurumsal ya da ne kadar lider merkezli oldukları hakkında da seçmene fikir vermektedirler. Parti programlarının kısa, basit, uzun ya da detaylı olması bu bakımdan önemlidir. Çünkü iktidara olan isteği ve seçmene karşı ciddiyeti siyasi partilerin programlarıyla doğrudan ilintilidir.

Bir siyasi parti, programının genel çerçevesini çizerken, vaat ettiklerini gerçekleştirmek için yöntem veya metot konuları hakkında bilgi vermekten kaçınır.

⁶ Örneğin Türkiye'nin Siyasi Partiler Kanununda belirtildiği üzere; “Bir siyasi partinin tüzük ve programının Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olması, sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlaması, suç işlenmesini teşvik etmesi” (Madde 101/a) halinde Anayasa Mahkemesince kapatılmasına karar verilebilmektedir.

Çoğunlukla da kendisini iktidara taşıyacak olan seçmen kitlelerinin tamamına hitap edecek argümanlar öne sürmeye çalışır. Zira ideolojisi ve seslendiği taban ne olursa olsun siyasi partiler, iktidara geldiklerinde toplumun tamamını kucaklamak zorunda olduklarının farkındadırlar. Programlarında da bu noktayı göz önünde bulundurmaya gayret gösteren partiler, toplumun herhangi bir kısmı aleyhinde beyanlarda bulunmaktan kaçınırlar. Aksi halde iktidara geldiklerinde keskin söylemlerini yumuşatma yoluna giderler. Böylece toplumun tümünü kucakladıklarına inanarak, iktidarı elde etme amaçları yönünde ilerleyen siyasi partiler, programlarını yapılabirlik açısından değil de, toplumun duymak istediği şekilde düzenleme yoluna giderler. Ancak belirtmek gerekir ki, ulusal ve uluslararası dinamikler de gözetilmek kaydıyla programlarında radikal, ırkçı ve devrimci söylemlere yer veren partiler de toplumsal tabanın desteğini alarak devleti yönetme hakkına meşru yollardan ulaşabilmektedir. Yine de kriz dönemleri haricinde bu tür aşırı yönelimli partilerin iktidar olma şansı, ılımlı programlara sahip siyasi partilere göre pek de fazla değildir.

Dış politika konusunda ise partiler, daha geniş bir hareket alanına sahiptirler. Çünkü seçmenler çoğunlukla kendilerini etkileyecek, ülke içi politikalara önem verirler. Dolayısıyla gündelik yaşamlarını etkileyen politikalarıyla partileri değerlendirirler ve oylarını kullanırlar. Türk siyasi partilerinin dış politika söylemlerinde görülen yüzeysellik de bu açıdan değerlendirilebilir. Yine de küreselleşmenin de etkisiyle Türk siyasi partileri dış politikaya, programlarında gittikçe daha fazla yer ayırmaktadırlar. Ve artık bu, seçmen kitlesinin kullanacağı “oy”un yönüne etki eden faktörlerden biri haline gelmiştir.

1.4. Parti İçi Siyasal Katılma

Parti içi kararlara ve bu kararlara uyulmasına yönelik tüm oluşumlarda katılımın sağlanması, genelde parti içi üst kadrolarla sınırlandırılmış olmakla birlikte, alt kadroların ve seçmenlerin iradeleri ile mümkün olmaktadır. Bu durum, katılımın yalnızca bir prosedürden ibaret olduğu mu, yoksa alternatifler arasından katılımcıların bağımsız siyasal tercih ve taleplerinin kolektif sonuçlarından mı ileri geldiği sorusunu yanıtlamamaktadır. Keza demokratik ilkeleri de temel alsın parti örgütlenmeleri, çoğunlukla dolaylı temsil şeklini esas almaktadırlar. Dolaylı temsil ise kitlelerin arzularını temsil etmede yetersiz, çoğu zaman da gerçekleri çarpıtıcı bir özellik ihtiva etmektedir (Duverger,1970;197). Duverger bu noktada kongrelerin nüfuzu üzerinde durmaktadır. Eğer demokratik bir süreç söz konusu ise bu toplantıların lider üzerindeki denetimi etkin olabilmekte, kitlelerin taleplerini gözetilen bir

kurumsallaşmaya gidilebilmektedir. Yani sınırlı da olsa bir katılım sürecini işletilebilmesi mümkün olmaktadır. Buna karşın demokratik bir yapıya sahip olmayan örgütlerde böyle bir sürecin pek de olası olmadığı anlaşılmaktadır (Duverger, 1975;275-276). Çünkü konsensus ihtiyacı iki farklı yönetim türünde değişiklik göstermektedir (Etzioni,1967;391). Fakat demokratik bir örgütün ya da örgütlenmenin demokratik bir özellik göstermesinin bir takım sakıncaları da olduğu Duverger tarafından şöyle açıklanmıştır:

“Demokratik ilkeler, liderliğin bütün kademesinde seçimle olmasını, sık sık yenilenmesini, kolektif nitelik taşımasını ve zayıf bir otoriteye sahip bulunmasını gerektirir. Bu şekilde örgütlenmiş olan bir parti ise siyaset mücadelesi için gerekli silahlara sahip değildir.” (Duverger,1970;189-190).

Otoritenin ussal olması ve sistemin tüm halkı içermesi ideal olan katılma modelini işaret etmekte ve modern siyasal katılmayı ortaya çıkarmaktadır (Kalaycıoğlu,1987;216). Keza hiçbir sonuç vermese bile katılma yollarının açık bulunması, toplumsal gerilimi azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Ayrıca siyasal katılma, sistemin barışçı yollardan zaman içinde evrilmesine katkı sağlarken aynı zamanda, toplumsal düzenin değişen koşullara göre yenilenmesine olanak sağlamaktadır (Kışlalı,2006;220-221).

Siyasal katılımın sağlanabilmesi siyasal sistem kadar süreçle, parti sistemi ve yapılanmasıyla da yakından ilgilidir.

Parti sistemleri çoğunlukla rejim kavramıyla birlikte değerlendirilmektedir. Buna atfedilen anlamın daha iyi anlaşılabilmesi için kavramın tanımlanması gerekir.

Rejim kavramı, iktidarın kullanılması, örgütlenmesi ve toplumla bağlantı kurulmasının yollarını, iktidarı destekleyen inanç sistemlerinin mahiyetini ve siyasal süreçte vatandaşların oynadığı rolü vurgulamaktadır (Linz,1975;131). Aynı tanım siyasi parti örgütlenmelerini de betimlemektedir. İlgili araçlarla donatılmış olan partiler, yönelimlerine ve benimsedikleri araçların niteliğine göre parti sistemlerini oluşturmaktadırlar.

Totaliter bir parti, tek parti sisteminin benimsenmesi ve mevcut siyasal sistemin bu yönde örgütlenmesi yönünde hareket etme eğilimi göstererek; bireysel ilişkileri öne çıkarmak üzere, parti dışında diğer sosyal örgütlenmeleri, siyasal sisteme ve siyasal rejime ve istikrara yönelik bir tehdit olarak algılayarak, bunlara asgari düzeyde olsa dahi müsaade etmeme eğilimi gösterir. Dolayısıyla kuvvetler ayrılığı yerine kuvvetler birliğinin benimsenmesi eğilimlerinin, parlamentonun güçsüzlüğünü ve hükümetin artan gücünü ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır.

Kamuoyu ile kamuoyunun parlamentodaki temsili hangi düzeyde olursa olsun, hükümetin denetimine ve onu etkileme yeteneği yok ise, parti içi hiyerarşinin, devlet kurumlarına yansımaları ile otoriter bir siyasal sistemin ortaya çıkması kaçınılmaz görünmektedir (Duverger,1970;514). Ayrıca değişmez unsurlara dayanan güçlü bir duygusal unsur ve kapalı bir tanıma yapısı gösteren, davranışları belirleyici gücü hayli düşük olan, kitlelerin mobilizasyonu ve manipülasyonu bakımından önem taşıyan ideolojik inanç sistemleri, totaliter bir yapılanmayı tamamlamaktadır (Linz,1975;134).

İyi işleyen demokrasilerde çok partili sistemler, tam kurumsallaşmıştır, toplumla derin bağları bulunur ve seçmen tabanları istikrarlılık gösterir. Demokrasinin işleyişinde sorunlar bulunan sistemlerde ise parti sistemlerinin oldukça zayıf olduğu varsayılır (Akgün,2007;40). Dolayısıyla, siyasal parti sistemleri bir yandan da ekonomik, sosyal ve anayasal ortamlar arasında önemli bağlantılar oluştururlar (Powell,1990). Çağdaş demokrasilerde bireysel olarak zayıf, kolektif olarak güçlü siyasal partiler, vatandaşları ve liderleri birbirine bağlayan örgütler olarak düşünülmüşler ve yaratılmışlardır. Güçlü partiler bu bağlamda, güçlü demokratik başarımın önkoşulu olarak görülmektedirler (Powell,1990;101).

Sistemi meydana getiren ideolojiler, normlar, tutum, davranış ve benzeri unsurlar örgüt yapısını etkileyerek, örgütün kültürünü meydana getirmektedirler. Bu faktörlerin parti üyeleri tarafından benimsenmesi ayrıca parti kültürünü oluşturmada, dolayısıyla siyasi parti kimliğini etkilemektedir (Berberoğlu,1997;41-44). Siyasal sistem üzerinde de doğrudan etkide bulunan bu etmenler aynı zamanda iyi işleyen parti sistemlerinin ölçütleri olarak da kabul görmektedirler. Şüphesiz böylece, siyasal oluşumlara, süreçlere ve kararlara katılımı da sistemi meydana getiren unsurlar tamamlanmaktadır.

1.5. Baskı Unsurlarının Parti ve Politika Üzerindeki Etkileri

Bu kısım, Türk siyasi partilerinin politika belirlemede karşılaştıkları zorlukları ortaya koymak ve bu zorlukların dış politika belirlenmesi üzerinde nasıl bir etki ortaya çıkardığının anlaşılmasını sağlama amacı taşımaktadır. Katılım, medya, bürokrasi, yönetim ve bunların mahiyeti bu başlık altında genel olarak ele alınacak konuları oluşturmuştur.

İdari, yasal ve siyasal alanlarda kaynakların dağılımı, keyfi uygulamaların önüne geçilmesi, sorunların tesbiti, siyasal amaçların gerçekleştirilmesi ve gerekli görülen önlemlerin alınmasında siyasi iradenin etkisinin öneminin yanında, bürokrasi ve bürokratların

gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Turan,1976;196: Duverger,1970;291). En önemlisi ise devletin sürekliliğinin bir koşulu olarak bürokrasinin zarurieti gerçeğidir.

Siyasi kurumlarla siyasal sistem çarklarının uyum içerisinde dönebilmesi için eşgüdümün tahsis edilmesi, sosyal sorunların sağlıklı bir biçimde tesbiti ve bunların sıralanması, çözümlerin belirlenmesi ve uygulamaya konulması, var ise aksıyan yönlerin düzeltilmesi, bir liderin ya da liderler kadrosunun siyasal sistemde mevcut bulunmasını gerektirmektedir (Turan,1976;195-196). Yani siyasal süreçte esas olan, belli amaçların gerçekleştirilmesine yönelik, toplumun ekonomik yapısı çerçevesinde toplumsal kaynakların değişen politik seçenekler arasında en uygun çözümü sağlayacak bir biçimde dağıtılmasıdır (Saybaşılu,1985;26-27). Ancak bunların hayata geçirilebilmesi için belli araçlara ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bu araçların tümüne 'bürokratik mekanizmalar' adı verilmektedir. Parti ve iktidar olmanın bir ayrıcalığı gibi görünen bu araçlar, toplumsal ilişkileri düzenlemede ve bu ilişkilere yön vermede büyük öneme sahiptir. İşte tam da bu noktada temsiliyet sorunu ortaya çıkmaktadır. Esas itibariyle, seçmenlerin rızası ile gerçekleşen yetki devri, yani temsiliyet konusu, yöneten-yönetilen ilişkilerinin esasını oluşturmaktadır. Diğer taraftan kaynakların harekete geçirilmesinde toplumsal bir işbirliğinin sağlanması oldukça zor olabilmektedir. Bu nedenle de toplumsallaşma sürecini bütünleyecek ödül ve cezaların kullanılması sistemsel bir gereklilik olarak ortaya çıkar (Mitchell,1985;112). Yine de işbirliği ile bireyler, tek tek alabileceklerinden daha iyi sonuçlar elde edebileceklerinden, çoğunlukla uyum göstermeyi tercih ederler (Russell,1983;126).

Merkezi yönetimin otoritesini temsil eden bürokrasi ve bürokratik kurumlar, yönetim sürecinin verimliliğinde başlıca unsurlar olarak belirlemektedirler. Nitekim bürokrasi, politika tayinini bir yönden etkilerken diğer yönden politikayı uygulamaya ilişkin süreci de belirlemektedir. Dolayısıyla bu açıdan bürokrasinin bir bakıma iktidarı paylaşmakta olduğu söylenebilir (Şaylan,1986;32). Fakat bürokrasideki genişleme eğilimleri, iç ve dış siyasi karar alma sürecinde ve uygulama aşamalarında bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bunların başında genişleyen bürokratik mekanizmanın hantallaşması gelmektedir. Katı hiyerarşik roller, verilen yetkilerin kötüye kullanılması, liyakat usulünün terk edilmesi ve devlet kaynaklarının kişisel mal gibi kullanılmaya başlanması, diğer sakıncalar olarak sıralanabilmektedir. Buna binaen görev ve yetki alanlarının iyi tanımlanması ve belli kurullarla bağlanması, keyfi kararların önüne geçilmesinde, talimat ve yönergelerin şahsileşmesi sorunlarının ortadan kaldırılmasında öne çıkan uygulamalar olarak görülür ki; kurumsallaşma burada belirleyici faktör olmaktadır. Kurumsallaşmaya ve rasyonel işleyişe

karşı direnen, bireysel ilişkileri ikinci plana alan bu görüş, görev dağılımında belirsizliklerin en aza indirgeyerek, işlev ve kararların prosedürlere göre yürümesini, teknik düzenlemelerin hakim kılınmasını oldukça önemli görmekte ve merkezi bürokratik yapılanmayı, tercih edilen örgütlenme modeli olarak öne sürmektedir (Berberoğlu,1997;38-41).

Öte yandan bürokratik mekanizmalar ve bürokrasi, siyasi partilerin varlıklarını sürdürmelerinde de hayati önemdedir. Çünkü bu kurumsallaşmanın bir gereğidir ve kurumsal yapının en temel ve belirgin ölçütü, gelişmiş bir merkezi bürokrasinin varlığıdır (Özdalga,2005;52). Türk siyasi partilerinin zayıf yapısı da bu eksiklikten ileri gelmiş görünür.

Siyasi parti organizasyonlarında olduğu gibi, sosyal taban ile ilişkiler, örgüt içi hiyerarşi ve disiplin bu alanda da kendini göstermektedir. Formel ya da informal ilişkiler, gerek siyasi parti, gerekse de kurumsal yapılanmada genellikle piramit şeklinde örgütlenmiştir. Ülke yönetiminde merkezi idareden, yerel yönetimlere doğru genişleyen yönetim sürecinde, siyasal irade en aşağıdan en yukarıya doğru etkilenmektedir. Partilerde yerel teşkilatlanmalar, iç siyasal yönetimde yerel kurumlar ve bunların merkezi kurumlarla eşgüdümü, yönetimin başarısı için sağlanması gereken önkoşullardır (Özdalga,2005;53).

Kamuoyu ise belli bir sorun karşısında, bir veya birden fazla grubun kanaat ve tutumlarını ifade etmektedir (Kapani,2003;146-148). Siyasi talepler aracılığıyla açıkça belirtilen özgül örgüt türleri arasında, çıkar grupları, toplumsal hareketler ve siyasi partilerin yanında kamuoyu, özel bir öneme sahiptir (Eisenstadt,2007;28). Kamuoyu oluşturmak, kullanmak ve yönlendirmek amacıyla ulusal ve uluslararası aktörler sürekli bir mücadele içerisinde. Bu çıkar gruplarının büyüklüğü özellikle siyasi partiler için nicelik olarak oldukça önemli görünse de etkililik bakımından iyi örgütlenmiş bir amaca yönelmiş yapılar, çoğunlukla kamuoyundaki hakim görüşü oluşturmaktadır. Dolayısıyla niteliğin üstünlüğü, nicelikten önce gelmektedir.

Devlet gibi, çıkar grupları da yalnızca ideolojik kaygılardan hareket etmemektedirler. İletişim araçlarının kullanımı ve bu imkan doğrultusunda kamuoyunun gündeminin belirlenmesinde öncelikli amaç, siyasi karar verme ve süreç üzerinde kontrol sahibi olmaktır (Vergin,2008;93-94).

Siyasal kararların yönlendirilmesinde kamuoyunun belirleyiciliği inkar edilememektedir. Kamuoyunun oluşumunda bilgi üretimi ve bu işlemi yerine getirmek için kullanılan araçlar öncelik taşımaktadır. İnsanlara sunulan bilginin içeriği bir ayıklama işlemi

sonucunda ve propaganda teknikleriyle belirlenmekte, bu da kitle iletişim araçlarının mahiyetini ortaya çıkarmaktadır (Kışlalı,2006;202-205).

Kitle iletişim araçların kullanılması, yüksek mali kaynak gerektirdiğinden, kamuoyunu oluşturan tüm unsurların bu olanaklardan eşit biçimde yararlanması mümkün değildir. Dolayısıyla siyasi rekabette eşitlik, mali olanaklarla ve bu olanakların paylaşımıyla sınırlandırılmış olmaktadır. Tek parti sistemlerinde bu, bir sorun teşkil etmese de, çoğulcu sistemlerde ve Türkiye’de pek de demokratik olmayan, dengesiz bir sürece işaret etmektedir.

Kanaatlerin biçimlenmesinde psikolojik ve sosyal etkenler rol oynadığı için genelde belirlenen araçlarla, kamuoyu yönlendirilebilmekte ve eğilimleri değiştirilebilmektedir. Siyasi parti açısından liderlerin hareket alanının daraltılması, kamuoyunun bir baskı unsuru haline gelmesiyle mümkün olmaktadır. Bu baskılarla baş edilebilmesi, ya taleplerin arza dönüştürülmesine ya da kamuoyunun manipüle edilmesine bağlanmaktadır (Habermas,2007;357-360). İktidarlar, sadece iç politikada değil, dış politika yapım sürecinde de kamuoyunun desteğini bu şekilde sağlayabilmektedirler. Bu çerçevede kamuoyunun tepkileri gözlenmekte, karar alma sürecinde kamuoyu yoklamalarına gidilebilmektedir (Kapani,2003;158). Dolayısıyla yönetim ilişkileri, daha çok etkileşim biçiminde tezahür etmektedir.

Türk siyasi partilerinin, iletişim araçları ve medyayı kontrol etme yönünde hareket ettikleri pek gözlenmez. Ancak totaliter parti olma özelliği gösteren Türk siyasi partileri içinde AKP, diğer partilere nazaran bilgi ve enformasyon teknolojilerine daha fazla önem vermektedir. Devlet olanaklarını elinde bulunduran bir partinin, kamuoyunu, taraflı ve yoğun enformasyonlarla saptırabileceği gerçeğinden hareketle, ülke yönetiminde, siyasi yaşamda ve politika belirleme sürecinde demokrasi, hak ve adalet kavramlarını nasıl aşındıracağı bir sorun olarak belirebilmektedir. Ne yazık ki bu tür endişelerin giderilmesi için izlenecek politikalar da yine iktidar partilerinin tekeli altında bulunmaktadır.

Politika yapım ve belirleme sürecinin nasıl işlediğini göstermek bakımından biz iki model üzerinde durduk ve benzer yanlarını ortaya koymaya çalıştık.

Politika belirleme sürecinde normatif model, bireyleri rasyonel varlıklar olarak tanımlamaktadır. Kurgulanmış bir alan içerisinde ideal olanın üzerinde duran bu modele karşılık, betimsel karar alma modeli; eylem durumunda alınan karar üzerinde durmaya yönelmiştir. Her iki modelde de seçme özgürlüğü, bağımsız irade ve alternatiflerin çokluğu temel unsurlar olarak kabul görmektedir.

Politika belirleme kuramlarına genel olarak, olasılıklar, öngörüler, ve ihtimaller üzerinde durulmaktadır. Özellikle sosyal alanda alternatifler arasından seçimde bulunulurken, bireysel ve kolektif çıkarların uyuşturulması, beklenen faydanın hesaplanması ve olası sonuçların öngörülmesi, bahsi geçen sürecin aşamalarını ifade etmektedir. Tercih alternatiflerinin sayısı, olayların özelliklerine, zamanın uygunluğuna, koşullara, aktörlerin kuvvet etkisine ve politika hedeflerine göre çok değişik olabilmektedir (Ergin,tarihsiz;49). Siyasal alanda bireysel anlamda subjektif çıkarlar öne çıksa da, kolektif yapılanmalarda esas olan kolektif yarar sağlanmasıdır. Siyasi partilerde de bu durum değişmemektedir. Her ne kadar kişisel menfaatler lider kadrosunun kararlarında etkili olsa da, öncelikli amaç, kamu yararı kapsamında sosyal yararın maksimize edilmesidir.

Siyasi parti önderleri politika belirlemede, belirsizlik ve riskleri göze almak durumundadırlar. Tüm olasılık ve opsiyonların tesbiti mümkün olmamakla beraber, kolektif sorunların çözümünde, sosyal dinamizm içerisinde, geniş bir zamana sahip olunmadığından, alternatifler sınırlandırılmaktadır⁷ (Cohen, March&Olsen,1972;2). Çoğunlukla kısıtlı süre, alınan kararların verimliliği ile bunun sosyal taleplere karşılık gelmesi sorunu ortaya çıkarmaktadır. Yani sınırlı bilginin yanı sıra, uygulama aşamasında alınan riskler ve kararların verimliliği, sahip olunan zaman, araçlar, teknoloji ve ekonomik olanaklarla sınırlanmaktadır (Etzioni,1985;193). Ayrıca sorunun tanımlanması, değerlendirme kriterlerinin saptanması, alternatiflerin tanımlanması, bu alternatiflerin sıralanması, sonuçların gözlenmesi ve değerlendirilmesi politika belirleme aşamalarının ana hatlarını ifade etmektedir (Patton&Sawicki,1993;52-53). Böylece analiz ve değerlendirmelerden sonra saptanan en uygun karar belirli ölçütler nazarında, oldukça karmaşık bir süreç içerisinde alınabilmektedir (Etzioni,1967;386-387). Ayrıca geçmişte alınmış politik kararlar ile elde edilen deneyim, gelecekte benzer nitelikteki politika adımlarının sonuçlarının tahmin edilmesinde dayanak olarak kullanılabilir (Lindblom,1985;158).

⁷ Risk ve karar alma sürecinin karmaşıklığını, olasılık ve riskleriyle beraber, alternatiflerin sınırlandırılmasını Herbert A. Simon, insan bedeni ve davranışlarıyla kıyaslayarak ilginç bir örnek vermektedir: “Bireyin benimseyebileceği tüm davranış kalıplarının düşünülebilmesi bile hayal gücünün ötesinde kalır. Yalnızca fiziksel ve biyolojik sınırlılıklarca bağlanmış bir insanın bir dakika gibi kısa bir sürede yapabileceklerini bile düşünmek olanaksızdır. Kişinin iki bacağı, iki kolu, başı, iki gözü, boynu, bedeni, on el parmağı, on ayak parmağı ve tüm bunları yöneten gönüllü kasları vardır. Bunların her birinin de bağımsız ya da eşgüdümlü olarak karmaşık hareketlerde bulunma yetenekleri bulunmaktadır. Herhangi bir anda tüm bu hareketlerden yalnızca çok azı akla davranış seçeneği olarak gelir. Her seçeneğin de belirgin sonuçları olduğuna göre, çoğu olası seçenek dizileri değerlendirme aşamasına hiçbir zaman ulaşmazlar; çünkü bunların olası davranış seçenekleri oldukları göz önüne alınmaz...” Kemali Sayıbaşı, Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar, Birey ve Toplum Yayınevi, 1985, Ankara, s. 154.

Türk siyasi hayatında partilerin iç ve dış siyasi kararlarında eleştirilerin anlamlandırılması ancak bu süreç sonunda anlam kazanmaktadır. Özellikle dış politika konusunda alınan kararlar, seçeneklerle sınırlı olmakta ve olanaklar çerçevesinde belirlenmektedir. Çok değişkenli kararlar içerisinde takip edilen Kıbrıs politikalarının irdelenmesi bu bakımdan oldukça bilgilendiricidir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 1923-1980 YILARI ARASI DIŞ POLİTİKASI

Türk siyasi partilerinin dış politika programlarının irdelemeden önce, hem parti politikalarını daha iyi kavrayabilmek hem bu politikalar üzerinde hangi faktörlerin etkili olduğunu görebilmek hem de Türk siyasi partilerinin siyasi tercihlerini anlamlandırabilmek için öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 2007 yılına kadarki dönemde TDP'yi ele almak gerekmektedir. Bunu yaparken Türkiye'nin dış politikasını bölümlene yolunu tercih edeceğiz. Geleneksel Türk dış politikası ve bu politika temelinde hareket eden siyasi partilerin yönelimleri böylece çok daha anlaşılır bir hale gelecektir. Zira Türkiye'nin ve dolayısıyla Türk siyasi partilerinin batı içerisinde yer almasını ve TDP'nin şekillenmesini içeren süreçler ancak bu şekilde belli bir temele oturabilecektir.

2.1. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası

2.1.1. Kuruluş, Uluslararası Ortam ve Komşularla İlişkiler

Milli mücadelenin dış politikadaki en başta gelen hedefi, yeni Türk devletini milletlerarası alanda tanınmasını sağlamak olmuştur. Bu hedef, bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde dış politikasının esasını teşkil etmiştir (Acun,2009;361).

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın 6 Ağustos 1924'te yürürlüğe girmesiyle hukuki anlamda Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası alanda yerini almış ve öncelikli amacına ulaşmıştır. Lozan Antlaşması'yla sınırları genel hatlarıyla çizilen Türkiye, yeni komşularla çevrelenmiştir. Bulgaristan, Yunanistan, Suriye'nin mandatörlüğü ile Fransa, Sovyetler Birliği, İran, On iki Ada'da İtalya ve Irak'ın mandatörü İngiltere ile komşu olunmuştur.

Türkiye, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra özellikle Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmeye önem atfetmiştir. Bunda Lozan'dan önce, coğrafi ve askeri bakımdan güçlü bir konuma sahip bulunan bu devletle hukuki bağlarının bulunması⁸ kadar, Milletler Cemiyeti'nin yapısı dolayısıyla izlemiş olduğu taraflı politikaların Türkiye aleyhine sonuçlar doğurması da etkili olmuştur. Zira batı sömürgeciliğine karşı verdiği mücadele sırasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşması bu gelişmeler karşısında olağan olarak

⁸ İki ülke yakınlaşması, Rusya'da Ekim Devriminden sonra imzalanan Brest-Litovsk Antlaşmasına kadar gitmektedir.

değerlendirilmektedir. Çünkü SSCB⁹, Avrupa emperyalizmine karşı bir mücadeleyi öngörmekte, bu mücadelelerinde de, dış politikası ve ideolojisinin bir gereği olarak, sömürge devletlerin bağımsızlığını desteklemektedir (Armaoğlu,tarihsiz;310-311: İlhan,2008;264-267).

İki ülke arasındaki yakınlaşma 1921 Sovyet-Türk Dostluk Antlaşması'yla teyit edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin 1925 yılında Avrupa devletlerince imza edilen Lokarno Antlaşması'yla Avrupa sisteminden dışlanmak istenmesi, Türk-Sovyet yakınlaşmasının başka bir boyutunu oluşturmuştur.

Lokarno Antlaşması ile aynı yıl içerisinde iki ülke arasında imzalanan tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması, Avrupa'nın tavrına SSCB'nin karşılığı biçiminde yorumlanmıştır. 1925 Antlaşması İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine kadar Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinin temel dayanağı olurken, bu antlaşmaları daha sonra Montrö Antlaşması da dahil olmak üzere iki ülke ilişkilerini yakınlaştıran ticari ve ekonomik antlaşmalar izlemiştir (Karpat,2003;181).

Türkiye'nin Lozan Antlaşması'nı imzalamasının ardından Balkan coğrafyasında 15 Aralık 1923'te Arnavutluk, 18 Ekim 1925'te Bulgaristan, 28 Ekim 1925'te Yugoslavya ile dostluk antlaşmaları imzalanmıştır (Aydemir,1999;390). Aynı dönemde Yunanistan'la da ilişkiler düzeltilmeye çalışılmıştır.

Yunanistan ile sorunların aşılmasında iki önemli husus göze çarpmaktadır. İlki nüfus mübadelesidir ki, tarafların farklı görüşleri ve tanımlama farklılıkları anlaşmazlığın temel noktasını oluşturmuştur (Yıldırım,2006;181-203). İlgili görüşmeler 1923'te başlayarak 1926'ya kadar devam etmiştir. İkinci konu ise Patrikhane ve Patrikhane'nin statüsüdür. Ortodoks Kilisesi Lozan'da şiddetli tartışmalara sebep olmuş, fakat siyasi yetkileri alınmak koşuluyla İstanbul'da varlığının sürmesine müsaade edilmiş, anlaşmazlık da bu şekilde çözümlenmiştir.

1930'a kadar Türk-Yunan ilişkileri mesafeli bir seyir izlemişse de, 10 Haziran 1930'da Ankara'da taraflarca imzalanan antlaşma ile mevcut sorunlar çözüme bağlanmış ve iki ülke ilişkileri yakınlaştırılmıştır (Armaoğlu,tarihsiz;325-327).

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin temeli ise 1920 Gümrü Antlaşması'na dayanmaktadır. Ermenistan ile sınırların belirlendiği bu antlaşma, Sovyetlerin, Ermenistan'da iktidarı ele geçirmelerinden sonra yasallığını yitirmişse de Kars Antlaşması'na kadar sınır düzeninin sağlanmasına hizmet etmiştir (Oran,2005;171). 1921'de Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan

⁹ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği. Sovyetler Birliği ile aynı devleti ifade etmektedir.

ile Türkiye arasında parafe edilen Kars Antlaşması aynı zamanda bir dostluk antlaşması niteliği de taşımaktadır. Ayrıca Sovyetler ile imza edilen Moskova Antlaşması'yla birlikte bu anlaşmalar, Türkiye'nin doğu sınırlarını kesin olarak teyit etmiştir.

Türkiye'nin İran ile ilişkileri 22 Nisan 1926 tarihinde Güvenlik ve Dostluk Antlaşması'yla iyi bir düzeye ulaşmıştır. Buna rağmen sınır konusunda yaşanan sorunlar ancak 1932 Uzlaşma, Adli Tavsiye ve Hüküm Antlaşması'yla çözüme kavuşturulabilmiştir. Bundan sonra 1941 yılında İran işgal edilene kadar ilişkilerin seyri dostane bir biçimde devam etmiştir (Kodal,2006;206).

Suriye, Irak ve diğer Ortadoğu ülkeleri ile Türkiye ilişkileri daha çok garantör devletleri İngiltere ve Fransa ilişkilerinin seyrine göre belirlenmiştir. Ancak genel itibariyle Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ve 1919 yılında Misak-ı Milli ile benimsenecek politikalar çerçevesinde bir perspektif, Türkiye'nin ilk dönem bölge açılımının ana hatlarını çizmiştir (Alp,1998;198). Özellikle Türkiye-Afganistan, Türkiye-Hindistan ilişkilerinin düzeyi hem İngiltere'yi hem de Fransa'yı tedirgin etmiş, Lozan'dan sonra kurulan devletlerarası ilişkiler neticesinde bölgedeki nüfuzu ile Türkiye'nin uluslararası alandaki prestiji yükselmiştir.

2.1.2. Çok Taraflı İşbirliği Dönemi

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin takip ettiği dış politika iki kısma ayrılabilir. 1923 yılından 1930 yılına kadarki devrede Lozan'dan arta kalan anlaşmazlıkların çözülmesi ilk dönemi; bundan sonra komşu devletler ve büyük devletlerle iyi ilişkiler kurulması ikinci dönemi oluşturmuştur (Köni,1981;135). Türkiye ikili ilişkilerini geliştirmeye çabalarken, aynı zamanda güvenikleştirme politikalarına, dönemin dengelerini de gözetmek kaydıyla, hız vermiştir.

Türkiye'nin uluslararası işbirliği ve kolektif barış çabalarına katılması ilk kez 1928'de silahsızlanma konferansının hazırlık komisyonu çalışmalarına davet edilmesiyle başlamıştır (Armaoğlu,tarihsiz;335). Bunu, ulusal menfaatlerinin bir uzantısı olarak gördüğü ve 1928'de imzaya açılan Briand-Kellog Paktına, 1929'da taraf olması izlemiştir (Kültür Bakanlığı,1981;49-50). 1932 yılında Milletler Cemiyetine katılan Türkiye, Lokarno Antlaşmaları, Kellog Paktı ve Litvinov Protokolü gibi silahsızlanma çabalarına katılmanın yanında, bölgesel barışa destek olmak amacıyla 1934 yılında Balkan Paktı'nın kurulmasına öncülük etmiştir.

Atatürk, Alman yayılcılığı ve Sovyet çıkarlarının Avrupa'yla birlikte tüm dünyayı etkisi altına alacağını 1932 yılında Mac Arthur ile yaptığı görüşmede mevcut durumun önemi ve sonuçlarıyla birlikte önelemiştir (Kültür Bakanlığı,1981;77-79). Bu sebeple bölgesel ittifakların caydırıcı olabileceği düşünülmüş, İngiltere ve Fransa da dahil olmak üzere pek çok aktörle iyi ilişkiler geliştirmeye önem verilmiştir. Bu bakımdan öncelikle Almanya, İtalya ve Bulgaristan'a karşı Balkanlarda Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya ile ikili antlaşmalar yapılarak ilişkiler geliştirilmiş, ardından da bu devletlerin taraf olduğu Balkan Antantı, geliştirilen münasebetlerin üzerine bina edilmiştir (Acun,2009;389). Dolayısıyla Türkiye'nin ana politikası devletlerin birbirlerinin varlıklarına özel saygı gösterilmesini içeren, sınırların korunmasına öncelik veren bir mahiyet arz etmiştir (Kültür Bakanlığı,1981;59).

Uluslararası barışın korunması, savaşın bir çözüm yolu olmayacağını altının çizilmesine dair, İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya, İtalya, Belçika ve Çekoslovakya başta olmak üzere pek çok devletin taraf olduğu görüşmelerde anlaşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözülmesine yönelik iyimser çabalar sonuçsuz kalmıştır. Bu çabalardan yaklaşık beş yıl sonra, 1934 yılında Habeşistan-Somali sınırında İtalyan ve Habeş askerleri arasında çıkan olaylardan sonra 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgaliyle son bulmuştur (Dedeoğlu,Ayman,&Arıboğan;338). İtalya'nın bu sert tutumuna karşılık Türkiye ile Yugoslavya ve Yunanistan'ın endişeleri, Akdeniz Paktı ile İngiltere tarafından giderilmeye çalışılmıştır. Akdeniz'in güvenliği dolayısı ilk defa Türkiye-İngiltere ilişkileri bu sayede yakınlaşmıştır. Montrö Konferanslarında ve 1936 Montrö Antlaşması'nda da bu yakınlık devam etmiş, İngiltere, Japonya, Fransa, Romanya, Sovyetler Birliği, Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan boğazlar üzerindeki Türk hakimiyetini onaylayan bu antlaşmaya taraf olmuşlardır (Armaoğlu,tarihsiz;344-345).

Akdeniz ve Balkanlarda bölgesel güvenliği paktlarla güçlendiren Türkiye, Ortadoğu'da da Sovyetlere karşı İran, Irak ve Afganistan'ı da yanına alarak 1937 tarihinde Sadabad Paktının hayata geçirilmesinde de aktif rol oynamıştır.

Atatürk dönemi dış politikasında 1936'dan sonra özellikle Avrupa'da hız kazanan silahlanmanın etkileri gözlenmektedir (Kültür Bakanlığı,1981;64). İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinden sonra Türkiye ve İtalya arasında doğan güvensizlik, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin aldığı zorlama tedbirlere katılmasına sebep olmuştur. Fransa ve İngiltere 13 Nisan'da Yunanistan ve Romanya'ya verdiği garantiyi Türkiye'ye de teklif etmiş, ancak Türkiye bunun iki taraflı bir anlaşma haline dönüştürülmesini istemiştir. Buna ilişkin iki taraflı görüşmeler, bir deklarasyonla sonuçlandırılmıştır. Deklarasyona göre Balkanlar

kapsamı dışında tutulmak üzere İtalya'dan gelebilecek bir saldırıya karşı Akdeniz'de taraflar birbirlerine yardım taahhüt etmekteydiler.

Alman tehlikesine karşı Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında üçlü ittifakı içeren bir metin hazırlanmış, fakat Türkiye bu anlaşmayı imzalamadan önce Sovyetler Birliğiyle de görüşmeyi uygun görmüştür. Buna karşın umulmadık bir olay meydana gelmiş ve 23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. Bu gelişmenin hemen ertesinde Moskova'ya hareket eden Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Sovyet Rusya'nın talepleriyle karşılaşmıştır. Herhangi bir olumlu netice alınamayan görüşmelerden sonra 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere-Fransa-Türkiye arasında Üçlü İttifak Antlaşması imzalanmıştır (Turan,2003;249-250). Bu antlaşma ile İngiltere-Türkiye Antlaşması'na dahil edilmeyen Balkanlar, antlaşmanın kapsamına alınmış, fakat SSCB ile çıkabilecek silahlı çatışmada bu antlaşmanın yürürlüğe girmeyeceği hükmüne bağlanmıştır. Türkiye bu şekilde kendi güvenliğini sağlarken, SSCB'den gelebilecek tepkileri de bertaraf etmek istemiştir (Armaoğlu,tarihsiz;355-356).

İtalya ile İngiltere arasında Akdeniz konusunda anlaşma sağlanması ve İtalya'nın Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik politika takip etmeyeceğini beyan etmesi, çok taraflı anlaşmalarla izlenen dış politikanın başarıya ulaştığını göstermekle beraber, Türkiye'nin Akdeniz'deki güvenlik endişelerini de azaltmıştır (Acun,2009;387).

2.1.3. Türk Dış Politikasında Denge Arayışları

TDP'nin Atatürk tarafından çizilen denge stratejisi üç devlet grubunu kapsamaktadır (Oran,2005;253). Fransa ve İngiltere'nin oluşturduğu ilk grup ile sorunların çözülmesi, Yunanistan ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Milletler Cemiyetine üyelik stratejinin birinci halkasıydı. Öncelikle Türkiye, İngiltere ile Musul sorununun hallini, Lozan'dan sonraya bırakarak ikili görüşmelerle çözüme kavuşturulmasını amaçlamıştır (Öztürk,1981;721-728). Çünkü Atatürk Milletler Cemiyeti'nde İngiltere'nin Fransa, İtalya, Japonya, Yugoslavya, İtalya ve Romanya'yı yanına aldığı görerek, Türkiye'nin bu ittifakı karşısına aldığı takdirde sonucun Türkiye lehine olmayacağını anlamıştır (Villalta,1982;524).

Etnik, siyasi, ekonomik, coğrafi ve tarihi sebeplerle Musul'un Türkiye'den koparılmamasının gerekliliği üzerine siyasetini oluşturan Türkiye'nin görüşüne karşılık İngiltere'nin Musul konusunu, Irak sınırlarının belirlenmesinde bir sorunu olarak görerek (Öke,1987;142) Musul politikasını bu görüş etrafında şekillendirmesi ve konuyu Türkiye-İrak

sınır pazarlığına dönüştürmesi (Armaoğlu,1998;120-134) ile Şeyh Sait isyanının tam da bu zamana rast gelmesi üzerine Türkiye, Musul politikasında fazla ısrarcı olamamıştır (Öke,1987;167-195). Dolayısıyla çözümün sonraya bırakıldığı bu sorun karşısında, iç siyasi gelişmeler ile savaştan yeni çıkan, kuruluşunu henüz tam anlamıyla tamamlayamayan ve güçlü ülkelerle ilişkilerini düzeltmeyi varlığının teminatı olarak gören Türkiye, İngilizler lehine olan Milletler Cemiyeti Komisyon raporunu kabul etmek zorunda kalmıştır (Acun,2009;367-376). Bu rapor, MC'nin Musul konusunda Türkiye'nin plebisit isteğinin yerinde olmadığını ve Musul vilayetinin Irak'a terk edilerek, Irak üzerindeki İngiliz mandasının 25 yıla çıkarılmasını önermekteydi (Bayur,1973;166-174).

Fransa ile Hatay konusunda ikili görüşmelerden sonuç alınamaması dolayısıyla Türkiye durumu Milletler Cemiyetine götürmüştür. Komisyon raporunda, Hatay'ın üzerindeki Türk nüfuzu kabul edilmekle birlikte, iç işlerinde bağımsız, fakat Suriye ile gümrük birliği halinde olmasına karar verilmiştir (Acun,2009;378-379). Türkiye daha sonra diplomatik girişimlerle Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını sağlayabilmiştir. Ancak 30 Mayıs 1926'da Fransa'ya ilgili antlaşmanın kabul ettirilmesi ancak Musul konusunda İngiltere'ye taviz verildikten sonra mümkün olabilmıştır. Musul ve Hatay sorununun çözüme kavuşturulmasından sonra bu iki devletle ilişkilerin geliştirilmesi yönünde hareket eden Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikada denge unsuruna verdiği önem açıkça görülmektedir.

İkinci grubu oluşturan İtalya-Almanya ittifakına karşı Türkiye bu dönemde kendi yakın çevresinde ittifaklar oluşturarak, bu iki ülkenin yayılmacılığının önüne geçmeyi ya da en azından caydırmayı amaçlamıştır. İkili antlaşmaların yanında Akdeniz ve Balkan ittifakları buna örnek olarak gösterilebilir.

Son olarak Sovyetler Birliği ile ilişkiler Atatürk döneminde dostane bir şekilde devam etmiş, Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere'ye karşı bir denge unsuru olarak Türkiye Sovyetlerle ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir. Türkiye'nin ilk dönem politikası SSCB, İngiltere ve Fransa'nın yakınlaşmasına dayanmıştır. Bu nedenle Türkiye yapmış olduğu anlaşmalarla üç ülkenin tepkilerini gözetmek zorunda kalmıştır. 1939 Alman-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması'yla Türkiye'nin Almanya'ya karşı oluşturmak istediği birlik politikası büyük ölçüde geçersiz olmuştur (Akandere,1998;272). Yine de SSCB ile ilişkiler kesilmemiş, ancak SSCB taleplerine de boyun eğilmemiştir (Acun,2009;497). Sovyetler Birliği'nin Almanya ile anlaşma yoluna gitmesi, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'yı kendilerine karşı kışkırttığı düşüncesinden ileri gelmişse de, Türkiye'nin Fransa ve İngiltere

ile üçlü ittifaka gitmesine sebep olmuştur. Ayrıca Türkiye güvenliğini garanti altına almak için 1941 yılında Almanya ile dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalamıştır.

Türkiye, Almanya'nın Versay sistemini kırdıktan sonra irredentist politikalarla "hayat sahası" planını gerçekleştirmeye çalıştığı dönemde, Avrupa koşullarında uyguladığı çok taraflı dış politikasıyla boğazlar konusunda Lozan hükümlerini, Montrö Konferanslarında kendi istediği biçimde değiştirilmesini sağlayabilmiştir (Köni,1981;138). 11 Nisan 1936 tarihinde SSCB ve İngiltere'nin desteğiyle boğazlar sözleşmesi, Türkiye'yi boğazlar üzerinde, bir takım koşullarla birlikte tek söz sahibi devlet olacak şekilde yeniden düzenlenmiş, Misak-ı Milli'ye uygun hale getirilmiştir. Boğazlar üzerinde tam egemenlik hakkını elde eden Türkiye'nin Montrö'de, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemileri için tam serbestliği kabul etmesi (Özersoy,2001) Sovyetler Birliği'nin desteğini alması bakımından oldukça önemlidir.

Dış ticari ilişkilerinde de Türkiye büyük oranda başarı sağlamış, görece denge politikasını ekonomik ilişkilerinde de devam ettirmiştir. Nitekim Almanya ile yüksek oranda ticari ilişkileri olmasına karşın İngiltere ile siyasi ilişkilerini geliştirebilmiş, bunu yaparken de milli kalkınmayı sürdürebilmiştir (Oran,2005;256).

2.1.4. Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri

Atatürk dönemi dış politikası bağımsızlık temeli üzerine kurulan milli bir dış politikayı sembolize ederken, bu mücadelesinin uluslararası hukuka dayandırılmasına ayrıca önem verilmiştir. Atatürk'ün Floyd Gibbons'a verdiği 6 Mayıs 1920 tarihli demecinde bu husus açıkça görülmektedir (Uluğ,1973;244-250). Bu kapsamda Türk dış politikası ile ilgili izlenecek hükümler uluslararası haklar temelinde saptanan Misak-ı Milli kararlarıyla somutlaştırılmıştır. Buna göre; (Gönlübol&Sar,1990;8-9)

- Mondros Mütarekesinde tesbit olunan sınırlar içinde veya dışında kalan "Osmanlı-İslam" çoğunluğunun bulunduğu yerler ayrılmaz bir bütündür. Düşman işgali altında bulunan yerlerin kaderi ise serbest oy ile belirlenecektir.
- Halkın serbest oyu ile anavata katılmayı kabul eden Kars, Ardahan ve Batum'da gerekli görüldüğü takdirde tekrar serbest oya başvurulabilir.
- Batı Trakya'nın statüsü de bu yolla tesbit edilmelidir.
- Boğazların statüsü, ilgili devletlerle verilecek karar doğrultusunda saptanacaktır.

- Azınlık hakları, yapılan anlaşmalar gereğince civar ülkelerde bulunan Müslüman halkın da aynı haklardan yararlanması şartıyla korunacaktır.
- Milli ve iktisadi gelişmemizin gerçekleşebilmesi için bağımsızlığa ve tam bir serbestiye sahip olmamız, hayat ve becamız için gereklidir. Bu nedenle hukuki, mali ve siyasi konular da dahil olmak üzere gelişmemize engel olabilecek şartlara karşıyız.

Ancak bu politika ve hedeflere ulaşmada Turancılık gibi hayallerin peşinden gidilmemiş, dönemin gerçekleri karşısında rasyonel politikalar izlenmiştir. Bu bakımdan akılcılık ve ilim temellerinde yükselecek milli bir devletin, iç ve dış her türlü politikası bağımsız, kendine yeter ve muasır medeniyetler seviyesini hedefler biçimde şekillendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç, uygulamaya geçirilirken diğer uluslarla münasebetlerde eşitlik, saygı ve milli çıkarlar çerçevesinde, onların huzur, güvenlik ve refahını da gözetmek kaydıyla, bağımsızlıklarına zarar verilmemesine özellikle dikkat edilmiştir. Dolayısıyla sömürge ya da yarı sömürge ulusların kardeş olarak görülüp, emperyalizmin aşağılanması, ırk, din, renk farkı gözetmeksizin tüm toplumların istiklal ve hürriyete kavuşması Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük temennisi olmuştur. Bu nedenle Atatürk, Türkiye'nin mücadelesini bütün mazlum milletlerin davası olarak görmüştür. Yani Atatürk Cumhuriyeti dış politikası, güvenlik, barışçılık, gerçekçilik, akılcılık, çağdaşlaşma ve bağımsızlık ilkelerinden yola çıkılarak kuramsal bir çerçeveye etrafında yükselmiştir (Sandıklı,2007;43-44).

Diğer yandan bağımsız bir ekonomiyle desteklenmeksizin siyasi ve askeri zaferlerin geçiciliği üzerinde duran Atatürk, tutarlı ve başarılı bir dış politikanın iç politikayla da uyum içerisinde olmasına vurgu yapmıştır. 1923 İzmir İktisat Kongresi, milli ekonominin yönünü belirleme bakımından oldukça anlamlıdır.

2.2. İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dış Politikası

Almanya'da Nazi Partisinin iktidara gelmesiyle, Versay Sistemi giderek işlerliğini yitirmeye başlamıştır. Almanya'nın silahlanmasıyla başlayan ve irredentist politikalarla önce Avusturya-Almanya birleşmesi, daha sonra Polonya'nın işgaliyle tüm Avrupa'nın kontrol altına alınmasına varan süreçte Fransa'nın çabalarına rağmen, İngiltere'nin yatıştırma politikası, kısa sürede Avrupa'nın en büyük gücü olarak, Birinci Dünya Savaşının bu yenilen ülkesinin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. Fransa, Almanya karşısında yalnız kalırken, Almanya'nın 1930'ların sonlarına doğru İngiltere için de bir tehdit haline gelmesi yatıştırma politikasının işlevini yitirdiğinin göstergesi olmuştur. 1936'da kurulan Berlin-Roma

mihverine 1940 yılında Japonya'nın eklenmesiyle bu mihverin bir üçlü pakt halini almasından sonra artık Avrupa Denge Sistemi tamamen çökmüş olmaktadır (Turan,2003;247). Bu durum karşısında İngiltere, Almanya'ya karşı ABD ve SSCB'yi yanına çekmeye çalışmıştır. Türkiye'de etkili çevreler, Sovyetler Birliği'nin hassasiyetlerini dikkate alarak, bu devletin batılı devletlerle yakınlaşmasını kendi çıkarları açısından da uygun görmüştür (Tüzün,2006;237-238). Ancak 1939 yılında Alman-Sovyet Antlaşması Türkiye'nin bu politikasını geçersiz kılmış, Sovyetler de üzerinde hissettiği Alman baskısından kurtularak, Türkiye politikasını değiştirmiştir. Bundan sonra 1941 yılına kadar Türkiye hem Sovyet hem de Alman baskısını üzerinde hissedecektir. Ayrıca bu dönemde Atatürk'ün vefatıyla CHP'nin ve devletin başına İsmet İnönü'nün geldiğini belirtmek gerekir.

İkinci Dünya Savaşı'na Türkiye bu ortamda girerken, tarafsızlık politikasını uygulamaya ve savaş dışı konumunu sürdürmeye gayret göstermiştir. Almanya'nın Sovyet Rusya ile yakınlaşması, Türkiye'yi İngiltere-Fransa bloğuna itmiş, bu üç devlet 19 Ekim 1939'da imzaladıkları bir ittifak anlaşmasıyla birbirlerine bağlanmışlardır. Üçlü İttifak Antlaşması'na göre Türkiye, Alman işgaline karşı İngiltere ve Fransa'nın desteğini sağlarken, anlaşmadaki boşluklardan yararlanarak İkinci Dünya Savaşı boyunca savaş dışı kalmayı başaracaktır (Tüzün,2006;241).

Almanya, Polonya'nın işgalinden sonra Danimarka, Norveç, Hollanda ve Belçika'yı daha sonra da Fransa'yı 1940 yılı içerisinde işgal etmiştir. 10 Haziran 1940'ta İtalya'nın da Almanya tarafında savaşa girdiğini ilan etmesi Türkiye üzerindeki baskıyı arttırmış, Üçlü İttifak Antlaşması gereğince savaşa girmesini gündeme getirmiştir. Fakat İnönü, ilgili antlaşmanın 2 numaralı ek protokolüne, yani Sovyetler Birliği ile Türkiye'yi silahlı çatışmaya sürükleyeceği gerekçesine dayanarak savaş dışı konumunu koruyacağını ilan etmiştir (Tüzün,2006;243).

1941 yılında Almanya'nın Balkanlarda ilerleyerek Türkiye sınırına yaklaşması Türkiye'nin Kuzeybatı sınırına askeri yığınak yaparak savaş hazırlığı yapmasını teşvik ederken İnönü, aynı zamanda diplomatik girişimlerini hızlandırmıştır. Keza Churchill'in daha 1940 sonbaharında Türkiye'nin mümkün olduğunca savaşa girmesini istiyor ve "eğer girmezse tamamen yalnız kalacak, Balkan ülkeleri birer birer yutulacak ve biz de kendisine yardım edebilecek güçte olmayacağız" demiş ve bu öngörüsü gerçekleşmiştir (Timur,1991;39).

Almanya'nın Sovyet Rusya'ya savaş ilan etmesi Türkiye üzerindeki savaş baskısını azaltırken, 1941 yılında hem Almanya hem de Sovyetler Birliği ile saldırmazlık

antlaşmalarının imzalanması işgal endişelerini ortadan kaldırmıştır. Bundan sonra Türkiye üzerindeki baskı yalnızca müttefik devletler tarafından Almanya'ya karşı yeni bir cephe açılmasını sağlayabilmek için Türkiye'nin savaşa katılması konusunda olacaktır.

14-24 Ocak 1943 Casablanca Konferansı'nda müttefik devletlerin, savaşa devam kararı almasından sonra, İngiltere ve ABD, Türkiye'yi savaşa ikna edebilmek için Ocak 1943'te Adana'da bir araya gelmişlerdir. Ancak asker ve askeri malzeme yetersizliği dolayısıyla Türkiye tarafsız konumunu sürdürmüştür. Türkiye savaş dışı kalma politikasını Quebec (14-24 Ağustos 1943), Moskova (19-30 Ekim 1943), Kahire (22-26 Kasım 1943) ve Tahran (28 Kasım-1 Aralık 1943) Konferansları'nda da tekrarlamıştır. Almanya'nın yenilgisinin kesinleşmesi üzerine Türkiye iç politikasında bir takım uygulamalara girişerek, dış politika uzantılarını iç siyasasına dahil etmeye yönelmiştir.¹⁰ Daha sonra ABD ve İngiltere'nin baskı ve tavsiyesiyle 1944'te Almanya ile ticari ilişkiler durdurulmuş, aynı yıl içinde tüm ilişkiler kesilmiş ve 1945 yılında Almanya'ya savaş ilan edilmiştir (Akandere,1998;304-306).

İkinci Dünya Savaşından sonra Wilson idealizminin ittifakların önemi üzerinde durduğu, dünya barışını garanti altına alma amacıyla bütün devletlerin taraf olabileceği bir örgüt modelinin oluşturulması düşüncesi, Versay'da Milletler Cemiyeti ile hayat bulmuş; bunun başarısızlığının neden olduğu İkinci Dünya Savaşından sonra daha etkili ve yaptırım mekanizmalarıyla donatılmış Birleşmiş Milletler yapılanmasının temelleri atılmıştır.

Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek Birleşmiş Milletlere (BM) katılma hakkı elde eden Türkiye, müttefik devletler tarafından 5 Mart 1945 tarihinde resmi olarak San Francisco Konferansı'na davet edilmiştir. Ardından Türkiye, TBMM'de 15 Ağustos 1945'te ilgili antlaşma onaylandıktan sonra BM'ye taraf ülke olmuş ve artık kendini savaştan sonra çok partili demokrasiye geçmekle yükümlü görmeye başlamıştır (Akandere,1998;336-339). Böylece Türkiye İkinci Dünya Savaşından sonra alınacak uluslararası çok taraflı kararlarda ve yeni dünya düzeninde (YDD) söz sahibi devletler arasındaki yerini almıştır (Acun,2009;502-503).

Türkiye savaştan sonra üzerinde Sovyetler Birliği'nin baskısını hissetmeye başlamıştır. Buna karşın batı ve özellikle ABD, tarafsız kalmayı yeğlemişlerdir. ABD'nin bu duruma ilgisiz kalmasının asıl nedeni Birleşik Devletlerin Dört Polis düşüncesi dolayısıyla,

¹⁰ Turancı harekete karşı İsmet İnönü, Sovyet tehlikesinin hissedildiği bu dönemde bastırılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Ancak bu yapılırken sosyalist görüşlerin yayılmasının da önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bkz: Şerafettin Turan, İsmet İnönü; Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, Bilgi Yayınevi, 2003, İstanbul, s. 259-263.

Sovyetler ile anlaşılabilceği düşüncesinde yatmaktadır. Yalta ve Potsdam Konferansları da bu şartlar altında gerçekleşmiş ve doğal olarak Türkiye beklediği desteği bulamamıştır. 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye'nin, 1925 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması'nın yenilenmesine dair talebinin Sovyetler tarafından revize edilmek istenmesi ve boğazların uluslararası bir komisyon tarafından denetlenmesiyle ilgili¹¹ Montrö'de değişiklikler isteyen Sovyet Rusya'nın yayılcı amaçlarının (Karpas,2003;181) 1948 Berlin Kriziyle anlaşılması üzerine ABD, Sovyetler Birliğinin karşısına önce Truman Doktrini (1947), sonrasında ise Marshall Planıyla (1948) çıkmıştır. Böylece hem askeri hem de ekonomik anlamda Avrupa'nın Sovyetlere karşı güçlendirilmesi hedeflenmiş, Soğuk Savaş'ın ideolojik altyapısını hazırlanmıştır (Timur,1991;66-69). Avrupa bu şekilde sosyal ve ekonomik olarak güçlendirilirken Yunanistan ve Türkiye yardım programıyla Doğu Akdeniz'deki Sovyet tehdidine karşı desteklenmiştir (Kissinger,2007;454). Bu bakımdan Doğu-Batı rekabetinde Türkiye'nin tampon ülke konumuyla bu yardımlardan yararlandırıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye'nin İnönü döneminde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD eksenli bir politik yönelim içine girmesi, Atatürk'ün dış politika anlayışıyla uyumuna da bu anlayış, SB talepleri ve ekonomik sıkıntılar karşısında bir destek arayışının sonucu olarak karşılık bulmaktadır. Fakat bu politika Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da devam ederek, geleneksel Türk dış politikasının temel ilkesi olarak kabul görecektir. Türk dış politikasının bağımsızlığı böylece 1945'ten sonra her geçen gün biraz daha zedelenmiş görünmektedir (Çelik, tarihsiz;209). Eleştiriler de esas olarak bu noktada yoğunlaşmaktadır.

Öte yandan, Türkiye'nin o dönemki gereksinmelerine karşılık gelen Amerikan yardımlarının koşullara bağlanmış olması daha sonra, iç politikada sanayileşme, özelleştirme ve tarım başta olmak üzere ekonomik alandaki devlet politikalarının yeniden gözden geçirilmesini gerektirmiştir (Güvenç,1988;225-232). Aynı konu dış politikada da özellikle Kıbrıs konusunda tartışmalara neden olacak ve batı bloğu içerisindeki Türkiye'nin yerinin sorgulanmasının başlangıcını oluşturacaktır (Cem,1971;431-437). İç ve dış politikada bağımlı olmaya doğru giden Türkiye için yükselen eleştirilerin, bu noktaları da kapsamak üzere haklılık kazandığı da bir gerçektir.

Türkiye Truman askeri yardımından sonra Marshall ekonomik yardımlarından da yararlanabilmek için kalkınma programını ABD'nin öngördüğu biçimde değiştirmiştir.

¹¹ Bir görüşe göre, SB'nin antlaşmayı günün koşullarına uyarılma talebi Türkiye tarafınca bir tehdit olarak algılanmıştır.

Amerikan şartlarının kabulünden sonra Türkiye, 4 Temmuz 1948'de yardım kapsamına dahil edilmiştir. Artık Soğuk Savaş başlamıştır ve bundan sonra Türkiye, Sovyet Rusya karşısında kendini güvenceye alabilmek için 1949 yılında kurulan Kuzey Atlantik İttifakı (NATO) şemsiyesi altına girmeye çabalayacaktır (Lesser&Fuller,2000;183).

2.3. Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası

2.3.1. 1950-1960 Yılları Arasında Türk Dış Politikası

Türkiye, Soğuk Savaş döneminde güvenlik endişelerini giderebilmenin yegane yolu olarak, 4 Nisan 1949 tarihinde, Belçika, Danimarka, Fransa, İngiltere, İzlanda, İtalya, Kanada, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz ve ABD dışişleri bakanlarının Washington'da oluşturdukları NATO üyeliğini görmüştür. Barışın ve güvenliğin bölünemeyeceği düşüncesinden hareket ederek Türkiye, gerek basında gerekse de resmi açıklamalarda Atlantik Antlaşması'nın Akdeniz'i de içine alacak şekilde genişletilmesi için uğraş vermeye başlamıştır (Bağcı,2001;12). Antlaşmaya taraf olunmasıyla yönetici kadrolar Türkiye'nin batı bloğu içerisinde yer alarak, hem bir Avrupa devleti olduğunun teyit edileceğini, hem de askeri yardım ve destekle bölgesinde güçlü bir aktör olabileceğini düşünmüşlerdir. Dış politika önceliklerini de bu şekilde belirleyen Türk siyasi elitleri, Ortadoğu ülkeleri ve Sovyet Rusya ile ilişkilerini istediği düzeye getirmede zorluklar yaşamışlardır.

1950'de Türk siyasi hayatında yeni bir partinin; Demokrat Partinin (DP) iktidara gelmesi, TDP'de önceliğin batıya tanınmasıyla birlikte, dış politikada ABD'nin etkisini daha da arttırmıştır. Genel itibarıyla bakıldığında DP dönemi dış politikasının önceliği NATO içerisinde yer almaya ve özellikle ABD ile ilişkileri geliştirmeye verdiği görülmüştür. Nitekim Kore Savaşı DP'ye hem NATO üyeliği hem de ABD ile ilişkilerin derinleştirilmesi bağlamında aradığı fırsatı verecektir (Seydi,2006;274).

2.3.1.1. Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paktına (NATO) Kabul Edilmesi

Dönemin başbakanı Adnan Menderes, genişleyen Sovyet etki alanının Türkiye'yi de içine almaması için ABD liderliğindeki batı bloğuna dahil olmaya çalışmış, Kore Savaşı da bu bakımdan TDP için bir dönüm noktası olmuştur. Eğer Türkiye bu savaşta ABD tarafında yer alırsa NATO'ya ve dolayısıyla batı bloğuna kabul edileceği ve Sovyet Rusya'ya karşı batıyı arkasına alabileceğini düşünmüştür (Yücel,2005;60). Yalnızca dış politikadaki yönelimlerin belirleyici olmadığı kanaatiyle Demokrat Parti dış politika açılımında, iç politikada da bazı

düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir. NATO'ya girmenin arifesinde Türkiye'deki sol akımlara cephe alınırken, sağ-islamcı görüş bir tehdit olarak algılanmamış, hatta komünizmle mücadele çerçevesinde desteklenmiştir (Toker,1991;161-171).

Türkiye içindeki muhalefetin¹² yanında NATO üyeliğine dışarıdan en büyük itiraz, batı bloğu içerisinde yer alan İngiltere'den gelmiştir. İngiltere'nin, Ortadoğu için Türkiye ve Mısır üzerinden politikalarını yürütmek istemesi, bu bağlamda da Ortadoğu bölgesi için ayrı bir ittifak görüşünü ileri sürmesi bu tutumunun ana nedenleri olmuştur. Fakat 1951 yılından sonra bölgede meydana gelen olaylardan sonra İngiltere, Türkiye politikasını değiştirme yoluna gitmiştir (Mütercimler&Öke,2000;79-80).

Türkiye'nin NATO üyeliğine İngiltere'den başka Danimarka, Belçika ve Norveç de muhalif tavır almışlardır. Alacakları askeri yardımın azalacağını düşünen ve NATO sınırlarının genişleyerek, bir savaşın kaçınılmaz olacağını savunan bu devletler ayrıca NATO'nun, Atlantik Uygarlığı Projesinin çekirdeği olduğunu ileri sürmüşlerdir (Mütercimler&Öke,2000;79). Amerikalı yetkililere göre Türkiye'nin NATO'da yer alması mantıklı değildi. Fakat çevreleme politikası¹³ içinde Sovyetler Birliğine karşı açık kalan tek bölge Ortadoğu idi. Nitekim Ortadoğu ile batı arasında bir dayanak noktası işlevi görerek, jeostratejik önemlerinden dolayı kilit ülkeler olarak beliren Türkiye ve Yunanistan'ın Kore Savaşına ABD tarafında iştirak etmeleri, bu muhalif görüşleri değiştirebilirdi. (Dündar,Çaplı,&Birand,1991;92). Zira 1952 yılında NATO'ya kabul edilmelerini sağlayan da Kore Savaşına bu iki ülkenin asker göndermeleri olmuştur (Mütercimler&Öke,2000;101-108). Böylece Türkiye artık kesin olarak batı bloğu içerisinde yer alarak, izleyeceği dış politikanın genel çerçevesini bu kapsamda belirlemiştir. Oysa Atatürk dönemi Türk dış politikasının tarihi kökenleri itibariyle Demokrat Parti'nin uyguladığı gibi bir anti-komünizm aracı olarak doğmamıştır. Ekim İhtilali'nden sonra Sovyet Rusya ile dostluk ve ittifak koşulları içerisinde, antiemperyalist savaş ortamında biçimlenen dış politika, Türkiye'nin çevresini güvenli hale getirmeyi denge unsurunu da gözeterek sağlamayı hedeflemiştir (Timur,2000;232). DP iktidarı ise İnönü'den sonra TDP'de yeniden bir tanımlama ve anlamlandırma döneminin habercisi olmuştur.

¹² Parlamentodaki ana muhalefet partisi CHP, Kore'ye asker göndermek veya NATO içinde yer alınıp alınmaması konusunda olmaktan çok, alınmış biçimine yönelmiştir. Yani itirazlar öz itibariyle değil, şekil itibariyle yapılmıştır.

¹³ Çevreleme Politikası ve ABD'nin bölgeye hakim olmasını içeren ilk sistemli öngörü, George F. Kennan tarafından 1946 yılında yapılmıştır.

2.3.1.2. Türkiye'nin Bölgesel Girişimleri ve Kriz Dönemlerinde Türk Dış Politikası

Türkiye'nin NATO üyesi olmasından sonra bölgede ABD öncülüğünde ittifaklar sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Fakat bölgede emperyalist bir ülke olarak algılanmamak için, bölge ülkelerinin girişimleriyle ittifaklar yapılması gerekli görülmüştür. Burada da DP hükümeti devreye girmiştir (Seydi,2006;278). ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in planı ve Türkiye'nin uygulayıcılığıyla, Türkiye İran, Irak ve Pakistan'ın kurduğu ve daha sonra İngiltere'nin de katılacağı Bağdat Paktı 1955 yılında batı ile Ortadoğu arasında bir köprü rolünü üstlenmek üzere kuruluşunu ilan etmiştir (Ahmad,2008;131). Böylece Amerikan kontrolünde ve NATO şemsiyesi altında NATO'nun güney kanadı ve ileri karakolları doğmuş, Bağdat Paktı'yla Türkiye buna Ortadoğu boyutunu eklemiştir (Girgin,2008;267).

Mısır'la Türkiye arasında bölge liderliği rekabetinde Türkiye'nin NATO ve ABD'yi arkasına alması anlamına gelen bu ittifak, yine asıl olarak SSCB'nin bölgedeki etkinliğine yönelmiştir (Mütercimler&Öke,2000;109-127). Fakat antlaşma, Mısır ve Suriye gibi diğer bölge devletlerinin katılımlarını sağlamakta başarısız olmuştur. Bundan sonra Irak'ın pakttan ayrılmasıyla¹⁴ örgüt önce Merkezi Antlaşma Örgütü'ne (CENTO) dönüştürülmüştür. İran'ın pakttan çekilmesinin ardından da Bağdat Paktı/CENTO ömrünü tamamlamıştır.

Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesinden sonra Sovyet etkisine karşı diğer bir bölgesel girişimi, Yunanistan ve Yugoslavya ile 1953'te oluşturduğu Balkan Paktıdır. Ancak bu işbirliği de Yugoslavya'nın Stalin'in ölümünden sonra Sovyet Rusya ile ilişkilerini düzeltmesi sebebiyle uzun ömürlü olmamıştır.

2.3.1.2.1. Suriye Krizinde Türk Dış Politikası

Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde SSCB ile karşı karşıya geldiği en önemli olay, Ürdün-Suriye Krizi ve bu krizde Türkiye'nin aldığı pozisyonudur. Türkiye açısından iki önemli gelişme bu krizde dikkat çekmektedir. İlki, Mısır'ın Suriye'yi de yanına alarak bölgesel güç olarak kendini tanımlama ve bölge gelişmelerine karşı aktif olarak taraf olma gayretiyle etkinliğini arttırma çabasının Türkiye'yi rahatsız etmesidir. İkincisi ise Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye askeri mühimmat ve mali yardımlarının Türkiye'yi tehdit edecek boyutlara ulaşması ve tabiiyetiyle Türkiye'nin bu durumu sınırlarına yönelik bir tehdit olarak

¹⁴ Irak'ta bir darbeye Cumhuriyet'in ilan edilmesi Adnan Menderes Hükümetini tedirgin etmiş ve müdahale etme konusu gündeme gelmiştir. Ayrıca bu olay Türk-Amerikan ilişkilerini daha da yakınlara taşımıştır. (Eroğul, 2003, s. 222-223)

algılamasıdır. Türkiye'nin bu endişeleri aynı zamanda müttefiklerince de paylaşılmış, Irak, Ürdün, İsrail ve Lübnan bu gelişmeler üzerine tepkilerini dile getirmişlerdir (Dedeoğlu,Ayman,&Arıboğan;114). Böylece Ürdün-Suriye anlaşmazlığı zamanla Suriye-Türkiye anlaşmazlığı haline gelmiştir. Türkiye'nin Suriye sınırına askeri yığınak yapmaya başlaması Sovyet Rusya'yı rahatsız etmiş ve SSCB herhangi bir çatışma durumunda Suriye'nin yanında yer alacağını açıkça belirtmekten çekinmemiştir. ABD ise bölgede bir çatışmanın çıkması halinde Türkiye'ye derhal silah yardımı yapacağını garanti etmiş ve Avrupa'daki hava kuvvetlerinden bir kısmını İncirlik üssüne kaydırmıştır (Armaoğlu,tarihsiz;508). Durumun uluslararası bir hal alması üzerine konu, Birleşmiş Milletlere götürülmüş, ancak Suriye ile Türkiye arasındaki anlaşmazlığın çözümü, Mısır ve Suriye'nin 1 Şubat 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti adı ile birleşmelerinin 11 Martta resmi olarak Türkiye tarafından tanınmasına kadar mümkün olmamıştır. Ancak belirtmek gerekir ki Suriye-Türkiye Krizi, aynı zamanda ABD ile SSCB'yi Soğuk Savaş döneminde ilk kez Ortadoğu'da karşı karşıya getirmesi dolayısıyla ayrıca önem arz etmektedir (Yılmaz,2004;118).

2.3.1.2.2. Süveyş Krizinde Türk Dış Politikası

26 Temmuz 1956 tarihinde Mısır Devlet Başkanı Cemal Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi üzerine diplomatik girişimlerin sonuç vermemesinden sonra, Fransa, İngiltere ve İsrail 29 Ekim 1956'da Mısır'a saldırmışlardır. Sovyetler Birliği'nin tehdidi ve ABD'nin araya girmesiyle bu üç devletin Mısır topraklarından çıkarılması sağlanmıştır. Bu krizin önemi, İngiltere ve Fransa'nın 1951 yılında Türkiye ve Mısır'ı da içine alan ve ABD'nin de desteklediği Ortadoğu Komutanlığı düşüncesini Mısır'ın reddetmesi ve ardından ülkesinde millileştirme hareketlerine girişmesiyle patlak veren anlaşmazlıklar (Yücel A.,2005;69-71) sonucunda Fransa ve İngiltere'nin Ortadoğu'daki etkinliklerini tamamen kaybetmeleri ve buradaki boşluğun ABD ve SSCB tarafından doldurulmasıdır. Zira bölge devletleri SSCB'ye daha da yaklaşmışlar ve ABD bunun önüne geçebilmek için askeri ve mali işbirliğini öngörerek, talep edildiği takdirde Amerikan askerlerinin de kullanılmasını içeren Eisenhower Doktrinini, 5 Ocak 1957'de Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmada ilan etmiştir (Armaoğlu, tarihsiz;502). Böylece Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesinin ardından İsrail, Fransa ve İngiltere'nin operasyonu başarısızlıkla sonuçlanmış, Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa'nın yerini İsrail'e dayanarak ABD almıştır. Bu şekilde ABD dış politikasını İsrail'e endekslemiş ve İsrail-ABD çıkarlarını yakınlaştırmıştır. Bundan başka Nixon Doktrini'nin

ilanına kadar Amerikan askerlerinin Ortadoğu’da kullanılması öngörülerek, ABD bölge sorunlarına doğrudan müdahil olmuştur. Böylece ABD, SSCB’yi doğrudan karşısına alıyor ve gerekirse askeri tedbir almaktan çekinmeyeceğini ilan etmiş oluyordu.

Türkiye, Süveyş Savaşı’nda saldırgan devletleri eleştirirken, Eisenhower Doktrini’ni memnuniyetle karşılıyor (Bağcı,2001;84-89), çözümün BM nezdinde aranması gerektiğini belirtiyor ve İsrail’le ilişkilerini gözden geçiriyordu. İsrail’le diplomatik ilişkilerini maslahatgüzarlık seviyesine düşüren Türkiye, aynı zamanda Arap ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlamış ancak bunda başarılı olamamıştır.

Arap devletleriyle ilişkilerini normalleştirmek isteyen Türkiye, İsrail ile “Çevresel Pakt”ı imzalamakta sakınca görmemiştir. Türkiye’nin gerek Süveyş bunalımı ve gerekse de Arap-İsrail anlaşmazlıklarında İsrail’le diplomatik ilişkilerini gözden geçirerek böyle bir ittifaka gitmesi üç nedene dayanmaktadır. Birincisi Suriye ve Mısır’ın birleşme kararı olarak, Sovyet Rusya ile sıkı askeri ve ekonomik ilişkiler içine girmeleri (Bağcı,2001;89); ikincisi Irak’ın Bağdat Paktından ayrılması ve son olarak ABD’nin İsrail’in bu girişimini desteklemesidir (Oran,2005;647). Bu pakt ile iki ülke ilişkileri tekrar yakınlaşmışsa da münasebetler, Türkiye’nin özellikle 1960’larda Kıbrıs konusunda Arap ülkelerinin desteğini almaya yönelmesi ile tekrar mesafeli bir hal alacak, fakat diplomatik ilişkiler maslahatgüzarlık düzeyinde devam ettirilecektir.

2.3.2. 1960-1970 Yılları Arası Türk Dış Politikası

Bloklar arası rekabette 1950’li yıllar savaşın niteliğinin değiştiği ve iki kutupta da belirgin bazı anlaşmazlıkların yaşandığı yıllar olmuştur. 1957’de SSCB’nin Sputnik ile ilk defa uzaya roket fırlatması savaşın dengelerini değiştirmiştir. Artık ABD doğrudan bir SSCB saldırısına maruz kalabileceğinden, NATO üyesi bir devlete saldırı halinde benimsenen “topyekün karşılık verme” stratejisi yerine “esnek karşılık stratejisi” getirilmiştir. ABD’nin Sovyetler Birliği tarafından vurulma endişesinin bir yansıması olan bu stratejik dönüşüm, diğer NATO üyesi ülkeler tarafından şüpheyle karşılanmıştır. Bu şüphe, Fransa’nın NATO’nun askeri kanadından çekilmesine kadar varmıştır (Acun,2009;506). Asıl sorun ise taktik ve stratejik bakış açısı farklılıklarının ortak politika belirleme üzerindeki etkilerinden kaynaklanmış, günümüze dek gelen örgüt içi anlaşmazlıkların temel konusunu da bu oluşturmuştur (Turan,1971;86-93).

Batı bloğunda bunlar yaşanırken, doğu bloğunda da Romanya, Çekoslovakya, Macaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk, kendilerine özgü sosyalist modeller geliştirmek istemiyle ortaya çıkmışlardır. Buna karşılık Sovyet Rusya'nın askeri müdahalede sakınca görmemesi ve bu talepleri şiddetle bastırması bloktaki ilk çatlama olarak kabul edilmiştir. Çin ile Sovyet Rusya arasında yaşanan sorunların derinleşmeye başlaması, çıkar çatışmalarının iç ve dış politika konularında görülen farklı yaklaşımlar, doğu cephesinin temel sorunları olarak belirmişlerdir (Armaoğlu,tarihsiz;543-554).

Türkiye'de ise DP dönemi dış politikası, arayışlar içerisinde geçmiştir. Bir NATO üyesi olarak Ortadoğu politikasında Türkiye, Arap dünyasında istediğini bulamamıştır (Cavlan,2007;152). Bu hayal kırıklığına karşılık, İsrail'le yakınlaşma yoluna giden Türkiye, ABD'nin de Ortadoğu açılımı çerçevesinde vermiş olduğu destekle, bu politikasını güçlendirerek sürdürmüştür. Buna karşın Türkiye'de 1958 yılından itibaren baş gösteren ekonomik sıkıntılar neticesinde SSCB ile özellikle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gereği üzerinde durulmaya başlanmıştır. Bundan sonra 1960 müdahalesi ile gelen 1961 Anayasası'nın iç ve dış politikada getirdiği kurumsallaşma, demokratik yönelimler ve en önemlisi siyasi alana yeni aktörleri dahil etmesiyle dış politikada daha esnek bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. TDP, önce 1962 Küba Füzelere Krizi, ardından Kıbrıs konusunun bir yansıması olan 1964 Johnson Mektubu ile büyük ölçüde değişiklik gösterecektir.

Sovyetler Birliği'nin Ekim ve Kasım 1957'de Sputnik-I ve Sputnik-II füzelerini uzaya göndermesi üzerine ABD, NATO müttefiki üye ülkelere Jüpiter füzeleri yerleştirmeyi önerdi. İngiltere ve İtalya'dan sonra Türkiye de SSCB tehdidine karşı caydırıcı olacağı düşüncesiyle bu teklifi kabul etmiştir. Tabii olarak bu durum SSCB tarafından hoş karşılanmamıştır.

1960 yılı içinde İncirlik Hava Üssü'nden havalanan bir Amerikan U-2 casus uçağının Sovyet Rusya tarafından düşürülmesi, Türk-Sovyet ilişkilerinin daha da gerilmesine neden olmuştur. ABD'nin Türkiye'ye konuşturduğu Jüpiter füzelerine karşılık, SSCB'nin Küba'ya orta menzilli füzeler yerleştirmeye başladığının anlaşılması üzerine 1962'de ABD-SSCB arasında yeni bir kriz çıkmıştır. Küba'daki füze sistemlerinin ABD tarafından kesin tesbiti ile Sovyetler, Küba'ya karşı bir saldırı durumunda bunun nükleer bir savaşa neden olacağını ilan etmiştir. Bu gelişmelerle birlikte aynı yıl içerisinde füze yüklü Sovyet gemilerinin Küba'ya doğru yola çıkmasıyla, zaten gerilmiş olan iki ülke ilişkileri, daha fazla tehlike arz etmeye başlamıştır (Allison,2008;217). İki ülkeyi nükleer savaşın eşiğine getiren Ekim Füzelere Krizi'nden sonra bloklararası bir yumuşama anlamına gelen detant dönemi başlamıştır (Çağdaş Liderler Ansiklopedisi,1986;1082-1083). Fakat bu yumuşama, Türk-Amerikan

ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü Washington-Moskova pazarlığına göre Birleşik Devletlerin Türkiye'ye yerleştirdiği füzeleri kaldırmasına karşılık Sovyet Rusya'da Küba'daki füzeleri kaldırmayı taahhüt etmekteydi (Çağdaş Liderler Ansiklopedisi,1986;330).

Türkiye'ye haber verilmeksizin jüpiter füzeleri kaldırılarak Türkiye üzerinden SSCB'ye jest yapılmış, bu durum da Türk siyasilerinde ulusal savunmada başka ülkelere güvenilmemesi gerektiği algısını kuvvetlendirmiştir (Cavlan,2007;140). Dolayısıyla Küba Krizi, TDP'de ilk Anti-Amerikan tavrını ortaya çıkarması bakımından önemlidir.

Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak görülen diğer bir olay, ABD Başkanı Lyndon Johnson'ın Kıbrıs politikası dolayısıyla Türkiye'ye vermiş olduğu notadır. Zürih ve Londra Antlaşmaları'na aykırı olarak, Kıbrıs Rumları'nın adadaki statükoyu değiştirmek üzere Türkler'e karşı başlatmış oldukları etnik temizlik hareketi ve bu bağlamdaki Kıbrıs anayasasını değiştirme çabaları adadaki duruma karşı Türkiye'ye garantörlük antlaşmasından doğan müdahale hakkını tanımaktaydı. Buna karşın Birleşik Devletler Başkanı Johnson'ın, Kıbrıs'a yapılması düşünülen bir Türk müdahalesinin önüne geçebilmek, olası bir Yunanistan ile Türkiye savaşına mahal vermemek için Türkiye tarafına bir mektup göndermiştir. Mektupta, Türkiye'nin herhangi bir askeri faaliyette Amerikan silahlarını kullanamayacağı ve adaya müdahalesine karşılık SSCB'nin askeri önlemler alması karşısında NATO'nun Türkiye'ye yardıma gelmeyeceği açıkça belirtilmektedir. 5 Haziran 1964 tarihli bu mektup Türkiye'de şok etkisi yaratırken, Türkiye'nin batı içerisindeki yerinin sorgulanmasını ve pek çok konuda milli politikanın yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır.

Türkiye, ABD ile ilişkilerini sorgularken tekrar Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşmaya çalışmış, özellikle Arap-İsrail çatışmalarında tutumunu Araplar lehine olmak üzere değiştirme yoluna gitmiştir. İsrail'le savaş halinde olan Mısır, Suriye ve Ürdün'e malzeme yardımında bulunan Türkiye, 1969'dan sonra İslam zirve konferanslarına katılmaya başlamış, 1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra petrol krizinin de etkisiyle Arap ülkeleriyle ilişkilerini yakınlaştırmaya çalışmıştır. Filistin meselesinin halli konusunda da bağımsız bir Filistin devletini, İsrail'in güvenliğini de gözetmek kaydıyla savunarak, Kıbrıs konusunda Arap devletlerin desteğini almaya çalışmıştır (Armaoğlu,tarihsiz;849).

2.3.3. 1970'li Yıllar: Türk Dış Politikasında İstikrarsızlık

1970'ler Türkiye için zorlu geçen ve aynı zamanda Türk siyasi hayatının ulusal ve uluslararası gelişmelerden önemli ölçüde etkilendiği yıllar olmuştur. Ekonomik ve mali

sıkıntılar yarattığı ortamda bu gelişmeler, Türkiye'nin dış siyasi yönelimlerinde de büyük ölçüde belirleyici olmuştur. Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu iki taraflı anlaşmazlıkların uluslararasılaşması, ileride sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşümlerin gerçekleşmesinin ön koşullarını hazırlayan etkenler olacaktır (Hatipoğlu,2009;43).

İsrail'in İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da kurulmasını izleyen dönemde her üç din için de kutsal kabul edilen Kudüs'ün statüsü ve Ortadoğu'da bir Yahudi devletinin varlığı, savaflara da neden olan pek çok Arap-İsrail anlaşmazlığını tetiklemiştir. 1967'de patlak veren üçüncü Arap-İsrail Savaşı sonunda İsrail'in topraklarını dört katı kadar genişletmesi, dördüncü (1973 tarihli Yom Kippur) savaşın nedeni olmuştur. Yom Kippur savaşından sonra Ortadoğu'da ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın arabuluculuğuyla, Mısır ve İsrail arasında mekik diplomasisi yöntemiyle görüşmelerin başlatılabilmesi sayesinde, barış süreci filizlenmeye başlamıştır (Kissinger,2007;717). Ancak üçüncü Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra OPEC tarafından bir silah olarak kullanılmaya başlayan petrolün, dördüncü Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra, 1968 yılında kurulan OAPEC ile yeniden uluslararası petrol krizine neden olacak şekilde kullanılması (Armaoğlu,tarihsiz;726) en başta, gelişmekte olan ülkeleri etkilemeye başlamıştır (Stern,2011;160). Türkiye'nin enerji sıkıntısı yaşamaya başlaması ve ödemeler dengesinde sorunların ortaya çıkması da bu döneme rast gelmektedir (Çalış,2006;201). Pek çok ülkeyi etkisi altına alan bu kriz, her ne kadar sebebini Arap-İsrail savaşlarından almış gibi görünse de genel olarak Ortadoğu'da petrol çıkartım ve işletimini yapan şirketlerin batı menşeli olması dolayısıyla mevcut anlaşmazlıkların çok daha gerilere gittiğine işaret etmektedir. 1970'lerle birlikte petrol ihracatçısı ülkelerde daha önceden başlayan millileştirme hareketleri bu bağlamda değerlendirilmektedir (Armaoğlu,tarihsiz;725). Görünüşte ABD ve batılı diğer ülkeleri cezalandırma amacı güden ambargo uygulaması, petrol ihracatçısı Arap ülkelerinin aralarında görüş birliği sağlayamamaları sonucunda 1974'te, özellikle ABD'ye karşı ambargonun delinmesiyle ve sonunda da kaldırılmasıyla son bulmuştur (Yılmaz,2004;192-193). Ancak ambargo uygulamasının etkileri, gelişmekte olan ülkeler için uzun süre devam etmiştir.

ABD öncülüğünde 1974'te kurulan ve Türkiye'nin de üyesi olduğu Milletlerarası Enerji Ajansı (İEA), petrol krizinin olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla ortak politikalar geliştirmeyi amaçlamış, bunda da kısmen başarılı olmuştur. Sanayileşmiş ülkelerin petrol fiyat artışlarını gerek üretim maliyetlerine yansıtarak aşmaya çalışmaları, gerekse de petrol gelirlerini Avrupa bankalarına yatıran Araplar sayesinde, bu yüksek meblağlı petro-dolarları diğer ülkelere kredi olarak açmak suretiyle kar olarak geri dönüşüm sağlayabilmeleri, krizi

nispeten daha kolay atlatmalarını sağlamıştır. Oysa Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için durum çok daha farklı olmuştur (Armaoğlu,tarihsiz;728). Bir kere sanayileşmelerini tamamlayamamış ülkeler, üretimlerini devam ettirebilmek için başta petrol olmak üzere çok daha fazla enerji ihtiyacı duymakta ve bu bağlamda da büyük oranda dışa bağımlı olmaktadır (Eroğul,2003;263-265). Petrol fiyatlarının yükselmesi, döviz rezervlerinin büyük kısmının petrole ve petrol ihraç eden ülkelere aktarılmasına, oradan ise Avrupa bankalarına transferi sonrasında, bu paraların gelişmekte olan ülkelere kredi olarak geri dönmesine varan süreçte krizin faturası, döviz rezervlerini hem kredi faizlerinin ödenmesinde hem de petrol giderlerinin karşılanmasında kullanmak zorunda kalan üçüncü dünya ülkelerine çıkmaktadır. Döviz sıkıntısının baş gösterdiği bu ülkelerde, sanayi için gereken hammadde ve ara malı girdilerini karşılayabilmelerinde sıkıntılarla karşılaşmakta, hatta günlük tüketim mamullerinin tedariki dahi sağlanamamaktadır. Türkiye’de dönemin toplumsal ve iç siyasi gelişmelerinin de izahı ancak bu çerçevede mümkün olacağından, dış faktörlerin iç sorunları tetikleyebileceği, sağlıklı analizlerin yapılabilmesi bakımından, göz ardı edilmemektedir.

Döviz ve petrol krizinin yol açtığı sıkıntılardan evvel Türkiye’de 1960’ların ikinci yarısında yeniden yükselen siyasi cepheleşmelerin 1970’lerde de şiddetini arttırarak devam ettiği görülmektedir. 1980 müdahalesine kadar istikrarın bir türlü sağlanamadığı bu süreçte on dört koalisyon hükümeti kurulmuştur. Siyasi gerilimlerin toplumsal yansımalarının etkisiyle istikrar ortamının, ne yönetimde ne de toplumsal alanda temin edilebilmesi mümkün olmamıştır (Ecevit,1976;7-21). Radikal söylemlerin güç kazanması, siyasi istikrarsızlığın daha da derinleşmesine neden olmakla birlikte bu eğilimlerin iç göç, kentleşme ve gecekondulaşmanın neden olduğu yeni bir kültürün; varoş kültürünün buralarda hakim kültür haline gelmesine ve kaynağını buralardan almasına neden olmuştur.

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkilerin sancılı hale gelmesi bahsedilen sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Özellikle kamuoyunda yükselen ve TBMM’de de kapsamlı tartışmalara neden olan (Çayhan,1997;63-108) AET politikalarının Türkiye’yi sömürge devlet haline getireceği yönündeki eleştirilere ek olarak, topluluk politikalarından doğan siyasi ve ekonomik kazanımların sosyal tabana yansıtılamaması veya yansımaması, topluluk aleyhine olan eleştirileri güçlendirmekte, bunun siyasete yansımaları da popülist söylemleri teşvik etmektedir. Bunun üstüne petrol şokları, ödemeler dengesi açıkları, tarım ve sanayi mamullerinde yaşanan sıkıntılar da gelince, hemen her alanda aşırı yönelimlerin destek bulabildiği bir ortam ortaya çıkmaktadır.

ABD'nin iç politika argümanı haline gelen uyuşturucu sorunu, dış politikasında da Türkiye'yi etkileyecek bir takım politikalar belirlemesine neden olmuştur. Türkiye-ABD ilişkilerinde afyon sorunu olarak beliren haşhaş ekiminin durdurulması konusu 1971-1974 yılları arasında Türk tarımında ekiminin durdurulmasına kadar varacaktır (Erhan,1996;164). Bu da doğal olarak Türk tarımını olumsuz yönde etkileyecektir¹⁵ (Oran,2005;703).

1974 Kıbrıs Barış Harekatı'ndan sonra Türkiye'ye karşı ABD Kongresi tarafınca alınan ambargo kararının uygulamaya geçirilmesi, siyasi kaygıları arttırmıştır. Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal problemlere, siyasi ve ekonomik sorunlar da eşlik edince, ihracattaki düşüşler, enerji sıkıntısı, hammadde yokluğu gibi nedenler başta olmak üzere iktisadi yardım alabilmek amacıyla, gerek ülke bazında gerekse de uluslararası finans çevreleri bağlamında teşebbüslerde bulunulmasını gerektirmiş, fakat somut bir desteğin sağlanması söz konusu olmamıştır (Çalış,2006;202). Bu gelişmeler, Türkiye'de AET ve ABD karşıtı bir kamuoyunun oluşmasına yol açan bir dizi faktör arasındadır. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği'ne bağlı bir komisyonun dış ilişkilere yönelik hazırlamış olduğu rapor¹⁶, Türk siyasetinde de batrya olan kırgınlığın bir yansıması olarak kabul edilebilir

Öncelikli amacı AET'ye üyelik olan Türkiye'nin imzaladığı Ankara Anlaşması ve ek protokoller, genişleyen Topluluğun yaptığı tercihli ticaret ve ortaklık antlaşmalarıyla tahrip olmuştur. Mevcut durumda politik gerekçelerden öte, ilişkilerin ekonomik açıdan değerlendirilmesi gerektiği, öne sürülen konuların başında gelmiştir. Türkiye'nin kalkınmalarına uygun düşmeyen, endüstrileşme ihtiyacını karşılamayan bir antlaşmanın anlamının sorgulanmasından sonra, toplulukla münasebetlerin gözden geçirilmesinin bir seçenek olarak değil de, daha çok bir gereklilik olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

CHP'nin, 1976 yılı parti programı, 1977 hükümet programı ve bütçe müzakerelerinde AET konusuna bakış açısı, ilişkilerin Türkiye'nin gelişme ve sanayileşme çabalarını, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler karşısında Türkiye'nin ekonomik ve siyasal çıkarlarına uygun bir dış ticaret politika izlenmesini, iç ekonomi politikalarında AET anlaşmaları nedeniyle, hareket alanını büyük oranda yitirdiği şeklindedir (Birand,2005;262). Dönemin başbakanı Bülent Ecevit'in Brüksel'de yapmış olduğu konuşmada bahsi geçen noktalar topluluk üyelerine

¹⁵ 1 Temmuz 1974 günü Bakanlar Kurulu haşhaş yasağını kaldırma yarasını yayımlamış ve bu yasak fiili olarak kalkmıştır.

¹⁶ Raporda Batı grubu ülkeleriyle ilişkilerin gözden geçirilmesi ve üçüncü dünya ile ilişkilerin yeniden tanımlanması gereği üzerinde durulmaktadır. Çünkü Batı, Türkiye'nin destek beklediği değil, ulusal çıkarların korunabilmesi için mücadele edilmesi gereken ve diğer ülkelerle yabancılaşmamızın nedeni olarak ekonomik, yönden de Türkiye'yi geride bırakan bir grup olarak tanımlanmıştır. Bkz: Attila İlhan, Batı'nın Deli Gömleği, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 307-309.

açıkça ifade edilmiş (Ecevit,1978), ilişkilerin durumundan kaynaklanan hayal kırıklığı dile getirilmiştir. 25 Mayıs günü Brüksel’de Topluluk Komisyonu’na hitaben yaptığı konuşmada Ecevit, Yunanistan’ın AET’ye üyeliğine karşı olmamakla birlikte, gerekli önlemlerin Topluluk nezdinde alınmaması halinde Türkiye-AET ilişkilerinin tamir edilemeyecek şekilde zarar göreceği, veto sisteminin değiştirilmemesi halinde Topluluk arzu etmese dahi Yunan vetosu ile istenmeyen kararların alınabileceği üzerinde durmaktaydı. Keza iki komşu ülkenin Ege ve Kıbrıs konularında anlaşmazlık içinde oldukları ortadaydı (Birand,1985;367). Aynı yılın Eylül ayında yapılan Komisyon görüşmelerinde iki taraf da beklenti ve taleplerini sıralıyor ve Türkiye AET’den beş yıllık bir bağımsızlık dönemi istiyordu (Birand,2005;267). Döviz darboğazı ve finansal sıkıntı içerisinde ekonomiyi ayakta tutmaya çabalayan Ecevit’in, kredi yardımı ve borçların yeniden yapılandırılmasına yönelik AET’den talepleri değerlendirilmiş ve istenen kredinin temini için IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi alternatif kuruluşların da devreye sokulmasında karar verilmiştir. Fakat öncelikli olarak ABD Başkanı Carter’ın ikna edilmesi ve IMF’nin kredi için onay vermesi gerekmiştir.¹⁷

Bülent Ecevit, Türkiye’nin ekonomik ilişkilerini yalnızca batıya endekslemesine karşıydı. Böyle bir durumun AET ile rekabette Türk ekonomisini boğacağını düşünüyordu. Dolayısıyla başka ülke ve bölgelerle ikili ilişkilerin geliştirilmesinden yanaydı. Ayrıca, Türkiye’nin Afganistan ve İran konuları dolayısıyla öneminin arttığı farkında olan Ecevit, bunu batı ile olan ilişkilerde bir koz olarak kullanmayı ve tavizler almayı amaçlamıştır. Dolayısıyla AET ve ABD ile ilişkilerde buna güvenilerek hareket edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

14 Kasım 1979’da boş bulunan beş milletvekilliği için yapılan ara seçimlerde AP’nin güçlenerek çıkması üzerine 25 Kasım’da Başbakan Ecevit istifasını vermiş ve Demirel yeni hükümeti kurmuştur. 24 Ocak 1980’de hükümet tarafından açıklanan bir dizi kararla, iktisadi ve mali politikalarda köklü bir değişime gidileceği bildirilmiştir (Özdemir,2007;246).

Demirel hükümetinin, ekonomide uluslararası bir yönelim içerisine girmesi TDP üzerinde doğrudan etki yaratmıştır (Lesser&Fuller,2000;50). Alınan ekonomik kararlar ülke içinde şiddetli eleştirilere neden olurken, uluslararası alanda özellikle de AET tarafınca memnuniyetle karşılanmıştır. Bunu fırsat bilen Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, AET nezdindeki girişimlerine başlamış ve Türkiye’nin olası bir tam üyelik başvurusunda birlik ülkelerinin alacağı tavırları kestirebilmek için ziyaretlerde bulunmuştur. Fakat böyle bir başvurunun gerçekleşmesi 1987’den önce mümkün olmamıştır.

¹⁷ Türkiye ile IMF arasında bahsi geçen anlaşma, 19 Temmuz 1979’da resmi olarak imzalanmıştır.

Kıbrıs bunalımı, komşu ülkelerle yaşanan sorunlar, uluslararası ekonomik yapıdan kaynaklanan sıkıntılar AET'nin Türkiye politikasına eklendiğinde ve Ecevit hükümetinin, AA Antlaşması'nın Türkiye'ye maliyeti de ele alındığında AET-Türkiye ilişkilerinin dondurulması yönündeki kararı kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır (Çalış,2006;205). Süleyman Demirel döneminde de bu durumda pek bir değişiklik olmamıştır.

1960 ve 1970'li yıllarda AET ile sürdürülen müzakere süreci ve ilgili antlaşmalarda Türkiye'deki özel sektörün, yani sanayinin ihracata ve rekabete dönük bir yapılanma içine girmesi gerekmektedir. Bunu, iç destekten yoksun koalisyon hükümetleri 1970'lerde başaramazken, dışarıdan bir müdahaleye olan ihtiyaç su yüzüne çıkmaya başlamış, askeri müdahale sonrasında IMF ile yapılan anlaşmanın hükümleri, tam anlamıyla bu gereksinimlere karşılık gelmiştir.

2.3.3.1. Türk Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs, Türkiye'nin dış politikası içerisinde yalnızca Yunanistan ile değil ABD ve AB başta olmak üzere diğer ülkelerle ilişkilerde en önde gelen konular arasında yer almaktadır. Günümüze değin Türk dış politikasına önemli ölçüde etki eden bu konu önümüzdeki dönemlerde de dış politika önceliğini korumaya devam edeceğe benzemektedir. Dolayısıyla Kıbrıs sorununun 1950'lerden 2000'li yıllara değin detaylı bir şekilde irdelenmesi TDP'nin ve Kıbrıs'a yönelik parti politikalarının sağlıklı bir şekilde anlaşılması bakımından gereklidir. Bu bağlamda Kıbrıs'ın ilk defa bir sorun olarak ortaya çıktığı dönem ve genel itibariyle bu sorun karşısında izlenen dış politika öncelikle ele alınacak konular olacaktır. Sonrasında ise konunun geleneksel TDP üzerindeki diğer etki ve yansımaları ele alınacaktır ki, bu çalışma hazırlanırken dahi Kıbrıs, dış politika üzerindeki etkisini korumaktaydı.

1950'lerde Türkiye ile Yunanistan arasında sorun haline gelmeye başlayan Kıbrıs, Yunanistan'ın adadaki Rumlar'ın desteğini de sağlayarak İngilizler'in adadan çıkarılması ve birleşmeyi amaçlayan politikalarını destekleyen faaliyetlere girişmesi ve örgütler kurmasına kadar dayanmaktadır (Jelavich,2006;445-446).

Yunanistan'ın desteklediği adadaki şiddet eylemleri, 1959 yılında İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin bir araya geldiği Zürih'te Kıbrıs'ın bağımsızlığının onaylanmasıyla sonuçlanmıştır.

1964 yılı Haziran ayında Georgios Grivas, Enosis¹⁸ fikrini sıcak tutmak ve Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios'u denetlemek için Yunanistan başbakanı Georgios Papandreu tarafından Kıbrıs'a gönderilmiştir (Jelavich,2006;488). Türklere yönelik şiddet eylemleri bundan sonra hız kazanmaya başlamıştır. Artık Kıbrıs, bundan sonra Türk dış politikasında, Türkiye'nin hayati konuları arasında yer alacaktır.

1964 Kıbrıs buhranı ve arkasından gelen Kıbrıs çıkarması TDP üzerinde farklı yönelimlerin ve bu yöndeki söylemlerin gündeme gelmesine sebep olmuştur (Baharççek,2005;1114-1115). Türk siyasal elitleri bu dönemden sonra TDP'de alternatif politikalara yönelme ihtiyacı duymaya başlamışlardır. Özellikle üçüncü dünya ve Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmiştir. Türk politikasında bir kırılma dönemi de diyebileceğimiz 1964-1974 yılları, öncesi ve gelecekteki izdüşümleri genel hatlarıyla dikkat edilmesi gereken hususları oluşturmaktadır.

1960 yılına gelen süreçte Ortadoğu'daki gelişmeler, İngiltere'nin Kıbrıs politikasını etkilemiş ve bu yöndeki politikalarını değiştirmiştir. Uluslararası gelişmelerden sonra başta adadaki İngiliz egemenliği, ada halkı için tartışma konusu olmuş, sonrasında ise adadaki Rumlar'ın self-determinasyon talepleriyle durum içinden çıkılması güç bir hal almaya başlamıştır. Kıbrıs'ın Türkiye ve Yunanistan'da iç politika malzemesi haline getirilmeye ve bir siyasi amaç olarak belirmeye başlaması, iki ülke arasında süregelen dostluk dönemini baltalayıcı bir faktör olarak, Enosis ve Kıbrıs'ın ilhakı gibi projelerin gündeme gelmesine vesile olmuştur (Baban,1970;219). Bu bakımdan İngiltere, özellikle Rumlar'ın zamanla şiddet eylemlerine dönüşen faaliyetleri nedeniyle Türkiye ve Yunanistan'ı da soruna dahil ederek, Londra ve Zürich Antlaşmaları'yla adanın ve ada halkının geleceğini ve durumunu belirlemek ve adadaki statüsünü garanti altına almak için Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması konusundaki çabaların sonuçlandırılmasına katkı sağlamıştır (Eroğlu,1975;30-39).

Adada barışı tesis edebilmek adına her iki ada halkının Kıbrıs yönetimi üzerinde söz sahibi olmasının düzenlenmesini öngören ve bunu garantörlük statüsüyle üç ülkeye veren antlaşmalar zinciri, barış ortamının sürekliliğini sağlayamamıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından yaklaşık üç yıl sonra 1963'te Kıbrıs cumhurbaşkanlığına getirilen Makarios'un Kıbrıs anayasasını ve Türklerin statüsünü değiştirmeye yönelik girişimleri, adada çatışmalara kadar varacak olan gelişmelerin başlangıcı oluşturmuştur (Şahin,2002;32: Cavlan,2007;186).

¹⁸ Enosis, Kıbrıs Adasının Yunanistan'a bağlanması anlamına gelmektedir. Başta, adadaki İngiliz hakimiyetine karşı geliştirilen bu politika, daha sonra Kıbrıs Türklerinin adadan tasfiyesine dönüştürülmüştür. Ancak ana hedef Kıbrıs ile Yunanistan'ın birleştirilmesidir.

Garantör devletlerin görüşmeleri ve Birleşmiş Milletler nezdinde alınan kararlar, olayların önüne geçilmesinde etkili olamayınca Türkiye, adadaki Türkleri korumak amacıyla çıkarma yapmaya niyetlenmiş, fakat ABD Başkanı Lyndon Johnson, dönemin Türkiye Devlet Başkanı İsmet İnönü'ye göndermiş olduğu yazılı belge ile bu yöndeki girişimlere karşı tolerans göstermeyeceğini belirtmiştir (Kongar,1976;316-317). Tarihe Johnson Mektubu olarak geçen bu belgeyle Türk dış politikasında dost ve müttefik ABD algısı, NATO'nun Türkiye için anlamı ve Türkiye'nin NATO içindeki yeri, Türk kamuoyu ve siyaset sahasında tartışılmaya başlanmıştır. ABD'nin dost ve müttefikliği 1964'te sorgulanmaya başlanmasına karşın, Türkiye'de daha bağımsız bir dış politika yöneliminin belirginleşmesi 1974 yılı sonrasını bulmuştur. Bu bağlamda düşman olarak algılanan SB ve dış politikada mesafeli yaklaşılan Ortadoğu ve Arap ülkeleriyle ilişkilerde revizyona gidilmiştir. Ve bu tarihten sonra Türk dış politikasında iki önemli açılım belirleme başlamıştır.

1964 yılında BM arabuluculuğu ile ada üzerinde, her iki tarafın da kabul edebileceği bir uzlaşma ortamı sağlamıştır (Dedeoğlu,Ayman,&Arıboğan;432). Fakat 1967'de askerlerin, bir darbe ile Yunanistan 'da yetkiyi devralması Kıbrıs'taki statükoyu doğrudan etkilemiştir. Askeri cuntanın saldırgan politikasının önüne geçilmesinde Amerikan yönetiminin baskısı ile Türkiye'nin söylemleri önemli olmakla beraber, Kıbrıs Türkleri'nin adada Geçici Türk Yönetimini kurmasının etkili olduğu söylenebilir (Oran,2005;738). 1963-67 yılları arasında Rumlar'ın Türkler üzerindeki baskısı karşısında Türkiye'nin adadaki Türk nüfusunun haklarını gözetmesi, Yunanistan ve Kıbrıs Rumları'nın, uluslararası alanda Türkiye karşıtı propagandalarını hızlandırmasına neden olmuşsa da, ileride Kıbrıs Rum Yönetimi liderlerinden Glafkos Klerides'in açıklamaları Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki haklılığını destekler nitelikte olacaktır (Hürriyet,4 Ekim 2010).

Kıbrıs Barış Harekatı'nın ilk bölümü, İsmet İnönü ve Süleyman Demirel'in Türkiye'nin garantörlük antlaşmasından doğan haklara ve Londra Zurich Antlaşmaları'yla sahip olduğu yetkilere dayanarak, adadaki Türk varlığına yönelik Rum hareket ve Enosis politikalarına karşı almış oldukları önlemler, uluslararası alanda haklı bir mücadele olarak görülmüştür. Aksiyim gibi görülse de aslında ABD'nin 1964'te Türkiye'nin adaya müdahalesine şiddetle karşı çıkması, Türkiye'nin Kıbrıs politikasında haksız görülmesinden değil, iki batı bloğu ülkesi arasında savaş olasılığının belirmesi endişesinden ileri gelmiştir.¹⁹ ABD'nin endişelerinin farkında olan Yunanistan, Türkiye'ye karşı gerek ABD'deki lobi

¹⁹ Bu görüşü Dean Acheson, Raymond Hare, George Ball ve Joseph Sisco gibi Amerikalı üst düzey bürokratlar da dile getirmişler ve desteklemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Haluk Şahin, Johnson Mektubu, Gendaş, İstanbul, 2002.

faaliyetleriyle gerekse de Yunan–Amerikan ikili ilişkilerinde bunu Türkiye’ye karşı koz olarak kullanma yoluna gitmiş ve ABD nezdinde Türkiye’ye baskı, ambargo vb. kararlar alınmasını sağlamayı başarmıştır. Ancak bölgedeki stratejik konumunun etkisiyle Türkiye’nin de küstürülmemesi gerektiğinin bilincinde olan ABD, 1967 krizinde Başbakan Süleyman Demirel’in, Yunan isteklerine karşı savunduğu argümanları destekleme yoluna gitmiştir. ABD tarafınca da desteklenen Türkiye’nin Kıbrıs konusunda öne sürdüğü dört prensip ise genel hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir: (Dedeoğlu,Ayman&Arıboğan;433)

- 1- Yürürlükteki anlaşma koşullarının tarafların rızası olmaksızın değiştirilmemesi
- 2- Her iki toplumun birbirleri üzerinde üstünlük kurmasının önüne geçilmesi
- 3- Lozan ile kurulmuş olan dengenin gözetilmesi
- 4- Enosis dışında bir çözüm yolunun belirlenmesi ve benimsenmesi

Türkiye’nin Kıbrıs’a yönelik kendi çözüm önerisi olmadığından Enosis dışındaki tüm çözüm önerilerine ve bununla ilgili görüşmelere karşı olmadığını da belirtmek gerekir (Şahin,2002;96). Yunanistan’ın Londra ve Zürih Antlaşmaları’nı geçersiz olduğunu savunarak adanın self-determinasyon hakkını öne sürmesi ve Türkiye ile ikili görüşmelerden kaçınmasının nedeni, Kıbrıs sorununu uluslararasılaştırmak istemesinden ileri gelmekte, aynı zamanda da Kıbrıs’taki olaylarla ilgisi olmadığı imajını sergilemeye çalışmasında aranmalıdır.

1967 krizinde Albaylar Cuntasının izlemiş olduğu politikaların hem Türkiye’yle olan ilişkilerin gerilmesine hem de adadaki Makarios yönetimiyle ilişkilerde bir krize neden olması cunta yönetiminin kamuoyu desteğini sağlamak amacıyla barışçı bir dış politika izlemesini gerektirmiştir (Oran,2005;735). Demirel-Kollins görüşmeleri de bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Fakat Kıbrıs’ı Yunanistan’la birleştirmeyi amaçlayan Albaylar Cuntası tarafından izlenen barışçı politika başarılı olmayınca Grivas’ın adaya gönderilmesiyle şiddet eylemlerinin yeniden başlamıştır. Adadaki olayların katliam boyutuna ulaşması ve adaya sevk edilen Yunan kuvvetlerinin 1964’den beri adadaki düşmanca faaliyetleri (Armaoğlu,tarihsiz;798-799), Demirel’in 1964’de TBMM tarafından verilen yetkiye dayanarak müdahale kararını almasını gerektirmiştir (Oran,2005;737). Ancak askeri bir hareket için Türk Silahlı Kuvvetleri’nin gerekli araç ve donanıma sahip olmaması, yalnızca Türk savaş uçaklarının adaya pike ve bombardıman yapabilmesine olanak vermiştir. Kıbrıs’taki çatışmalar devam ederken, ABD temsilcisi Cyrus Vance’ın taraflarla yaptığı

görüşmelerle belli noktalarda uzlaşma sağlanabilmiştir. Bu şekilde 1964'te patlak veren çatışmalar Yunanistan ve Türkiye arasında sıcak savaş yaşanmadan 1974'e kadar devam edebilmiştir.

Türkiye bundan sonra da dış politika önceliklerinden Kıbrıs konusunda Araplar'ın desteğini almak için ikili ve çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesine önem verecektir. Bu bağlamda 1970'lerdeki TDP ile 1980'li yıllardaki TDP'nin birbirinden ayrılması gerekecektir ki, denge politikası denilince ne anlaşılması gerektiği, bu iki dönemde birbirinden çok farklı şekillerde yorumlanacaktır.

2.3.3.1.1. 1974 Yılına Kadar Türkiye'nin İzlediği Kıbrıs Politikaları

Kıbrıs Barış Harekatı'nın nedenlerinin daha anlaşılır kılınmasında adadaki *de facto* durum ile Türkiye'nin buna karşılık savunduğu ve duruma göre değişmekle birlikte öne sürmüş olduğu argümanların önemine değinmek gerekir.

1963 olayları ertesinde Türkiye nihai barışın tesis edilmesinde adada federal bir yapılanmadan yana görünmekteydi. 1968 yılında başlayan toplumlararası görüşmelerin seyri, Türkiye'nin bu yöndeki politikasında bir takım değişiklikler yapmasını gerekli kılmıştır. Buna göre üniter devlet yapılanmasında birkaç bölgede toplanmış Türk nüfus kendi içişlerini idare etmeliydiler (Sarıca,Teziç&Eskiyurt,1975;215-224).

1973'e gelindiğinde CHP-MSP koalisyon hükümeti Kıbrıs için toprak paylaşımı değil, bunun yerine yetkilerin eşit dağıldığı bir üniter devlet anlayışının benimsenmesi gerektiğini savunmuştur (Armaoğlu,tarihsiz;801). Fakat Türklere yönelik terör eylemlerinin şiddetlenmesi ve uluslararası konjonktürün değişmesi üzerine Türkiye, Kıbrıs'ta iki eşit toplumun varlığının uluslararası alanda kabulünü öncelikli hedef olarak belirlemiştir.

1974 yılı itibariyle adadaki Rumlar ile Yunanistan arasındaki görüş ayrılıkları, amaç aynı olsa da yöntem konusunda anlaşılamadığına işaret etmektedir. EOKA teröristlerinden Nikos Sampson, Yunan cunta hükümetinin de desteğiyle adada Makarios'u devirerek yerine geçmeyi başarmıştır. Enosis megalı ideasının gerçekleştirilmesi anlamına gelen Helen Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi de Sampson'un adadaki yönetimi ele geçirmesiyle mümkün olmuştur (Sarıca,Teziç&Eskiyurt,1975;180). Kıbrıs'ta Yunanistan'ın tek taraflı olarak gerçekleştirdiği ve adada statüko değişimi anlamına gelen bu faaliyeti, garantör devletlerden birinin adaya müdahale hakkının doğmasına yol açabilecekti ki, (Şahin,2002;56) Türkiye bu hakkını kullanmak üzere harekete geçmiştir (Jelavich,2006;466-467).

Kıbrıs'ta Yunan cuntasının Makarios'u devirmesinden sonra dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, bu darbenin Enosis'i hedeflediğini belirterek 15 Temmuz 1974 günü müdahale yönünde ilk kararı almıştır (Birand,1978;33-44). Adanın kaybedilmesi anlamına gelen bu durum karşısında Bülent Ecevit, durum değerlendirmesi yaptıktan sonra alınması gereken önlemlerin belirlenmesi adına ortak bir eylem önerisiyle İngiltere'ye hareket etmiştir (Kongar,1976;318). 17 Temmuz 1974'te Ecevit'in garantör devletlerden biri olan İngiltere'ye gerçekleştirdiği bu ziyaret sonuçsuz kalmıştır (Birand,1978;69-77, Ecevit,2005;23). Her ne kadar Ecevit, BM ve NATO müzakerelerinde de Türkiye'nin gerekirse tek başına adaya müdahale edebileceği şeklinde açıklamalarda bulunmuşsa da (Ecevit,1976;97) ABD, İngiltere ve Yunanistan buna ihtimal vermemişlerdir (Armaoğlu,tarihsiz;803). Ama artık Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma yapmasının önünde bir engel yoktur ve Johnson Mektubu türünden herhangi bir girişim de sonuç vermeyecektir (Şahin,2002;56).

İngiltere ile görüşmelerden, BM ve NATO'dan Kıbrıs'taki duruma yönelik somut bir adım atılmamasından sonra, 20 Temmuz 1974'te adada asayiş ve güvenliği sağlamak adına Türk birlikleri adaya çıkmışlardır (Manizade,1975;459-461). 22 Temmuzda ise Türkiye, BM'nin 353 no.lu kararını kabul ettiğini açıklamıştır (Eroğlu,1975;68). Böylece geçici de olsa ateşkes sağlanmakta, görüşme masasına Türkiye, elinde güçlü bir kozla oturmuş olmaktadır. Bu arada Türkiye'nin başarılı operasyonu ile Yunanistan'da cunta hükümeti düşmüş (Ecevit,2005;29), Karamanlis liderliğindeki sivil yönetim iş başına gelmiştir (Birand,1978;263-268).

Cenevre görüşmeleri ile devam eden ateşkes sürecinde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere bir takım ortak kararlar almışlarsa da²⁰ uygulamada ve alınan kararlara uyulmasında yaşanan sorunlar adadaki Türklerin can ve mal güvenliklerini tehlikeye atmaya başlayınca Türkiye, adaya ikinci çıkarmayı yapma gereği duymuştur (Cerrahoğlu,1998;38-39).

Buraya kadarki dönemde belirtmek gerekir ki, 6-7 Eylül olaylarına değin Türkiye'nin NATO dışında bir politika belirleyememesi ve Kıbrıs sorununda da İngiltere'nin politikalarına dayanılarak yürütülen dış politikadaki eylemsizliği, sorununun bu kadar büyümesine sebep olmuştur (Eroğlu,2003;175-181). Kıbrıs konusunda Türkiye'nin kararsız tutumu, İngiltere ve Yunanistan ile ilişkilerin iyi tutulması gayreti, adadaki statükonun devamı, şayet bir değişme olacak ise de Türkiye'nin görüşlerinin alınması ve bu hakkın Türkiye'ye verilmesi Türkiye'nin ada politikasının anahtar unsurları olarak öne çıkmıştır

²⁰ Bu kararların özeti için bkz: Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 804-805, Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Cilt-I, s. 744-748.

(Oran,2005;598). Bu nedenlerden dolayı 55 yıl boyunca Türkiye adadaki mevcut durumun korunmasını savunmuştur. İngiltere'nin Kıbrıs'ta kontrolü kaybetmeye başlamasıyla self determinasyon taleplerinin uluslararası alanda gündeme gelmesi, Türkiye'yi endişeye sevk etmiştir. Artık bundan sonra Türkiye adanın taksiminden yana tavır almaya başlayacaktır (Bağcı,2001;104-124).

Türkiye, Kıbrıs Barış Harekatı'na kadar ne ABD'den ne de diğer müttefiklerinden beklediği desteği görebilmiştir. Bu durum Sovyetler Birliği ile ilişkilerin normalleştirilmesi gereğini ortaya çıkarmış ve Feridun Cemal Erkin 30 Ekim tarihinde Moskova'ya gönderilmiştir (Sarıca,Teziç&Eskiyurt,1975;88). 1974 müdahalesinden sonra ise başarısı tartışılrsa da Türkiye'nin taleplerine benzer biçimde iki devletli bir yapı adada varlığını devam ettirmiştir.

Türkiye'nin adaya müdahalesinin Yunanistan açısından iki önemli sonucu olmuştur. İlki, NATO'nun Türkiye'nin müdahalesini önleyemediği gerekçesiyle Yunanistan'ın Atlantik İttifakı'nın askeri kanadından ayrılmasıdır. İkincisi ise aynı yıl içerisinde Kıbrıs'ta Türkiye'ye karşı başarısızlıklarından dolayı albaylar cuntasının Yunanistan'da düşmesi ve Yunanistan'ın yeniden demokrasiye geçme yolunun açılmasıdır.

2.3.3.1.2. 1974 Sonrası Türk Dış Politikasında Alternatif Arayışları

1974 yılında koalisyon iktidarının iki kanadı Milli Selamet Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi, iç politikada olduğu kadar dış politikadaki iki farklı bakış açısını temsil etmektedirler. Keza koalisyonu oluşturan her iki parti mensupları daha sonra siyasal bakışlarındaki farklılıkları açısından, bu koalisyonu tarihi bir hata olarak nitelendirmişlerdir (Özsoy,2000;53-54).

Dış politikada MSP'nin başta Arap ülkeleri olmak üzere Ortadoğu odaklı politikaları ile CHP'nin, alternatif yönelimler içerisinde, Sovyetler Birliği'nin öne çıkarılmasını öngören politikalar izleme gayreti, özellikle askeri ve ekonomik alanlarda ilk olarak göze çarpan ayrılıklar olarak tanımlanmaktadır.

Dış politikada yeni görüşlerin dillendirilmeye başlaması ise esas olarak ilk defa, 1962 Küba füzeleri krizine kadar götürülebilir. 1964 yılında Johnson Mektubu ile sorgulanmaya başlayan ABD'nin müttefikliği, 1974 yılına geldiğinde yerini şüpheye ve TDP'de revizyona duyulan gereksinime bırakmıştır. Keza 1964 ve 1967'de Yunanistan, Sovyet kozunu ABD'ye karşı kullanabilmişken Türkiye dış politikasında ABD'yi tek dayanağı olarak görmüş, dış

politikasını bu perspektifte ele almıştı. Fakat ABD dışında başka partnerlere de ihtiyaç duyulduğu bizzat İsmet İnönü tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda SB ile ilişkilerin yeniden ele alınması 1964'ten sonraya denk gelmektedir. 1965'te Türk ve Sovyet heyetlerinin dışişleri bakanları nezdinde gerçekleştirdikleri karşılıklı ziyaretler ekonomik ve siyasi münasebetlerin geliştirilmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Tarafların ihtiyaç duydukları gereksinimlerde mal mübadelesi yoluna gitmeleri, SB'nin mali ve kredi yardımları ile Kıbrıs sorunu gibi pek çok alanda iki ülke politikalarının yakınlaştırılması da 60'lı yılların ikinci yarısında gerçekleşmiştir. 1967'de Ekonomik-Teknik İşbirliği Antlaşması ve 1972 yılında imzalanan sekiz maddelik bildirgeyle iki ülke ilişkilerinin en üst düzeyde, karşılıklı saygı çerçevesinde geliştirilmesini amaçlayan, münasebetlerin sağlam temellere dayandırılması suretiyle, uluslararası antlaşmaların esas alınması yönünde tarafların beyanlarıyla son bulan İyi Komşuluk İlişkileri Bildirisi'nden sonra (Armaoğlu,tarihsiz;806), askeri alanda işbirliği ve 1925 anlaşmasının yinelenmesiyle ilgili Sovyet teşebbüsleri, ABD ile ilişkilerini gözeten Türkiye için erken girişimler olarak değerlendirilmiştir (Oran,2005;778). Dolayısıyla Sovyetler ile ilişkilerin ilerletilirken ABD ile ilişkilerde bir bozulma durumunun oluşmamasına gayret edilmiş, batı ağırlıklı da olsa dış politikada bir denge arayışı içerisine girilmiştir. Fakat 12 Mart 1971'de gerçekleşen muhtıranın ardından kurulan Nihat Erim hükümetleri döneminde dışişleri bakanlığına ilkin NATO eski temsilcisi Osman Olcay'ın, ardından aynı tutumu izleyen Ümit Haluk Bayulken'in getirilmesi batıya bağlılığın işaretleri olarak değerlendirilmiştir (Oran,2005; 778).

Öte yandan Türk siyasetinde, ABD'nin Türkiye politikası şiddetle eleştirilirken ilişkilerin ABD tarafından lobilere ve lobi faaliyetlerine kurban edildiğine dair görüşler sıkça dile getirilmiş, eleştiriler müttetikliği ve NATO üyeliğinin amacını kapsayacak ve bunları sorgulayacak bir nitelik kazanmasına sebep olmuştur.²¹ Her ne kadar batı bloğu içerisinde yer alsada Türkiye'nin ABD ve NATO'ya bağımlı olmaksızın bir silah ve savunma standardının belirlenmesi gereği üzerinde durulmuştur (Uslu,2003;96). Bu kapsamda 1969 tarihli Türkiye ABD Savunma İşbirliği Antlaşması, ambargonun uygulamaya konulmasının ardından yürürlükten kaldırılmıştır. ABD'nin Türkiye'deki üslerinin kapatılması da aynı dönemde gerçekleşmiştir (Armaoğlu,tarihsiz;812). Burada önemli olan kamuoyu, iktidar ve muhalefetin aynı tutum içerisinde olmalarıdır (Ecevit,1976;45). Keza TSK'de de durum farklı

²¹ Haluk Şahin'in ABD Dışişleri Bakanlığında görev almış ve aynı zamanda Lyndon Johnson'ın danışmanlığı görevini yürütmüş Joseph Sisco ile yaptığı mulakatta, Yunan Lobi faaliyetlerinin ABD Kongresinde Türkiye karşıtı kararların alınmasındaki gayretlerini ve Kıbrıs konusunun NATO ile veya ABD yardımlarıyla bağdaştırılması yönündeki tutum hakkındaki görüşleri için bkz. Haluk Şahin, Johnson Mektubu, Gendaş, İstanbul, 2002, s. 59.

değerlendirilmemiştir. Aslına bakıldığında Türk ordusundaki NATO algısı ve Türkiye'nin bu örgüt içerisindeki yeri konusundaki tartışmalar çok daha eskilere dayanmaktaydı (Birand,1987;354-355). 1964 ve 1974'de de bu bakış açısı bir bakıma doğrulanmıştır.

Daha bağımsız bir dış politika konusunda, Sovyetler Birliği'nin Türk hava sahasını kullanabilmesi de dahil olmak üzere, 1976 Kafkas Tatbikatı'na Türkiye'nin de davet edilmesinin yanında 1978'de kıta sahanlığı ve ticari antlaşmalarla birlikte, enerji alanında da işbirliğinin gerçekleştirilmesi batı ittifakı içerisinde yer alan Türkiye'nin dış politikasında alternatif yönelimleri hayata geçirmeye çalıştığı şeklinde yorumlanabilir (Oran,2005;783). Ancak bu dönem çok uzun sürmemiştir. 1975'te uygulanmaya başlayan ambargonun yaklaşık üç yıl sonra kaldırılmasını, Türkiye'nin ABD üslerinin tekrar açılmasına müsaade etmesi izlemiştir. 1979 İran İslam Devrimi ile yükselen radikal İslam hareketi, ABD için Türkiye'nin önemini arttırırken, aynı yıl içerisinde SB'nin Afganistan'ı işgal etmesi de Türkiye'yi ABD'ye yakınlaştırmıştır. 1975'te kaldırılan savunma ve işbirliği antlaşmasının 1980 yılında yeni bir savunma ve ekonomik işbirliği antlaşmasıyla yenilenmesi bu yakınlaşmayı teyit eder niteliktedir (Armaoğlu,tarihsiz;824).

2.3.4. 1970'lerden 1980'lere Amerika Birleşik Devletleri-Türkiye İlişkileri

Türkiye 1970'lerde görece özerk bir dış politika takip edebildiği ölçüde 1980'lerde, iktisadi ve sosyal bakımdan daha dar bir çerçevede siyasi politikalar takip edebilmiştir. Ekonomide dışa bağımlı kılınan ve geniş toplum kesimleri siyasetten arındırılarak sindirilen bir ülkede bağımsız bir dış politika izleyebilmek mümkün olmamıştır. Çünkü belirlenen politikalar toplumsal uzlaş ve destekten yoksun kalmıştır veya partilerce popülist söylemlere dönüşerek halkın desteğinin alınmasına çalışılmıştır.

Türkiye 1970'lerde, Amerikan dış politikası ile uyumlu bölgesel politikalara direnebilmişken, 12 Eylül'den sonra Türkiye'de, ABD dış politikalarının büyük ölçüde uyumlaştırılması çabasıyla şekillenen bir siyasi döneme girilmiştir. Yani bir önceki dönemde Türkiye, Birleşik Devletlere hangi konularda direnebilmişse, 1980'den sonra direnebildiği tüm alanlarda geri adım atmıştır (Oran,2005;30).

Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu merkezli ve Sovyetler Birliği'nin etki alanının daraltılması politikaları çerçevesinde, hem bölgesel hem de küresel amaçlarına ulaşma gayretiyle Türkiye'ye olan gereksinimi giderek artmıştır. ABD, Ortadoğu politikasını devam ettirebilmesi bölgedeki Müslüman partnerleri Suudi Arabistan, Pakistan ve İran ile

stratejik müttefiki İsrail'e dayanmasını gerekli kılmıştır. Sovyetler Birliği'nin etkisine açık hale gelecek olan İran'da, İslam Devrimi ile devrilen şah rejiminin ve bunu izleyen Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi, Türkiye'nin ABD çıkarları açısından önemini arttırmıştır. İran'ın yerine yine Müslüman bir nüfusa sahip, laik ve ılımlı bir Müslüman ülkenin ikame edilmesi ve diğer Müslüman ülkelere karşı bir model oluşturulması ABD'nin hayati çıkarları için fazlasıyla gerekli görülmüştür. Tam da bu yıllarda, yani 1970'lerin sonlarına doğru, ABD karşıtı olan ve radikal olarak adlandırılan İslami yönelimlere karşı, liberal değerleri benimseyen ılımlı İslam, ABD'nin hem bölgesel hem de küresel çıkarlarının gerçekleştirilebilmesi adına, Ortadoğu başta olmak üzere tüm dünyada kendine yakın rejimleri destekleyebilmesini mümkün kılmıştır. Ve bu, tabiiyle rakiplerinin zayıflatılmasına dönük bir dış politika argümanı olarak belirlenmiştir.

Amerika'da Jimmy Carter Başkanlığı döneminde ulusal güvenlik danışmanlığı görevini yürüten Zbigniew Brzezinski, 1977'de ilk defa İslam'ın Sovyetler Birliği'ne karşı bir silah olarak kullanılabileceğini görmüş ve Yeşil Kuşak Projesi adıyla aynı yıl içerisinde uygulamaya konulmuştur (Erhan,2003;3). Sovyetlerle mücadelede, radikal İslami hareketlerin önüne geçilmesinde ve sol hareketlerin etkisiz hale getirilmesinde İslam'ın kullanılabilir bir dış politika ögesi olarak belirlenmesi, projenin ana unsurlarını oluşturmuştur. Örneğin, Sovyetler Birliği ile mücadelede Reagan doktrini kapsamında Afgan direnişçileri örgütlenmiş, mali ve teçhizat yardımlarıyla Sovyetler Birliği ile mücadelelerine destek verilmiştir (Huntington,2006;368).

Diğer yandan anti-Amerikancı olmayan ve denetlenebilir İslam'ın desteklenmesinde demokrasi ve insan haklarının, bir koşul olarak ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır. Mısır'ın Pan-Arap hareketine karşılık ABD, Suudi Arabistan'daki krallık rejimini ve İran'daki şah rejimini ekonomik ve askeri alanlarda desteklemiştir. Dolayısıyla özgürlük, demokrasi ve insan hakları gibi evrensel değerler bu ülkeler için gerekli görülmemiştir. Nitekim Türkiye'de 12 Eylül rejiminin baskıcı ve kısıtlayıcı tutumları ABD için bir sakınca olarak görülmemiş, hatta bu dönem ABD-Türkiye ilişkilerinin en parlak olduğu dönem olarak tarihe geçmiştir.

ABD açısından gelişmekte olan ülkelerde dış politik yönelimler, iç politikalara kurban edilmemeliydi. Bu nedenle bahsi geçen ülkelerdeki anti-demokratik uygulamalar anlayışla karşılanmıştır. 1980 askeri rejimine karşı AT'den yükselen tepkilerin ABD tarafından dillendirilmemesi de bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Buna binaen Türkiye'ye atfedilen değer hızla değişen uluslararası konjonktürde hep aynı düzeyde olmamıştır. Özellikle Ortadoğu'da, Mısır ve İsrail arasında başlayan barış

görüşmelerinden sonra Türkiye, ABD için stratejik gereksinimleri ve güvenlik nedenleri bakımından önemini büyük ölçüde yitirmiş görünmektedir. ABD'nin 1990 yılı için ayırdığı 15.5 milyar dolarlık dış yardım ödeneğinden Türkiye'ye ayrılan pay bu görüşü destekler niteliktedir. Buna göre, İsrail'e 3, Mısır'a da 2 milyar dolar tahsis edilirken, Türkiye'ye ise yalnızca 500 milyon dolar yardım öngörülmekteydi (Gönlübol&Bingün,1996;620). Yani güvenlik politikasında Türkiye'nin alternatifi varken ve buna uzun dönemli bölge politikalarında yer verilirken, TDP'nin ABD politikalarına uyumlu hale getirilmesine çalışılması oldukça ilgi çekicidir.

ABD'nin Türkiye'ye de rol biçtiği bölge politikasının Türk siyasi hayatında iki önemli etkisi olmuştur. İlki dış politikada Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesidir. Bu bir bakıma TDP'de çok yönlü dış politikadan ABD'nin atfettiği role uygun olarak Ortadoğu eksenli bir dış politikaya geçişin benimsenmesi olmuştur (Parla,2005;210). İkincisi ise olgusal verilerden ziyade ortak ecdadı ve mitleri ön plana alan Türk-İslam sentezinin bir devlet politikası haline getirilmesidir (Smith,1994;43). Bu sentezle dış politik yönelimlerin, iç politikada da bir takım etkiler yarattığı söylenebilir. İlkinde istenilen sonucun elde edilememesi dolayısıyla Türkiye yönünü tekrar batıya çevirecek ve Özal 1987'de Avrupa Topluluğu'na²² tam üyelik başvurusunda bulunacaktır. İkincisinde ise ilerideki yıllarda Türkiye'de, devlet içinde devlet sorununun baş göstermesine ve irticai faaliyetlerin hız kazanması gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Yeni politika algısına bağlı olarak siyasal ve toplumsal tabanı sağcı-İslamcı temele dayandırılan sentez hareketiyle Türk politika hayatında İslami eğilimlerin temsil edilmesine olanak sağlanacaktır (İnalçık,2011;379-381). Uygulama bakımından çok daha kapsamlı ve etkili olan 12 Eylül, 12 Mart'ın bir uzantısı olarak (Şaylan,1992;105), ordunun siyasi hayata ağırlığını koyacağı 28 Şubat'ın önkoşullarını da hazırlamıştır. Nitekim 12 Eylül'de hata olarak görülen politikalar, daha sonra yine ordu içindeki isimlerce dile getirilecek (Kışlalı,1999;24) ve bunlarla mücadele süreci başlatılacaktır. İrtica ile mücadele planları da bu kapsamda değerlendirilmektedir.

İç politikada durum böyle iken, dış politikada da İslamcı izlerin görülmeye başlanması, özellikle kimlik konusunun bir sorun olarak ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bu konudaki tartışmalar, Avrupa Topluluğu'nun Türkiye'ye bakışında da değişmelere sebep olmuştur. Türkiye'nin doğu'ya kaydığı söylemleri Türkiye'nin Ortadoğu'yu dış politikanın

²² 1952'de yürürlüğe giren Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) Antlaşması ile AB'nin temelleri atılmıştı. 1958'de Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) adını alan Birlik, 1967 yılında yürürlüğe giren Füzyon antlaşmasıyla Avrupa Topluluğu'na (AT) dönüştürülmüştür. 1993'te yürürlüğe giren Maastrich Antlaşması ile de artık Avrupa Birliği (AB), iç bütünleşme sürecinde önemli bir adım atarak hukuki dönüşümünü tamamlamıştır.

merkezine getirmesinden sonra Avrupa tarafından sık sık dile getirilmiş ve Türkiye'nin AT üyeliği bu açıdan da değerlendirilmeye başlanmıştır. Zira Türkiye'nin AT üyeliği konusunda başını ağrıtan konulardan biri de bu kimlik algısı olacaktır²³ (Gönlübol&Bingün,1996;629).

1970'lerin sonlarında Türkiye'nin ABD politikasıyla bağdaşmayan dış politik tutumlar içerisine girmesi iki ülke arasında ilişkilerin mesafeli bir hale geldiğine işaret etmiştir. SB üzerinde U-2 uçurları için Türkiye üslerinin kullanılmasının reddi, Çevik Kuvvet'in Ortadoğu misyonu için Türkiye'ye konuşlandırılması konusuna Türk siyasilerinin çekimser yaklaşımı, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönme isteği talebinin Türkiye tarafından veto edilmesi, İran İslam Cumhuriyeti'nin Türkiye tarafından hemen tanınması ABD'yi memnun edecek gelişmeler olmamıştır. 1979-1980 arası zaman zarfında yaşanan bu gelişmeler, elbette 12 Eylül 1980'den sonra farklı bir boyuta taşınacaktı. Zira kendi çocuklarının başardığı²⁴ darbe girişiminde ABD, gerek söylemde gerekse de icraatte desteğini, NATO toplantılarında ve karşılıklı ziyaretlerinde dile getirmiştir (Güzel,Çiçek,&Koca,2002;126). Başta aynı destek Avrupa'dan görülmüşse de askeri yönetimin sonraki dönemde temel hak ve özgürlükleri askıya alan tutumları Avrupa'nın, desteğinin yitirilmesine ve dolayısıyla da ABD'ye daha fazla yakınlaşılmasına neden olacaktır.

2.3.4.1. Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA)

Türkiye-ABD ilişkilerinin niteliği Türkiye'nin dış politikada, istediğini alamadan elindeki kozları bir bir yitirmesinde en önemli faktör olmuştur. Nitekim Fransa ve Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmeleri konularında Türkiye'nin bu iki ülkeye karşı tutumunda belirleyici unsur ABD'nin direktifleri olmuştur. Aynı çerçevede ABD, Türkiye münasebetlerinin iki eşit devlet düzeyinde değil de, asimetrik bir biçimde düzenlendiğine tanık olunmaktadır. Bu durumun TDP'yi bağımlı hale getirdiği bir gerçektir. SEİA bu konuda bir misal teşkil etmektedir.

1969 yılında iki ülke arasında Ortak Savunma ve İşbirliği Antlaşması (OSİA) imzalanmıştır. ABD 1975 yılında, Türkiye'nin 1974 Kıbrıs hareketinden sonra bu antlaşmanın hükümlerine aykırı olarak Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaktan çekinmemiştir. Yeni bir savunma ve ekonomik işbirliği antlaşması hazırlanması gündeme

²³ Avrupa Kimliğini oluşturan değerler ve bu kimliğin oluşturulması süreci için bkz; F.H.Burak Erdenir, Avrupa Kimliği: Pan-milliyetçilikten Post-milliyetçiliğe, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2006.

²⁴ "Your Boys have done it". Türkiye Uzmanı Paul Henze'in, Türkiye'deki askeri darbeyi ABD Başkanı Jimmy Carter'a bildirirken kullandığı cümle.

gelmiştir. Ancak Türkiye'deki iç siyasi nedenlerle ilgili antlaşma taraflarca 29 Mart 1980 yılında imzalanabilmiştir. Antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi ise 12 Eylül'den sonra tesis edilen istikrar ortamında mümkün olmuştur. Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA), 1 Şubat 1981'de resmi gazetede yayımlanmasının ardından yürürlüğe girmiştir.

SEİA genel olarak Ortadoğu'da İran devrimi ile SB karşısında zayıflayan ve etki sahasını yitiren ABD'nin, bölgedeki varlığını güçlendirmiştir. Zira Körfez Savaşı'nda çevik kuvvetin Türkiye'ye konuşlandırılması yönündeki taleplerini ABD, bu antlaşmaya dayandırmış; İran rehinelere krizinde olası bir operasyonun gerçekleştirilmesinde İncirlik üssünün kullanılmasını talep etmiştir. Türkiye ise bu taleplere karşılık "alandışılık" argümanını ileri sürerek ve SEİA'nın ilgili hükümlerine atıfta bulunarak bölgede kendi aleyhine gördüğü Amerikan taleplerine direnmeye çalışmıştır. Ancak ABD'ye olan bağlılık devam etmiştir.

2.3.4.2. Çevik Kuvvet

Çevik kuvvet olarak anılan hızlı intikal kuvveti, İran'daki şah rejiminin yerine radikal bir İslam cumhuriyeti kurulması ile Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali sonrasında ABD'nin Ortadoğu bölgesi için oluşturduğu kuvvet olarak literatürde yer almaktadır (Sönmezoglu,tarihsiz;349). 1979 yılında Carter döneminde oluşturulan bu güç 1980'de Ronald Reagan'ın ABD başkanlığına gelmesiyle daha da güçlendirilmiştir.²⁵ Amerika Birleşik Devletleri açısından böyle taşınabilir bir gücün tercih edilmesi yeni üslerin kurulmasından daha az maliyetli olduğundan ve yalnızca mühimmat ihtiyacının karşılanmasında mevcut üslerden yararlanılmasını öngördüğünden oldukça pratikti ve üstleneceği görev bakımından daha esnekti.

Görev alanı Körfez ve Ortadoğu olarak belirlenen ve yaklaşık 300 bin kişiden oluşan çevik kuvvet başta NATO bünyesinde yer almamaktaydı. Bu durum gerek Körfez ülkelerinde, gerekse de Türkiye'de şüpheyle karşılanmıştır. Barış dönemlerinde dahi bu gücün ülkelerinde konuşlandırılmasına şüpheyle yaklaşan bölge ülkelerinin asıl endişesi, çevik kuvvetin ülkelerin iç sorunlarına müdahil olabileceğinden ileri gelmekteydi. Bu haklı düşünce daha sonra hızlı intikal kuvvetinin kurucusu Robert Komer'in ABD Kongresindeki konuşmasıyla

²⁵ Reagan Başkanlığı döneminde Birleşik Devletler, Sovyetler Birliğine karşı daha agresif bir politika benimsemiştir. Sovyet Rusya'nın uzlaşma yönündeki çabaları ABD tarafından şüpheyle karşılanmış silahların sınırlandırılması yönündeki Sovyet teklifleri, Uzay Savunma Programını aksatacağı gerekçesiyle ABD tarafından reddedilmiş, 1986 Reykjavik Zirvesi de bu şekilde sonuçsuz kalmıştır. (Chomsky, Terörizm Kültürü, 2002, s. 245-249).

da desteklenmiştir. Buna göre çevik kuvvet bölgede SB'ye karşı olmamakla birlikte, bölgede çıkması olası görülen din odaklı çatışmaları, aşırı milliyetçiliğin doğurabileceği anlaşmazlıkların bertaraf edilmesi amacıyla oluşturulmuştu (Chomsky,1992;57). Bu nedenle ABD, bölgesel savunma ittifaklarını teşvik ederek Körfez ülkelerini destekleme politikasını eşzamanlı olarak sürdürmüştür (Güldemir,1986;213).

Türkiye'nin bu Amerikan gücüne karşı tutumu, diğer Körfez ülkelerinden farklı olmamıştır. Türkiye'nin ilk defa böyle bir taleple karşı karşıya kaldığı Demirel Hükümeti döneminde dahi ABD'ye olumsuz cevap verilmiştir. 12 Eylül yönetimiyle de bu konuyu gündeme getiren ABD, sivil ve bürokratik yolları da kullanarak hem kamuoyunu hem de siyasi yönetimi ikna çabalarını hızlandırmıştır. ABD taleplerine karşı Türkiye'nin tutumunu etkileyen diğer önemli bölgesel gelişmeler olmuşsa da, çevik kuvvetin Türkiye'de tesisler edinmesi ve mühimmatın depolanması konularında belli şartlar ile kabul edilmesi söz konusu olabilmıştır (Oran,2005;47).

ABD ve Türkiye arasında 1982 yılında imzalanan Zincirleme Harekat Üsleri Anlaşması-COB (Co-Located Operation Bases) SEİA'yı ve çevik kuvvetin bölgedeki ABD varlığını güçlendirmiştir. Anlaşma aynı zamanda ABD kuvvetlerini NATO şemsiyesi altına alarak, meşruiyetini sağlaması bakımından da önemlidir (Güldemir,1986;178-184).

Türkiye'de 1983 Genel Seçimlerinden sonra Özal başkanlığında iktidara gelen ANAP dönemi içinde, 1982'de ABD ile imza edilen mutabakat metninin 1985 yılında genişletilmesi kararlaştırılmıştır. Ortadoğu'daki ABD çıkarlarından hareketle Özal, ABD'nin desteğini de arkasına alarak bölgede etkinlik alanını genişletmeye çalışmıştır. Arap ülkeleriyle başta ekonomik ilişkiler olmak üzere²⁶ hemen her alandaki ilişkilerin geliştirilmesi yönünde çaba harcanmıştır (Uzgel,2004;164-182). Bu nedenle 1982 mutabakat antlaşmasının dokuz uygulama antlaşmasıyla genişletilmesinde herhangi bir sakınca görülmemiştir. Buna göre Muş ve Batman'da askeri havaalanlarının inşası ile Malatya havaalanının genişletilmesi karara bağlanmaktaydı. Böylece tesis, haberleşme, ulaşım ve destek alanlarındaki işbirliğinin güçlendirilmesine çalışılmıştır. ABD Başkanı Richard Nixon'ın 1985'te Türkiye ziyareti ile ABD'nin Ortadoğu politikasında İran'ın yerinin Türkiye ile doldurulması yönündeki beyanatları Özal'ın öngördüğü ve uygulamaya çalıştığı üzere, Türkiye'nin bölge politikalarında aktif unsur olma gayretlerinin izdüşümü olarak yorumlanmıştır (Oran,2005;50-51). 1988'de ise ABD'nin talebiyle SEİA'nın uzatılmasını içeren ek mektup ve gizli protokol Türkiye tarafından kabul edilmiştir (Oran,2005;55-59).

²⁶ Özal ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin, siyasi ilişkileri de aynı doğrultuda etkileyeceğini varsaymaktaydı.

2.3.4.3. Yunanistan'ın NATO'nun Askeri Kanadına Dönüşü

1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nın ardından Yunanistan, NATO'nun adaya Türkiye'nin askeri müdahalesinin önleyemediği gerekçesiyle askeri kanadından ayrılmıştı. Bunun üzerine NATO'nun Ege'deki komuta-kontrol mekanizmasında Türkiye yetkili kılındı. Ege'de üstünlüğün NATO kanalıyla Türkiye'ye geçmiş olmasıyla Yunanistan, bu politik hamlesini yeniden gözden geçirmiş ve 1976'da tekrar NATO'nun askeri kanadında yer alma talebinde bulunmuştur. İki ülke arasındaki anlaşmazlıklardan biri olan hava sahasına ilişkin anlaşmazlıkların çözümü yönünde Türkiye'nin talepleri karşılanmayınca Yunanistan'ın NATO'nun askeri yapılanmaya dönme talebi Türkiye'nin vetosu ile karşılaşmıştır. Zira Ege üzerinde kıta sahanlığı, hava kontrol sahası ve karasuları konularında anlaşmazlıklar vardı ve her iki taraf da çözüme ilişkin farklı görüşler öne sürmekteydi.

Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'de etkinliğinin arttığı bir dönemde Yunanistan ve Türkiye arasındaki bu anlaşmazlıkların NATO içerisine taşınması müttefik ülkeleri endişeye sevk etmiştir. Bu endişelerin başta gelen sebebi Yunanistan'ın Sovyet bloğuna kayacağına dairdi. NATO Avrupa Kuvvetler Başkomutanı Alexander Haig ve onun ardından göreve gelen Bernard Rogers anlaşmazlıkların çözülebilmesi için hem Türkiye hem de Yunanistan nezdinde görüşmelerde bulunmuşlardır. Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit'in Türkiye'nin içinde bulunduğu kriz ortamında dahi Yunanistan'a taviz vermeyen tutumlarını sürdürmeleri, Yunanistan'ın SB etkisine gireceği yönündeki endişelerin ABD ve Avrupa tarafından paylaşılmasına neden olmuştur. NATO Güneydoğu Karargahı Komutanı Amiral Sheer, NATO Avrupa Kuvvetler Komutanı Bernard Rogers 1980 yılı içerisinde çeşitli vesilelerle Türkiye'deki ve bölgedeki gelişmelere karşı Türkiye'nin durumunu mütalaa ederek, özellikle Türk askerinin nabzını yoklamaya çalışmışlardır (Güzel,Çiçek&Koca,2002;126).

Türkiye nezdinde yürütülen çabalar ve girişimler, 12 Eylül'de sivil yönetimin yerine gelen askeri elitlerin yönetimi tekrar sivil idareye devretmelerinden sonra, ABD'nin talep ettiği hemen tüm ikili antlaşma ve görüşmelerin Türkiye tarafınca onaylanmasıyla sonuçlanmıştır.

General Rogers'ın Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesiyle ilgili hazırlanmış olduğu planın; Türk-Yunan ilişkilerinin diğer alanlarındaki sorunları etkilemeyi amaçlamadığını, fakat Ege'deki komuta alanlarının yeniden ele alınmasını öngörmeyerek bir bakıma Türkiye'nin talebinin bu plan dahilinde değerlendirilmeyeceğini açıklamıştır. Türkiye Rogers Planını kabul etmekle, yalnızca Yunanistan'a karşı kullanabileceği ve Ege üzerindeki anlaşmazlıklarda, AB ile ilişkilerinde, Kıbrıs konusunda ve uluslararası alanda

başvurabileceği bir argümanı kaybetmekle kalmış olmayacaktır. Aynı zamanda hiçbir hukuki geçerliliği olmayan ve daha sonra PASOK'un tanımadığını ilan ettiği bu anlaşmadan doğan yükümlülüklerin, yani Türkiye'ye verilen vaatlerin yerine getirilmeyeceğini de acı bir şekilde öğrenmiş olacaktır.

2.3.5. 1980'lere Kadar Topluluk-Türkiye İlişkilerinin Genel Görünümü

Avrupa Birliği, üye ülkelerin refah seviyelerini yükseltmek amacıyla belirledikleri ortak ekonomi politikalarının başarısını izleyen siyasi bütünleşme çabalarıyla, Türkiye başta olmak üzere diğer Avrupa ülkeleri için bir çekim merkezi haline gelmiştir. Birliğin iki temel amacı, bir yandan piyasa ekonomisinin işleyişini güçlendirmek, diğer yandan uyum içinde gelişmenin önünde engel oluşturan bölgelerarası eşitsizliklerin üstesinden gelmektir (Erdal,2006;226). Bu nedenle Birlik, küresel piyasalara entegre olma çabası içerisinde olan ülkeler için oldukça cazip bir niteliğe bürünmektedir.

Genel itibariyle AB'nin, 1951'de kuruluşundan bugüne değin iki yönlü politika izlediği anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki, üçüncü ülkelere karşı birliğin izlemekte olduğu "genişleme" politikalarıyla ehil görülen ülkelerin birlik bünyesine dahil edilmesi; ikincisi, genişleyen birliğin, bu genişlemeden dolayı ortaya çıkabilecek uyumsuzlukların giderilmesine ve birlik yapısının güçlendirilmesine yönelik "derinleşme" politikalarıdır.

Bu çerçeve içerisinde Türkiye, Birlik içerisinde yer almak için 1959 yılında AET ile müzakerelerine başlamıştır. 1963 Ankara Antlaşması'yla da nihai hedefini ortaya koymuştur. Birliğe tam üyeliği hedefleyen Türkiye için bu antlaşmayla, üç aşamadan oluşan bir süreç öngörülmüştür. Bu süreç sonunda birlik politikalarını benimsemesi ve içselleştirilmesinin sağlanmasına çalışılacak, ilgili politikaların uyumlaştırılması sağlanacaktır. Öngörülen bu üç aşama; hazırlık, geçiş ve nihai dönem olarak birbirinden ayrılmıştır. 1964-1972 yılları arasında başarıyla tamamlanan hazırlık döneminden sonra, 1973'te geçiş döneminde üstlenilecek karşılıklı ve dengeli yükümlülüklerin belirlendiği (Bozkurt,2001;263) Katma Protokol ile ikinci dönemin Türkiye'yi nihai döneme, yani tam üyeliğe hazırlanması öngörülmüştür. Geçiş dönemi boyunca Türkiye'nin özellikle iktisadi alanda topluluk politikalarını benimsemesinin sağlanması amaçlanmıştır. Bu dönemde toplulukla Türkiye arasında gümrük birliğinin oluşturulmasına yönelik, ithalat ve ihracatta bir çok düzenleme ve muafiyet politikalarının kabul edilip hayata geçirilmesine çalışılacaktır (Çayhan,1997;199-201). Ancak 1970'li yıllarda yaşanan sıkıntılar Türkiye-Topluluk ilişkilerini donma noktasına

gelmesine neden olmuştur. Türkiye'nin 70'li yıllarda karşı karşıya kaldığı sosyo-ekonomik sıkıntılardan sonra, 1981'de topluluğun ikinci genişlemeyle Yunanistan'ı üyeliğe kabul etmesi Türkiye-AT ilişkilerini yeni bir boyuta taşımıştır. Türkiye'ye üyelik sürecinde önceden belirlenmiş mali yardımların yapılmamaya başlaması da bu ikinci genişlemeden sonra olacaktır. 1980 sonrası dönemde gerek Yunanistan'ın topluluğa üyeliği, gerekse de askeri darbeye gelen yönetimin siyasi ve sosyal alanlara ilişkin tutumları AT ile ilişkilerin önceki dönemlere nazaran çok daha zorlu olacağını önelemiştir.

Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri dönemler itibariyle zaman zaman yakın zaman zaman da mesafeli bir şekilde devam etmiştir. Ancak bu hiçbir dönem Türkiye'nin Avrupa Birliği hedefinden vazgeçtiği anlamına gelmemiştir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin geleneksel politikaları içerisinde Avrupa'nın ifade ettiği anlam her zaman muasırlaşma ile eş anlamı taşımıştır. 1950'lerde toplulukla başlayan ilişkiler, bu dönemden itibaren TDP'nin temel ilkeleri bağlamında bir hedefin somutlaştırılması anlamına geldiğinden, üzerinde her dönem için önemle durulması gereken ana dış politika konusudur. Diğer bir önemli nokta da iktidara gelen tüm partilerin, batı yönlü TDP'yi sürdürmüş olmalarıdır. Dolayısıyla bu tezin konusu çerçevesinde 2007 yılına kadar olan dönemde AB-Türkiye ilişkilerinin dikkatlice ele alınması gerekir. Zira tam üyeliğe giden süreçte, diğer ülkelerle ilişkilerde temel etkileyici unsurlar arasında AB üyelik çabaları yer almakta, bu durum Türk dış politikası üzerinde büyük ölçüde etkide bulunmaktadır. Türkiye'nin bir amaç olarak ortaya koyduğu AB üyeliğinin 50 yıl boyunca gerçekleşmediği ve buna karşın üyelik sürecinin hala devam ettiği gerçeğinden hareketle, bu süreç üzerinde etkili olan faktörlerin de üzerinde durmak bir zorunluluktur. Genel itibariyle bunda özellikle AB'nin Türkiye'ye karşı izlediği politikadaki değişimler etkili olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Birliğin Türkiye politikasının şekillenmesinde siyasi, ekonomik, politik ve demokratik olmak üzere pek çok değişkenin etkili olduğu da unutulmamalıdır. Kimlik sorunu ise yine bu tartışma alanı içerisinde kendine yer bulmakta, tüm bu konular Türk siyasi partilerince de sık sık gündeme getirilmekte, parti programlarında öne çıkarılmaktadır. Türkiye'nin siyasi yönelimlerinin de kimliğinin tanımlanmasında en az ona atfedilen roller kadar önemli olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Avrupa Birliğinin Kafkasya ve Ortadoğu'yla münasebetlerinde, Doğu Avrupa ile bütünleşmede Türkiye'ye biçilen rol çoğunlukla Avrupa devletlerinin çıkarlarıyla doğru orantılıdır. Zira Soğuk Savaş'tan sonra Türkiye'ye atfedilen rollerde ve topluluğun Türkiye'ye ilişkin politikalarında bir takım değişimler gözlenmiştir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı üyeliği, Batı Avrupa Birliğine (BAB) ortak üye olarak kabulü, Avrupa'nın Ortak

Güvenlik ve Savunma Politikası'ndaki yeri, gerek Soğuk Savaş döneminde gerekse de Soğuk Savaş'tan sonra Türkiye'nin Avrupa'daki aktif rolüne işaret etmektedir (Çayhan,1998;353). İç gelişmeler bakımından ise durum biraz daha karmaşıklaşmakta, Avrupa'nın beklentilerinde de bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır.

AB-Türkiye ilişkilerinin başlangıcı kabul edilen 1959 Brüksel görüşmelerinden günümüze değin taraflar arasındaki müzakerelerin gerek Türkiye'nin iç siyasi ve sosyal gelişmelerinin yarattığı olumsuz ortam ve izlenim (Canbolat,2007;9) gerekse de – özellikle Yunanistan'ın 1981'de üyeliğe kabul edilmesi sonrasında daha açık bir şekilde ortaya çıkan – isteksizliği neticesinde kopma noktasına gelmesi ve ilişkilerin dondurulmasına kadar uzun bir yelpazede irdelenmesi, Türkiye'nin takip ettiği dış politikanın anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Dönemler itibarı ile dış politikadaki sınırlı revizyonist yönelimlerin ortaya çıkması da yönünü batıya çeviren Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerin durumuna göre söz konusu olmaktadır.

CHP liderliğindeki iktidar döneminde 1963 yılında imzalanarak 1964'te yürürlüğe giren Ankara Antlaşması temelinde yükselen AB-Türkiye ilişkileri, tarafların birbirlerinden beklentilerini beyanlarıyla belli bir zemine oturmasını sağlamıştır (Can,2007;281). Bu amaçla taraflar, üzerinde anlaşılmış bir takım yükümlülükler üstlenmişler ve bu yükümlülüklerin önceden belirlenmiş zaman zarflarında yerine getirilmesini deklare etmişlerdir. Bu bağlamda öncelikle 1950-63 dönemi ilişkilerin ilk dönemini ihtiva etmektedir.

2.3.5.1. Demokrat Parti Dönemi Avrupa Ekonomik Topluluğu ile İlişkiler

Türk dış politikasında AET ile ilişkilerin temeli Yunanistan'ın AET başvurusuna dayanmaktadır. Bu bakımdan komşu ülke Yunanistan'ın dış politikasının, Türk dış politika önceliklerini etkilediği söylenebilmektedir. Federal Almanya'nın desteğini alan Türkiye'nin 1959 yılının 31 Temmuzunda, yani Yunanistan'ın başvurusundan iki hafta sonra acele bir kararla AET'ye üyelik başvurusunda bulunması bu bakımdan anlamlıdır (Bozkurt,2001;260: Sandıklı,2007;261-266).

EFTA ile rekabet sürecinde AET, her iki ülkenin üyelik başvurularını memnuniyetle karşılamışsa da Türkiye'nin değerlendirilmesi Yunanistan'ınkinden biraz daha farklı olmuştur. Türkiye, dünyanın konjonktürel yapısı ile coğrafi/stratejik konumu gibi lehine görünen avantajlara sahip olarak görülse de, siyasi, iktisadi, sosyal ve zaman zaman da

kültürel yapısından kaynaklanan bir takım engellerle mücadele etmek durumunda kalmıştır. İtirazlara rağmen taraflararası görüşmeler Eylül 1959'da resmi olarak başlamıştır. Her ne kadar üyeliğe uygun görülmemiş olsa da Avrupa'nın o dönemin uluslararası koşullarında Türkiye'yi dışlamak gibi bir alternatifinin olmaması tarafların niyetlerini ortaya koymaları adına görüşmelere başlanmasını gerekli kılmıştır.

Brüksel'de başlayan müzakereler Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği yolundaki ilk adımı olmuştur. Bu dönemde 1963 yılına kadar olan pazarlık sürecinde karşılıklı beklentiler ortaya konulmuş ve Türkiye nihai amacının AET üyeliği olduğu belirtilerek bir ortaklık antlaşması talebinde bulunmuştur (Çalış,2006;82). Böylece hazırlık geçiş ve nihai olmak üzere üç aşamalı bir süreç belirlenmiş, ilgili düzenleme, istisna ve yükümlülüklerin tesbiti gerçekleşmiştir.

Türkiye ile devam eden öngörüşmeler sırasında 1960 yılında Topluluk Konseyi Yunanistan ile öngörüşmelerin bitirilip müzakerelerin başlaması yönünde talimat verince (Çemrek,2006;26), Türk Dışişleri'nden bu kararı eleştiren bir açıklama gelmiştir. Dışişleri Bakanı Zorlu Türkiye ile Yunanistan'a farklı şekilde davranılmasından duyulan memnuniyetsizliği dile getirmiştir. Keza aynı zamanda NATO üyesi olan bu iki ülkenin farklı muameleye tutulmaması yönünde (Güzel,Çiçek&Koca,2002;190) ABD ve Federal Almanya'nın görüş bildirmesiyle Topluluk Konseyi aynı yıl içerisinde Türkiye ile müzakerelerin başlatılmasına uygun görmüştür (Çalış,2006;85-87). 1961'de Yunanistan ile yapılan Ortaklık Antlaşması'na karşılık 1963'te benzer bir antlaşmanın Türkiye ile de yapılması yine bu bağlamda değerlendirilmektedir.

2.3.5.2. 1960-1974 Yılları Arası Avrupa Ekonomik Topluluğu İle İlişkiler

Demokrat Parti dönemi Türkiye'si geleneksel batı eksenli dış politikayı devam ettirmiş görünse de, alternatif dış politika yönelimlerinden ve dolayısıyla denge politikasından sapma göstererek Türkiye'nin ABD'ye olan ekonomik ve siyasi bağımlılığın artmasına neden olmuştur. Atatürk dönemi dış politikasının temel ilkelerinin yerine Sovyet Rusya'yı karşısına alma pahasına ABD eksenli bölge politikalarının benimsendiği bir dönemde, genel anlamda dış politika oluşturma sürecinde Türkiye'nin sıkıntılarla karşılaşmasında bu ve benzeri durumların etkisi yadsınmamaktadır (Eroğul,2003;274-276). Her ne kadar demokrasinin geliştirilmesi ve bağımsızlığın sürekliliği bakımından AB ve ABD ile ilişkilerin uluslararası, bölgesel ve iç politikadaki tesiri batı yönlü TDP'nin bir gerçeği olsa da, çok yönlü dış

politikaların terk edilmemesinin gerekliliği Türk siyasal yaşamında sıkça gündeme gelmiştir (Oran,2005;498). Öyle ki, ABD ile ilişkilerin AB ile ilişkilerden baskın duruma gelmesi, AB ülkelerini de endişeye sevk etmekte, başta Orta Doğu olmak üzere bölge ülkelerinin de Türkiye'ye daha temkinli ve mesafeli yaklaşımlarına sebebiyet vermektedir (Hatipoğlu,2006;498).

1960 askeri müdahalesi batı ile ilişkilerin zarar görmesine neden olmamakla birlikte AET üyesi ülkelerin endişelerini gidermek amacıyla Türkiye, CENTO, BM ve NATO gibi gerek bölgesel gerekse de uluslararası örgütlere bağlılığını, taraf olduğu antlaşmalara sadık kalacağını yineleme gereği duymuştur. Yine bu amaçla askeri yönetim Tevfik Saraçoğlu'nu görevlendirmiş, dışişleri bakanlığına da Selim Rauf Sarper'i atamıştır (Çalış,2006;88-89). Toplulukla ilişkilerin sağlamlaştırılması adına AET'ye üyeliğin gerçekleştirilmesi, yeni taleplerin ve yükümlülüklerin belirlenmesi için ortaklık başvurusunun yapılması Milli Birlik Komitesince gerekli görülmüş, (Çalış,2006;91) ancak ekonomik, siyasi ve demokrasi açısından iyi bir imaja sahip olmayan Türkiye'nin topluluk üyesi ülkelerin endişelerini gidermesi tam anlamıyla mümkün olmamıştır. İdamların ve insan hakları ihlallerinin toplulukla ilişkilerde başlı başına bir sorun olduğu bu dönemde, Yunanistan ile yapılan Atina Antlaşması'na benzer bir antlaşmanın Türkiye ile de yapılması gerektiği üzerinde şiddetle durulmuştur ki; en azından Türk tarafının beklentilerinin bu yönde olduğu söylenebilir. Nitekim beklenildiği gibi de olmuştur.

AET ülkelerinin farklı kaygıları topluluğun ortak bir Türkiye politikası oluşturmaya engel olduğundan Topluluk, Türkiye-AET önkatılım görüşmelerinin Türkiye'de yapılacak serbest seçimlere kadar ertelenmesini uygun görmüştür. Daha sonra AET'nin yoğun gündeminin de eklenmesiyle ilgili antlaşmanın gerçekleştirilmesi ancak 1963 yılında, Türkiye'ye özel olarak hazırlanan bir antlaşmayla mümkün olabilmıştır. Yunanistan ile yapılanla kıyaslandığında Türkiye'ye önerilenin içerik bakımından belirsiz ve yüzeysel maddeler içermesi antlaşmanın daha çok bir teselli olarak yorumlanmasına neden olmuştur. Eş zamanlı olarak toplulukla münasebetlerin derinleştirilmesi amacıyla bir takım kararlar da alınmış ve bu yöndeki çalışmalar hızlandırılmıştır. Kurumlararası koordinasyonun sağlanması ve AET ile ilişkilerin daha yakından takip edilmesi amacıyla bakanlar kurulu bazı kurumsal düzenlemeler yapmıştır. Buna göre DPT bünyesinde toplanacak komisyonun Türkiye'nin AET'ye yönelik politikalarının belirlenmesinde yardımcı olması öngörülmüş, dışişleri bakanlığının da bu yöndeki işlevi arttırılmıştır (Çalış,2006;104). Dışişleri bakanlığına Feridun Cemal Erkin'in getirilmesi, AET ile ilişkilerden Başbakan Yardımcısı Turhan Feyizoğlu'nun

sorumlu kılınması, kurumsal yeniden yapılanmayla Bakanlıklararası Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi'nin kurularak genel sekreterliğe Kamran Gürün'ün getirilmesi (Oran,2005;830) ilişkilerin canlandırılmasına yönelik girişimler olarak değerlendirilmiştir.

Topluluk-Türkiye münasebetlerinin devam ettirilmesi ve 1963 Ankara Antlaşması'nın imzalanarak yürürlüğe girmesi sürecinde Türkiye, hem içeride hem de dışarıda meydana gelen değişimlerden oldukça etkilenmiş, AET'nin de Türkiye'ye karşı tutumunda değişimler gözlenmiştir. Askeri darbeden sonra 1961'de serbest seçimlerin yapılmasının ardından, dışişleri bakanlığına getirilen Erkin'in, De Gaulle ile görüşerek Fransız vetosunun aşılması ve Fransa'nın Türkiye karşı tutumunun yumuşatılmasının sağlanması, Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1960'da kurulması ve planlı ekonomiye geçilmesi ile ekonominin güçlendirilmeye çalışılması, 1962 Küba füzeleri krizi nedeniyle Türkiye'nin haklı olarak ABD ile ilişkilerini gözden geçirmesi ve AET başta olmak üzere bölgesel alternatiflerin ön plana alınması, EFTA üyesi İrlanda ve İngiltere'nin AET'ye üyelik başvuruları gibi gelişmeler taraflararası münasebetleri etkileyen unsurlardan bazılarını oluşturmuştur.

2.3.5.2.1. Ankara Antlaşması ve Ek Protokoller

Yürütmeden sorumlu ortak bir organ olarak kurulan ve karma bir yapıya sahip olan Ortaklık Konseyi, gümrük birliğine giden yolda Türkiye ile AET arasında uzlaştırıcı bir rol üstlenmiştir (Ankara Antlaşması ve Katma Protokol,1993;9). 1964'te İnönü hükümeti zamanında Dışişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Turizm Bakanlığı ve Gümrük Bakanlığı'ndan bürokratların katıldığı, daha sonra ise DPT, TOBB ve Çalışma ve Sanayi Bakanlıkları'nın da iştirakleriyle oluşturulan Ortak Pazar Merkez Teşekkülü (OPAMET) AET ile ilişkilerin yürütülmesinde sorumlu kılınmıştır (Oran,2005;839).

AA, ortak bir ekonomik alan oluşturulmasının yanında, tarım politikaları, işçilerin, sermayenin ve malların serbest dolaşımı, ulaşım vergi ve rekabet gibi alanlar başta olmak üzere ülke ve topluluk politikalarının düzenlenmesi ve uyumlaştırılmasını da içermektedir (Özen&Yazgan,2007;235). Antlaşmaya eklenen geçici ve mali protokollerle Türkiye'nin hazırlık döneminde karşılaşılabileceği ekonomik zorlukların aşılması ve doğabilecek mali sıkıntıların giderilerek, gerektiğinde finansal desteğin sağlanması hedeflenmiştir. AA'ya ek olarak getirilen bu protokollerle en genel tabiriyle Türkiye'nin hazırlık aşamasından geçiş dönemine sağlıklı bir biçimde geçebilmesi için bazı kolaylıklar sağlanarak, ilkeleri saptanacak olan Katma Protokolle de hazırlık döneminin tamamlanması hedeflenmiştir.

Ankara Antlaşması'nı izleyen birkaç yıl içerisinde, kurulan komisyon ve komiteler, toplulukla ilişkilerin yürütülmesi, ihtiyaç duyulan mali yardımların tahsis edilmesi ve politikaların uyum içerisinde sürdürülmesi konularında çalışmalarını sürdürmekteydiler. Türk tekstil ve tarım ürünlerinin Avrupa pazarında yer bulması, finansal yardımlara eklenince ekonomide bir canlanma yaşanmış, Türk hükümeti bu aşamadan sonra her şeyin kendiliğinden gelişeceği beklentisi içerisinde girmiştir. Ekonomide görülen canlanmanın topluluk politikalarının benimsenmesinde görülmemesi antlaşmadan birkaç yıl sonra ilişkilerin donma noktasına gelmesi sonucunu doğurmuştur (Oran,2005;140). AET-Türkiye münasebetlerinin tekrar ivme kazanması ise 1970 yılında geçiş döneminin başlatılması için Türkiye'nin başvurusu sonrasında KP'nin imzalanmasıyla olmuştur (Çemrek,2006;28).

AA ile saptanan hazırlık aşamasının beş ila on yıllık bir süre zarfında tamamlanması öngörülürken, geçiş döneminin başlatılması yönünde Türkiye'nin talebini etkileyen bir takım gelişmeler söz konusu olmuştur. Öncelikle 1960'lı yılların ekonomik ve siyasi koşullarının zamanla değişmesine paralel, tarafların çıkarlarının ve bununla bağlantılı olmak üzere ortaklık ilişkisinden kaynaklanan beklentilerin değişmesi AA'nın gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Üç EFTA üyesi Danimarka, İrlanda ve İngiltere'nin AET'ye üyelik başvurularının topluluktan alınan mali desteği etkileyeceğini düşünen Türkiye'nin topluluk nezdindeki girişimlerini artırma gerekliliği duyması da bu bağlamda ele alınmaktadır. Yunanistan AET ilişkilerinin albaylar cuntasının 1967'de Yunanistan'da iktidarı ele geçirmesiyle aksamaya başlamasını bir fırsat olarak gören Demirel hükümetinin, bunu kendi lehine kullanma çabaları da aynı gereklilikten ileri gelmiştir (Özen&Yazgan,2007;236-237). 1972 yılında AET'nin Kıbrıs Rum Kesimi ile bir ortaklık antlaşması deklare etmesi Türkiye'nin AET ile ilişkilerini etkileyen bir başka unsur olmuştur (Çemrek,2006;29).

Öte yandan ekonomik, toplumsal ve siyasi koşullar ile bunu izleyen talepler, Türkiye'nin üyelik sürecinde yeni yükümlülükler almaması gerektiği yönündeki görüşleri güçlendirmiştir. Çağdaşlaşma ve modernleşme bağlamında toplulukla ilişkilerin derinleştirilmesinin zaruri olduğuna karşılık, ithal ikameci stratejisiyle sanayi sektörünü devlet sübvansiyonları ve koruyucu gümrük politikalarıyla ayakta tutabilen Türkiye'de (Keyder,2005;207-210) muhalefetin, daha bağımsız bir dış politika isteğiyle hükümeti baskı altına aldığı bir ortamda, AET ülkeleriyle kıyaslandığında Türkiye ekonomisinin zayıflığı,

böyle bir kararın Türkiye'yi Avrupa'nın sömürgesi haline getireceği yönündeki eleştirileri arttırmıştır²⁷ (Erbakan,1997;19).

Ayrıca dünyadaki 68 hareketinin etkisiyle, kapitalizm ve emperyalizm karşıtı söylemlerin küresel bir hale gelmesi Türkiye'de gelişmiş batılı ülkelere karşı söylemlerin yükselmesi biçiminde gerçekleşmişti (Göktolga,2005;938). Bunda, kapitalist üretim biçiminin üçüncü dünya ülkelerinde, tüm ekonomik ve toplumsal yapı dönüştürülmeden benimsetilmeye çalışılmasıyla modern ve geleneksel kesimler ikilemini derinleştirmesinin de rolü büyüktü (Szentes,1975;24). Bu bakış açısının, Türkiye'de siyasal alana ve dış politikaya AT karşıtlığı şeklinde yansımış olduğu söylenebilir. Toplumsal beklentilerin, ekonomik ve sosyo kültürel dönüşümün katkısıyla 68 hareketinin Türkiye'de kendine özgü bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Aslına bakıldığında AT'ye karşı eleştirel yaklaşımların şiddetlenmesi ve sosyal bir tabana yayılarak yeni bir dünya görüşüyle kendine siyasal hayatta yer bulması Türkiye'de 68 kuşağının etkisiyle mümkün olmuştur.

Dönemin iktidar partisi lideri Demirel hükümetinde görülen iç bölünmeler ile AA ve ek protokollerle ilgili mecliste süren tartışmalar, Türkiye'nin hemen her alandaki politikalarını etkilemiştir. İktidar partisi içindeki bu bölünmeler, ekonomik ve sosyal sorunların derinleşmesine katkıda bulunmuştur. Zira iç meselelerle uğraşmak durumunda kalan Türkiye'de, AT ile müzakerelere gereken önem verilememiştir. DPT ile Dışişleri Bakanlığı'nın rekabeti de buna eklendiğinde, zaten Türkiye-AT ortaklık organlarında sürdürülen pazarlıklara hazırlık yapamayan Türk heyetinin, bir de koordinasyon eksikliği ve yetkililerin çelişen söylemleriyle bir köstekleme dalgası içine girmesi, hem gerekli teknik bilginin temin edilememesine hem de görüşmelerde Türk tarafının elinin zayıflamasına ve sonuç olarak gerekli olan tavizlerin alınamamasının sebebi olmuştur (Birand,1985;230-267).

İç ve dış faktörlere rağmen Türkiye, 23 Kasım 1970'de geçiş dönemini müjdeleyen Katma Protokolü imzalamıştır. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil tarafından imzalanan bu belgeyle, malların serbest dolaşımı, miktar kısıtlamaları da öngören gümrük tarifelerinin belirlenmesi, kişilerin ve hizmetlerin dolaşımı, rekabet, vergilendirme ve mevzuat yakınlaştırılmasıyla ticaret ve ekonomi politikalarının yakınlaştırılması konularında yeniden düzenleme yapılmıştır (Katma Protokol,1999). Türkiye bu düzenlemeler içinden özellikle gümrük ile ilgili mevzuatta kendine göre, KP yürürlüğe girmeden gümrük oranlarını yeniden belirlemiş ve indirimleri de bu oran üzerinden yapmıştır (Özen&Yazgan,2007;238). Böylece

²⁷ Türkiye'de sanayinin 1960 ve 70'lerdeki durumu ve devletin üstlendiği rolün bir özeti için bkz: Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İstanbul, 2005, s. 210-214.

Türkiye hem ekonomisini koruma yönünde hem de topluluk ortak politikalarını uygulayarak bunlardan yararlanmayı bilmiştir (Güzel,Çiçek&Koca,2002;191). Yine de yapılan düzenlemeler istenilen düzeyde gerçekleşememiş ve yeterince uygulanamamıştır (Can,2007;238).

Müzakere sürecinde 1969'lara gelinene kadar önceden belirlenmiş antlaşma hükümlerini aşındıracak başka gelişmeler de yaşanmıştır. Topluluğun 1964'te İsrail, 1965'te Lübnan, 1969'da da Fas ve Tunus'la tercihli ticaret antlaşmaları yapma yoluna gitmesi (Bozkurt,Özcan&Köktaş,2006;373), böylece de Akdeniz'de topluluğa üye olmayan ancak ticari ilişkilerin geliştirildiği bir tercihli ticaret antlaşmaları bölgesi oluşturmak istemesi, Türkiye'yi de bu ülkeler arasına alma yönünde hareket etmesi sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Topluluk tarafınca, BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı üyesi 91 ülkeye gümrük indirimi politikası uygulanmaya başlandı (Sandıklı,2007;290). Dolayısıyla daha önce AT'nin üçüncü ülkelerle yaptığı antlaşmalar ve Türkiye'ye karşı tutumu zamanla AA'yı ve KP'nin hükümlerini büyük ölçüde işlevsiz kılmıştır (Oran,2005,841).

1969'da Fransa'da De Gaulle'un istifasından sonra, müzakere sürecine başlanan İrlanda, Danimarka ve İngiltere'nin 1972'de topluluğa üye olarak kabul edilerek üye sayısının dokuzaya yükselmesi de AET'nin öncelikleri arasında Türkiye'nin yerini arka plana itmiştir (Bozkurt,Özcan&Köktaş,2006;372). Netice itibariyle KP'nin tamamlayıcı bir protokolle desteklenerek karşılıklı beklentilerin ve tarafların sorumlu olacakları yükümlülüklerin mevcut durum göz önünde bulundurularak yeniden müzakereler sonucunda belirlenmesi ihtiyacı doğmuştur (Avcıoğlu,1979;932-933). Bu belgenin tamamlanabilmesi ise dört yıl sürmüş, tamamlayıcı protokolün yürürlüğe girebilmesi için Türk iç hukuk sürecinin tamamlanması da ancak 1986'da mümkün olmuştur (Çalış,2006;191).

2.3.5.3. Avrupa Topluluğu'nun 1980-1983 Dönemi Türkiye Tutumu

12 Eylül Askeri Darbesiyle ülke yönetiminin başına gelen Kenan Evren, Türkiye'nin daha önceki anlaşmalara ve örgütlere bağlılığının devam ettiğini ilan etmiştir. Bundan sonraki dönemde de NATO ve AT başta olmak üzere Türkiye'nin uluslararası örgütlenmelerle ilişkilerin geliştirilmeye gayret göstereceği vurgulanmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu anarşi ve istikrarsız dönemin aşılmasında yeni yönetim, tekrar düzeni sağlamak yönünde gerekli tedbirlerin alınmasına, ancak bunların yapılırken de demokrasi ve insan haklarının gözetileceğine dair garantiler verilmiştir. Bu şekilde AT üyelerinin askeri yönetime karşı

endişelerinin giderilmesine çalışılmıştır. AT, bu açıklamaları dikkate almakla birlikte, Türkiye'ye karşı alınacak ortak tavır konusunda ikiye bölünmüştür. Hollanda, Danimarka ve Fransa, 1967'de Yunanistan'a yapıldığı gibi Türkiye ile ilişkilerin askıya alınması yönünde fikir beyan ederken, Almanya ve İngiltere'nin başını çektiği diğer grup ülkeler, Türkiye'deki istikrarsız dönemin sona ermesinde ordunun rolüne vurgu yaparak, Türkiye-Topluluk ilişkilerinin sürdürülmesinden yana tavır almışlardır (Birand,2005;195-197). Askeri rejimin verdiği güvenceden sonra AT, Avrupa Parlamentosu'ndaki muhalefete rağmen, darbe yönetimine destek vermekte bir sakınca görmemiştir. Bu süreçte ABD'nin yanında IMF ve OECD'nin de desteğinin alınarak, 24 Ocak istikrar programının hayata geçirilmesinin ertesinde, bu kararların mimarı Özal'ın ekonomiden sorumlu bakan olarak atanarak ve piyasa ekonomisine bağlı kalınarak, ekonomide istikrar tedbirlerinin alınmasına ve uygulanmasına devam edileceğinin sinyallerinin verilmesi, 12 Eylül rejiminin hanesine artı puan olarak yazılmış ve böylece mevcut yönetim kendine uluslararası destek sağlayabilmiştir. Oysa AT, Portekiz, İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerde iktidar olan otoriter yönetimlere karşı aynı toleransı göstermemiştir. Dahası otoriter yönelimli ülkeleri Avrupa için tehdit unsuru olarak algılayarak, bunlara karşı tutumunu sertleştirmişti. Sonrasında ise Topluluk, anti-demokratik eğilimlerin önüne geçebilmek amacıyla bu ülkeleri bünyesine dahil etme yoluna gitmişti (Çalış,2006;240-241).

Türkiye için ise her iki durum söz konusu olmamıştır. Ne Türkiye Avrupa Konseyi'nden çıkarılmış, ne de eleştirinin dozu yargılama boyutuna varmıştır. Askeri müdahale, iç savaşın engellenmesi ve Türkiye'nin yönünün batı olmak koşuluyla garanti altına alınması şeklinde yorumlanmıştır. Bu bakış açısı ise, Evren'in söylemleriyle güvence altına alınmış ve tasdik edilmiştir (Kongar,2008;197).

AT'nin 1980'lerin başlarında Türkiye'ye karşı tutumu yalnızca Türkiye'deki iç çelişkilerle açıklanamamaktadır. 1970'lerdeki bölgesel ve uluslararası gelişmeler Türkiye'nin batı ile olan ilişkilerini büyük ölçüde değiştirmişti. Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin önemi büyüktü (İnan,2001;88). Bu nedenle ordunun müdahalesi, Türkiye'yi tekrar batı yönüne nihai olarak çevirecek bir gelişme olarak görülmüştür.

Milli Güvenlik Konseyi batıdan gördüğü desteğin de etkisiyle, TDP'de birinci önceliği AT'ye üyeliğe vermiştir. Bülent Ulusu hükümetinin bu kapsamdaki ilk adımı AT ile ilişkilerin hızlandırılmasına yönelik Erkmen'in görevlendirilmesi olmuştur. Sonrasında ise MGK, Dışişleri Bakanlığı tarafından 1981 yılında AT gündemli toplantısında alınan tam üyelik yönündeki kararı yine aynı doğrultuda ele alınmıştır (Çalış, 2006; 246-247). Daha sonra

ANAP'ın Atatürk ilkeleri, TDP esasları, demokratikleşme ve Türkiye'nin jeopolitik konumuna atıfla, 1987 yılında yaptığı tam üyelik başvurusunun temelleri (Çayhan,1997;293-297) de bu şekilde 12 Eylül yönetimi tarafından atılmış olmaktadır.

12 Eylül yönetimince, Türkiye'nin AT'ye tam üyeliğinin hemen mümkün olamayacağına anlaşılmaya üzerine, batı ile bütünleşme sürecinde öncelik iktisadi alana verilmiştir. IMF reçeteleriyle denetim altına alınan ekonomi alanı ile Avrupa ülkelerinden kredi yardımlarının da gelmesine vesile olmuştur. Ekonomide bu gelişmeler yaşanırken siyasal ve hukuksal alanda da yeniden bir yapılanma sürecine gidilmiştir (Kongar,2008;198). Seçkinlerin eliyle yürütülen yapılanma faaliyetleri ekonomik ve teknik anlamda batı ile bütünleşmeyi ileri noktalara götürmüşse de ileride siyasal ve kültürel boyutta ciddi sorun ve eksiklikler ortaya çıkarmaya devam edecektir (Erdenir,2006;107).

Avrupa'nın desteğini almaya yönelik bu kapsayıcı politikalar zamanla iç politikada demokratik hak ve özgürlükleri kısıtlayan bir hal alınca, askeri yönetime AT'den tepkiler gelmeye başladı. Bu eleştiriler bir süre sonra yönetime karşı bir baskı unsuru haline almıştır. Siyasi partilerin kapatılması ve siyasi yasakların getirilmek suretiyle hemen her alanda sansür uygulamalarının başlamasından sonra IV. mali protokolün askıya alınması AT'den gelen tepkilerin ilk somut yaptırımı olmuştur. Nitekim bununla birlikte topluluğun yerine getirmediği mali yükümlülüklerin Türkiye'ye maliyeti üç milyar doları geçmiş oluyordu (Özkan.1997;204). Daha sonra Avrupa Parlamentosu'nun talebi üzerine konsey ve komisyon, topluluğun 1982'nin Mart ayında Türkiye ile ortaklık ilişkilerinin askıya alınmasına karar vermiştir (Çemrek,2006;31). Ayrıca AT, 600 milyon ECU'luk mali yardımı askıya alırken aynı zamanda Türkiye'ye karşı vize uygulamasını da başlatmıştır. Ortaklık Konseyi toplantısında ise Türkiye bu durumu kabullenmiştir (Oran,2005;85).

1981 yılında Avrupa Topluluğu bünyesinde Türkiye'yi ve TDP'yi önemli ölçüde etkileyecek bir gelişme yaşanmıştır: Yunanistan AT ile yürütmekte olduğu üyelik müzakerelerini tamamlamış ve Topluluğa üye olarak kabul edilmiştir. Yunanistan'ın üyeliği ile İspanya ve Portekiz'in katılımıyla devam edecek genişleme dalgasına Türkiye'nin de dahil edilmesi gereği üzerinde duran MGK, AT'nin muhtemel olumsuz tavrına karşı ön hazırlıkların yapılmasının yararlı olacağına kanaat getirmiştir (Bozkış,1992;37). DPT'nin başvuru konusundaki muhalefetine karşın Dışişleri Bakanlığı'nın tam üyelik başvurusunu destekleme yönünde tavır alması, bu iki kurum arasındaki görüş farklılıklarının bir süre sonra yetki çatışmasına dönüşmesine neden olmuştur. Bunun sebebi, AT ile Türkiye ilişkilerine ivme kazandırılması amacıyla, AT ile ilişkileri organize ederek tam üyelik başvurusunun

yapılabilmesi için 15 Aralık 1981’de 8/3367 sayılı kararname ile DPT müsteşarı başkanlığında müzakere sürecini yürütecek koordinasyon komitesinin sorumluluğunun, Dışişleri Bakanlığı’na verilmesi olmuştur. ANAP döneminden sonra da karar alma sürecinde siyasi iradenin görev alanlarını değiştirmesi veya yeniden düzenlemesi bu rekabetin sürmesinde etkili olmuştur. Örneğin, ekonomi ağırlıklı dış politika izlemek amacıyla dış ilişkilerin bazı konularının dışişlerinden alınarak, başka bakanlıklara verilmesi veya doğrudan başbakanlığa bağlanması, Dışişleri Bakanlığı’nı zayıflatmış ve aslında teknik olan birçok konunun ‘politize’ olmasına ortam hazırlamıştır²⁸ (Gönlübol&Bingün,1996;627-628).

Türkiye’nin Avrupa Komisyonu’ndan çıkarılmasıyla birlikte, AT aleyhine kamuoyu eleştirileri giderek artmıştır. Basında Türkiye’nin AT’ye mesafeli yaklaşmak suretiyle denge politikası arayışlarını hızlandırmasından, Ortadoğu merkezli bir dış politika takip etmesine değin farklı söylemler dile getirilmeye başlanmıştır. Öyle ki bu eleştiriler en üst düzeyde dahi savunulur duruma gelmiştir. Kenan Evren’in Avrupa’nın dışlayıcı yaklaşımına karşılık Türkiye’nin yalnız kalmayacağı ve AT kabul etmese dahi Türkiye’nin bir Avrupa ülkesi olduğuna dair demeçleri, AT’nin Türkiye tutumuna tepki niteliği taşımıştır (Çalış,2006;249-250). Bu tepkilere rağmen Avrupa Parlamentosu 22 Ocak 1982’de yaptığı toplantıda insan hakları, demokratik hak ve özgürlükler koruma altına alınana, genel seçimlerin bir an önce yapılarak sivil döneme geçilmesine kadar, Türkiye-AT münasebetlerinin önemli bir organı olan Karma Parlamento Komisyonu’nun görevinin ve Ortaklık Konseyi’nin faaliyetlerinin durdurulması yönünde karar almıştır.

Bu dönemde özellikle Avrupa Parlamentosu’nda Türkiye’nin hemen her konuda eleştirilere hedef olduğu görülmektedir. İlgisiz konular olsa da Kürt ve Ermeni halklarının tarihsel durumları ve Kıbrıs konusu bunların başında gelmiş, Türkiye-Topluluk ilişkileri karmaşık bir hal almaya başlamıştır (Çalış,2006;253). 1990’lardan sonra ise, daha önce parlamentoda tartışma konusu yapılan bu konular üyelik sürecinde, Türkiye’nin önüne siyasi engeller olarak konulacak, üyelik kriterleri Türkiye için siyasi, sosyal ve kültürel alanları da kapsamı içerisine almak üzere genişleyecektir (Elekdağ, 2001; 61; İnan, 2001; 87).

---

²⁸ Aslında AET ile ilişkilerin koordinasyonu ile temasların başladığı 1959 yılından itibaren Dışişleri Bakanlığının ağırlığıyla şekillenmiştir. Bu rakipsiz konum daha sonra bazı bakanlıklara ve DPT gibi kurumlara verilen inisiyatifle sınırlandırılmıştır. Başta ekonomik kaygılarla AET sürecini baltalayan DPT, Turgut Özal’ın başbakanlığı döneminde tersi bir tutum içerisine girerek, Türkiye-Avrupa Topluluğu koordinasyonunun kendisine verilmesini istemiştir. AT ile ilişkilerde ön planda olmaya devam etmekle birlikte DPT, iç koordinasyonun sağlanması konusunda Avrupa Birliği Genel Sekreterliği’nin kurulmasıyla bu iddiasından vazgeçecektir. Temel İskit, Diplomasi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 459-460.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 ASKERİ DARBESİ VE SONRASINDA TÜRKİYE'DEKİ SİYASİ GELİŞMELER

1980'li yıllar batı kapitalizminin dönüşüm geçirdiği yıllardır. Bu yeni dönem sermayenin uluslararasılaşmasıyla özdeşleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de yeni bir ekonomi modelinin, eskisinin yerini alması gerekmiştir.

24 Ocak istikrar programıyla birlikte ekonomideki geçiş sürecinin hayata geçirilmesi tam anlamıyla mümkün olabilmiştir. 24 Ocak politikalarının ayrıca Türk dış politika yapım sürecini de etkilediği aşıkardır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin dönüşüm geçirdiği bir dönemde iç siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin irdelenmesi bir zorunluluk halini almaktadır.

Buradan hareketle öncelikle 1980 askeri müdahalesi öncesi toplumsal, ekonomik ve siyasi gelişmelere, ardından darbe sonrası hemen her alandaki değişmelerin ele alınması gerekir. Bu şekilde bir dönem hakkında hemen her yönüyle bir takım bilgilerin sunulması ve bu sayede Türkiye'de dış politikaya yön veren unsurların ortaya konulması amaçlanmıştır.

Elbette askeri müdahalenin siyasi hayatı etkileyici ve şekillendirici boyutu içerisinde, partiler üzerinde de durmak gerekmektedir. Zira 1980 öncesi siyasi partiler askeri yönetimce kapatılmış ve bunların yerine, uygun görülen yeni partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Bu bağlamda yeni bir anayasanın yapıldığı düşünüldüğünde askeri müdahalenin, partilerin siyasal hayattaki konumlarını yeniden düzenleyici etki yarattığını söylemek yanlış olmaz. Bu sebeple 1980 sonrasında kurulan siyasi partiler genel itibariyle ele alınması yerinde olacaktır.

3.1. 1980 Öncesi İç Siyasi Gelişmeler

1974 yılı Ortadoğu'da meydana gelen değişmeler tüm dünyayı etkileyen gelişmeler biçiminde tezahür etmeye, diğer ülkeleri de etkisi altına almaya başlayınca, Türkiye'de de bir takım toplumsal rahatsızlıklar belirmeye, zamanla da tepki niteliğinde eylemler biçimine dönüşmeye başlamıştır.

1973'te petrol fiyatlarının hızla yükselmeye başlaması tüm devletleri olumsuz yönde etkilemiştir. Her ne kadar petrol ihracatçısı Arap ülkeleri bölgedeki uyuşmazlık bitene kadar yalnızca batı ülkelerine her ay petrol gönderimini %5 oranında azaltmayı hedeflemiş olsalar

da (Kayabalı&Arslanoğlu,1990;269) bundan en fazla gelişmekte olan ülkeler etkilenmiştir. Teknolojisi ve sanayisi gelişmiş ülkeler petrol fiyatlarındaki artışı üretim maliyetlerine yansıtarak zararlarını minimize edebilirken, az gelişmiş ülkeler hem tırmanan petrol fiyatlarından hem de ihtiyaç duydukları sanayi ürünlerindeki fiyat artışlarından olumsuz yönde etkilenmişlerdir. Türkiye'nin de içinde yer aldığı bu ülkelerin ekonomileri yüksek oranda tarıma dayalı olduğu için, tarımdan elde ettikleri dövizle, enerjiyi de kapsayan ithalat giderlerini karşılamakta ve sanayi için gerekli hammaddeyi temin etmekte zorlanmaktaydılar. Dolayısıyla yapılması gereken, ya dış borca yönelerek diğer ülke veya kuruluşlardan kredi yardımı talep etmek ya da sıkı mali politikalarla bunu ülke içine yansıtmak suretiyle ekonomik önlemler paketini hayata geçirmektir (Aslan,2004;70). Dış finansman konusunda sıkıntı yaşayan Türkiye, bir takım ekonomik önlemler alma yönünde hareket etmiştir. Böyle bir tutumun toplumsal karşılığı ise kitlesel hareketlerin başlaması şeklinde olmuştur.

1970'lerdeki örgütlü ve genellikle politik içerikli hareketlerdeki artış karşısında hükümetler, toplumsal talepler karşısında şiddet kullanmayı da içeren, bu taleplerin sisteme entegre edilmesinde ve bir takım önlemlerin alınması yönünde, siyasi söylemlere ve icraatlara ihtiyaç duymuşlardır. Ekonomik ve sosyal haklar gibi konularda formel ya da informel grupların faaliyetleri, geniş halk kitlelerini harekete geçirdiğinden ve bunlar mevcut sisteme bir tehdit olarak algılandığından, bu hareketlerin veya taleplerin bir şekilde karşılanması veya bastırılması gerekli görülmüştür.

Dışa açılmaya ve küreselleşmeye uygun olarak, nüfusun daha çok kendi ihtiyaçlarına yönelmiş, dar sınırlar içinde yaşayan küçük, yerel ve kırsal birimlerin sürekli olarak azalma eğiliminde olması (Eisenstadt,2007;20), kentlerdeki iş olanakları ve refah düzeyine erişebilmek amacıyla büyük çaptaki demografik hareketlerle karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur. 1970'lerin ikinci yarısında, ekonomide görülen sıkıntılar bu hareketleri arttırmış, göçlerin kentin alabileceğinden çok daha büyük dalgalar halini alması da beraberinde pek çok sorunu getirmiştir. Buna eşlik eden sanayileşme ile kentleşme arasındaki uyumsuzluk, kamu ve özel sektör yatırımlarının belli şehirlerde toplanması, planlı şehirleşmenin önüne geçmiştir. Bu durum, kır-kent arasındaki iş olanakları ile ücret farklılaşmaları, göç ile birlikte, kentleşme, sanayileşme, altyapı, kalkınma ve bölgeler arası gelişim farklılıklarını derinleştirmiştir (Keleş,1996;386).

Göç ile gelen halk yığınlarının kurumsal bir uyum ile içselleştirilememesi, hem mevcut siyasi iradeye güveni sarsmış, hem de yeni gelenlerin ötekileşmesine veya ötekileştirilmesine neden olmuştur. Konut ve istihdam sıkıntısının yaşandığı büyük kentlerde,

bu sorunun aşılması başta gecekondu yerleşimlerinin hızla artmasına, sonrasında ise bir rant mücadelesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kongar,1976;386-387). Arsa ve inşaat spekülörleri arasında üst düzey bürokrat ve siyasilerin de yer alması, bu toprakların veya yerleşim alanlarının halka ait olduğuna dair söylemlerin güçlenmesine yol açmış, dolayısıyla da sol görüş, halk arasındaki popülaritesini arttırmıştır. Sol hareketlerin şehirlerde hakim ve potansiyel yayılma alanı olduğu bu kesimler özellikle gecekondu bölgelerinde hareket serbestisine sahip olmuşlardır (Birand,Bila&Akar,2005;62).

Suç odakları ya da direniş merkezleri olarak görülmeye başlayan gecekondu mahalleleri, kendine özgü bir kültürün gelişmesini de olanaklı kılmıştır. Özellikle kentlerde ideolojik ve kültürel farklılaşma anlamına gelen bu durum, çatışma ortamının oluşmasında etkili olmuştur. Güç, zenginlik ve statü paylaşımı ve kurumlara ulaşma sorunları, siyasi ve toplumsal kimlik edinme aşamasında, değerlerinden uzaklaştırılmış, toplumdaki yerini kaybetmiş kitlelerin en önemli sorunu olarak sosyal patlamaların başta gelen sebebi olmuştur (Eisenstadt,2007;58). Bunun aşılması için farklı grupların çatışan çıkarlarının uzlaştırılması ya da kişisel ve kolektif kimliklerin belirleyici sembollerini aramak ve bunlara şekil vermek gerekmiştir.

1970'li yıllarda sanayileşme ve göç hareketlerinin getirdiği sorunların çözümünde bu yıllarda ve 1980'lerde daha çok ikinci seçeneğe yoğunlaşıldığı anlaşılmaktadır. Yeniden tanımlanan kimlik ve bu kimliğin içinin doldurulması bir politika olarak benimsenmiştir. Bu amaçla düzenleyici kurumlar, nüfusun büyük bölümünce kabul görmüş değerlerin geliştirilmesi amacıyla şekillendirilmişlerdir. Buna karşın yaşamsal ve kamusal ihtiyaçların resmi kurumlarca karşılanamadığı yabancılaşmış kitleler, kendi içlerinde örgütlenerek, ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlar, ancak uzun mücadeleler sonucunda ve siyasi rantın popülist argümanlarıyla siyasal sisteme dahil edilebilmişlerdir. Zira bu dönemde ekonomi içerisinde ve mülkiyet ilişkilerinde öne çıkması devleti, rant mücadelesinin merkezine oturtmuştur (Çaha,tarihsiz;225).

Siyasi aktörlerin birbirlerini algılama düzeylerindeki değişmeler içerisinde, ordu ve polisin de kutuplaşmalara müdahil olduğu bir ortamda, siyasallaşmanın kurumlara ve toplumun hemen tüm katmanlarına işlediği görülmektedir (Esmer,2006;130). Görece ordu bu hizipleşmelerden az etkilenmiş, gelişmiş bürokratik ve sağlam kurumsal yapısıyla örgütsel bütünlüğünü korumayı başarabilmiştir.

Güçlü ve kurumsallaşmış yapısıyla öne çıkan TSK'ya göre, siyasi seçkinler milli menfaatler yerine bireysel ve ideolojik çıkarları ön plana almakta, büyük kısmı cahil olan halk

kitlelerini manipüle etmekte sakınca görmemektedirler. Toplumdaki bölünmeler de işte politikacıların bu çıkarlarından ileri gelmektedir (Birand,1987;118-123). Ordu, siyasilerle ilgili kanaatini bu şekilde ortaya koyarken, Türkiye gibi çevresi düşmanlarla çevrili bir ülkede Atatürk ilkelerine bağlı bir demokrasinin koruyuculuğunu üstlenmiş olduğunu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin birliğinin ve bütünlüğünün bozulmasına izin vermeyeceği belirtilmiştir (Özbudun,Köker&Kalaycıoğlu,1995;27). Gerçekten de Türkiye'nin ideolojik bir bölünmeye doğru yol aldığı bir dönemde, siyasi olayların tırmanması ve istikrarsızlığın derinleşmesinde siyasilerin tutumları belirleyici olmuştur. Koalisyon hükümetleri zamanında devlet kurumlarındaki siyasi kadrolaşmaların önceki dönemlere nazaran önemli ölçüde arttığı görülmüştür. Bu dönemdeki ideolojik kadrolaşmalar, siyasi partilerin sivil bürokrasiye işleyen nüfuzunu açıkça ortaya koyduğunu göstermektedir (Karpat,2007;341).

1977 yılının 1 Mayıs günü, TSK'nın tavrı, Türkiye'nin geleceği için bir dönüm noktasıdır. 1978'de siyasi parti rekabetlerinin kızışmaya başladığı ve koalisyon hükümetlerinin milletvekili transferleriyle iktidardan düştüğü bir dönemde²⁹ istikrarlı bir yönetimin olması beklenemezdi. Ekonomik sıkıntıların da eşlik ettiği bu yıllarda siyasi cinayetler de had safhasına ulaşmıştır. Önce sağ ve sol görüşlü öğrenciler arasında başlayan çatışmalar zamanla cinayetlere dönüşmüş, sağ ve sol parti mensuplarına yönelen saldırılar, gazeteci, memur ve aydınları da içine alacak şekilde genişlemiştir. Bir çok ilde sıkıyönetim ilan edilmesini gerektiren olaylar yaşanmıştır. Anarşi ortamının giderek büyümesi, kutuplaşmaların şehirlerde cepheleşmelere dönüşmesi, Gaziantep, Sivas, Malatya ve Maraş'ta meydana gelen olaylar, 12 Eylül'e giden süreçte, askeri müdahalenin altyapısını hazırlayan diğer önemli gelişmeler olmuşlardır. Dolayısıyla 1970'lerin sonları ülkenin sadece ekonomik değil, aynı zamanda ağır bir siyasi bunalıma sürüklendiği yıllar olmuştur. Anarşi ve terör, kısır parti çekişmeleri ve parlamentonun felce uğraması, 12 Eylül rejiminin gerekçeleri olarak öne çıkmıştır (Boratav,1988;115).

Sosyo-ekonomik çatışmaya dayanan çelişkilerin yarattığı krizler karşısında siyasal elitler bu kutuplaşmaları olduğu gibi yansıtmaktan ziyade çözüm yolları bulmaya çalışmaları gerekirken (Turhan,2000;230); aksine siyasi partilerin de bu mücadeleye taraf olmaları, toplumsal kutuplaşmaları derinleştirmiştir (Aslan,2004;71). Türkiye'de partiler ve parti sistemini karakterize eden bu ideolojik kutuplaşma, seçimsel oynaklık ve partilerin örgütsel

²⁹ Orhan Alp, Tuncay Mataracı, Şerafettin Elçi, Mete Tan, Güneş Öngüt, Ahmet Karaaslan, Hilmi İşgüzar, Enver Akova, Ali Rıza Septioğlu ve Mustafa Kılıç Milliyetçi Cephe'den istifa ederek CHP saflarına geçmişlerdir. Bu sayede Türkiye tarihinde ilk kez 1977 yılında gensoru ile bir hükümet iktidardan uzaklaştırılmıştır. Hikmet Bila, CHP Tarihi, Ankara, 1979, s. 704-705.

kapasitesi ile halk desteğinde görülen düşmeyle beraber gelen kurumsal çöküşü yansıtmaktadır (Özbudun,2007;69-76). Siyasal rant ile sosyal taleplerin kesişmesi veya bu uyumun sağlanması yönündeki faaliyetlerin meşruluğu tartışılabilir de, siyasi alandaki bu cepheleşmenin sosyal tabandaki karşılığının, aynı düzeyde gerçekleştiği ve hatta terör eylemlerine dönüştüğü görülmüştür (Bora&Can,2000;88-91).

Toplumsal tabandaki ayrışmalar, resmi ideoloji çerçevesinde ve kurumsallaşma eğiliminde, Türkiye'nin batı bloğu içerisindeki rolüne de uygun olacak biçimde yeniden yapılandırılarak, suni temelleri atılmıştır. Türkiye'de sosyal temelleri giderek genişleyen ve dinamiğini de buradan alan sol hareketin, Sovyetler Birliği'nin diğer ülkelerde komünizmi yayma ve komünistleştirme hareketi biçiminde görülerek, zayıflatılması ve gerekirse ortadan kaldırılması hedeflenmiştir (İnalçık,2011;375). Bu amaçla Türkiye'de komünizmle mücadele dernekleri gibi anti-komünist teşkilatlanmalar oluşturularak, hükümetler tarafından meşrulaştırılmış ve mali olarak da desteklenmiştir (Bora&Can,2000;57).

1962'de kurulan komünizmle mücadele derneği, İslam'ı bir silah olarak kullanmayı amaçlamıştır. Bu eğilim komünizmle savaşmak amacıyla Suudi Arabistan'da kurulan Dünya İslam Birliği'nden gelen para yardımıyla da güçlenerek varlığını devam ettirmiştir (Ahmad,2008;161). Hükümetler arası bir yapılanma olan Gayri Nizami Harp Doktrini de yine bu çerçevede ele alınmakta ve anti komünist güçleri, devletin çizdiği sınırlar içerisinde tutmayı amaçlamaktaydı.

Anti-komünizm, İslamcı muhafazakarlık ile devlet muhafazakarlığının potansiyel ortak paydası olarak belirlemiştir. İslamcılık, modernizme ve laisizme dönük tepkilerini komünizme yansıtarak, Soğuk Savaş'ın anti-komünist teyakkuz bilinci içindeki devlet politikasıyla uyumlu bir zemine oturmuştur (Bora,2007;82-83). Nihayetinde bu kapsamda Türkiye'de ülkü ocaklarının devlet çıkarlarını gözetin ve koruyan bir kimliğe kavuşturulması yönünde kanaatin oluşturulmasına çalışılmıştır.³⁰ Dönemin cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın bu görüşü destekleyen açıklamalarda bulunması, hareketin devletçe de desteklendiği anlamını taşımıştır (Bora&Can,2000;59).

Yeni bir kimlik arayışı çabaları şeklinde yorumlanan bu görüş, varolan gerçeklik ile benimsetilmeye çalışılanlar arasındaki uçurumla, siyasi içerikli çatışmaları ortaya çıkarmıştır. Başkaldırı hareketlerinin, sosyal kutuplaşmalarla kendine sosyal bir taban yaratarak kurumları

³⁰ NATO tarafından olası Sovyet işgaline karşı kurulmuş bir yapılanma olan Kontrgerilla, Gayri Nizami Harp Doktrini çerçevesinde Genelkurmay Başkanlığına bağlı sivil ve gizli bir örgütlenme olarak anılmaktadır. Türkiye'de ülkü ocaklarıyla kendine sosyal ve siyasi meşru kılınmış bir alan yaratmaya çalışmış, Türkiye'deki sol hareketleri durdurmayı amaçladığı iddia edilmiştir.

da içine alması, kurumsal düzenlemelerin değişimi absorbe edememesiyle birleşince bunlar, sosyal patlamaların hemen her alanda ortaya çıkabilecek krizleri öncelmişlerdir..

Türk sağ hareketinin doğu-batı harmanlaması biçimini alarak radikalleşmesi, siyasi ve tarihi bakımdan 1960'lı yıllara kadar götürülmektedir. Milli hayattaki yerini vurgulamak amacıyla ilk olarak 1949'da Türk ocaklarının yeniden açılması, bütünleyici manevi unsurların elitlerce öne çıkarılması bakımından, bu harekete önemli katkılar sağlamıştır (Bora,2007;125).

Aydınlar Kulübü adıyla temellerini atan sentez hareketi ise, kaynağını Peyami Safa'nın düşüncelerinden etkilenecek oluşturmuştur (Güvenç,Şeylan,Tekeli&Turan,1994;143-148). İslamcılığı ve Türkçülüğü birleştirmeye çalışan bu hareket, 1970 yılında Aydınlar Ocağı adı altında siyasi kültürel ve ekonomik alanlarda İbrahim Kafesoğlu başkanlığında etkili olmaya başlamıştır (Copeaux,2006;84).

Yeni bir kültür politikasının oluşturulmasında ve Türk-İslam sentezinin yaratılmasındaki rolü ile Aydınlar Ocağı, Türk Siyasetinde Alparslan Türkeş'in MHP'si ve Süleyman Demirel'in AP'si tarafından desteklenmiştir (Güvenç,Şeylan,Tekeli&Turan,1994;158). Aslında MHP ve ülkücü hareket, ön tarihi olan Türkçülüğü, başta laik çizgiye dayandırmıştır. 1960'larda ülkücülük hareketinin, milliyetçi-muhafazakar bir çizgiye oturtularak popülerleştirildiği ve İslami söylemlerin öne çıkarıldığı görülür. 1970'lerde bu süreç tamamlanır ve 1980'lerin başında doruk noktasına ulaşır (Bora,2007;128-129). Bu dönemde MHP'nin, Türkiye'deki siyasi cepheleşmenin başını çeken partiler arasında yerini alarak, siyasetteki cepheleşmelerin halk üzerindeki etkisini daha şiddetli ve daha keskin hale getiren unsurlardan biri olarak rol oynadığı söylenebilir. Dolayısıyla MHP tarafından bir siyasi ideoloji ve toplumsal hareket türü olan milliyetçilikle, eski değer, motif ve fikirlerin üzerinde sıkça durulduğu görülmektedir (Smith,1994;118).

3.2. 1980 Öncesi Uluslararası Ortam ve Dinamikler

1973'teki petrol krizi hissedilir biçimde tüm dünyayı etkilemişti. Petrol ihracatçısı ülkelerin elde ettikleri kazançları yatırım aracı olarak kullanmak yerine uluslararası bankalara yatırmaları, bahsi geçen bankaların finanse edilmesi anlamına gelmiştir. Asıl hedef olarak belirlenen ABD başta olmak üzere Avrupa devletlerinin, krizi avantaja çevirmeleri de bu sayede olmuştur.

Batı menşeli uluslararası bankaların sermayesi haline gelen petro-dolarlar ciddi anlamda finansal sıkıntı yaşayan Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı gelişmekte olan ülkelere kredi olarak verilmeye başlanmış ve bu ülkelerin bağımlı kılınarak Soğuk Savaş ortamında taraf olmaları sağlanmıştır (Oran,2005;11). Daha çok IMF ve Dünya Bankası aracılığı ile yapılacak olan kredi yardımları, ülkelerin IMF politikalarını benimsemeleri koşuluyla yapılmış, ülkelere ekonomik ve askeri ayrıcalıklar elde edilmiştir.³¹ Türkiye'de de IMF reçetesi ilk kez Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları adıyla 1979'da Turgut Özal tarafından açıklanmış (Barlas,2001;24), yine aynı yıl içerisinde AP döneminde 24 Ocak kararlarıyla uygulanabilir hale getirilmiş, Türkiye'nin ekonomik krizden kurtulmasının yegane çaresi olarak benimsenmiştir.

ABD ve İngiltere'de Reagan-Thatcher iktidarları ile ifadesinin bulan yeni sağ, IMF, Dünya Bankası ve uluslararası finans kapital aracılığıyla üçüncü dünyaya aktarılmaya çalışılmıştır (Boratav,2005;82). Aynı dönemde Türkiye'de Ecevit hükümeti finans çevrelerinden kredi arayışları içindeydi. IMF onayı olmadan böyle bir yardımın gerçekleşmeyeceği, dolayısıyla da IMF taleplerinin reddi durumunda mevcut hükümetin devam edemeyeceği aşikardı. Kriz ile mücadele için ulusal sermayenin desteğinin sağlanmasının gerekliliği ele alındığında, Ecevit iktidarının pek de uzun ömürlü olmayacağı anlaşılmıştır. Bunun nedenleri anlayabilmek için Türkiye'deki büyük sermaye gruplarının siyasi yönetimle ilişkilerini ve siyasi yönetim üzerindeki etkilerini incelemek gerekir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sırasında kentli orta sınıf, toprak sahipleri ve eşrafla işbirliği yapma yoluna gittiği için, toplumsal ve ekonomik reformların tam manasıyla gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır (Turhan,2000;257). Ancak bu dönem çok uzun sürmemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'de çok partili döneme geçişte, sınıflararası ittifakın, CHP'nin reformcu bir tutum dergilemesiyle bozularak, toprak ağalarının başını çektiği bir muhalefet hareketinin ortaya çıkması, tek etken olmasa da en önemlisi olarak kabul görmektedir (Sencer,1971;194-199).

1960'lardaki siyasal özgürlük ortamında ortaya çıkan farklı sınıfsal içerikli ideolojiler, varolan siyasal örgütler üzerinde değişiklikler meydana getirirken, yeni akımları da ortaya

³¹ Bu süreç genel itibarıyla şöyle işlemiştir: Arjantin, Şili, Venezüela, Türkiye, Brezilya gibi özellikle gelişmekte olan ülkeler uluslararası finans çevrelerinden aldıkları kredileri mevcut kriz ortamında ödemekte güçlükler yaşamaları ve borçların yeniden yapılandırılmasına yönelik talepleri bu ülkelerin yeniden mali destek bulmalarını zorlaştırmıştır. Bu noktada ise uluslararası finans kuruluşları IMF'nin onayını gözetmekte, dolayısıyla borçlu ülkeler IMF ile antlaşma masasına oturmak zorunda kalmaktaydılar. Kamu harcamalarının kısılması, milli paraların yüksek oranda devalüe edilmesi, ücretlerin dondurulması gibi önlemleri içeren Stand-by antlaşmalarının bu ülkeler tarafından kabul edilmesi şart koşulmuştur ki IMF'nin yeşil ışık yakması buna bağlanmıştır. Kredi yardımı alınabilmesi de ancak IMF'nin onayına bağlı kılınmıştır.

çıkarmışlardır. CHP'nin sosyal-demokrat içerikli bir ideoloji oluşturma çabaları da aynı zamanda başlamıştır. Egemen ekonomik güçlerin çıkarlarını düzenleme amacıyla Türk burjuvazisi ile askeri elitlerin işbirliğine gittikleri dönemde, CHP'nin yeni halkçı ideolojisi anlayışından hareketini alması, askerle olan ilişkilerini yeniden gözden geçirdiği döneme rast gelmektedir (Bila,1979;710).

Türkiye'deki sermaye sahiplerinin içsel çelişkilerinin söz konusu olabildiği kadar bazı dönemlerde sıkı işbirliği içerisinde oldukları da görülür. 1979'da Ecevit hükümetini devirmek, 1980-1982 askeri rejimle bütünleşmek ve 1984-1987'de Özal'a destek vermek için sermayenin farklı grupları birlik içindedirler. 1979'da siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda büyük çaplı krizin yaşandığı bir ortamda TÜSİAD başta olmak üzere TOBB ve TİSK gibi kuruluşların kriz yönetimi için hükümete destek vermektense, krizin derinleşmesine de katkı sağlamak üzere, hükümete karşı bir cephede yer almışlardır (Güvenç N.,1988;240). Bunda Ecevit'in IMF ve Dünya Bankası gibi çevrelerin desteğini alamaması kadar, Türkiye'de işyerlerinin yönetilemez hale gelmesi, işverenlerin çalışanlar üzerindeki otoritelerini yitirmesi karşısında, hükümetin pasif tutum içerisinde olması da etkili olmuştur. Buna karşın 12 Eylül yönetimi ile uzlaşarak ve mevcut yönetimde bizzat yer alarak, ekonomik ve toplumsal programını uygulayabilme fırsatını kaçırmayan bu gruplar, 12 Eylül rejiminin ana gündem maddelerinden biri olarak işgücü piyasasının disiplin altına alınmasını benimsetmişlerdir.³² Buna yönelik çağrılarının, sermaye çevrelerinin sahip oldukları kitle iletişim araçlarıncı yapıldığı da göz ardı edilmemelidir (Boratav,1988;126). Böylece seçimlerle iktidara gelmiş partilere karşı, parlamento dışında muhalefetin oluşturulması ve baskı eylemleriyle hükümetlerin devrilmeye çalışılması, beraberinde rejim bunalımını getirmiş ve askeri müdahaleyi öncellemiştir (İlhan,2002;114).

Askeri yönetime verilen sınırsız destekte Özal'ın ilk isim olarak öne çıkması ve büyük sermaye sahiplerinin sözcülüğünü yapması da oldukça anlamlıdır. Çünkü, Turgut Özal, 1967-1971 arasında DPT müsteşarlığı sırasında, ulusal ve uluslararası çevrelerde kişisel ilişkiler geliştirmiş, TÜSİAD içerisindeki saygınlığı ile, 1979 yılında Demirel tarafından ekonomiden sorumlu başbakanlık müsteşarlığı görevine getirilmiştir. Bu da Özal'ı Türk burjuvazisi için eşsiz zor bulunur bir kişilik yapmaktaydı. Askeri yönetimle yapılan pazarlıkta, Özal isminin öne çıkması bir rastlantı olmasa gerektir (Boratav,2005;72-76).

³² Uluslararası finans kuruluşları, çokuluslu örgütler ve ABD başta diğer ülkelerden gelen çeşitli yardımların Türkiye'deki sınıf örgütlenmeleri ve toplumsal yapı üzerindeki etkileri ile ilgili farklı bir görüş için bkz: Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Tekin Yayınevi, 1979, İstanbul, s. 944-952.

Türkiye'nin iç çalkantılar yaşadığı bu zaman zarfında uluslararası alanda da Türkiye'yi doğrudan etkileyen bazı gelişmeler yaşanmaktaydı. Amerika Birleşik Devletleri'nde Brzezinski'nin danışmanlık görevini yürüttüğü Jimmy Carter döneminde (1977-1981) özgürlük, küreselleşme ve insan hakları kavramlarının uluslararasılaşmış ve bir baskı aracı argümanına dönüştürülmüştü. Popüler söylemler haline gelen özgürlük ve insan hakları kavramlarının yanında SSCB'nin İslam ülkeleriyle çevrelenmesini öngören yeşil kuşak projesinin hayata geçirilebilmesi, bölge ülkelerin borçlandırılarak ekonomik anlamda bağımlı kılınması yoluyla kolaylaşabilmiştir. Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu yapısı içerisinde, bloklarda yaşanan fikir ayrılıkları ve iki nükleer gücün 1962 Küba bunalımıyla karşılıklı mahvolmanın eşiğine gelmesi, detant döneminin önkoşullarını hazırlamıştır (Sönmezoğlu;764). Uluslararası ortam bu koşulların da etkisiyle yeni bir yapılanmaya doğru gitmiştir. Sıkı iki kutuplu sistemin yerini yine güç dengesine dayalı daha gevşek iki kutuplu sistem almıştır. Bağlantısız ülkelerin de aynı dönemde etkinlik çabalarını arttırmaya çalıştıkları görülmektedir (Bozkış,1992;4).

1962'den sonra Sovyet-Amerika yakınlaşması stratejik silahların sınırlandırılmasına ilişkin görüşmelerin 1968 Helsinki buluşmasıyla başlaması, yeni dönemin ilk önemli gelişmesi olmuştur. Bu görüşmeler 1972 yılında ABD başkanı Richard Nixon ile Sovyet devlet başkanı Leonid Brejnev'in imzaları, görüşmelerin SALT-I adıyla bir antlaşma haline gelmesini sağlamıştır. Ancak daha sonra SALT-I'in devamı niteliğinde olan SALT-II'nin yapılan görüşmelere ve imzalanan antlaşmalara rağmen Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesiyle yürürlüğe girmesi mümkün olmamıştır (Dedeoğlu,Ayman&Arıboğan;641-642).

Genel olarak 1973-1980 yılları arası, Türkiye'de koalisyon hükümetlerinin iktisadi, sosyal ve siyasi alanlarda gerekli ivmeyi yakalayamadıkları, dış gelişmelerin de etkisiyle istikrarsız bir görünüm sergiledikleri bir dönem olmuştur. Ulusal ekonominin dış kaynak bulabildiği ölçüde büyüebildiği için dış ticaret açıkları büyümüş, işçi dövizleri ve dövize çevrilebilir mevduat (DÇM) gibi mevduat hesaplarıyla dövize olan ihtiyaç geçici bir süreliğine karşılanabilmiştir (Boratav,2007;337). Üç yıllık bir ertelemeden sonra ekonomideki bunalım 1976'da içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. 1980'e kadar da bu sorunlar derinleşerek devam etmiştir.

Koalisyon hükümetlerinin ve siyasi iradenin güçsüzlüğü gerekli önlemlerin alınmasını engellemiş, kamplaşmaların devlet kurumlarına kadar yayılmasını olanaklı kılmıştır (Hakov,1994;2331). Toplumsal bir uzlaşma ortamının yaratılmasında siyasi irade eksikliğinin

yaşandığı Türkiye’de yaşanan döviz sıkıntısı nedeniyle ortaya çıkan yokluklar da üretimi durma noktasına getirmiştir. 24 Ocak kararlarıyla da grevlerin baş göstermesi, zaten az olan üretimin dibe vurmasına sebep olmuştur. TSK’nın dönemin iki büyük partisi CHP ve AP’den ümidi kesmesiyle 12 Eylül günü yönetimi bizzat devralmış olması, uygulanmasında sıkıntı yaşanan 24 Ocak kararlarının uygulama zeminini hazırlamıştır (Tanör,Boratav&Akşin,2008;30). Dolayısıyla siyasi liderlerin güç birliğine gidemedikleri bu bunalım dönemi, askeri liderlerin yönetime el koymasıyla son bulmuştur.

3.3. 24 Ocak Kararları

Soğuk Savaş yıllarında Türkiye, jeostratejik öneminden istifade ederek dış kaynak ve kredi sıkıntısı yaşamamıştır. Fakat Soğuk Savaş’ın gerilimli yıllarının geride kalması Türkiye’nin batı bloğu için önemini önemli ölçüde azaltmaya başlamıştır (Oran,2005;664). Hem dünya için hem de Türkiye için zorlu geçen 1970’li yıllarda, bu ve benzeri nedenlerle Türkiye dış yardımlar konusunda sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Zira petrol şoklarından en fazla etkilenen ülkeler arasında Türkiye de yer almaktaydı.

1978’de ABD’nin uygulamaya koyduğu ekonomiyi daraltıcı önlemler uluslararası piyasalarda da etkisini hissettirmiştir. Bu politikalar doların değerlenmesine ve faiz oranlarının yükselmesine sebep olmuştur (Çoban,1996;56). Az gelişmiş pek çok ülkenin borçlarının bir anda yükselmesi ve ülke ekonomilerinin krize doğru sürüklenmeleri bu politikanın sonucudur.³³ Bu döneme kadar ithal ikameci bir ekonomi politikası yürüten Türkiye için ihracat bir gereklilik olarak görülmemiştir. Ticaret açıklarının kapatılması ise ancak dış borçlarla sağlanabilmiştir. Özellikle 1970 ile 1976 yılları arasında uygulanan ekonomi politikası esas olarak ithal ikameye dayanan, ara mal ve temel tüketim sanayi mallarının yurt içinde üretilmesine yönelik, önceliğini kamu sektörünün yaptığı bir yatırım programını benimseyerek, ulusal sanayiye yüksek kota ve tarifelerle koruma yönünde bir kalkınma stratejisiyle şekillendirilmiştir (Seyidoğlu,2003;611). Bu kapalı ekonominin başarısı³⁴ daha sonra Turgut Özal tarafından 1983’te birinci hükümet programında rakamlarla

³³ Bu konuda Milli İstihbarat Teşkilatı Ekonomik İşler Daire Başkanı Mahir Kaynak 1973 Krizi ve sonrasında Avrupa’daki euro-dolarların toplanarak, hızla büyüyen Avrupa ekonomisinin yavaşlatılması amacına hizmet ettiğini, gelişmekte olan diğer ülkelerin de bundan doğrudan etkilendiğini belirtmekte, ABD’nin dünya ekonomisine yön veren yegane güç olmaya devam ettiğine dikkat çekmektedir. Bkz; Ufuk Şanlı, Borç Kapanı: IMF, Selis Kitaplar, İstanbul, 2002, s. 104-105.

³⁴ Gerçekten bir başarı olarak algılanan ithal ikameci ekonomi politikalarına örnek olarak ABD, Japonya ve Avrupa ülkelerinin uygulamış oldukları politikalar gösterilmektedir. Bu konuda eleştirel bir yaklaşım için bkz: Noam Chomsky, Demokrasi: Gerçek ve Hayal, Pınar Yayınları, s.140-149.

ifade edilecek, Demirel ise 1970-1979 zaman dilimini 1980'li yıllarla kıyaslayarak, enflasyon ve kalkınma oranlarının çok daha iyi olduğunu savunacaktır (Demirel,1989;11-12). Gerçekten de Türkiye'de 1962-77 yılları arasında özellikle yatırım alanında hızlı bir artış olmasına karşın gerekli kaynak ve tasarruflar sağlanamamış, ciddi bir kaynak açığıyla karşılaşmıştır (Şiriner&Doğru,2008;152). Dolayısıyla bu modelin 1977'de döviz finansmanı krizine dönüşmesiyle, Türk ekonomisinin ameliyat edilme zamanı gelmiş oluyordu (Yeldan,2005;38). Ayrıca bu dönemde petrol şoklarıyla ortaya çıkan enerji çıkmazı ekonomide enflasyonist baskı yaratmakta ve finansal kaynak ihtiyacı içerisinde döviz darboğazı ülke ekonomisini felce uğratmaktaydı.

Mali sıkıntılarla boğuşan Türkiye'nin siyasi alanda da sorunlarla uğraşmak zorunda kalması, ekonomideki baskıyı arttırmıştır. 1974 Kıbrıs Harekatı'nın Türkiye'ye maliyetinin 1 milyar doları bulması, ekonomide önlemlere duyulan ihtiyacı arttırmıştır. 13 Şubat'ta Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulmasından sonraki 1975-1977 arası dönemde, birinci milliyetçi cephe hükümeti zamanında, ekonomideki yaraların sarılması amacıyla Türk Lirası on üç kez devalüe edilmiştir (Oran,2005;665). Yaşanan döviz sıkıntısının aşılması için DÇM uygulaması başlatılmıştır (Şanlı,2002;106). Alınmaya çalışılan önlemlere rağmen Türkiye'nin borçları 1973'te üç milyar dolar, 1978'de on beş milyar dolar, 1980'de ise on yedi buçuk milyar doları bulmuştur.³⁵ Sürekli artan dış borçların en büyük nedeni, 1973'ten sonra yapılan kredi anlaşmalarının yüksek faizle ve kısa vadeli olmasıdır. Bu durum Demirel'in tabiriyle Türkiye'nin 70 sente muhtaç hale gelmesi demek olmuştur.

1978-1979 yıllarında ekonomide tam bir darboğaz içine girilmiştir. Tüketim ürünleri karaborsaya düşmüş, petrol ve hammadde sıkıntısı sanayi üretimini durma noktasına getirmiş, gübre ve tohum sıkıntısı da tarımı olumsuz yönde etkilemiştir. Buna bir de siyasi kriz ortamı eklenince durum içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Bu şartlar altında Türkiye pek çok kez IMF ile masaya oturmak zorunda kalmıştır. 10 Haziran 1979'da IMF ile yapılan stand-by antlaşması gereği Demirel hükümeti ciddi bir takım kararlar almak zorunda kalmıştır. Elli yedi yıldır uygulanan korumacı sanayi politikasından artık vazgeçiliyor, Türk lirası yüksek oranda devalüe edilerek; 1 dolar 47 liradan, 70 liraya çıkarılıyordu. Yine alınan ekonomik önlemler bağlamında akaryakıt, gübre, kağıt ve elektrik gibi KİT ürünlerinin %400'e varan oranlarda zamlanmıştır (Birand,Bila&Akar,2005;108). Böylece 24 Ocak kararlarının yansımaları yavaş yavaş görünmeye başlamış oluyordu (Tecer,2005;81).

³⁵ Rakamlar Maliye Bakanlığının 1981 yılı raporlarından alınmıştır. Küsuratları atılmıştır.

24 Ocak ekonomik kararlarıyla uygulanmaya koyulan liberal ekonominin kuralları aslında 1970'lerde uluslararası konjonktürdeki siyasal ve ekonomik gelişmeleri izleyen sürecin Türkiye'deki yansımaları olmuştur. Bu gelişmeler ABD'nin menfaatine olmak üzere uluslararası finans piyasalarında bir takım yeni yönelimleri ortaya çıkarmıştır. Para politikası, faizler, vergi reformları, kur politikaları, ticaret özgürlüğü ve özelleştirmeler gibi ayakları olan, sermayenin serbestleşmesini öngören bir politikalar sepeti IMF ve Dünya Bankası önderliğinde tüm dünyada yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Amerikan tarzı küreselleşme ile küresel zenginliğin gelişmekte olan ülkelerde, serbestlik ve kendi kendine işleyen piyasalar ile geleceği görüşü öne çıkarılmıştır (Stiglitz,2004;269).

ABD'nin artan ihtiyaçları çerçevesinde yeniden yapılandırılan uluslararası ekonomik sistemin kuralları, önce 1979'da Thatcher'ın İngiltere'de iktidara gelmesiyle ilk kez ABD dışında bir devlet tarafından benimsenmiştir. Ardından Japonya sermaye hareketlerini serbestleştiren düzenlemelerle bu sürece dahil olmuştur (Timur,2004;38-39). Japonya ile aynı yıl içerisinde Türkiye'de de bu yönde iktisadi kararlar alınmış ve düzenlemeler yapılmıştır. Askeri darbeden sonra uygulanma zemini bulacak bu düzenlemeler Özal hükümetiyle Türkiye ekonomisine yön verecek olan 24 Ocak kararları adıyla anılmıştır.

Yeni dönemle birlikte Türkiye'de denetim ve düzenleme konularında yapılan hatalar ekonomide ve dış politikadaki bağımlılıkları arttırmıştır. Bu bağlamda alınan kararların amaçlanan hedefleri, dış ticaret açığı başta olmak üzere, kotaların kaldırılması, esnek kur sistemine geçilmesi, yabancı sermaye teşviklerinin artırılması yoluyla teknoloji, kaynak ve bilgi transferinin gerçekleştirilmesi, gümrük tarife oranlarının değiştirilerek ve dış ticaretin liberalleştirilerek piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılması, KİT'lerin özelleştirilmesi yoluyla bütçe açıklarının önüne geçilmek istenmesi³⁶ ile sıcak paranın ülke ekonomisine girişinin sağlanması şeklinde sıralanabilmekteyse de gerekli önlemlerin alın(a)maması uygulamada pek çok soruna yol açmıştır (Seyidoğlu,2003;611-612). Liberal ekonominin ya da ekonomide liberalleşmenin pek çok koşulunun gerçekleştirilemediği, gerçekleştirilenlerin ise kontrolsüz ya da kuralsız olduğu görülmüştür. Sabit kurdan dalgalı kura geçilmesi, ülke ekonomisinin dış pazara, dış pazarın da tedbirsiz iç pazara açılması şeklinde gerçekleşen liberal politikalar, kayıtdışı ekonominin büyümesine, bu yöndeki taleplerin de arza

³⁶ Oysa IMF'nin önerdiği ve dayattığı bütçe açıklarının kapatılmasına yönelik sıkı ekonomi politikalarının aksine daha büyük açıklarla desteklenen genişlemeci mali politikaların uygulanmasının, ekonominin daha kötüye gitmesini engelleyeceği görüşü uzmanlarca desteklenmekte ve uygulamada da bunun başarılı olduğu savunulmaktadır. Bkz: Joseph E. Stiglitz, (çev.) Aytül Özer, Barış Güven, 90'ların Yükselişi, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul, 2004, s.270.

dönüşmesine sebep olmuştur. Bunun Türk ekonomisine yansması ise sosyal ve iktisadi problemlerin bir nedeni ve aynı zamanda bir parçası haline gelmesi demektir.

Türkiye’de liberal politikaların yürürlüğe konduğu 12 Eylül’den sonra, topluma nasıl yansıtılacağı veya sosyal yaşam ağlarının yeniden inşasının önemi üzerinde durulmamıştır (Habermas,2007;367). Bunun yerine toplumun siyasal alandan ilişkisinin kesilmesi ve yönetime katılımın yalnızca oy vermek anlamına gelmesini önceleyen bir bakış açısı, sosyal hayata yön vermiştir. Bu kapsamda özellikle 12 Eylül askeri yönetimiyle birlikte ekonominin sosyal alandaki yansımalarının mahiyetinin bir yana bırakılarak, yalnızca siyasal alanın bireysel ve kolektif özgürlükler aleyhine yeniden düzenlenecek olması, sosyal politikaların içeriğinin ne anlama geldiğinin sorgulanmasına yol açmıştır. Toplumu oluşturan bireylere ve katmanlara duyulan güvensizliğin bir yansıması olarak, toplumun büyük kısmının depolitize edilmesi, yönetimde istikrarın sağlanması bakımından bir çözüm olarak algılanmış, ekonomi de dahil olmak üzere diğer alanların kendiliğinden düzenlenmiş olacağı varsayılmıştır. Dolayısıyla 1980 ekonomik mucizesinin toplumsal bedelleri hesaba katıldığında ekonomik reformları, muhtemel halk hareketine karşı korumaya almak, askeri müdahalenin amaçları arasında yer almıştır (Jung&İccoli,2004;132).

Siyasal ve hukuksal alanın aksine devletin büyük ölçüde iktisadi hayattan çekilmesini öngören liberal yaklaşıma karşın, devletin iktisadi alanda varlığını hissettirmesi, uygulamada liberal ekonominin ilkeleriyle çelişmemiştir (Ülken,1981;268) ki, uygulamada devletin ekonomideki varlığı 1980’den sonra da devam etme eğilimi içerisinde olmuştur.

1980 öncesinde yaşanan %80 oranındaki enflasyon dış ödeme güçlükleri, dış ticarete ortaya çıkan yaklaşık 3 milyar dolarlık açık ve uluslararası düzeydeki durgunluk içinde enflasyonun yarattığı bunalım ortamından çıkış yolu olarak düşünülen ekonomi programı, 24 Ocak 1980 istikrar kararlarıyla uygulamaya konulmuştur (Tecer,2005;81).

24 Ocak istikrar paketinin getirdiği yeniliklerle beraber, alınan kararların uygulamaya geçirilmesi de dahil olmak üzere ortaya çıkardığı sonuçlar şu şekilde sıralanmaktadır:

- Yaklaşık %50 oranında devalüe edilerek Türk lirasının değerinin düşürülmesi, ücretlerin bastırılması ve KDV uygulamasının başlatılması, iç talebi kısımaya dönük önemli araçlar olarak belirlenmiştir.
- Devletin ekonomiden çekilmeye başlamasının öngörülmesiyle KİT’lerin bütçe açıklarını genel bütçeden değil, kendi öz kaynaklarından karşılamalarının sağlanmasına çalışılmıştır. Bir bakıma karma ekonomik modelin ve devletin

ekonomi üzerindeki baskısının bertaraf edilmesine çalışılmıştır. Böylece zarar etmek suretiyle ucuza mal ve hizmet temin edilebilmesinin önüne geçilerek, özel sektörün korunması da amaçlanmıştır (Büber&Söğüt,1993;53).

- Tarım ürünlerine yönelik destekleme alımları durdurulmuştur. Bu da tarım sektöründe devletin varlığının sınırlandırılması anlamına gelmiştir.
- Enerji, ulaşım ve gübre alımları dışında devlet sübvansiyonları kaldırılmıştır. Fakat her üç alanda da devletin dışa bağımlı olduğu düşünüldüğünde bu sübvansiyonlara ayrılan kaynakların büyük bölümünün yurt dışına aktarıldığı anlaşılmaktadır.
- İhracatın artırılması yoluyla döviz sıkıntısının aşılması bağlamında bir takım teşvikler uygulamaya konulmuştur. Bunların başında ise vergi iadesi uygulaması gelmiştir. İhracı teşvik edilmek istenen malların maliyetine girmiş dolaylı vergilerin belli bir kısmının ihracatçıya iade edilmesinin yanı sıra, her türlü ihracat kredilerinde bankaların ve sigorta şirketlerinin yapmış oldukları tüm hizmet ve işlemler dolayısıyla, banka ve sigorta muameleleri vergisi ile damga vergisi ve diğer vergi, resim ve harçların uygulanmayacağı öngörülmüştür (Tecer,2005;86). Ancak aynı zamanda da ithalat kredilerinin verilmesi ve gümrük muhafiyet uygulamaları ithalatın önünü açmıştır. Uygulama aşamasında ise bu ayrıcalıklar ve teşvik önlemleri zamanla kayıtdışı ekonominin canlanmasına ve kayıtdışılığın ekonominin dinamiği haline gelmesine neden olmuştur³⁷ (Timur,2004;84-85).
- Başta yabancı sermayeyi teşvik kanunu (6224) olmak üzere yabancı sermayenin yurtiçine çekilmesi amacıyla her türlü kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır. Buna kar transferlerinin önünün açılması da dahildir.
- Döviz piyasasını uluslararası piyasalarıyla bütünleşmesi ve rekabet ortamının sağlanabilmesi amacıyla Türk lirası-döviz alım satımı serbest bırakılmıştır. Bunun üzerinden yapılacak işlemler ise vergilendirilmemiştir. Bu da sermaye ve döviz hareketlerinde spekülasyon nitelikli işlemlerin önünü açmıştır ki, 1994 ve 2001 krizlerinde bu sermaye hareketlerinin büyük etkisi olacaktır.
- İthalatın serbestleştirilmesi yönünde bazı düzenlemeler de yapılmıştır. Örneğin damga vergisi oranı %1'e çekilmiştir. (Şiriner&Doğru,2008;161). İthalattan önce yatırılması gereken nakdi teminat oranı %40'tan %10-15'lere; akaryakıt, gübre, traktör parçaları vb. malların ithalatında ise %1'e kadar indirilmiştir (Tecer,2005;90).

³⁷ Devlet İstatistik Enstitüsü ve Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde yapılan araştırmalar ve yayımlanan raporlar Türkiye'deki kayıtdışılığın maliyetleri hakkında aydınlatıcıdır.

- Faiz oranları serbest bırakılmıştır. Fiyatların kontrolü ve sınırlandırılması da aynı yönde serbestleştirilerek piyasa, arz-talep dengesine terk edilmiştir. Bu şekilde piyasalara derinlik kazandırılması hedeflenmiştir (Yeldan,2005;39).
- Yeniden düzenlenmesi kararlaştırılan faiz politikasıyla bireysel tasarrufların ekonomiye aktarılacağı ve bu sayede üretim ve yatırım için gerek duyulan kaynağın sağlanacağı varsayılmıştır (Şiriner&Doğru,2008;165). Faiz oranları başta yükseltilmiş, 1 Temmuzda da serbest bırakılmıştır. Kısaca yastık altı edilen birikimlerin piyasaya kazandırılmasına çalışılmıştır. Fakat %120-140 gibi astronomik faizlerle halktan büyük miktarda para çeken bankerlik kuruluşlarının türemesi de bu yıllara denk gelmiştir. 1981 yılında bankerlerin tasfiyesinden sonra ise tasarruflar bankacılık kesimine yönlendirilmiş, yüksek ancak kontrollü faiz oranları uygulanmaya çalışılmıştır (Tecer,2005;84). Faizlerin tam olarak serbestleştirilmesi ise ancak 1988 yılında gerçekleştirilebilmiştir (Barlas,2001;27).
- Yüksek oranlarda seyreden enflasyonun düşürülebilmesi için para arzı ve krediler sınırlandırılmıştır. Ücretlerin sabitlenmesinin yanında faiz oranlarının yükseltilmesi de dahil olmak üzere deflasyonist politikaların uygulanması gerekli görülmüştür.
- Ocak 1981 vergi düzenlemesiyle ücret ve maaşlar üzerindeki vergi oranı %60'tan %40'a düşürülerek işgücü maliyetleri ve ücret artış talepleri sınırlı tutulmaya çalışılmıştır (Tecer,2005;85).

Tüm bu önlemler, teşvik ve muafiyetlerle Türkiye ekonomisinin serbest piyasa ekonomisine yapısal uyumunun sağlanarak, entegrasyonun gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (Oran,2005;665). Yeni iktisadi politikalarla Türkiye, düşük maliyetli malların üretiminde uzmanlaşmaya giderek, bunların ihracatı ile döviz girdisi sağlayarak, daha çok emek yoğun ürünlerde ve yan sanayi dallarında üretim yapmayı hedeflemiştir. Endüstrileşme yolundaki bir ülke olarak Türkiye, bu kalemlere ilişkin ihracat tarifelerini düzenlemede ise geç kalmıştır. Çünkü çoğunlukla sanayileşme hamlesi yapan ülkeler endüstri ürünlerinin ihracatına dair tarife ve politikalarını yumuşatma yoluna gitmektedirler (Ülken,1981;261). Zira devlet korumacılığının sürekli hale getirilmesi iç pazara yönelik rant ekonomisinin süregitmesine sebep olabilmekte, üretimde standartların ve kalitenin yabancı üreticilere ve diğer sektörlere kıyasla çok daha gerilerde kalmasına neden olabilmektedir (Yerasimos,2005;551). Yani sanayi sektörünün gelişmemesi ve büyümemesi, buradan beslenen sermayenin devlet koruması altında olmasına bağlanmaktadır. Dolayısıyla 24 Ocak istikrar paketinin

hedeflerinden biri de devlet himayesinin kaldırılarak liberal piyasa ekonomi kurallarının, yani rekabet koşullarının benimsenmesi olmuştur. 1980'e kadar uygulanan ithal ikameci model, aşırı değerli döviz kuru ve koruma rantlarından beslenirken, 1980'lerin dışa açılma modeliyle ihracat teşviklerinin olanaklı kıldığı rantlardan ve emeğin ücret maliyetlerinin düşürülmesinden doğan iktisadi tasarruflardan beslenmeye başlamıştır (Yeldan,2005;54-55).

Ekonominin yanında öte dünya değerlerini ön plana alan, sağcı-İslamcı çizgide tanımlanmaya çalışılan din eksenli dünya görüşünün yüceltilmesi yalnızca siyasi-ideolojik alanını değil (Parla,2005;223-227), denklemin sosyal politika ayağını da tamamlamıştır. İktisadi dönüşüm programıyla beliren ekonomik zorlukların sosyal izdüşümlerinin, kültür politikalarıyla bertaraf edilmesi amaçlanmıştır. Ekonomik sıkıntıların katlanılır kılınması için halkın manevi değerlerde teselli bulması sağlanmaya çalışılmıştır (Timur,2004;90-92). Bu politika, dış ilişkilerde Türkiye'ye atfedilen rolle bağlantılı olarak, dış politikanın iç politikadaki uzantısının tamamlanması anlamına da gelmiştir. Dolayısıyla IMF ve Dünya Bankasının politikalarıyla şekillenen 24 Ocak ekonomi kararlarının hareket noktası, Türkiye'deki ekonomik dönüşüm sürecinin yalnızca iç dinamiklerle açıklanabilmesini mümkün kılmamaktadır.

3.4. 1980 Askeri Darbesi

1970'ler boyunca kurulan koalisyon hükümetlerinin ömürleri pek uzun olmamıştır. 12 Eylül darbesinin gerçekleşmesine yakın, yani 1979 yılında Demirel önderliğindeki AP, Ecevit'in askerle uzlaşmaz tavrından sonra iktidara öncülük etmekte ve yaşanan anarşi ortamının durdurulması için genelkurmayın yetkilerini genişletmekteydi.³⁸ Ülke içinde yaşanan sıkıntılar hemen her alana yayılmış, döviz yokluğu ve dış borç nedeniyle enflasyon artmış, üretim için gerekli hammaddeler de dahil olmak üzere zaruri ihtiyaç maddelerin bulunması zorlaşmıştır. Terör eylemlerinin ve bölücü faaliyetlerin giderek artması ve buna karşılık siyasilerin uzlaşmaz tavırlarını devam ettirmeleri ile süren siyasi rant mücadelesi, durumun vehametini arttırmıştır.

Cumhuriyet tarihinin en ağır bunalımı olarak nitelendirilen ve tüm kuvvet komutanlarının imzalarıyla 27 Aralık 1979 günü MGK Başkanı sıfatıyla cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e sunulan mektup, sivil yönetime bir uyarı niteliği taşımıştır

³⁸ Bu yetkiler ve alınması gerekli görülen önlemlerle ilgili Demirel-Evren görüşmelerinin özeti için bkz: Türkler, Cilt-17, s.128-129.

(Özdemir,1989;253;Baransel,2006; 249). Korutürk, geniş tabanlı bir hükümetin kurulabilmesi için hem AP hem de CHP ile görüşmelerini sürdürmüş, fakat bir CHP-AP koalisyon hükümetinin kurulmasını sağlayamamıştır (Baransel,2006;240-242). Dolayısıyla Fahri Korutürk'ün bir uzlaşma ortamı yaratma çabaları da durumu değiştirmemiş (Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği,1981;87-88), Türkiye'nin bu gidişinden duyulan kaygı Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in konuşmalarında da kendine sık sık yer bulmuş, ve üstü kapalı bir şekilde ordunun duruma müdahil olabileceği dile getirilmiştir.

AP hükümetinin 24 Ocak kararlarıyla IMF istekleri doğrultusunda ekonomik önlemler paketini açıklamasından sonra ülke, yeni bir döneme girmiştir. Serbest ekonomiye bu hızlı geçiş aynı zamanda zam ve işsizliği beraberinde getirerek terörü tırmandırıcı bir etki yaratmıştır. Böyle bir ortamda meclis, siyasi kavgalar nedeniyle 6 Nisan'da görevi sona erecek olan Fahri Korutürk'ün yerine yeni bir cumhurbaşkanı seçememiş ve bu durum, mevcut sorunların derinleşmesine sebep teşkil etmiştir (Birand,Bila&Akar,2005;110-111).

1980 yılı cumhurbaşkanlığı seçiminde MSP ve MHP destekli AP azınlık hükümetinin lideri Süleyman Demirel'in tutumu ve ne koalisyon ortakları MHP ve MSP ile ortak aday çıkarmaya yanaşmaması ne de Ecevit'in uzlaşma önerilerine karşılık verme niyetinde olması bu kriz ortamının doğuran nedenler olmuştur (Özdemir,1989;268). Bu şekilde Demirel'in kendi belirleyeceği adayın seçilmesi için bir halkoylamasına gitme amacı içerisinde olduğu; bu olmasa bile erken seçime gidileceğini öngördüğü anlaşılmaktadır (Özdemir,1989;272-277). Bu nedenledir ki askere göre seçim siyasi kaygılar nedeniyle yapılamamıştır (Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği,1981;154).

Türkiye'nin içinde bulunduğu bu sıkıntılı dönem, ABD'yi de endişeye sevk etmiştir. 11 Mayıs'ta Brüksel'de yapılan NATO toplantısında Türkiye'nin durumu gündeme gelmiş, US Armed Forces dergisinin Haziran sayısında Türkiye'nin bu krizden çıkmasının ancak TSK'nın yönetimi ele almasıyla mümkün olabileceği yönünde yorumlar yer almıştır (Güzel,Çiçek&Koca,2002;126). Bu, olası bir askeri darbe girişiminde NATO'nun ve ABD'nin muhtemel bir askeri darbeye destek vereceği anlamına gelmiştir. Çünkü Türkiye'nin stratejik önemini büyük ölçüde değiştiren, İran'daki devrim ve Afganistan'ın işgali, Türkiye'de istikrarlı bir yönetimi ABD'nin bölge çıkarları açısından gerekli kılmaktaydı ki; siyasi partilerin kurmakta başarısız olduğu bu istikrar ortamı, ancak bir askeri müdahaleyle sağlanabilirdi (Ahmad,2008;179).

1980, Türkiye'de terörün doruğa ulaştığı yıl olmuştur. 1971-72 yılları arasında başbakanlık yapan ve ılımlı kişiliğiyle tanınan Nihat Erim'in terör eylemi sonucu öldürülmesi,

artık darbenin çok yakın olduğunun habercisi olmuştur. Siyasi, sosyal ve ekonomik kriz ortamının giderek derinleştiği bu ortamda TSK, 12 Eylül günü yönetime el koymasıyla Türkiye, toplumun merkezi kurumsal ve sembolik alanlarına müdahalenin başladığı yeni bir döneme girmiştir.

12 Eylülden sonra orgeneral Kenan Evren 16 Eylül'de yaptığı ilk basın toplantısında yerli ve yabancı basın mensuplarına hareketin amaçlarını şöyle özetlemiştir (Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği,1981;205):

- Milli birliği korumak
- Anarşi ve terörü önleyerek, can ve mal güvenliğini tesis etmek
- Devlet otoritesini hakim kılmak ve korumak
- Sosyal barışı, milli anlayış ve beraberliği sağlamak
- Sosyal adalete, ferdi hak ve hürriyetlere, insan haklarına dayalı Laik Cumhuriyet rejimini işler hale getirmek
- Ve nihayet, makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis etmek...

1980 askeri müdahalesinin akabinde siyasi parti liderlerinin hemen hepsi gözaltına alınmıştır. Fakat yeni bir hükümetin kurulması ve ülke yönetiminin ele alınması gerekmiştir. Politikanın, ekonominin ve dış ilişkilerin düzenlenmesi ve devam ettirilmesi amacıyla devlet başkanı olarak Genelkurmay Başkanı Kenan Evren seçilmiştir. Hükümet kurma görevi ise emekli asker Bülent Ulusu'ya verilmiş, 24 Ocak kararlarının mimarı, Demirel'in Başbakanlık ve DPT Müsteşarı Turgut Özal ise ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına getirilmiştir. Ekonomideki kötüye gidişin ancak dış destek ihtiyacı ile durdurulabileceği görüşü bu şekilde, yani tüm ekonomik yetkilerin Özal'da toplanmasıyla mümkün olabileceği varsayılmıştır (Barlas,2001;22).

Yeni bir hükümetin kurulması gerekliliğini gören Evren, AP ve CHP'nin desteğiyle bunu gerçekleştirmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Çünkü AP'li ve CHP'li eski bakanlar Türkiye'deki parti kültürü ve parti örgütlenmesinin bir gereği olarak aldıkları teklifler üzerine bireysel hareket etmeyerek, eski liderlerine danışma yoluna gitmişlerdir. Beklediği üzere darbe yönetimiyle partilerin işbirliğinin gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Ulusu, hükümeti ılımlı ve sağ görüşlü kişilerden oluşturma yoluna gitmiştir (Güzel,Çiçek&Koca,2002;135).

3.5. 24 Ocak Kararlarının Etkileri: 1980 Sonrası Ekonomik Duruma Genel Bir Bakış

Türkiye 1980'e kadar uyguladığı iç talebe dönük, dış ticarete ithal ikameci iktisat politikalarıyla, aşırı değerlenmiş döviz kuru ve yüksek gümrük duvarlarıyla korunan sektörlerden oluşan bir sermaye birikimine sahipti. Yani devletin sermaye birikimi sürecine katkısı, ekonominin dış rekabete karşı korunması ve planlı bir ekonomik modele dayanmaktaydı (Uzgel,2004;119). 1980 yılına kadar yerel sermayeyi KİT'lerle destekleyen ve DPT'nin hazırlamış olduğu beş yıllık kalkınma planlarıyla bu süreci denetleyen devlet, bir bakıma sanayide tekelleşmenin önünü açmış da olmaktaydı. Zamanın Başbakanlık Müsteşarı ve DPT Müsteşar Vekili Turgut Özal, dışarıya açılma sürecinde Türk sanayisinin böyle bir durumda rekabet gücünün yetersiz olacağını farkındaydı. Özal'ın 24 Ocak kararlarının hazırlanmasında rol alan teknisyenlerden biri olan DPT müsteşarı Yıldırım Aktürk'e, Türk sanayi sektörünün güçlendirilmesini sağlamak amacıyla yurtdışından Japonların getirilmesi talimatı vermesi (Doğan,2011) de bu durumun bilincinde olduğunu göstermektedir

1983 sonrası, işgücü piyasalarının emek aleyhine yeniden düzenleyen, işgücünü disiplin altına almayı hedefleyen askeri rejimin operasyonları ile ANAP iktisat politikasının ilk iki yılının bir bütün olarak sermaye lehine yeniden düzenlenmesi, ulusal çıkarlar açısından ne kadar önemliyse, yüksek faiz yükünün sınai karları aşındırarak rantiyenin, emeğin aldığı payın iki katına çıkarak, devlet kaynaklarının büyük ölçüde rant sektörüne kaydırıldığı da en az o kadar önemlidir (Boratav,2005;79-81). Bu şartlar altında sanayici üretim yapmaktansa, kaynaklarını ticaretten çekip rant sektörüne yatırmayı tercih edecektir ki, ekonomiye istikrar ve yapısal uyumun getirilmesi için yapılan düzenlemelerle başta, sanayide ve ihracatta görülen canlanmanın sürekli kılınması mümkün olmayacaktır. Zira 1980-87 yılları arasında Türkiye'nin dış borcu 30 milyar dolar artacak, bu açığın kapatılması da ancak dış yardımlarla mümkün olabilecektir (Boratav,2005;84). Bu açıdan Özal döneminde takip edilen ekonomi politikasında dış yardımın önceliği ve yatırımlarda buna güvenilmesi, 1950-1960 dönemi Menderes döneminde benimsenen yatırım ve kalkınma stratejisiyle benzerlik göstermektedir. (Baban,1970;159). Ayrıca bu dönemde şiddetle savunulan modernleşme kavramının, batılı devletlere ulaşma amacıyla üçüncü dünya ülkeleri kalkınma süreçleriyle de yakından ilişkili olduğunu belirtmek gerekir (Hippler,2007;9).

Türkiye ekonomisinin canlanması ve küresel piyasaya entegrasyonunu amaçlayan para politikasının temel araç olarak belirlediği, serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması amaçlanan yeni ekonomi politikasının teşvik ve bağışlıklarla desteklenmeye çalışıldığı

(Mucuk,Alptekin&Eşki,2006;5), ancak bunlarla ilgili düzenlemelerin yapılmadığı bir dönemde, hayali ihracat, naylon fatura gibi yöntemlerle devlet kaynaklarının sömürülmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu suistimallerin cezalandırılması ve önüne geçilmesi gerekirken ANAP, 1985 yılında gümrük ve kaçakçılık yasalarında yaptığı değişiklikle döviz kaçakçılarını affederek, hayali ihracatın önünü açmıştır. Buna göre 1 Mayıs 1985 tarihinde meclise sunulan ve 1918 sayılı kaçakçılığın men ve takibine dair yasada değişiklik öngören tasarıyla, döviz ve mal kaçakçıları hakkında hapis istemiyle açılan davaların durdurulması ve 100 bin lira para cezası ödeyen sanıkların tahliyeleri sağlanmıştır. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 22 Mayıs 1985 tarihli vetosu dahi bunu engelleyememiş; daha sonra biraz değişiklikle aynı şekilde önüne gelen yasayı 11 Haziran günü onaylamak zorunda kalmıştır³⁹ (Berberoğlu,1998).

Yeni ekonomik model içerisinde dış pazara dönük yeni stratejiler benimsenmiştir. 1981-83 arası dönemde Türkiye'nin ihracat yönelimlerinde değişimler gözlenmiştir. OECD verilerine göre Doğu Avrupa ve OECD ülkelerinin ihracattaki payları düşerken Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin toplam ticaret içindeki paylarında artışlar gerçekleşmiştir. Türkiye'nin AT ülkelerine yaptığı ihracatın toplam ihracattaki payı 1980'de %43 iken, 1982'de %31'e gerilemiş, Ortadoğu ülkelerinin ise %22'den %45'lere yükselmiştir (Çalış,2006;250-251). İhracat kalemlerinde ise tarım ürünlerinin payı 1979-1983 arası dört yıllık zaman diliminde %59'dan %33'e gerilerken, sanayi ürünlerinin toplam ihracattaki payı ise aynı dönemde %35'ten %64 yükselmiştir (Bozkış,1992;24). Bu veriler aynı zamanda dış politikanın yönünü de ortaya koyması bakımından önem arz eder.

ANAP dönemi boyunca 1980'de hazırlanan ekonomik tedbirler paketinin tatbiki hızlanmış, sosyal ve iktisadi alanda pek çok düzenleme yapılmıştır. Yani sürecin, Ecevit'in 1980 yılında yaptığı öngörülerle uyduğuna söylemek yanlış olmayacaktır (Doğan,1986;48-50). İlgili kararname hazırlanmış, kanunlar yasalaşmıştır. Özal'ın ekonominin ve ivedilikle alınması gerekli kararın önünde en büyük engel olarak gördüğü bürokrasinin azaltılması yönündeki tavrı, ilk düzenlemelerin bu alanda yapılması sonucunu doğurmuştur. İdari ve mali açıdan belediye ve il özel idarelerinin yeniden düzenlenmiştir. 1984'te döviz alım-satımı serbest bırakılmış, aynı yıl içinde menkul kıymetler borsasının açılışı yapılmıştır. Vergi reformu kapsamında KDV uygulamasıyla (1984) devletin vergi gelirleri arttırılmıştır. 1986 yılında İMKB kurulmuştur. Enerji dağıtımı başta olmak üzere mevcut kanunlarda ve yönetmeliklerde değişiklikler yapılmakla birlikte bunların finansmanına yönelik fonlar

³⁹ Aynı operasyon daha sonra Fazilet Partisi tarafından da yapılmaya çalışılmıştır. (Berberoğlu E. , 12 Mart Modeli, 1998)

oluşturulmuştur (Güzel,Çiçek&Koca,2002;143-144). İzleyen yıllarda da bankalararası para piyasası (1986), döviz piyasası (1988) ve altın piyasası (1989) merkez bankası öncülüğünde hizmete açılmıştır (Şiriner&Doğru,2008;164). Bu yıllar ekonomide ciddi bir atılım ve gelişme görülmüştür. Yap-işlet-devret modeliyle özelleştirmeler devam etmiştir. Türkiye'nin ilk serbest bölgesi olarak Manisa belirlenmiş, yerel kalkınmanın sağlanması amacıyla teşvikler ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır (Büber&Söğüt,1993;55). 1983'ten sonra uygulamaya konulan tüm mali ve para politikaları, izlenen diğer ekonomi stratejileri ve kullanılan iktisadi araçlar, 1988'e kadar Türkiye ekonomisinde ciddi bir büyümeyi sağlayabilmiştir. Ekonomide genişletici politikaların uygulanması, sermaye ve finans piyasaları ile ticaretin liberale edilmesi yine aynı çerçevede ele alınmıştır (Şiriner&Doğru,2008;165). Turgut Özal'ın yurtdışı ziyaretlerine Türk siyasi hayatında ilk kez iş adamları kafilesinin eşlik etmesi yatırım, iş olanağı ve kredi temini başta olmak üzere pek çok alanda Türk işadamlarının dış pazarlarda etkin olmalarının önünü açmıştır. Uluslararası sahada, liberal bir kişiliğiyle öne çıkan Özal'ın seçimlerde iktidara gelmesi, hem kişiliğinden kaynaklanan hem de liberal ekonominin kurallarını benimsemesi Türkiye'nin siyasi ve iktisadi alandaki saygınlığını arttırmıştır. Bu sayede dış kredi yardımlarının sağlanmasında güçlüklerle karşılaşılmamıştır.

Buna rağmen ekonominin kötüye gidişinin durdurulması amacıyla 4 Şubat 1988'de bir takım kararlar alınmıştır. Yabancı kaynak kullanımının kolaylaştırılması, vergilerin arttırılması, TL'nin konvertibl hale getirilerek, sermaye giriş çıkışlarının serbestleştirilmesi ve bu sayede parasal dengesizliklerin giderilmesi amaçlanmıştır (Şiriner&Doğru,2008;165-167). Ancak bu tür politikalar devletin makro ekonomik politikalarla ekonomiyi yönlendirme kabiliyetini sınırlandırmıştır. Bu ise yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmadan, rekabet ortamı tahsis edilmeden ekonominin uluslararası finans piyasalarının doğrudan etkisine bırakılması anlamına gelmiştir. Küresel uyumun gereği olarak görülen piyasaların özgürleştirilmesi, büyük ölçüde yabancı olmak üzere kısa vadede büyük kar elde etme amacıyla hareket eden sıcak paranın İMKB'yi manipüle etmeye başlaması tasarruf sahiplerini ürkütmeye başlamıştır (Timur,2004;101-102). Borsaya giren kısa vadeli yabancı sermaye, yüksek reel faiz ve aşırı değerli döviz kuru politikasından spekülatif kazanç sağlamıştır. Kamu açıklarının finanse edilmeye çalışılırken ortaya çıkan uyumsuzlukların ve dışa bağımlı kılınan ekonominin olası sonuçları hesap edilmemiştir (Şiriner&Doğru,2008;165-167). İlerleyen dönemlerde oldukça hassas hale gelmeye başlayan piyasalar, dalgalanmalarla birlikte dövize olan talebi arttırarak, devamlı hale getirecektir (Karluk,2007;502). İhracat gelirleri ve dış borçla pasifize edilen kamu açıklarını sürdürülebilir kılmışsa da uzun vadede dövize olan

talebin artması yeni bir krizin habercisi olmuştur. Merkez bankasının mevcut durumda piyasaya müdahale etmesi İMKB’de başlayan krizi engelleyememekle birlikte MB’nin döviz stoğunu eritmiş 1994 yılına gelindiğinde yeni bir krizin nedenini oluşturmuştur (Alp,2002;159). Zira sürdürülen dışa dönük finansal serbesti, dış dünyaya 10.3 milyar dolarlık net kaynak aktarımıyla son bulmuştur. Hazine ve MB tarafından dağıtılan yüksek faiz gelirleri, bunun sermaye çevreleri tarafından paylaşılmasını sağlamıştır (Akşin,Tanör&Boratav;230).

Özetle, Özal’la birlikte ulusal iktisadın temel öğelerinden ithalat korumacılığı, ithalat ikamesi siyasası, sıkı ve keyfi denetim altında katı kambiyo ve kredi düzeni gibi uygulamalar kaldırılırken, bunların yerine hükümetin keyfi ve sorumsuz ekonomiye karşı kültürü, kamu harcamalarının disiplinsizliği, mali sorumsuzluk ve ulufe dağıtma geleneği güçlendirilmiştir (Yenal,2003;97). 12 Eylül darbesinin ve 1982 Anayasası’nın yarattığı ortamda, daha çok kendi içinde ekonomik gelişmesini ve demokratikleşmesini tamamlamayı amaçlayan statüko ağırlıklı politikaların (Vergin,2000;301), tam anlamıyla terk edilmeye başlandığı söylenebilir.

3.6. 1982 Anayasası: Yönetimde İstikrar Arayışları

Günümüz siyasal hayatında siyasi partilerin, sivil toplum yapılanmalarının, yönetimde yerleşme çabalarının ve yönetimle ilgili diğer unsurların anlaşılması, 1982 Anayasasının oluşturulması ve içeriğinin kavranmasıyla mümkün olabilir. Türk siyasi partilerinin yapısı, iç işleyişi ve karar alma süreçleri üzerinde de etkili olan 1980 sonrası gelişmeler içinde yeni bir anayasanın yürürlüğe konulması durumu, Türk siyasi partilerinin dış politika ile ilgili yönelimlerinin ortaya konulması ve alınan kararların uygulanması bakımından oldukça önemlidir. Dolayısıyla 1980 sonrası dönemin resmini çizerken bu dönem gelişmelerini incelemek gerekmektedir. Bu bize aynı zamanda TDP’nin İkinci Dünya Savaşı’ndan beri sürdürülen gelenekselleşmiş yapısının bir izdüşümünü ortaya koyma fırsatı da verecektir. Yani uzun zamandır süregelen bir dış politika ilkesinin (batı ile her alanda entegrasyon) gerçekleştirilmesi ve bunun ülke içine yansıyan etkileri ile bu süreçte ekonomik dönüşümün Türk yönetici elitlerince daha rahat ve sorunsuz hayata geçirilmesinin bir önkoşulu olarak bahsi geçen anayasanın oluşturulurken gözetilen ilkelerinin ortaya konulması, çalışmada iç ve dış politika bütünlüğünün sağlanması bakımından tarafımda önemli görülmekte ve üzerinde durulmaktadır.

Milli bir dış politikanın zorunlu önkoşulunun, ulusal ve bağımsız bir ekonomi olduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesi içerisinde yer almaktadır. Anayasa ise bu felsefenin koruyucusu ve teminatı olduğundan 1982 Anayasasının neler getirdiği üzerinde durmak gerekir.

12 Eylül askeri müdahalesiyle hazırlanan geçici anayasa, meclisi feshedip, meclise ait görev ve yetkileri beş kişiden oluşan Milli Güvenlik Konseyi'ne aktarmıştı. Yeni anayasanın hazırlanması için de bir danışma meclisinin oluşturulması öngörülmüştür (Oran,2005;21; Dursun,1999;64-65). Uzun süredir üzerinde anlaşma sağlanamayan cumhurbaşkanlığı görevinin genelkurmay başkanına verilmesiyle tartışma alanının dışına taşınmıştır. Emekli asker Bülent Ulusu, hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. 30 Haziranda da ilgili düzenlemeler yapılmak üzere Kurucu Meclis oluşturulmuş ve yeni anayasanın hazırlanması için tayin edilmiştir.

Anayasayı hazırlayan kurucu meclisin ve yetkisiz kılınan danışma meclisinin üyeleri, tüm yetkileri bünyesinde toplayan MGK tarafından atanmıştır. Danışma meclisinin bu şekilde siyasi parti etkisinden kurtarılmasına çalışılmıştır. 1981'in Haziran ayında siyasilere düşünce, değerlendirme ve görüş beyanlarıyla ilgili yasaklar getirilmiştir (Birand,Bila&Akar,2005;154-158). 14 Ekimde Kenan Evren'in Diyarbakır'da yaptığı konuşmada siyasi partilere duyulan güvensizlik belirtildikten sonra (Doğan,1986;59) mevcut partilerin feshedilerek, siyasi partilere dayalı yeni bir demokratik parlamenter sistemin kurulmasının zaruryeti üzerinde durulmuştur (Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği,1981;318-321). Bu açıklamadan sonra bütün siyasi partiler feshedilmiştir. Bunlar da tabiatıyla danışma Meclisinin kurulmasında önce gerçekleştirilen önlemler paketi olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla ne meclis ne de anayasa ile ilgili düzenlemelerin konsey dışında herhangi bir etkiye maruz kalmasının önüne geçilmesine çalışılmıştır.

Kenan Evren'in 15 Ocak 1981 Konya konuşmasından sonra, 52 no.lu MGK bildiriyle de özellikle siyasi parti liderlerini kapsayan siyasi yasaklar uygulamaya konulmuştur. Siyasilerin tasfiye süreci de böylece tamamlanmıştır (Akşin,Tanör&Boratav;42).

1982 Anayasasının çalışmaları, siyasi baskılardan uzak bir şekilde çalışmaya başlayan danışma meclisi tarafından on beş kişilik bir anayasa komisyonu seçilerek başlatılmıştır. Komisyonun başkanlığına da Profesör Orhan Aldıkaçtı'yı getirilmiştir. Anayasa ve anayasaya uygun bir biçimde hazırlanan seçim kanunu tasarısı, MGK'ya son şeklinin verilmesi için gönderilmiştir. Tasarıya yapılan eklemelerle anayasanın halkoylamasıyla kabulünden sonraki

dönemde konsey üyeleri ve Kenan Evren'in statüleri teyit edilmiş, eski politikacıların ise siyasi alanın dışında bırakılması karara bağlanmıştır. Anayasanın yürürlüğe girebilmesi için halkoylamasına gidilmesi kararlaştırılmışsa da referandumda halkın, anayasanın kabulü yönündeki kanaatiyle cumhurbaşkanının seçilmesi aynı oy ile gerçekleşmiştir. Yani cumhurbaşkanı seçimi ile anayasa oylaması birleştirilmiştir (Güzel,Çiçek&Koca,2002;137).

Anayasanın yapılış sürecine ve yöntemine, siyasi partilerin etkinliklerini ve seçim sistemini düzenleyen yasaların niteliğine ve son olarak yasama-yürütme ve yargı ilişkilerinin hak, özgürlük ve yükümlülükler çerçevesinde nasıl düzenlendiğine bakıldığında 1982 Anayasası'nın yönetimde istikrarın unsurunun ve sivil toplum karşısında güçlü kılınmış bir devlet yapısının öncelikli olduğu anlaşılmaktadır (Mazıcı,1988;97). Yani 12 Eylül için esas sorun, disiplinli ve otoriter bir toplumun nasıl kurulacağıydı (Şaylan,1992;109). Çünkü özel örgütlerin dışı yansıyan iktidarları devletçe kıskançlıkla ele alınmış ve bu nedenle yasadışı olarak yorumlanmıştır (Russell,1983;143). Bu bağlamda 1982 Anayasası'nın gerçekten de güçlü devlet-istikrarlı yönetim çerçevesinde şekillendiği görülür. Birlik ve ahengin, ferdi adaletin önüne geçtiği (Fındıkoğlu,1976;84) bu dönemde, bireysel hakların sınırlarının da bir önceki anayasaya göre daraltıldığı, 1982 Anayasası'nda yürütme erkinin hem yasama hem de yargı üzerinde yetkili ve etkili kılınması sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu anlayışla yalnızca politik alan daraltılarak, parlamento zayıflatılmamış (Hatipoğlu A.,2009;54), aynı zamanda sivil toplum örgütlenmelerine şüpheyile yaklaşan askeri yönetim, toplumsal örgütlenmelerin hemen her türünü baskı altına almıştır. Sendikalar ve sendikal faaliyetler kısıtlanmıştır. YÖK ve Üniversitelerin özerkliklerinin büyük oranda sınırlandırılarak bunlar, cumhurbaşkanlığının yetkisi altına verilmiştir.

1970'lerdeki siyasi, sosyal ve ekonomik kriz ortamları dikkate alındığında bunlara neden olan sebeplerin ortadan kaldırılması kapsamında cumhurbaşkanlığı başta olmak üzere yürütmenin bir bütün halinde hakim erk kılınması ve ülke yönetiminin istikrara kavuşturulması amacıyla siyasi partiler kanununun değiştirilmesi de bahsi geçen önlemler arasında yer almıştır (Tanör,Boratav&Akşin,2008;43). Yani idari alanda yapılan düzenlemelerle, önceki anayasada yalnızca simgesel niteliğiyle arka planda yer alan yürütmenin yetkisiz kurumu cumhurbaşkanlığı, yargı ve yürütmeye dair yeni yetkilerle donatılmıştır (Mazıcı,1988;182). Ayrıca adalet bakanlığına yargı kurulu içerisinde yer verilmesi yürütmenin etkin kurumu bakanlar kurulunun yargı üzerindeki etkisini arttırmakta, siyasi partilerin kuruluşlarında ve işleyişlerine kısıtlamalar getirilerek (77 ve 78. Maddeler), bunun cumhuriyet başsavcılığı tarafından denetlenmesi de karara bağlanmaktadır (78/5)

(Parla,2005;116-117). Buna karşın halkın katılımının sağlanması ve bunun gerçekleştirilmesinde aracı kurumların, yani siyasi partilerin rolü önemli görülmemiştir. Doğal olarak demokratik yöntemlere, demokrasinin siyasal sürecinde yer alan sosyal, kültürel ve ekonomik güçler arası etkileşime görece daha az önem verildiği söylenebilir. (Karpat,2007;349). Devletin vatandaşlarına ancak kendi amacına uygun gördüğü ölçüde hak ve özgürlükler tanınması da ancak bu şekilde açıklanabilir (Şenel,2004;251).

Öte yandan siyasi alanda yapılan değişikliklerin sosyal hayata en önemli yansıması toplumun hemen tüm kesimlerinin siyasi yasaklarla siyasetten arındırılması olmuştur. Bunun sonucu ise yönetimde katılım ilkesinin içinin boşaltılması ve siyasal katılımın yalnızca oy kullanmaktan ibaret bırakılmasıdır. Bu kapsamda 1982 Anayasası'yla bireysel ve kolektif haklar, merkezi yönetimin güçlendirilmesi lehine büyük oranda sınırlandırılmış, işçi kuruluşlarına, idari ve siyasi örgütlenmeler yeniden inşa edilirken, sosyo-ekonomik ilişkiler içerisinde bunlara yer verilmemiştir (Özkan,1997;20-21). Esas olarak siyasi alanda yürütmenin iktisadi alanda ise büyük sermaye sahiplerinin tekelinde istikrarlı bir yapının hakim kılınmasına çalışılmıştır (Kıvanç ve Diğerleri,1992;183-227). Oysa devlete karşı bir denge unsuru olarak demokrasi, bireysel hak ve bunları besleyen sivil toplumun desteklenerek korunması, bu büyük iktisadi sınıfların katkısı olmaksızın mümkün değildir (Mardin,1995;17). Buna karşın Türkiye'de toplumun bu zümreleri çoğunlukla siyasal elitlerle uyum içinde çalışmayı tercih etmiş görünürler.

12 Eylül'de kamusal otoritenin özel alanı içine alacak biçimde genişlemeye başlaması, toplumsal gücün veya sivil toplumun yerine devlet gücünün ikame edilmesi anlamına gelmiştir. Kendini dayatan devletin toplumsallaştırılması ile yeniden siyasallaşmış bir toplumsal alanın yaratılması da bu süreçle beraber ortaya çıkmıştır (Habermas,2007;256-257). Halktan gelen taleplerden ziyade, ekonomik ve siyasal alanlar başta, kimlik, sosyal sınıf ve toplumsal değerler gibi daha soyut değerler de dahil hemen tüm alanlarda, içinin merkezi bir otorite tarafından doldurulduğu politikaların benimsetilmesi, askeri rejimin ve 1982 Anayasası'nın başlıca özelliğini oluşturmuştur. Yöneticilerin seçilmesinde, merkezi siyasi sembollerin yaratılmasıyla belirgin bir hale gelmesinde ve siyasetin yürütülmesinde gittikçe daha fazla etki bırakan da işte bu yeniden tanımlama veya anlamlandırma çabasıdır (Eisenstadt,2007;32) Siyasi kurumlara müdahale eğiliminin artması da bu anlayıştan ileri gelmektedir.

3.7. Küresel Ekonomiye Eklemlenme Sürecinde Türkiye

Türkiye’de 1983 sonrası uygulanan genişletici politikalar sermaye ve finans piyasaları ile ticaretin liberalleştirilmesi fakat kamu kesiminin sorunlarının çözülememesi, 1987 yılından itibaren enflasyonun tekrar yükselme eğilimine girmesine ve dış borç stoğunun artış göstermesine neden olmuş, ekonomi stagflasyon sürecine girmiştir (Şiriner&Doğru,2008;165).

1980’li yılların ikinci yarısından başlayarak kamu maliyesi giderek derinleşen bir borç krizine sürüklenmiştir. Kamu açıklarının finansmanında artan oranlarda iç borçlanmanın kullanılması ve devlet tahvili ile hazine bonusu faiz oranlarının giderek yükselmesi, kamu giderleri içinde faiz yükünün hızla artmasına yol açmıştır (Akşin,Tanör&Boratav;232). Döviz açığı, enflasyon ve değerli TL nedeniyle oluşan parasal dengesizlikleri çözmek için 4 Şubat 1988 kararları alınarak, finansal serbestliğin sağlanması hedeflenmiştir. Yine de uluslararası gelişmelerin de etkisiyle Türkiye ekonomisi dengesiz bir büyüme göstermiştir.

1989 yılından itibaren sürekli hale gelen bütçe açıklarının ağırlıklı olarak iç borçlanma ile karşılanmaya çalışılması, 1989 yılında çıkarılan 31 sayılı TL’nin tam konvertbilitesini sağlayan kararla uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi kısa vadeli spekülasyon amaçlı yabancı sermayenin ülkeye girişini hızlandırırken, artan iç borçlanma da reel faizleri aşırı derecede yükseltmiştir (Şenses,2004;17). İzlenmeye başlayan yüksek faiz-düşük reel kur politikası ile uyarılan yabancı sermaye bir yandan büyüyen kamu açıklarını, dış tasarruflar biçiminde finanse ederken, bir yandan da ekonominin ithalat ve tüketim hacmini genişleterek büyüme teşvik etmiştir. Ancak 1993 sonlarına doğru cari işlemler açığının rekor düzeylere çıkması uluslararası finans çevrelerinde bu durumun sürdürülemediği yönünde kanaatlerin oluşmasına sebep olmuştur. Aralık 1993’te yabancı rantiyerlerin TL’den kaçmaya başlamaları ile MB rezervlerinde 1 milyar dolar civarında bir erimenin meydana gelmesi, finansal bunalımın ilk işareti olarak yorumlanmıştır. Bir aylık mevduat faizleri %115'lere çıkarken kredi faizleri %600-1200 düzeylerine kadar yükseldiği 1993’ün ikinci yarısında finans kesiminde başlayan kriz kısa sürede ekonominin tüm kesimlerine yayılmıştır. Ulusal paradan kaçışın ve döviz ikamesinin bir boyutu olarak döviz mevduatı toplamının toplam mevduat içindeki payı aynı yıl itibarıyla %50 sınırını aşmış görünmektedir. Bu şekilde ekonomideki ulusal para belirleyiciliği gerilerken, gittikçe artan bir para ikamesi tehlikesi ortaya çıkmıştır (Yeldan,2005;140). Yüksek reel faiz aşırı değerli döviz kuru politikasına sıkışan ekonomide sabit sermaye yatırımlarının finansmanı yerine rantiyer tipi, kısa vadeli, spekülasyon nitelikli kazançların öncelikli hale gelmesine dayalı yapay büyüme süreci, 1993 yılının son çeyreğinde

güven eksikliğinden kaynaklanan bir finansal krize dönüşmüştür (Şiriner&Doğru,2008;167). Bunda 1993 Kasımında yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra hükümeti devralan Çiller kabinesi zamanında, iç borçlanma konusunda maliyetleri düşürecek arayışlar kapsamında ihalelere müdahale edilmesi de etkili olmuştur (Şiriner&Doğru,2008;168). Yani siyasi kararların geniş çaplı ekonomik olumsuzluklara neden olması kısa vadeli kaynakların kaçışını hızlandırmıştır (Alp,2002;123).

Bu kapsamda 1989'dan 1994 krizine giden zaman zarfında finansal sistemin gelişimini belirleyen üç ana süreçten söz edilmektedir. Birincisi finansal serbestleşme çerçevesinde geliştirilen araçların çoğunluğunu, kamu kesimi açığının finanse edilmesi için yaratılan menkul değerlerin oluşturması; ikincisi, TL'nin yabancı para birimleri ile ikamesinin doğurduğu tehdit; üçüncüsü ise spekülasyon kısa vadeli sermaye hareketlerinin ulusal finans piyasalarında ve giderek reel ekonomide neden olduğu istikrarsızlıktır (Yeldan,2005;129-130).

Bahsi geçen uygulamaları tamamlamak üzere, alınan önlemlerin ve uygulamaya konulan yeni politikaların arasında sürdürülebilirlik bakımından üç önemli gelişme ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki MB'nin 24 Nisan 1994'te alınan bir kararla bağımsızlığının güçlendirilmesi olurken, ikincisi siyasi alandaki düzenlemelerin başarısız olması ve ilgili reformların gerçekleştirilememesi, son olarak ilerde (2001) yeni bir ekonomik krizi tetikleyebilecek olsa da, yüksek faiz-düşük döviz kuru politikasının ısrarla sürdürülmesidir (Tecer,2005;100-101).

Türkiye 1994 kriziyle, 1980'de uluslararası ekonomiye ani geçiş ve entegrasyon sürecinin yarattığı bağımlı ortamda daha fazla dışa bağımlı hale gelmiştir. Ancak bu bağımlılık yalnızca ekonomik alanda olmamış, bunun da katkısıyla TDP'yi rehin alarak, dış politika yaklaşımlarının sınırlarını belirlemiştir. Bu bakımdan Türkiye ekonomisinin durumu ve bağımlı yapısı, dış politikayı törpüleyici ve yönünü belirleyici bir mahiyet arz etmiştir ve etmeye de devam etmektedir.

Türkiye'nin 1974-1977-1982-1983 yıllarında ve dış borçlar konusunda ödediği anapara, faiz ve hizmet giderleri, alınan dış borç rakamlarını aşmıştır. Zira her yıl alınan borçların yarısından fazlası, faiz, hizmet ve anapara ödemelerine gitmiştir. Bu durum 1989-1995 arası dönemde de aynı şekilde devam etmiştir (Kongar,2008;495).

1996 yılında AB ile yapılan GB Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinin de etkisiyle ekonomide kötüye gidişi durdurmak için yapılması öngörülen ve piyasada da beklenmeye

başlayan düzenleme ve reformların hayata geçirilememiştir. Yüksek oranda seyreden enflasyonun düşürülememesi, dış borçların ve bütçe açıklarının artarak devam etmesi üzerine, Türkiye ekonomisi ancak 1999'da stand-by anlaşması halini alacak olan yakın izleme anlaşmasının 1998 yılında imza edilmesinin ardından alabildiği dış kredi desteğiyle rahatlatılabilmektedir (Uludağ&Arıcan,2003;214). IMF ile oluşturulan kura dayalı istikrar programı dört temel öğeden meydana gelmiştir: sıkı maliye politikası, enflasyon hedefiyle uyumlu gelir politikası, para ve kur politikası ile siyasi iradenin desteği (Şiriner&Doğru,2008;172-173).

Krizin etkilerini ortadan kaldırmak üzere 5 Nisan 1994'te alınan konjonktürel ve yapısal nitelikli kararlar, kısa dönemde ekonomiyi rahatlatacak önlemleri içermiştir. Bunlar arasında bütçe açığının azaltılması, döviz kuru ücret ve fiyatlandırma politikalarıyla sermaye piyasası ve bankacılık sektöründe yapılması düşünülen reformlar önemli yer tutmaktadır. Yapısal kararlarla istikrarlı bir büyümenin tesis edilmesi için ekonomik dengenin yeniden sağlanmasını amaçlanmıştır. Özelleştirme, ihracat, kamu sektörü, yerel yönetimlerin idari ve mali anlamda yeniden düzenlenmesi ise bu kapsamda ele alınmıştır. Alınan önlemler kısa vadede bir iyileşme sağlamışsa da 1996'dan sonra ekonomide yeniden bir geriye dönüş gözlenmiştir. Ancak IMF ile 1998 ve 1999'da yapılan anlaşmalar ekonomide rahatlamayı sağlayabilmiştir. Türkiye'nin 1999'da bir ekonomik istikrar paketi hazırlayarak IMF'ye başvurmasının ardından, üç yıllık bir program üzerinde anlaşma sağlanmıştır (Mucuk,Alptekin&Eşki,2006;8-9). Bu program genel itibariyle 5 Nisan kararlarının devamı niteliğinde olup, yapısal reformların hızlandırılmasını öngörmüştür. Diğer taraftan bu programla MB, faiz oranlarını belirleme imkanından yoksun bırakılmış, faizlerin piyasa arz ve talebi doğrultusunda belirlenmesine karar verilmiştir. Başarılı bir ekonominin başat silahının uzun vadeli faiz oranlarının düşük tutulması, yani kontrolü olduğu unutulmuştur (Woodward,2003;123).

Türkiye ekonomisinde 1996'dan sonra görülen kötüye gidiş yalnızca iç nedenlerle açıklanamamaktadır. 1997 Güney Doğu Asya krizi ve 1998 Rusya krizi de Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemiştir. Kriz ile ulusal para birimlerinin değerini düşüren bu ülkelere Türkiye'nin ihracatı azalırken, ithalatı artma eğilimine girmiştir. Türkiye de dahil olmak üzere gelişmiş ve gelişmekte olan bazı ülkelerde finansal akımların serbestleştirilmesi, döviz kurlarının dalgalanmaya bırakılması, finansal araçlardaki yenilikler yeni iletişim teknikleriyle birleştiğinde, yalnızca finansal işlem hacmini genişletmekle kalmamış, aynı zamanda

akışkanlığı da arttırarak krizlerin bulaşıcı bir mahiyete kavuşmasının sebebi olmuştur. Nitekim 2001 krizine giden süreçte bu gelişmelerin etkili olduğu açıktır.

1989 yılında dışa dönük sermaye hareketlerini serbestleştiren 32 sayılı kararın oluşturduğu koşullar altında (Yeldan,2003), 1994'te üç banka ile birlikte birkaç aracı finansman kuruluşunun batmasına yol açan bunalım, 1990'lı yılların sonlarında kamu iç borç stoğunun GSMH'ye oranı %30'a, borç faiz ödemelerinin konsolide bütçe açıklarına oranı %40'a yaklaşırken, dış borçların 100 milyar doları aştığı; 1998 yılında %4'ün altına düşen büyümenin ertesi yıl %6'lık bir küçülmeye dönüştüğü bir ortamda (Tecer,2005;101), 1999'un aralık ayında IMF ile üç yıllık bir stand by anlaşması imzalanarak üç ayaklı bir kalkınma programı hazırlanmış olmasına ve para programı, döviz kuru ve kamu maliyesi politikaları, performans kriterleri ve stratejik hedefler olarak belli bir takvime bağlanmak suretiyle, planlanan yapısal reformlar ile bunların desteklenmesine rağmen (Yeldan,2005;161), 1998-99 yıllarında hafif atlatılan ikinci bir çalkantı ve tüm bankacılık sektörünü alt üst eden 2001 finansal krizinin önüne geçilememiştir (Akşin,Tanör&Boratav;226). Amaçsal, eşgüdümsel ve stratejik hataların üzerine güven bunalımı uygulamaya konulan 2000 İstikrar Programı'nı başarısız kılan gelişmeler olmakla birlikte, IMF'den sağlanan kredilerle Kasım 2000 krizi nisbeten savuşturulabilmiştir. Program hedeflerine 2000 yılının ilk 11 ayında genel olarak uyulmuş olmasına rağmen 22 Kasımdan başlayarak bir para krizinin önüne geçilemediği görülmektedir. Dolayısıyla MB'nin 7,5 milyar dolara yakın döviz kaybına uğradığı Kasım 2000 krizin, bankacılık kesiminin likidite sorunundan ileri geldiği görüşü güçlenmektedir. 3 yıllık bir süreye yayılmış olan program takviminde spekülative para hareketlerine karşı, mekanizmaların öngörülmemesi 2000 krizini adeta öncelemiştir (Yeldan, 2005;185-186).

Ocak 2001'den sonra kriz ortamından çıkılmaya başlanmış olmasına karşın 18 Şubat'ta başbakan ve cumhurbaşkanı arasında yaşanan siyasi gerginlik 2001 krizinin tetikleyicisi olmuştur. Mali kesimde yaşanan güvensizlik ortamının devam etmesi, siyasi bunalımla birleştiğinde piyasadaki likidite krizi giderek dövize hücum krizine dönüşmüştür (Eğilmez&Kumcu,2005;395). 19 Şubatta gecelik faizler %760'lara ulaşmış, 5 saatte toplam 5 milyar 77 milyon dolarlık satış gerçekleşmiştir (Karluk,2007;441). Dövize olan hücum MB'nin piyasaya müdahalesini gerekli kılmış, 22 Şubat itibariyle de 1999'da uygulamaya konulan döviz çıpası uygulamasının terk edilerek dalgalı kura geçildiği duyurulmuştur. Artan döviz talebi TL'nin değerini düşürürken, yeniden yüksek faiz uygulamasına geçilmiştir. Gecelik faizler %6200'lere tırmanırken borsa endeksi on gün içinde 10.000 puandan 8500

puana gerilemiştir (Tecer,2005;106). 2001 krizinden sonra, 1999'da yürürlüğe konulan istikrar programına da böylece son verilmiştir.

3 Mayıs 2001 tarihinde yeni ekonomi bakanı Kemal Derviş öncülüğünde IMF'ye yeni bir niyet mektubu verilerek 2000 yılı enflasyonu düşürme programının devamı niteliğinde mali istikrar odaklı-enflasyon hedefli güçlü ekonomiye geçiş programı hazırlanmıştır (Şiriner&Doğru,2008;174). Bu programla siyasi ve ekonomik alan başta olmak üzere şeffaflık, yolsuzlukla mücadele, verimlilik ve özelleştirme konuları üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla 2003 yılında yapılan seçimlerin sonuçları incelendiğinde krizin faturasının halk tarafından siyasilere kesildiği anlaşılmaktadır.

Önceki dönemde mecliste yer alan siyasi partilerin TBMM'ye girebilmek için yeterli oy oranını yakalayamamaları ve milli görüş geleneğinden gelen ve seçimlerden kısa bir süre önce kurulan Adalet ve Kalkınma Partisinin %34 gibi yüksek bir oy oranıyla iktidara gelebilmesi, krizlerle birlikte gelen sosyo-ekonomik sonuçların siyasete yansımaları olarak yorumlanmıştır.

2000-2001 krizi sonrasında güçlü ekonomiye geçiş programının devamı olmak üzere 2005 yılı istikrar programıyla da 2008 yılına kadar IMF-Türkiye ilişkileri devam etmiştir. İzlenen ekonomi programlarının hemen tamamı ise IMF tarafından biçimlendirilmiştir (TOBB,2006;8).

Netice itibarıyla Türkiye'deki ekonomik krizler, 15 Mayıs 1989 yılından sonra Türkiye'ye sıcak para girişlerinde görülen sıçramanın ardından, 1994 ve 2001 krizlerinden hemen önce bu fonların (1994'te 5,9 milyar; 2001'de 12,2 milyar dolar) Türkiye'yi terk etmesiyle son bulmuştur. 1989'da sermaye hesabının serbestleştirilmesi, kısa vadeli dış borçlanmalar, yerleşik servet sahiplerinin fon çıkarmaları ile yabancıların borsaya ve TL'li plasman araçlarına dönük kısa vadeli giriş çıkışları üzerindeki kısıtların kaldırılması, sıcak para hareketlerini oluşturan bu öğelerin 1990-2002 arasında Türkiye'den yurt dışına net kaynak aktarımıyla sonuçlanmıştır (Akşin,Tanör&Boratav;228-229). IMF ile sürdürülen ilişkiler ve uygulanan ekonomi politikaları çerçevesinde yapılan düzenlemelerin mali sistemi güçlendirmesi öngörülürken, özelleştirmelerle üretim, sağlık ve eğitim gibi sosyal ehemmiyeti yüksek alanların kamu sınırları dışına çıkarılması (Şenses,2004;18), dolaysız teşviklerin GATT'ın devamı olan DTÖ tarafından yasaklanması ve Türk teşvik sisteminin bununla uyumlu hale getirilmesi (İyibozkurt,1999;178), ekonominin üzerine bina edildiği orta sınıfın giderek erimesi ve toplumda marjinalleşmenin derinleşmesi ile gelir dağılımındaki

adaletsizliğin giderek bozulmasını ortaya çıkaracağı üzerinde çokça durulmaktadır (Şenses, 2003).

Ayrıca 1984'te başlamak üzere⁴⁰ (TOBB,2005;86), 2000 yılından sonra hız kazandırılmasına çalışılan özelleştirmenin üretkenlik, kaynakların etkin dağılımı ve verimlilik olgusundan ziyade devlet bütçesine gelir yaratmak amacına dönüşmüş olduğu da buna eklenmelidir (Yeldan,2005;164). Keza devletin yatırım alanından çekilmesi, fakat sanayi yatırımlarına özel sektörün ikame edilememesiyle⁴¹ finansal araçların reel üretimden daha karlı bir konuma geçmesi özelleştirmeden sonra bile ilgili sektörlerde tekel durumunun devam etmesine neden olmuştur. Yani 1990'lardan itibaren IMF ile birlikte hazırlanıp uygulamaya konulan istikrar programları, ekonomide kamu kesimini yeniden şekillendirerek, disiplin altına alınmasının sağlanmasını, cari işlemler dengesini gözetmek şartıyla iç ve dış ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesini ve bankacılık alanıyla birlikte piyasanın düzenlenerek yerli ve yabancı yatırımcıların güveninin tesis edilmesini amaçlanmış olsa da yapılan düzenlemelerin yetersizliği veya eksikliği istikrarlı bir ekonomi ve istikrarlı bir kalkınma ortamını tesis edilememiştir (Şiriner&Doğru,2008;177). Bu da reel sektörden kopmuş, bağımlı bir ekonomiyi ortaya çıkarmıştır.

1990'ların ikinci yarısında gelişmekte olan ülkelere, özellikle IMF aracılığıyla dayatılan ideolojinin, kalkınma politikalarındaki başarısızlıklar nedeniyle çokça eleştirilmiş olduğu görülmektedir (Stiglitz,2004;203). Dayatılan bu politikaların Türk ekonomisi ve dış politikası üzerindeki etkilerinin azımsanmayacak derecede büyük olduğu da inkar edilemez.

Türkiye ekonomisini bağımlı kılan krizler ve ekonomi politikaları, Türk dış politikasını kapsayarak, hemen her alanda sınırları çizilmiş bir alana Türk siyasetini hapsedmiştir. Bu bağlamda, kriz sonrası Kemal Derviş'in Türkiye ekonomisinin başına getirilmesi konusunda Ecevit'in zorlanması (Hacı,2009;219), 11 Eylül 2001'den sonra ABD'nin belirlediği strateji çerçevesinde dünyanın yeniden şekillendirilmesi bakımından Türkiye'nin ABD'nin yanında yer aldığı açıklanması, Afganistan'a NATO kapsamında birlik gönderilmesi (Bilbik,2004;36-37), İkinci Körfez Savaşı'nda üslerin kullanımının ABD'ye açılması gibi gelişmeler dış politikada Türkiye'nin hareket alanının çok geniş sayılamayacağını ortaya koyan gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

⁴⁰ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin 2005 yılı ekonomi raporuna göre 1986-2005 yılları arasında özelleştirme uygulamaları tutarı, 17,653 milyon dolar olmuştur. bkz: TOBB, Ekonomik Rapor 2005, s. 87.

⁴¹ Özel sektör yatırımları daha çok hizmetler sektöründe gerçekleşmiştir. 2001 yılında hizmet sektörünün payı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içinde, %62,2, 2002 yılında %63,2, 2003 yılında 63,6, 2004 yılında 63,9, 2005 yılında 64,3, 2006 yılında 65,2 şeklindedir. Bkz: TOBB, Ekonomik Rapor 2006, s. 22-23.

3.8. 1980 Sonrası Türk Siyasi Hayatında Öne Çıkan Partiler

Türkiye’de siyasi partilerin büyük çoğunluğu siyaseti, rant aracı olarak gören kişilerden oluşan ve kişisel bağlılık ilişkilerinin hakim kılındığı bir yapı ihtiva etmektedir. Partilerin kurumsallaşma bakımından zayıf bir yapı arz ettikleri de bir gerçekliktir. Tek kişinin parti içi mutlak iktidarı örgütü şekillendirirken, politikaların üretilmesi de aynı şekilde gerçekleşmektedir. Bu da genel itibariyle Türk siyasi partilerinde iyi işleyen bürokratik bir yapıyı engelleyerek, itaat kültürünün hakim kılınması anlamına gelmekte ve partinin ömrünü liderin iktidarıyla sınırlandırmaktadır.

Öte yandan Türkiye’de seçmen topluluğu içindeki aynı sosyal kategorilere birden fazla parti hitap ederek temsilciliğini üstlenme çabasıdır (Vergin,2000;299). İzledikleri politikaları tüm topluma mal etme yönünde söylemler geliştiren Türk siyasi partileri, hemen her konuda milli değerlere atfı yapma eğilimi gösterirler. Hem sağ hem de sol partiler için bu durum değişiklik arz etmez. Dolayısıyla 1980 sonrası için siyasal hayatı irdelerken partilerin bu yapısal özelliklerini göz ardı etmemek ve dış siyasi kararlarda bunun etkilerini yadsımamak gerekmektedir.

3.8.1. Sağ ve Muhafazakar Partiler

Türkiye’de sağ, muhafazakarlık, liberallik, milliyetçilik ve Müslümanlık unsurlarını barındıran geniş bir siyasi yelpazeyi ifade etmektedir (Çaha,2001;118). Ancak sağ ve sol ayrımındaki temel etmen ekonomik değil siyasal ve kültürel niteliklidir. Toplumsal değişme sürecine atfedilen anlam, benimsedikleri genel ilkeler ve değerler, örgütlenmeleri dışında ve zamanla değişiklik gösterebilmekle birlikte, partilerin ideolojilerini ve sosyo-politik alana bakış açılarını belirlemektedir (Hatipoğlu A.,2007;184). Yine de milliyetçilik ve muhafazakarlık tüm partilerde iki ana ortak unsur olarak öne çıkmaktadır (Çaha,2001;120).

Türkiye’de milli görüş çizgisi dışındaki (kısmen bu hareket içindeki partiler de aynı değerlere atıfta bulunmuşlardır) sağ partilerde liberal değerlerin vurgulanarak, söylemlerde sıkça dile getirildiği görülmektedir. Başta iktisadi alan olmak üzere liberal değerlerin batılı olma bakımından değerlendirildiği ve öne çıkarıldığı söylenebilir. Özellikle Demokrat Partiyle birlikte Türkiye’deki sağ akım partilerinin, dini motiflere atıfla (Türkeş liderliğindeki aşırı milliyetçi çizgi de gittikçe bu söylemleri benimseyecektir) liberal öğeleri, İslami değerlerle harmanlayarak batı odaklı sosyal, ekonomik ve politik bir yönelim içerisine girdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Kapitalist terimlere yaptığı vurguyla ANAP,

Türkiye’de bu süreci tamamlayan yeni sağ ve neo liberal ekonomilerle bütünleşen bir parti niteliği taşımıştır (Kahraman,2008;225). AKP ise Milli Nizam Partisi geleneğinden yola çıkan kadroyla, çizgisini geleneksel sağa kaydırarak gelenekçi Anadolu sermaye çevrelerinin desteğiyle iktidara gelen bir parti olarak Türk siyasal yaşamında yerini almıştır (Kahraman,2008;234).

3.8.1.1. Anavatan Partisi (ANAP)

12 Eylül’den sonra Turgut Özal’ın kurduğu Anavatan Partisi, ekonomide liberal söylemleriyle demokratikleşmeye yaptığı atıfla 1983 yılı seçimlerinden birinci parti olarak çıkmıştır. 1984 yerel seçimlerinde ve 1987 genel seçimlerinde aynı başarıyı tekrarlayan parti, 1989 yerel seçimlerinde oy oranını %27’ler düzeyine düşürmüştür. ANAP oylarındaki bu düşüş muhalefet partileri SHP ve DYP’yi harekete geçirmişse de 20 Ekim 1991 tarihine kadar seçim yapılamamıştır. 1991 erken genel seçimlerde muhalefetin öngördüğü biçimde ANAP, muhalefet partisi konumuna gerilerken hükümet DYP-SHP koalisyonu ile kurulmuştur.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhalefet partileri DYP ve SHP’nin Özal’ı seçtirmeme çabaları yeterli olmamış ve Özal, 1989’da Çankaya’ya çıkmıştır. 1991 seçimlerine Özalsız giren ANAP, elde ettiği %24’lük oy oranıyla hayal kırıklığı yaşamış ve Özal’ın yokluğunu telafi edememiştir.

Turgut Özal partisinin kuruluş felsefesini açıklarken Türkiye’deki milliyetçi, muhafazakar, sosyal adaletçi ve serbest piyasa ekonomisinden yana olarak kategorileştirilebilecek dört eğilimi de birleştirdiğini, böylece de toplumun her kesimine hitap ettiğini vurgulamıştır. Aldığı desteği buna dayandıran Anavatan Partisi, 1989 yerel seçimlerinde yaşadığı hayal kırıklığını 1991 genel seçimlerinde de yaşamış ve parti Özal’ın liderliğini aramıştır (Özsoy,2000;69).

Mesut Yılmaz genel başkanlığında 13 Temmuz 1997’de DSP ve DTP ile koalisyon hükümetine ortak olan ANAP, 25 Kasım 1997’de Mesut Yılmaz hakkında meclise sunulan gensoru önergesine CHP’nin destek vermesiyle hükümetten düşürülmüştür (Akşin,Tanör&Boratav;175).

18 Nisan 1999 seçimlerinde ANAP’ın %13.2 oy oranı elde etmesi, DSP’nin kurduğu koalisyon hükümetine MHP ile birlikte katılmasını sağlamıştır.

ANAP, 2002 genel seçimlerinde toplam oyların ancak %5.1'ini elde ederek parlamento dışında kalmıştır. 28 Mart 2004 yerel seçimlerinde elde ettiği %2.5 oy oranı ile tarihinin en düşük oyunu almıştır.

1 Ocak 2006 itibarıyla ANAP, Erkan Mumcu'nun katılmasıyla yeniden hareketlenmiş, 2'si bağımsız, 11'i AKP ve 8'i de CHP'den olmak üzere 22 milletvekili ile TBMM'de üçüncü parti konumuna gelmiştir (Yücel,2006;63-68).

3.8.1.2. Milli Görüş Partileri

Adalet Partisi'nin kent ve tarım sermaye sahiplerinin destekleyen ve güçlendiren ekonomi politikası, küçük taşra burjuvazisi, küçük imalatçı ve esnafın bu partiden kopmasıyla sonuçlanmıştır. Örgütlenme ihtiyacı duyan küçük burjuvazi, AP taşra örgütünden kopmalarla Milli Nizam Partisi'ni kurmuştur (Sencer,1971;364-367).

Ekonomik gelişmeden pay alamayan veya görece düşük pay alabilen küçük çaplı işletme sahiplerinin tepkilerinin bir yansıması olan MNP, ideoloji olarak bir din partisi özelliği göstermektedir (Sencer,1971;371-372). Her ne kadar partide ideolojisinde İslami inanç ön plana çıkıyor gibi görünse de, devlet aygıtını ele geçirerek diğer sermaye sahiplerine üstünlük sağlama amacı göz ardı edilmemelidir (Gönlübol&Bingün,1996;649).

Bu sosyolojik perspektiften hareket eden milli görüş hareketinin ilk partisi 26 Ocak 1970'de kurulan Milli Nizam Partisi, lideri de 1969'da Konya'dan bağımsız olarak seçilen Necmettin Erbakan'dır. Erbakan'ın kurduğu MNP, kuruluşundan yalnızca bir yıl sonra 20 Mayıs 1971'de Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılmıştır (Teziç,1976;338). Bunun üzerine aynı ilke ve programı benimseyen Milli Selamet Partisi kurulmuştur.

1973 ve 1977 genel seçimlerinde %10'luk barajı geçen parti, dönemin koalisyon hükümetlerinde yer almayı başarmıştır (Güenal,2006;52). Bu, aynı zamanda parti meşruiyetinin arttırılması anlamına da gelmiştir (Özdalga,2006;109).

Milli görüşün ikinci partisi olan MSP, programını aynı ad ile kamuoyuna duyurmuştur. Program maddi kalkınmaya değinirken, manevi değerler üzerinde de durarak AT aleyhtarı bir söylem benimsemiştir.

MSP, 1981 yılında diğer partilerle birlikte kapatılmış, 1983'te RP adı altında tekrar kurulmuş, fakat MGK vetoları nedeniyle seçimlere katılamamıştır. Siyaset yasaklarının kalkmasıyla Erbakan, RP'nin başına geçmiş ve 1987 seçimlerinde %7.1 oy oranı alarak

meclise girememesine karşın, 1989 yerel seçimlerinde aldığı %9.8'lik oyla ilk önemli çıkışını yapmıştır (Özdalga,2006;111).

1991 genel seçimlerine IDP ve MHP ile ittifak içerisinde girilmesi, RP oylarını %16.9'lara taşımış, ittifakın kazandığı 62 sandalyenin 40'ını RP almıştır. 1994 yerel seçimlerinde de aynı başarıyı tekrarlayarak İstanbul ve Ankara başta olmak üzere 30 ilde birinci, 7 ilde de ikinci parti konumuna yükselmiştir (Özsoy,2000;71). 1995 seçimlerine yükseliş eğilimiyle giren RP, aldığı %21.3'lük oy oranıyla mecliste 158 milletvekilliği kazanmıştır (Günel,2006;59).

Seçimlerden birinci parti olarak çıkmasına rağmen hükümeti kurmayı başaramayan Erbakan, ancak DYP-ANAP koalisyonun yolsuzluk iddiaları nedeniyle dağılmasından sonra 1996'da DYP ile Refahiyol koalisyon hükümetini kurarak iktidara gelebilmiştir (Çavdar,2004;332-333).

28 Şubat 1997'de toplanan MGK'nın Refahiyol hükümetinin eylemlerin ve bundan duyulan hoşnutsuzluğun dile getirildiği bildiri kamuoyuna açıklanmıştır (Akşin,Tanör&Boratav;173). Hükümetin alması gereken önlemleri içeren ikinci bildiri ise 1 Mart 1997 günü bakanlar kurulunca kabul edilmiştir. Böylece bir yandan hükümet ile ordu, diğer yandan büyük sermaye ve emeği temsil edenler başta olmak üzere, önde gelen laik sivil toplum kuruluşlarının muhalefetiyle RP, 28 Şubat kararlarını onaylamasının ardından, Demirel'in iktidarı kurma görevini koalisyon ortağı Çiller'e vermemesi ile iktidardan bir bakıma uzaklaştırılmıştır. 16 Ocak 1998'de ilgili gerekçeler⁴² sıralandıktan sonra da kapatılmıştır. Milli görüş hareketinin bundan sonraki temsilcisi ise 18 Aralık 1997'de kurulan FP olmuştur.

FP, 1999 seçimlerinde %15,4 ile parlamentoya 111 milletvekili ile girerek TBMM'de üçüncü büyük grubu oluşturmuştur. 22 Haziran 2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nce RP'nin devamı ve laikliğe aykırı eylemlerin odağı olması gerekçesiyle kapatılmıştır. FP'nin kapatılması ile milli görüş ekolünün yeni temsilcisi olarak SP kurulmuşsa da, bu çizgiden ayrılan bazı siyasiler AKP çatısı altında toplanmışlardır.

2002 genel seçimlerinde SP'nin %2 düzeyinde bir oy elde etmesine karşın aynı ideolojiden gelerek kendisini daha ılımlı merkez sağ olarak tanımlayan AKP, %34.5 gibi bir oy oranıyla seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır.

⁴² Bu gerekçelerin en önemlileri demokratik hayata zaafa uğratmak, laiklik ilkesine aykırı beyan ve eylemlerde bulunmak olarak belirtilebilir.

Kayıp trilyon davası adıyla anılan ve Necmettin Erbakan'ın aleyhinde başlatılan yasal süreçte başsavcılık SP'ye gönderdiği yazıda Erbakan'ın parti yönetiminden çıkarılmasını istemiştir. Bunun üzerine 28 Ocak 2004'te Erbakan, SP genel başkanlığı ve parti üyeliğinden ayrılmıştır (Yücel,2006;149). Bundan sonra parti siyasi hayatına Erbakan'ın genel başkanlığında olmasa da onun liderliğinde devam edecektir.

Recai Kutan genel başkanlığında 2007 Genel seçimlerine giren SP, toplam oyların %2.3'ünü alarak, Genç Parti'nin ardından altıncı parti olmuştur. Ancak seçim barajından dolayı parlamentoya girememiştir.

3.8.1.3. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

1960'daki 14'ler olayından⁴³ sonra 31 Mart 1965'te Alparslan Türkeş, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne (CKMP) katılmıştır. Ardından 1969 kongresinde CKMP, Milliyetçi Hareket Partisi adını almıştır. Devlet, disiplin, teşkilat, liderlik kavramlarına yaptığı vurguyla öne çıkan MHP, anti-kapitalist ve anti-komünist söylemleriyle 1969-1974 yılları arasında düşük oy yüzdelerinde kalmasına karşın Türk siyasetinin belirleyici partilerinden biri olmuştur. 1974'ten sonra tabanını genişletmeye başlamış, sanayileşme, göç, kentleşme, gecekondulaşma gibi yeni nesil sorunların artmaya başladığı bu dönemde milliyetçi söylemleriyle aldığı siyasi desteği arttırmaya başlamıştır. MHP, hem Soğuk Savaş koşullarında komünizme karşı mücadelede hem de sosyal ve kültürel alanda etkili bir konuma gelmiştir.

1977 seçimlerinde kitle desteğini de arkasına alarak %6.4 oranında elde ettiği oyla MHP, tek başına iktidara gelemese de mecliste 16 milletvekiliği kazanmıştır (Turan,2000;40-42).

12 Eylül Askeri müdahalesinden sonra kapatılan MHP, 1985'te önce Muhafazakar Parti, ardından da Milliyetçi Çalışma Partisi etrafında örgütlenmeye çalışmıştır. 1986 ara seçimlerinde %2.2'lik bir oy oranıyla altıncı parti olmuştur.

MÇP, 1991 seçimlerine RP listesinden katılmış, ittifak %16.9'luk oy oranı almayı başarmış ve Türkeş dahil 20 milletvekiliyle mecliste yerini almıştır (Yücel,2006;86-87).

1992'de kapatılan siyasi partilerin tekrar açılmasına izin verilmesinden sonra MÇP, 24 Ocak 1993'te MHP adını almıştır (Günel,2006;63).

⁴³ 1960 müdahalesinden sonra kurulan Milli Birlik Komitesi içerisinde çıkan görüş ayrılıkları neticesinde içerisinde Alparslan Türkeş'in de bulunduğu 14 üye, 13 Kasım 1960'da yurtdışına sürgüne gönderilmiştir.

1994 yerel seçimlerinde %8'lik bir destek sağlayan MHP, 1995'te teşkilatlanmasını tamamlayarak seçimlere kendi parti adı altında girmiştir. Muhsin Yazıcıoğlu öncülüğünde bir grup MHP'linin, Büyük Birlik Partisi'ni kurmak amacıyla partiden ayrılmaları, MHP'nin parlamentoya girmesine engel olmuş görünmektedir.

1997'de Alpaslan Türkeş'in ölümünden sonra parti genel başkanlığına Devlet Bahçeli geçmiştir. 1999 seçimlerine Bahçeli genel başkanlığında giden MHP, tarihinin en yüksek oy oranını yakalayarak (%18.2) mecliste 128 milletvekilliği kazanmıştır (Yücel,2006;122). Yerel seçimlerde ise %15.2 ile toplamda 499 belediye başkanlığı elde etmiştir.

MHP, 1999 seçimlerinde 2002 genel seçimlerine kadar kurulan üç koalisyon hükümetinde de yer almıştır. 2002 seçimlerinde koalisyon hükümetlerinde yer alan diğer partiler gibi eriyerek, 1999'da elde ettiği %18.2'lik oy oranını %8.3'lere kadar düşürmüştür. 28 Mart 2004 yerel seçimlerinde 242 belediye kazanan MHP bu seçimlerden sonra yeniden bir toparlanma sürecine girmiştir (Akgün,2007;237-238).

2002 genel seçimlerinde ülke barajını aşamaması nedeniyle mecliste yer alamayan MHP, 2007 genel seçimlerinde %14.3 oy oranıyla mecliste üçüncü parti olarak yer almış, 71 milletvekilliğiyle mecliste üçüncü büyük grubu oluşturarak, CHP ile birlikte muhalefet görevini üstlenmiştir.

3.8.1.4. Doğru Yol Partisi (DYP)

Genel politikasıyla Türk siyasi tarihinde yeni bir dönemi belirleyen DP'nin mirasçısı, günün koşullarına uygun değişiklikleri kapsayan programıyla, adı geçen partinin gerçek ardılı Adalet Partisi (AP); (Sencer,1971;271) AP'nin devamı ise DYP olmuştur. AP, liberal ekonomi düzeni girişimciliği, demokrasinin ve kalkınmanın temeli olarak görmüş, tekelci sermayenin dışa bağlı sanayi kesimine dayanan ve yabancı sermayenin gücünü olabildiğince arttırmaya çalışarak büyük sermayenin sözcülüğünü üstlenmiştir (Teziç,1976;302,308). Parti, özendirici tedbirlerle girişimciliği ön plana çıkarmak kaydıyla, tarım sektörü ile diğer ekonomik kesimler arasında bir denge tahsis etmek ve yeni endüstri burjuvazisini de aynı olanaklardan yararlandırmayı öngörmektedir (Sencer,1971;275). İdeolojik ve felsefi anlamda aynı çizgiden gelen DYP, 23 Haziran 1983'te Süleyman Demirel'in direktifiyle kuruluşunu gerçekleştirmiştir. 1983 seçimlerine gireme de 23 Mart 1984 yerel seçimlerinde %11.2 oy; 1986 ara seçimlerinde ise %23.5 oy ile birinci parti gelerek, siyasi arenadaki yerini belirlemiştir.

Hüsamettin Cindoruk'un genel başkanlığı dönemi, eski siyasilere yasakların kaldırılması ile sona ermiş, Süleyman Demirel DYP genel başkanlığı koltuğunu devralmıştır (Yücel,2006;70). 1980 sonrası ilk defa Demirel'le seçime giren DYP, 29 Kasım 1987 seçimlerinde %19.1'lik oy ile üçüncü parti olmuştur. 1991 genel seçimlerinde toplam oyların %27'lik kısmını alan DYP, 178 milletvekili ile SHP'nin de desteğiyle koalisyon hükümetini kurmuştur (Coşkun,1995;332).

1993'te Turgut Özal'ın ölümü, beraberinde yeni cumhurbaşkanının kim olacağı sorununu getirmiştir. Demirel'in Türkiye'nin yeni cumhurbaşkanı olarak Çankaya'ya çıkmasından sonra boşalan DYP genel başkanlığı koltuğuna, 13 Haziran'da Tansu Çiller seçilmiştir. 1995 seçimlerine DYP, Tansu Çiller genel başkanlığında girmiş, %19.2'lik oy oranıyla 135 milletvekili ile parlamentoda temsil hakkı elde etmiştir. Önce ANAP sonra da RP ile koalisyon otaklığı yapan parti, 28 Şubat 1997'den sonra muhalefet görevini üstlenmiştir (Güzel,Çiçek&Koca,2002;151). Genel ve yerel seçimlerin aynı tarihte yapıldığı 18 Nisan 1999'da büyük bir düşüş yaşayan DYP, %12'lik bir oyla yetinmek durumunda kalmıştır.

Fazilet Partisinin 2001 yılında kapatılmasından sonra ana muhalefet partisi konumuna geçen Çiller, AKP ve SP'nin kurulması, DSP'nin parçalanması ve yeni vekil transferleriyle 2002 yılında milletvekili sayısı itibariyle mecliste ikinci parti olmuştur (Yücel,2006;72).

Kasım 2002 seçimleri DYP için düşüşün devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. %9.54 ile seçim barajını aşamamıştır. Uğranılan başarısızlık üzerine Çiller genel başkanlık koltuğundan çekileceğini açıklamıştır. 14 Aralık'ta Mehmet Ağar DYP 7. Olağan Kongresinde yeni genel başkan seçilmiştir. 2004 yerel seçimlerinde DYP oy oranını genel seçimlere göre bir miktar arttırarak %9.97'lik bir oy oranını Ağar genel başkanlığında yakalayabilmiştir (Akgün,2007;222).

Mayıs 2007'de Mehmet Ağar genel başkanlığında DYP, merkez sağda yeni bir alternatif yaratmak amacıyla ANAP ile birleşme kararı almıştır. Bu nedenle isim ve amblem değişikliğine gidilmiştir. Yeni parti esas olarak, ANAP'ın kendini feshederek DYP ile, DP çatısı altında birleşmesiyle gerçekleşecekti. Fakat Erkan Mumcu (ANAP genel başkanı) ile Mehmet Ağar (DYP genel başkanı) anlaşamamış ve birleşme gerçekleşmemiştir. ANAP, bu nedenle seçime giremezken DP, seçimlerde bir önceki döneme göre 4 puanlık düşüş yaşamış ve %5.4 oy alarak parlamentoya girememiştir.

3.8.1.5. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)

14 Ağustos 2001 tarihinde FP'nin Anayasa Mahkemesince 22 Haziran'da kapatılması sonrasında milli görüş hareketindeki ayrışma sonucunda kurulmuştur. Yenilikçiler adıyla anılan grup, her ne kadar aynı ideolojik kökenden gelse de söylem ve uygulama bakımından milli görüş çizgisinden ayrılmaktadır (Günel,2006;66).

1969'dan itibaren siyasi hayatını sürdüren siyasi partilerden MNP, RP, MSP ve FP'nin kapatılması, milli görüş grubu içinde farklı görüşlerin güçlenmesine yol açmıştır. 28 Şubat'ta yapılan MGK toplantısında irtica ile mücadele kararlarının dönemin başbakanı ve RP'nin genel başkanı Erbakan tarafından imzalanması hem parti içinde hem de seçmen tabanında parti imajının zedelenmesine ve alternatif yönelimlerin dile getirilmesine neden olmuştur. RP hakkında açılan kapatma davasının sonuca bağlanması ile parti üyeleri 18 Aralık 1997'de kurulan FP'ye katılmışlardır. Erbakan'a verilen siyasi yasak nedeniyle de parti başkanlığı görevini Recai Kutan üstlenmiştir.

Partinin kendi içinde belirginleşen tepkilerin başını Abdullah Gül, Abdüllatif Şener, Bülent Arınç, Cemil Çiçek, Abdülkadir Aksu ve Recep Tayip Erdoğan gibi isimler çekmiştir. 1999 seçimlerinde böyle bir yapı ile giren FP, toplam oyların %15.4'lük bir kısmını alarak, 111 milletvekilliği elde etmeyi başarmıştır.

27 Mart 1994 yerel seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilen R. Tayyip Erdoğan'ın Siirt'te yaptığı konuşmada, halkı tahrik ettiği gerekçesiyle yargılanması ve 1998'de mahkum edilmesi, popülaritesinin giderek artmasına, nihayetinde de Erbakan ekolünden ayrılarak kendi liderliğinde bir parti kurmasıyla sonuçlanmıştır.

FP'nin kapatılmasından sonra parti içindeki farklılaşmalar sonucunda yol ayrımına gelinmiş, milli görüşçüler Saadet Partisi'nde toplanırken; yenilikçiler⁴⁴ R.T. Erdoğan liderliğinde 14 Ağustos 2001'de AKP'yi kurmuşlardır (Günel,2006;74).

2002 seçimlerinde yalnızca iki parti seçim barajını aşabilmiştir. Seçimlere bir yıl kala kurulmasına rağmen AKP, girdiği 3 Kasım 2002 seçimlerinde büyük bir başarı elde etmiştir. AKP, geçerli oyların %34.3'ünü alarak birinci parti olurken, anamuhalefet görevini %19.4 oy oranıyla CHP üstlenmiştir. Aldığı oy oranına karşılık AKP, parlamentoda 363 milletvekilliği kazanarak meclisin %66'sına sahip olmuştur (Yücel,2006;152). Seçimlerde DYP %9.5, MHP

⁴⁴ Gelenekçiler ve Yenilikçiler isimleri, ABD'nin Türkiye Büyükelçisi tarafından konulmuş ve medya tarafından benimsenerek kullanılmaya başlanmıştır. Taraflar kendilerini böyle adlandırmamışlardır.

%8.4, Genç Parti %7.3, ANAP %5.1, SP %2.5, DSP %1.2 oy oranında kalmışlar, AKP ise mecliste anayasayı değiştirebilmek için gerekli çoğunluğa sahip olmuştur.

DYP, MHP, ANAP ve DSP gibi önceki dönemlerde öne çıkan partiler seçim sonuçlarına göre meclis dışında kalmışlardır. Bu da etnik kimliklerin öne çıkarılması, gelir adaletsizliği, yolsuzluk ve devlet içinde konuşlanan çete iddialarıyla yıpranmış partilerin yerine seçmen kitlelerini yeni arayışlara yöneltmiştir (Özsoy,2000;64). Bu çerçevede AKP'nin ilk kez girdiği seçimlerdeki bu başarısı, Kasım 2000-Şubat 2001 krizlerinin DSP-MHP-ANAP koalisyonunca iyi yönetilememesi sonucunda ekonomik yıkımın derinleşmesine, yolsuzluk iddialarının partilerle özdeşleştirilmesi sonucu birçok partinin seçmen gözünde mimlenmesine bağlanmaktadır. Ayrıca dönemin eski partilerinin değişen sosyal beklentileri karşılayamaması dolayısıyla, ekonomik krizin ve ortaya çıkan yolsuzlukların eski partileri tükettiği bir ortamda, siyasal alanın sınırlarının yeniden çizilmesinin de etkisiyle, benimsediği sosyal dönüşüm politikasının, AKP'yi iktidara taşıdığı şeklinde bir çıkarım yapılabilir.

Erdoğan'ın milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olmaması nedeniyle Abdullah Gül genel başkanlığında iktidara gelen AKP'nin hükümeti kurmasından sonra, parti lideri Erdoğan'ın siyasi yasağının kaldırılması çabalarının başarılı olmasıyla 2003 yılı milletvekili ara seçimlerinde Siirt'ten milletvekili seçilmiş, Gül hükümetinin istifasının hemen arkasından Mart 2003'te Türkiye Cumhuriyeti'nin 59. Hükümetini kurmuştur. 357 milletvekili ile parlamentoda temsil edilen AKP, 2004 yerel seçimlerinde oy oranını %41.7 düzeyine çıkarmıştır. İktidar partisi olmanın avantajını iyi kullanan AKP'nin seçim öncesinde kamuoyunda psikolojik üstünlük sağlama gayretleri başarılı olmuş ve yerel yönetim sonuçlarını doğrudan etkilemiştir (Akgün,2007;226). AKP, 1773 belediye başkanlığı elde ettiği yerel seçimlerde seçmen kitlesini sosyolojik anlamda da genişletebilmiş görünmektedir (Akgün,2007;231). Gerek iç gerekse de dış politikada daha radikal olarak nitelendirilebilecek politikalar izlemesine rağmen partinin ideolojisini muhafazakar olarak tanımlaması, hemen her kesimden oy alabilmesini sağlamıştır. İlmli, esnek ve uzlaşmacı şeklinde tanımlanan politik hamleleri, dış politikada insiyatif alan tutumu, ekonomideki olumlu gidişat, Erdoğan'ın liderlik vasfıyla birleştiğinde, 28 Mart seçim sonuçları sürpriz olmamıştır. Dolayısıyla sağ ideolojinin liderliğini üstlenen Erdoğan'ın AKP'si, 1990'lı yıllardan itibaren yükselen sağa yönelimin, ağırlıklı olarak milliyetçi ve muhafazakar kesimin desteğini sağlayabilmiş görünmektedir.

AKP 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde %46.5 oy oranıyla, 2002 seçimlerinden sonra mecliste kazandığı sandalye sayısını düşürse de başarısını sürdürmüş ve parlamentoda

341 sandalye elde etmeyi başarmıştır. AKP, her ne kadar yerel seçimlerdeki oy oranını yakalayamasa da mecliste lider parti konumunu korumuş ve tek parti iktidarını devam ettirmiştir.

3.8.2. Radikal Sol ve Merkez Sol Partiler

Türkiye'deki sol partiler, devlet geleneğinden gelen merkezîyetçi yapıyı, sağ partilerle birlikte benimsemiş görünürler (Berberoğlu,1997;113). Bu durum örgütlenme düzeyinde ve karar alma aşamasında da farklılık göstermez. Farklılık daha çok toplumdaki kültürel bölünmeleri yansıtmaya ve görece siyaset yapma tarzlarında görülmektedir (Hatipoğlu,2007;183).

Politik söylem bakımından, sağ partilerden belirgin ayrılıklar göstermeyen sol Türk siyasi partileri daha çok muhafazakar söylemlerle öne çıkmaktadırlar. Zaman zaman milli duyguları harekete geçirerek popülist politikalar benimseyen sol partilerin sınıfsal özelliği, topluma bir düzen verme çabasında öncelikle işçi ve köylülere destek sağlama amacıyla olmaktadır. Buna bazen askeri elitler ve sermaye çevreleri de dahil olabilmektedir. Ancak liberal politikalara ve AB sürecine şüpheyle yaklaşmaları, yerli ve yabancı sermaye çevrelerinden aldıkları desteği olumsuz yönde etkilemekte, buna ülke dışı faktörler de eklendiğinde özellikle 1980'den sonra çoğunlukla muhalefet partisi olma pozisyonunda yer aldıkları görülmektedir.

Türkiye'deki sağ ve sol partileri ayıran konulardan biri de liberal tezlerle İslami öğelerin bileşimine dayanan görüşlere karşı tutumlarıdır. Laik değerleri ve cumhuriyet ilkelerini öne çıkaran sol partiler, sağ partilere göre dini motiflere atıf yaparken daha ihtiyatlı davranmaktadırlar. Bu politika programlarına da yansımaktadır.

1970'lerden önce ideolojik yönü ağır basan söylemlerden yola çıkan sol partiler, özellikle 1980'den sonra merkez söylemlere daha yakın politikalar benimsemeye yönünde hareket etmişlerdir. Bu aynı zamanda kadro parti tipinden kitle partilerine özgü bir örgütlenme düzeyine evrilmeyi ifade etmektedir.

3.8.2.1. Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SODEP-SHP)

CHP'nin kapatılmasından sonra ortaya çıkan boşluğu dolduran SODEP (Günel,2006;56) 1984 yerel seçimlerinden aldığı %24.9'luk oy oranıyla, anamuhalefet partisi

olarak çıkmıştır. 1983 genel seçimlerine katılan üç partiden biri olan ve almış olduğu %30.5'lik oyla anamuhalefet partisi görevini üstlenen Halkçı Parti (HP)'nin yerel seçimlerde oy oranının %8'lere kadar gerilemesi, CHP oylarının SODEP'te toplanacağı kanaatini güçlendirmiştir. SODEP MKYK'sında Erdal İnönü'nün, amaçlarının sosyal demokratların birleştirilmesi olduğunu dile getirmesinden sonra iki parti ortak bir tüzük hazırlamış; 2 Kasım 1985'te Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adı altında birleşme kararı alınmıştır (Coşkun,1995;333). 1985'te gerçekleşen bu birleşmeden bir yıl sonra Erdal İnönü, kurultay toplantısında yeni SHP genel başkanı olarak seçilmiştir (Polat,2009;56-57).

1987 erken genel seçimlerine İnönü liderliğinde giren SHP, ANAP'tan (%36.3) sonra en fazla oyu alan ikinci parti (%24.7) olmuş, 99 milletvekilliği kazanmıştır.

12 Eylül'ün giderek etkisini kaybetmeye başlamasıyla 1987 genel seçimlerinden sonra, darbe öncesi siyasi partilerin devamı olarak ortaya çıkan DYP, SHP, DSP, RP ve MHP kısa sürede eski çizgilerine geri dönebilmişlerdir (Özsoy,2000;67). 1987 referandumunda yasaklı liderlerin siyaset yasağı kalkmış ve bu liderler partilerinin başına geçmişlerdir. Bundan sonraki genel ve yerel seçimlerde, bunun etkisi açıkça görülmeye başlamıştır. 26 Mart 1989 tarihinde yapılan yerel seçimlerde %28.7'lik bir oy oranı yakalayan SHP'nin, seçimlerden birinci parti olarak çıkması da buna bağlanmaktadır.

20 Ekim 1991'de yapılan genel seçimlerinde SHP, DYP'nin seçimden %26.2 ile lider parti; ANAP'ın %23.3'lük oy oranıyla ikinci parti olarak çıkmasına karşılık, aldığı %20.1 oy oranıyla üçüncü parti olabilmiştir. Güneydoğu illerinde HEP ile ittifaka gidilerek, HEP'li adaylara öncelik verilmesi alınan oy oranını etkilemiş ve bu illeri SHP'ye kazandırmıştır. Bu sonuçlardan sonra SHP, hükümeti kurma görevi verilen DYP ile hükümet ortağı olmuştur. Kuruluşundan itibaren devam eden parti kimlik ve ideolojisi üzerine tartışmalar 1991 seçimlerine kadar sürmüş, DYP-SHP koalisyon hükümetinin kurulmasıyla geçici de olsa çözüme kavuşturulabilmiştir (Kahraman,2008;227). Meclisin toplanmasından kısa süre sonra HEP'lilerin partiden ayrılması ve Deniz Baykal'la birlikte hareket eden milletvekillerinin 1992'de CHP'yi yeniden kurmasıyla SHP'nin milletvekili sayısı 49'a düşmüştür. Buna karşın DYP, SHP ile koalisyonu devam ettirmiştir (Yücel,2006;80).

Turgut Özal'ın ölümüyle DYP genel başkanı Süleyman Demirel'in; DYP, CHP ve MHP'nin desteğiyle cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra boşalan DYP genel başkanlığına basının ve sermaye sahiplerinin desteğini alan Tansu Çiller getirilmiştir. SHP genel başkanı Erdal İnönü'nün yeniden aday olmayacağını kurultayda açıklamasından sonra Murat

Karayağın yeni genel başkan seçilmiştir (Çavdar,2004;317). Bundan sonra koalisyon Karayağın-Çiller liderliğinde sürdürülmüştür.

1994 yılı yerel seçimlerinde SHP büyük oranda oy kaybına uğramıştır. Yerel seçimlerdeki başarısızlıktan sonra CHP ile birleşme istekleri açıkça dile getirilmeye başlanmıştır. Çiller'in adının geçtiği yolsuzluk iddiaları DYP-SHP koalisyonunu yıpratırken, SHP'de CHP ile birleşme arzusunu kuvvetlendirmiştir. Bu birleşme için oluşturulan kurullar nezdinde yürütülen görüşmelerde birleşmeye ilişkin protokollerin imzalanmasının ardından birleşme kurultayının 28 Ocak 1995'te yapılması kararlaştırılmıştır (Kömürcü,2008;396). Böylece 12 Eylül'den sonra kapatılan CHP'nin bıraktığı boşluğu doldurabilmek için kurulan HP ve SODEP, SHP adı altında birleşmişler, ardından CHP'nin kurulmasıyla da SHP'nin CHP'ye katılma süreci gerçekleşmiştir (Coşkun,1995;311-312).

3.8.2.2. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

1960'lardan sonra hızla gelişen burjuvazi, siyasal alanda karşılığını bulurken, mülkiyet ilişkileri nazarında sosyal güvenlikten yoksun köylü ve tarım işçileri güç maddi koşullar altında yaşamaktaydı. Bu sosyal şartlar, kentlerde giderek artan, demokratik haklar talep eden endüstri ve hizmet işçilerinin temsil edilebileceği sosyal reformcu ve sosyalist partileri doğurmuştur. 1965 seçimlerinde ortanın solu⁴⁵ adı verdiği bir programla CHP, bu niteliğiyle öne çıkmıştır (Sencer,1971;279). Esas itibarıyla 1950'lerin sonunda ve 1961 anayasasının oluşumu sırasında CHP'nin takınmış olduğu tavır bu sürecin bir parçası olarak görülmüştür (Esmer,2006;148). 1960'larda ortaya çıkan farklı sınıfsal içerikli ideolojiler, CHP'nin sosyal-demokrat içerikli bir ideoloji oluşturma çabalarını hızlandırmıştır (Turhan,2000;214). Sol etkinlikleri sona erdiren 12 Mart 1971 askeri darbesi, CHP'nin ortanın solu düşüncesini yayma çabalarına ağır bir darbe indirmesine (Karpat,2007;337) karşın 1972'de parti içi mücadeleden Ecevit'in galip çıkmasından sonra bu politik açılım netleşmiştir (Esmer,2006;150). Dolayısıyla 1970'lerde ekonomik ve sosyal düzene olan tepki siyasal alanda CHP'yi sola çekmiş görünmektedir (Bila,1979;578-580).

Kısacası CHP, 1970'li yıllarda bürokrasi ve sermayenin sözcülüğünü yapan bir parti olmaktan çıkan, küçük burjuvazinin değişmeden yana halkçı eğilimlerini yansıtan, demokratik

⁴⁵ "Oranın Sol'u" politikasının temel özellikleri ve kuramsal olarak bir çerçevesi hakkında bilgi için bkz: Gülsüm Tütüncü Esmer, CHP: 1965-1980 Türk Siyasal Yaşamında Oranın Solu, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2004, s.147-180.

hak ve hürriyetlerin geniş boyutlara ulaştırılmasını amaçlayan bir parti görünümündeydi (Teziç,1976;299).

Resmi olarak 1923'ün Ekim ayında kurulan CHP, 16 Ekim 1981 tarihinde kapatılana kadar Türk siyasal yaşamında varlığını sürdürmüştür. 9 Eylül 1992'de yeniden açılan parti, 1980'den sonra SHP ve DSP'nin ardından sol oylara talip üçüncü büyük parti olarak ortaya çıkmıştır (Yücel,2006;100).

Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Bülent Ecevit'ten sonra CHP'nin dördüncü genel başkanı olarak seçilen Deniz Baykal'la yeniden siyaset sahnesine dönen CHP, ilk kez 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde tabanına seslenmiştir. CHP katıldığı ilk seçimlerde aldığı %4.6 gibi bir oy oranıyla 62 belediye başkanlığı kazanmıştır.

18 Şubat 1995'te SHP'nin CHP'ye katılmasından sonra Deniz Baykal genel başkanlığa seçilmiş ve CHP koalisyon hükümetinden çekilmiştir. Demirel, hükümeti kurma görevini tekrar DYP'ye vermiş olmasına rağmen Çiller'in Mesut Yılmaz'la bir hükümet kurması mümkün olmayınca, Baykal'ın 1995'te erken seçime gidilmesi koşuluyla CHP-DYP ortaklığıyla yeni hükümet kurulabilmiştir (Çavdar,2004;331).

24 Aralık 1995 milletvekili genel seçimlerinden RP, aldığı %21.4'lük oy oranıyla lider parti olarak çıkarken, ANAP %19.7, DYP %19.2, DSP %14.6 ve CHP ise %10.7'lik oy oranıyla mecliste temsil edilme hakkı elde etmişlerdir. Bu oy oranıyla CHP mecliste 49 sandalye elde etmiştir. CHP-SHP birleşmesinden sonra merkez sol oylarının beklenenin aksine DSP lehine artış gösterdiği seçimlerde, Baykal'ın erken seçim stratejisi beklediğinin aksine CHP için başarısız olmuş görünmektedir.

ANAP-DTP-DSP koalisyonunu dışarıdan destekleyen Baykal, 1998'de meclise verdiği gensoru önergesiyle koalisyonun dağılmasını sağlamıştır.

1999 seçimlerinde meclis dışında kalarak %8.7'lik oy oranı yakalayabilmiş olmakla birlikte CHP, yerel seçimlerde daha başarılı olmuştur. Daha da önemlisi DSP bu seçimlerden birinci parti olarak çıkmış ve MHP ile ANAP'ı da yanına alarak hükümeti kurabilmiştir. Seçimlerdeki başarısızlığının ardından Baykal'ın istifa etmek zorunda kalması ile Altan Öymen 9. olağanüstü kurultayda yeni genel başkan olarak seçilmiştir. Ancak Öymen'in başkanlığı uzun sürmemiş, 30 Eylül 2000'de Deniz Baykal yeniden parti genel başkanlığına gelmiştir.

2002 yılında %1 oy oranına düşmesinin ardından DSP'nin iç siyasi hesaplaşmalarla parçalanma sürecine girmesi ve AKP'nin tek başına iktidara yürümesi, CHP'yi solun tek

partisi konumuna getirmiştir. Alternatifsiz solun tek temsilcisi olan CHP, 3 Kasım 2002 seçimlerinden %19.4 oy oranıyla AKP'yi dengeleyecek muhalefet partisi olarak çıkmıştır. 2004 yerel seçimlerinde oy oranını bir miktar düşürse de parti, aldığı %18.2'lik oy oranıyla genel seçimlerdeki konumunu koruyarak ikinci parti olmaya devam etmiştir.

22 Temmuz 2007 tarihinde yapılan genel seçimlerde toplam oyların %20.8'lik kısmını alan CHP, 2002 seçimlerine göre, aldığı oy sayısını arttırmış olsa da parlamentodaki sandalye sayısını düşürerek, 112 milletvekiliyle temsil edilme olanağı elde etmiştir. CHP, AKP'den sonra seçimlerde en fazla oyu alan parti olarak ana muhalefet partisi görevini sürdürmüştür.

3.8.2.3. Demokratik Sol Parti (DSP)

14 Kasım 1985'te DSP, Bülent Ecevit'in siyasi yasaklı olması dolayısıyla Rahşan Ecevit genel başkanlığında kurulmuştur. Eski siyasiler için konulan yasakların halkoylaması ile kalkmasından sonra Ecevit, genel başkanlık koltuğunu eşinden devralmıştır. DSP, 1987 seçimlerinde yakaladığı %8.5'lik bir oy oranıyla ülke barajını aşamamıştır. Bunun üzerine 1988'de yapılan olağanüstü kongrede Ecevit, genel başkanlığı bıraktığını açıklamıştır. Ancak genel başkanlığa gelen Necdet Karababa'nın istifası ile 15 Ocak'ta Ecevit, yeniden parti başkanlığına seçilmiştir. 1991 seçimlerinde aldığı %10.8'lik oy oranıyla meclise 7 milletvekili sokabilmiştir. 1992'de CHP'nin yeniden siyasi hayata dönmesiyle solda bir birleşme gündeme gelmişse de Deniz Baykal'ın karşı çıkmasıyla böyle bir durum gerçekleşmemiştir (Özdalga,2005;158).

1995 yılında SHP ile CHP'nin birleşmesine rağmen DSP, oy oranını aynı yıl yapılan seçimlerde %14.6'ya yükselterek seçimlerden sonra kurulan ANAP-DYP koalisyonuna dışarıdan destek vermiş; 28 Şubat'tan sonra ise Mesut Yılmaz liderliğinde kurulan ANASOL-D hükümetinin içerisinde yer almıştır (Yücel,2006;77). ANASOL-D hükümetinin düşmesinden sonra DSP, hükümeti seçimlere kadar götürecek azınlık hükümetini kurmayı başarmıştır.

18 Nisan 1999 genel seçimleri DSP aldığı %22.2'lik oyla 28 Mayıs'ta ANAP ve MHP ile birlikte koalisyon hükümetini kurmuştur. DSP'nin bu başarısında Abdullah Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesinin de etkisi büyüktür.

Bu seçimlerden sonra oluşan yeni parlamentoda beş ayrı siyasi parti temsil edilme olanağı bulmuştur. FP'nin kapatılmasının ardından mecliste kurulan AKP ve SP ile bu sayı altıya ulaşmıştır (Akgün,2007;55).

DSP, MHP ve ANAP'ın ortaklığında kurulan 57. hükümet, en önemli önceliğini ekonomi olarak belirlemiştir. IMF ile yapılan görüşmeler stand-by anlaşmasıyla sonuçlanmıştır. IMF'ye bağlı ekonomi programı yeni ekonomi politikalarının uygulandığı bu dönemde Türkiye ekonomisi, krize doğru sürüklenmiştir. Ekonominin tekrar rayına oturtulabilmesi için, Dünya Bankası uzmanlarından Kemal Derviş, ekonominin başına getirilmiştir.

Krizi tam olarak atlatamayan ancak uzun vadede kemer sıkma politikalarıyla seçmenlerin memnuniyetsizliğini arttıran IMF reçeteleri, ekonomiyi yavaş da olsa düzluğe çıkarmaya başladığı 2000'li yılların başında, Ahmet Necdet Sezer'in cumhurbaşkanlığı döneminde MGK toplantısında Başbakan Ecevit ile yaşanan tartışmanın ardından 2001 krizi patlak vermiştir. Bundan sonra IMF ve Kemal Derviş'in ekonominin patronu kılındığı ekonomide yeniden yapılanma sürecine girilmiştir.

DSP iktidarı dönemindeki bir diğer gelişme ise AB süreci ile ilgilidir. 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye AB'ye adaylık statüsü verilmiştir. Bu tarihten sonra da Türkiye, Kopenhag kriterlerine uyum sürecine alınmıştır.

2000'li yıllarda Türkiye'de bunlar yaşanırken, dışarıda da Türkiye'yi yakından ilgilendiren gelişmeler yaşanmaktaydı. 11 Eylül 2001'de ABD'ye yönelik terörist saldırılar, Ecevit hükümeti üzerindeki baskıyı arttırmıştır (Çavdar,2004;350). 2002'deki Ecevit-Bush görüşmesinin Irak'a hareket konusunda olumsuz sonuçlanması, hem içeride hem de dışarıda hükümete yöneltilen eleştirileri yoğunlaştırmıştır. Ecevit'in sağlık durumunun kötüye gitmesi parti içindeki muhalefeti arttırmış, parti bölünmüş ve DSP, meclisteki 136 milletvekilinin 63'ünü kaybetmiştir. DSP'nin meclisin en küçük ortağı durumuna düşmesi, MHP genel başkanı Devlet Bahçeli'nin de erken seçime gitme kararını açıklamasına neden olmuştur (Akşin,Tanör&Boratav;182).

57. hükümet zamanında patlak veren ekonomik kriz, bu krizin iyi yönetilememesi, terör örgütü PKK liderinin yakalanmasından sonra idam edileceği beklentisine giren toplum kesimlerinin idam cezasının kaldırılması karşısında yükselen tepkilerinin de etkisiyle, DSP ve DSP'nin yanında 57. hükümet ortakları olan ANAP ve MHP, 2002 seçimlerinde parlamento dışında kalmıştır.

2002 seçimlerinde %1 gibi bir oy oranı alınmasından ve daha önce (2001) parti içi hizipleşmelerin ardından başlayan kopmalar, 2004 yerel seçimlerinden sonra artmış ve Ecevit yerini 25 Temmuz'da Zeki Sezer'e bırakmıştır (Yücel,2006;85).

DSP, 2007 Genel Seçimlerinde yer almamakla birlikte, 13 DSP'li milletvekili CHP listelerinden meclise girebilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİYASİ PARTİLER-TÜRK DIŞ POLİTİKASI İLİŞKİSİ VE SİYASİ PARTİLERİN DIŞ POLİTİKA SÖYLEMLERİ: 1983-2007

Türk siyasi partilerinin politikalarına gelmeden önce 1980 sonrası uluslararası ilişkilerde yeni yaklaşımlara ve bunun Türk dış politikası üzerinde ne gibi etkiler yarattığına değinmek yerinde olacaktır.

1980’li yılların başlarında tüm dünyada yaygınlaşan ve pek çok literatürde kendine yer bulan küreselleşme olgusu, beraberinde insan hakları, liberalleşme ve evrenselleşme kavramlarını getirmiştir (Kakıncı,2004;11-23). Uygulama alanında küresel hareket, uluslararasılaşmanın hemen her alanda tatbik edilmeye başlanmasıyla pek çok ülkede hayata geçirilmiştir. Öncelikle ekonomi alanında başlayan küreselleşme, altyapısını bilimsel çevrelerin görüşlerinden yararlanarak güçlendirmiştir ve hızla iktisadi alanın yanında; sosyal, siyasal ve askeri konuları kapsamına dahil etmiştir.

Küreselleşme hareketinin başta uluslararası kurumlar aracılığıyla uygulanmaya başlandığı söylenebilir. Çünkü bu yapılar görünürde herhangi bir devlete bağlı olmaksızın, birden fazla ülke tarafından veya pek çok devletin ortak iradeleriyle oluşturulmuştur. Yani ortada bir yasallık sorunu yoktur. Ancak etkinlik bakımından aktif uluslararası farklı nitelikli yapılanmaların faaliyetleri, ulus-devlet politikalarında homojenleşme yönündeki hareketleri teşvik ederek, yol göstererek veya baskı yoluyla sosyal ve iktisadi alanda hakim eğilimleri belirleyici rol oynamaktadır. Bilimsel veriler ve akademik çevrelerce desteklenen liberal-küresel değerler, önde gelen dünya devletleri tarafından geçerli argüman haline getirilerek, özgürlük ve insan hakları söylemleriyle tüm insanlık için cazip seçenekler haline getirilmiştir. Fakat dikkat edildiğinde, eşitlik kavramının bunlar arasında yer almadığı görülmektedir. Oysa dünya liderliğini dünya savaşları sonunda üstlenen Amerika Birleşik Devletleri’nin kurulmasından önce yayımlanan Bağımsızlık Bildirgesi’nde (1776), özgürlük, demokrasi ve hukuk kavramlarının yanında, en az onlar kadar önemli görülen eşitlik kavramı da bir hak olarak görülmüştü. ABD’nin kuruluş bildirgesinde yer alan bu hak, 1787’de kabul edilen Birleşik Devletler Anayasası’nda yerini, genel refahın gözetilmesine bırakmıştır (Parkinson,1976;184-185). Buradan anlaşılacak eşitlik kavramının, yalnızca siyasal içerikli olmaktan öte, ekonomik eşitliği de kapsamı oldukça önemlidir. Bu içerik değişikliğinden sonra, kendi iç siyasal ve ekonomik düzenlemelerine buna uygun olarak sistemleştiren ve daha sonra dünya liderliğini eline alan ABD, liberalizm, özgürlük ve demokrasi söylemlerini

uluslararası alanda da güvence altına alarak, küreselleşmenin içeriğini belirlemiş ve yaygınlaştırılması misyonunu üstlenmiştir. Hatta çokça dile getirilen özgürlük ve demokrasi kavramlarının kaynağı ve koşulu olarak, serbest piyasa ekonomisi gösterilmiştir (Çaha,Tarihsiz;228). Kaynakların dağılımına dayanan sınıfların ortadan kaldırılması, eşit bir şekilde dağıtılması ve bölüşümü gibi sosyal problemler devlet sorunu olmaktan çıkarılmış, eşitlik söylemleri yalnızca siyasal alanla sınırlandırılmıştır. Gelir dağılımının ya da ulusal kaynakların bölüşümünün özel sektöre terk edilmesiyle birlikte modern devletin sınırları da bu sınırlar içerisine hapsedilmiştir. Artık devlet, sermaye ve girişimcileri destekleyici önlemler alma yönünde politikalar üreterek, bunlarla ilgili olmak suretiyle gerekli düzenlemeleri yapma yoluna gidecektir. Uluslararası kurumlar ise bu konuda ülkelere yol gösterecek şekilde donatılarak her türlü yardımın yapılması göreviyle memur kılınacaklardır. Özetle ABD kapitalizmi, küreselleşmenin tanımladığı bir dünya öngörmektedir (İyibozkurt,1999;291).

İşte böyle bir ortamda batılılaşma yolundaki Türkiye'nin küreselleşme sürecinin dışında yer alması mümkün değildir. Uluslararası konjunktür, bölgesel gelişmeler ve ülke içi dinamikler bakımından Türkiye, 1980'li yıllarda büyük bir dönüşüm yaşayacak, bu dönüşüm, ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda toplumun tamamını kapsayıcı niteliğe kavuşacaktır. Bu bakımdan 1980'lerdeki dış oluşumlar ve dış ilişkiler büyük önem arz etmektedir.

Birlik olma yolunda Avrupa Topluluğu, ABD dış politikasında Ortadoğu ve Avrasya, enerji bölgeleri ve Kafkasya, Türkiye'nin dış politika ve ideolojik öncelikleri bakımından irdelenmesi gerekli alanları oluşturmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş dönemine denk gelen bu zaman aralığında Ortadoğu ve Kafkasya bölgelerindeki gelişmelerin etkisi yalnızca bölgesel nitelikte kalmayıp, dünya genelinde sonuçlar doğurmuştur. Bu, doğrudan olduğu kadar dolaylı bir şekilde de gerçekleşmiş ve Türkiye'yi de etkisi altına almıştır.

Partilerin dış politik yönelimleri, benimsedikleri ideoloji ve temsil ettikleri toplumsal tabana göre dönemselsel olarak veya olmayarak, farklılıklar arz edebilmektedir. Ancak iktidar ilişkileri bağlamında incelendiğinde bir siyasi parti, iktidara geldiğinde yalnızca kendi sosyal tabanının çıkarları doğrultusunda hareket edememektedir. Zira siyasi partiler iktidara gelme amaçlarını gerçekleştirdiklerinde, yalnızca seçmenlerine karşı değil tüm topluma karşı sorumlu olmaktadır. Nitekim pek çok siyasi parti, ülkenin geleneksel politik çizgisini devam ettirmek ve ülke değerlerini korumakla kendini mükellef görmektedir.

Geleneksel çıkar grupları da dikkate alındığında dış politika konusunda siyasi partiler çok da fazla hareket alanına sahip değildirler. Aksi halde kamuoyu ve sınıfsal aktörler ile karşı karşıya gelmeleri kaçınılmaz olarak ortaya çıkabilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren dış politikada ilk önemli sapma, İsmet İnönü dönemi CHP iktidarı döneminde olmuştur. DP iktidarı, bu sapma ile girilen yolda daha açık bir adımı; ANAP, iyice açığa çıkması ve uygulamada belirgin bir hal alması; AKP ise bu zincirin son halkası olarak nitelendirilebilir. 1980'li yılların TDP üzerindeki belirleyiciliği bakımından ise ANAP dönemi ve Özal'ın bakış açısı, Türkiye'nin izlediği dış politik yönelimler açısından oldukça önemlidir. 1980'ler uluslararası dengeler ve gelişmeler açısından Türkiye'yi, özellikle de yakın çevresinde, doğrudan etkileyen yıllar olmuştur. Bu nokta dikkate alındığında, genel başkanlığını Özal'ın üstlendiği ANAP, Türkiye'nin dış ilişkilerini gelişmeler karşısında yönetmiştir. Bu dönemin, özellikle AKP politikaları için bir dayanak noktası oluşturduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Özal genel başkanlığındaki ANAP'tan başlamak üzere dış ilişkilerde diğer partilerin tutumlarını ele almak da 1980 sonrasında Türk siyasi partileriyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ilişkilere yaklaşımını değerlendirmede kolaylık sağlayacaktır.

Öte yandan genel olarak daha aktif dış politikanın temsilcileri olarak kabul edilse de Türk siyasi partilerinin takip ettikleri dış politikaların başarılı olup olmadığı, Türkiye'ye kazandırdıkları ya da kaybettirdikleri, objektif şekilde incelenmeden sağlıklı bir şekilde saptanamaz. Türk dış politikasının başarısı bu çalışmanın konusu kapsamına girmese de 1980 sonrası Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin ilan ettikleri programlar ve parti programları, izlenen ve uygulanması düşünülen dış politika hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu kapsamda Özal dönemi politikalarından sonra parti programlarında dış politikaya ayrılan kısımlara, bunlar içinde hükümet programlarında belirtilen dış politika vaatlerine değinilmesi uygun görülmüştür.

Parti ve hükümet programları incelenirken, ana TDP konuları itibariyle bir analiz çizgisinin de benimsendiği belirtilmelidir. Yani parti ve hükümet programları, dönemlerine göre değil, konularına göre sıralanmıştır. Bu konular içerisinde ise tarihsel bir sıralama anlayışı benimsenmiştir. Bu, tüm parti programları için geçerlidir.

4.1. ANAP'ın Parti ve Hükümet Programında Dış Politika

ANAP, 1983 programından başlamak üzere 1995 yılı parti programına kadar dış politika konusuna kısaca değinmekle yetinmiştir. Genel olarak barışın, dünya ve bölge ölçeğindeki önemi, ulusal savunmanın ve ekonominin güçlendirilmesi, siyasi, askeri ve iktisadi işbirliği bakımından batı ile ilişkilerin ulusal menfaatler ölçüsünde sürdürülmesinin amaçlanması, dış politikaya ayrılan kısımda yer verilen konulardır.

ANAP dış politika konusuna parti programında değinirken, kurmuş olduğu hükümetlerin programlarında ise aynı politik açılımlarını sürdürmüştür. Hükümet programlarında ANAP'ın, dış politikasının önceliklerini daha detaylı bir şekilde ortaya koyduğu söylenebilir.

ANAP'ın parti ve hükümet politikasında dış politika yaklaşımını konular itibariyle bölümlendirilirken, Turgut Özal, Yıldırım Akbulut ve Mesut Yılmaz dönemleri olarak ele alınması yoluna gidilmiştir. Bu, dönemler itibariyle TDP ile parti yönelimlerinin karşılaştırılması bakımından kolaylık sağlayacaktır. Bu bağlamda öncelikle belirlenen parti genel politikaları ele alınacaktır. Ardından bu kısım, AB meselesi, Kıbrıs ve Yunanistan meseleleri, Ortadoğu gelişmeleri, Balkan meseleleri, Kafkasya gelişmeleri ile ABD ve NATO konusu olmak üzere bölümlere ayrılacaktır.

Genel politikalar çerçevesinde Özal döneminde ANAP, 13 Aralık 1983-21 Aralık 1987 yılları arasında, Türkiye'nin 45. Hükümetini, 21 Aralık 1987-09 Kasım 1989 yılları arasında ise 46. Hükümetini kurmuştur. Hükümet programını açıklayan Turgut Özal, Türk dış politikasının esasını "Büyük Atatürk'ün tesis ettiği temel ilkeler istikametinde, milli menfaatlerimizin en etkili şekilde korunması, bölgemizde ve dünyada barışın teminidir. Devletin devamlılığı dış politika felsefemizin temelini teşkil eder." (Özal,1983) şeklinde tespit ettikten sonra dış politikayı öncelikli bir alana oturtmaktadır.

Dış politikayı iki genel çizgide değerlendiren Özal, öncelikle iktisadi kalkınmayı ve milli savunmanın güçlendirilmesini hedef olarak göstermektedir. Programda milli savunmaya yapılan vurgu, Türkiye'nin jeopolitik konumunun bir gereği olsa da bunda, 1980 askeri yönetiminden sonra Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığına gelmesinin de etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu, fiili olmasa bile psikolojik anlamda askeri vesayetinin bir devamı olarak yorumlanabilir.

Özal, parlamentoya 46. hükümetin programını açıklarken dış politikada Türkiye'nin daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak düzeyde uluslararası alanda aktif bir rol

üstlendiğini ve bunun Türkiye'nin prestijini arttırdığını belirtmekte; İslam konferansı çerçevesindeki İslam Ülkeleri Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) Başkanlığı, İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) dönem başkanlığı, Avrupa Konseyi dönem başkanlığı, Türk milletvekillerinin Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nde yerlerini almaları ve Türkiye'nin Avrupa Bilimsel İşbirliği Teşkilatı (EUREKA)'ya tam üye olması gibi gelişmeleri buna örnek olarak göstererek bu söylemini desteklemektedir.

Parti genel politikaları içerisinde, Yıldırım Akbulut başkanlığındaki 47. hükümet (09 Kasım 1989-23 Haziran 1991) programında, daha önceki dönemlerde ANAP'ın yaptığı düzenleme ve değişikliklere atıf yapıldıktan sonra dış politikada, “Tüm cumhuriyet hükümetleri gibi, hükümetimizin de dış politikasının esasını büyük Atatürk'ün vazettiği ‘Yurtta Sulh, Cihanda Sulh’ ilkesi teşkil edecektir” (Akbulut,1989) denmektedir. Türk dış politikasının uluslararası meşruiyet temelinde güçlendirilmesi ve yürütülmesi, milli menfaatin korunması yeni hükümetin öncelikli hedefleri olarak belirtilmektedir.

Milli savunmanın güçlendirilmesi ve ekonomik gelişmişlik düzeyinin yükseltilmesi, batı ile ilişkilerin aktif dış politika çerçevesinde devam ettirilmesi de bu aktif politika içerisinde kendine yer bulmaktadır.

Öte yandan programda, değişen uluslararası konjonktürde Türkiye'nin mevcut şartlara uyum sağlamasının önemine değinilmek üzere hükümet programında, “21. yüzyılın bir ‘Pasifik Çağı’ olacağı yolundaki projeksiyonlar da göz önünde bulundurularak, Doğu ve Güneydoğu Asya ve Latin Amerikan ülkeleri ile son yıllarda hız kazandırılan ilişkilerin daha da ileriye götürülmesi...”ne (Akbulut,1989) büyük önem atfedilmektedir. Afrika ülkeleriyle ilişkilerde yakalanan dinamizmin devam ettirilmesi de yeni hükümetin hedefleri arasında yer almaktadır.

Soğuk Savaş koşullarının yumuşadığı ve Sovyetler Birliği'nden ayrılmaya başlayan Doğu Avrupa ülkelerinde görülen demokratikleşme hareketlerine değinildikten sonra, uluslararası istikrarın korunması, barışın güçlendirilmesi ve küresel işbirliğinin tesisi konularında 47. hükümetin Türkiye'yi hak ettiği yere taşıyacağı üzerinde durulmuştur. Stratejik konumu ve NATO müttefikliği dolayısıyla doğu ile batı arasında aktif bir görevi olan Türkiye'nin üzerine düşen sorumlulukları yerine getireceği ve bu sayede de öneminin giderek artacağı düşünülmektedir.

Daha önceki ANAP Hükümeti döneminde dışişleri başkanlığı görevini yürüten Mesut Yılmaz başkanlığındaki 48. hükümetin (23 Haziran 1991-20 Kasım 1991) programında

benimsediği dış politikanın ana esası; “Büyük Atatürk’ün vazettiği temel ilkeler istikametinde, bölgemizde ve dünyada barış ve güvenliğin muhafaza ve idamesine ve uluslararası işbirliğinin gelişmesine katkıda bulundurulması ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana dış politikamızda daima göz önünde tuttuğu bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, ahde vefa ve barışçılık ilkeleri temelinde, milli menfaatlerimizin hassasiyet ve kararlılıkla en etkili şekilde korunması” (Yılmaz,1991) şeklinde tanımlanmıştır.

Coğrafi konumuna yapılan atıfla Türkiye, bir Avrupa, Akdeniz, Karadeniz, Balkan ve Ortadoğu ülkesi olarak tanımlanmakta ve bu konumu itibariyle de bölgesel ve uluslararası işbirliğinin tesisinde merkezi bir öneme haiz olduğu belirtilmektedir. Bu sebeple aktif bir dış politikanın gerekliliği üzerinde tartışılmamaktadır. Türkiye’nin işbirliği hamleleri de bu çerçevede anlam kazanmakta, Balkanlar’da, Karadeniz’de, Ortadoğu’da refah, istikrar, işbirliği ve güvenin sağlanmasında Türkiye’nin buna öncülük etmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Nitekim, KEİ ve Balkan ülkeleriyle kurulan işbirliği buna örnek olarak gösterilmektedir.

6 Mart 1996’da ANAP tarafından DYP ortaklığında kurulan ve 28 Haziran 1996’ya kadar süren 53. hükümetin ilan edilen programının dış politikayla ilgili kısmında ilk olarak Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu bölgelerindeki belirsizliklere değinilerek, milli savunma içerisinde orduya verilmesi gereken önem üzerinde durulmuştur. Bunun için 53. hükümetin yapacaklarının sıralanmasından sonra Atatürk ilkelerinden yola çıkılarak, bölgedeki uyuşmazlıkların çözülmesinde barışçıl yöntemlerle, aktif ve yapıcı politikaların takip edileceği belirtilmiştir. Böylece Avrupa, Ortadoğu ve Asya ülkesi olarak Türkiye’nin bölgede ve dünyada bir istikrar unsuru olacağı öngörülmektedir.

ANAP-DTP-DSP ortaklığıyla kurulan 55. hükümet (30 Haziran 1997-11 Ocak 1999) programını meclise sunan Mesut Yılmaz, hükümetinin, dış politikada Atatürk Cumhuriyeti’nden beri izlenen çizgiyi devam ettirmek suretiyle, Türkiye’yi bölgede güçlü bir konuma oturtmayı amaçladığını ilan etmektedir. İlgili kısımda, bölgesel işbirliği ve dayanışmayı sağlamada, sürdürme ve korumada Türkiye, bulunduğu konum itibariyle ayrıca bir öneme haiz, demokratik, insan haklarına saygılı bir cumhuriyet olarak tanımlanmaktadır.

Hükümet programında Avrupa, ABD, Rusya, Akdeniz ve Asya Pasifik ülkeleri olan ilişkilerin dostluk zemininde ilerletilmesi; tarihsel ve kültürel bağların bulunduğu Balkan, Kafkas, Ortadoğu ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin ise çok yönlü olarak geliştirilmesi için gayret sarfedileceğine değinilmekte, yeniden yapılanan dünyada özellikle

Avrupa ile bütünleşme çabalarının devamı için gerekli çalışmaların yapılacağı üzerinde durulmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 45. ve 46. hükümetlerini kuran Özal (1987), “Anavatan iktidarı döneminde Türkiye, mensubu bulunduğu batı dünyası ile ilişkilerinde savunma ihtiyaçlarının yanı sıra iktisadi menfaatlerimizi de en iyi şekilde sağlamaya yönelik daha aktif bir politika takip etmeye başlamıştır.” diyerek, Türkiye'nin yerini tayin etmekte ve batı ile ilişkilerin geliştirilmesine önem verildiğinin altını çizmektedir. Ancak bunu yaparken Türkiye'nin doğu ve batı arasında bir köprü vazifesi görerek, bölgesel ve evrensel barışın güçlendirilmesi ve silahsızlanmaya yönelik çabaların aktif destekleyicisi olacağını da sözlerine eklemektedir.

Avrupa Topluluğu ile ilişkilere ayrıca değinilen programda, Anavatan Partisi döneminde yapılan tam üyelik başvurusunun önemi ve bu önemin siyasi, ekonomik ve sosyal alandaki yansımalarıyla beraber gelen değişimlere, ve bunlar gerçekleştirilirken de AT ile ilişkilerin karşılıklı menfaatler çerçevesinde yürütüldüğüne dikkat çekilmektedir. Aynı şekilde ABD ile ilişkilerin, daha önce olduğu gibi dostluk ve ittifaklık düzeyinde sürdürüleceği üzerinde durulmaktadır.

Son olarak Turgut Özal (1987), “Ekonomik ve sosyal bakımdan sürekli gelişen, her yönüyle gittikçe dışarıya daha fazla açılan, dış ilişkileri artan, Avrupa Topluluğu'na tam üye olmaya karar vermiş ve bunun müracaatını yapmış Türkiye'nin gelişmesini hızla devam ettirebilmesi için başlattığımız ekonomik ve sosyal programın istikrarlı bir şekilde daha uzun yıllar uygulanması gerekmektedir” demekte; “bu mümkün olduğu takdirde de asrın sonunda Türkiye'nin ileri sanayi ülkeleri arasına katılabileceğini” müjdelemektedir.

Yıldırım Akbulut başkanlığındaki 47. Hükümet (09 Kasım 1989-23 Haziran 1991) programında, daha önceki dönemlerde ANAP'ın yaptığı düzenleme ve değişikliklere atıf yapıldıktan sonra dış politikada AT'nin önemine değinilmektedir. Programda, Türkiye'nin birlik içinde hak ettiği yere kavuşması için önceki dönemlerde olduğu gibi, karşılıklı ilişkilerin güçlendirilerek, tam üyelik başvurusunun olumlu biçimde sonuçlandırılmasına gayret gösterileceği üzerinde durulmakta; hemen her alandaki girişimlerin tam üyelik için gerekli zemini oluşturacağı düşünülerek, yeni hükümetin bunu sürdüreceği dile getirilmektedir.

Mesut Yılmaz başkanlığındaki 48.hükümet programında, Avrupa Topluluğu-Türkiye ilişkileri konusunda 1987 yılında tam üyelik başvurusundan sonra AT Komisyonu tarafından

hazırlanan rapor ve işbirliği önerilerinde de vurgulandığı üzere, ilk aşama olarak, Türkiye'yi tam üyeliğe götürecek yeni bir yaklaşma ve işbirliği süreci başlatmak ve entegrasyon unsurlarını çoğaltmayı arzu edildiği dile getirilmektedir. Bu kapsamda Yılmaz (1991), “Temel hak ve özgürlüklere saygı, çoğulcu demokrasi, serbest seçimler ve pazar ekonomisinin Türkiye ile AT ülkeleri arasında ortak paydayı oluşturduğu inancındayız” demektedir. Donma noktasına gelen AT-Türkiye ilişkilerine yeniden ivme kazandırılması için topluluk üyesi ülkelerle yaşanan sorunların giderilmesi de yeni hükümetin programı içinde yer almaktadır.

6 Mart 1996'da kurulan ve 28 Haziran 1996'ya kadar süren 53. hükümetin ilan edilen programının dış politika bölümü içerisinde Avrupa Birliği ile ilgili kısımda tam üyelik sürecinde, yakın zamanda imzalanan GB Anlaşması'nın daha da geliştirilmesi için ilgili düzenleme ve çabaların sürdürüleceği belirtilmekte ve yasal, ekonomik, sosyal ve idari alanları bunun içerisine dahil edileceğine vurgu yapılmaktadır.

ANAP-DTP-DSP ortaklığıyla kurulan 55. hükümet (30 Haziran 1997-11 Ocak 1999) programını meclise sunan Mesut Yılmaz, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bakımından 1996'da yürürlüğe giren GB Anlaşması mevzuatı için uyum çalışmalarına hız verilmesi, gerekli her türlü düzenleme ve işbirliğinin yapılması ile tam üyeliğin Türkiye için anlaşmalardan doğan bir hak olduğunun üzerinde önemle durmuştur. Buna ilaveten, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ile, AB Ortak Ticaret Politikaları çerçevesinde yürütülen serbest ticaret görüşmelerinin tamamlanması da öngörülmektedir. Tarafların birbirlerine karşı yüklenmiş oldukları sorumlulukların yerine getirilmesi bakımından programın dış politikaya ayrılan bölümünde AB'ye ayrılan kısımda 55. hükümet, önceki dönemlere nazaran daha baskıcı bir tutum sergileyeceğinin altını çizmiştir.

Programları ve uygulamaları açısından ANAP döneminde genel olarak, AB ile ilişkiler açısından süregelen politikaların devam ettirilmiştir. Bu süreçte AB-Türkiye politikalarının, zaman zaman aksaklıklar yaşansa da, yakınlaştırılmaya çalışıldığı, Türkiye'de 1980 sonrası ekonomik dönüşümünde sürece katkı sağlamış olduğu bir gerçektir. Özal'ın devlet başkanlığı döneminde Türkiye'nin 1987 yılında AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunması ise ilişkilerin derinleştirilmeye çalışıldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

45. ve 46. hükümet dönemlerinde Özal genel başkanlığındaki ANAP, Yunanistan ve Kıbrıs konularında Türkiye'nin inisiyatif alması konusunda Türkiye'nin önceki tutumunu devam ettirmek üzere, aynı ittifaklara üye olarak iki ülkenin dostluk isteğine samimiyetle

yaklaşmaktadır. Bu amaçla diyalog ortamının yaratılması için Türkiye'nin üzerine düşeni yapması gerektiğini ve bu sayede taraflar arasındaki sorunların çözülebileceğine inanmaktadır. Nitekim, "Kıbrıs için Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından hazırlanan 29 Mart 1987 tarihli Çerçeve Anlaşma Taslağını, Kıbrıs'ta adil ve kalıcı barışı kuracak bir çözüm olarak" (Özal,1987) görmekte, ancak bu yapılırken de adadaki Türklerin garantörlüğünün de yine bizzat Türkiye tarafından yapılacağına dikkat çekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 47. hükümeti döneminde Türk-Yunan ilişkileri konusunda Akbulut, iyi komşuluk ilişkileri için mevcut sorunların çözüme kavuşturulmasında diyalogun ve müzakerelerin tek yol olduğu konusunda önceki ANAP hükümetleri ile aynı görüşe sahiptir. Bu dönemde BM nezdinde sürdürülecek görüşmelerin, iki tarafın rızasına dayalı olarak çözüme kavuşturulması arzusu, yeni hükümetçe de desteklenmeye devam etmiştir.

48. hükümetin (23 Haziran 1991-20 Kasım 1991) programında Türk-Yunan ilişkilerini iki ülke ve milleti birbirine bağlayan uzun vadeli çıkarların mevcudiyeti açısından değerlendiren Yılmaz başkanlığındaki hükümet, programında Yunanistan'la Türkiye arasında sürekli bir anlayış birliği ve işbirliğinin tesisinin her iki ülkenin de yararına olacağı fikrini benimsemiş görünmektedir. Dolayısıyla önceki hükümetlerin aksine bir politikanın benimsenmesi söz konusu değildir. Nitekim Kıbrıs konusunda da sorunun uluslararası hukuk çerçevesinde, adilane bir biçimde hallolması gerektiği dile getirilerek, önceki ANAP söylemlerinden bir sapma görülmemektedir. Ayrıca, programda Türkiye'nin yapıcı tutumunu sürdüreceği belirtilmiş ve çözüm için Yunanistan'dan da aynı tavır içerisinde olması beklenmiştir.

53.hükümet programında Yunanistan ile Türkiye arasında iyi komşuluk ve işbirliği ortamının tesisi, Ege'deki ihtilafların çözülmesi yeni hükümetin öncelikleri arasında sayılmaktadır. Türkiye, daha önce olduğu gibi, iki ülke arasındaki sorunların taraflar arasında yapılacak görüşmelerle çözülebileceği kanaatini taşımaktadır. Anlaşılacağı üzere hükümetin Yunanistan konusuna klasik yaklaşımı aynı şekilde devam etmektedir.

Kıbrıs konusunda da aynı politikayı benimseyen Türkiye, BM müzakere sürecini destekleyerek, federal bir yapının benimsenmesinin adada nihai çözüme ulaşmanın tek yolu olarak görmekte, Kıbrıs Türklerine verdiği desteği sürdürmektedir.

ANAP-DTP-DSP ortaklığıyla kurulan 55. hükümet programında ABD-Türkiye ilişkilerine değinildikten sonra, ulusal bir sorun olarak görülen Kıbrıs konusunda hem adadaki Türklerin hem de Türkiye'nin güvenlik endişeleri dile getirilmiştir. Ege ve Kıbrıs

anlaşmazlıklarından doğan Türk-Yunan gerginliğinin çözülmesi için yapıcı girişimlerin devam etmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Türkiye, tüm yapıcı yaklaşımlarına karşın Kıbrıs sorununu çözememiş, haklılığını uluslararası kamuoyuna kabul ettirememiştir. Ege’de ise Yunanistan ile yaşanan sorunlarda da aynı durum ANAP döneminde geçerliliğini korumuştur. Ne Kıbrıs’ta ne de Ege’de, Türkiye lehine somut bir gelişme yaşanmıştır.

Türk dış politikasında “Coğrafi mevkiimizin, tarihi ve kültürel bağlarımızın icabı olarak Orta Doğu’daki ve dünyanın diğer bölgelerindeki İslam ülkeleriyle esasen tesis etmiş bulunduğumuz yakın dostluk ilişkilerini ve işbirliği imkanlarını daha da geliştirmeyi” arzu eden Özal (1987), Türkiye’nin sınırında cereyan eden savaş için; “Türkiye, her ikisi de dostu ve komşusu olan İran ile Irak arasındaki savaşa bir an önce son verilerek ihtilafın barışçı yoldan çözümü için titizlikle sürdürdüğü aktif tarafsızlık politikası çerçevesinde çaba göstermeye devam edecektir.” demektedir.

Orta Doğu’da adil ve kalıcı bir barışın sağlanması için, “İsrail’ in 1967’ den beri işgal ettiği Arap topraklarından geri çekilmesi ve Filistinlilerin meşru haklarının tanınmasının” gerektiği konusunda hükümetinin tavrının ne olacağı konusunda Özal (1987); “İsrail’ in işgal altındaki Arap topraklarında yaşayan yerli halkın insan haklarını ihlal eden keyfi tedbirler ve uygulamalarını” kınamaktadır. Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi açısından Filistin sorunu ile ilgili yapılan böyle bir açıklama ayrı bir önem taşımaktadır.

Yıldırım Akbulut genel başkanlığındaki ANAP, İslam ülkeleriyle tarihi ve kültürel bağlara dayanan yakın dostluk ve işbirliği ilişkilerini daha da geliştirilmesinin amaçlandığı yeni dönemde; Filistin konusunda Türkiye’nin takipçiliğini devam ettirerek, aynı yapıcı tutumu sürdürmesinden yana olduğunu belirtmektedir.

48. hükümet programında Yılmaz, daha önceki politikasını takiben “Ortadoğu sorununun halline büyük önem vererek, bölgede adil ve kalıcı bir barışın tesisinin ancak İsrail’in 1967 savaşında işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi, Filistinlilerin meşru haklarının tanınması ve ayrıca bölgedeki tüm ülkelerin tanınmış ve güvenli sınırlara sahip olmaları”na (Yılmaz,1991) yaptığı atıfla, Türkiye’nin tavrını ortaya koymaktadır.

Türkiye’nin Körfez bunalımı boyunca izlediği uluslararası hukuku ve BM Güvenlik Konseyi kararlarını esas alan politikasının, aynı çizgide devam edeceğini belirten Yılmaz; Bir bölge devleti olarak Irak ile ilişkilere ve Irak halkı ile tarihsel bağlara önem atfederek, iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi için gerekli koşulların oluşmasında, Irak’ın uluslararası hukuka

uygun bir şekilde hareket etmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca Türkiye “geleneksel dostu Pakistan, yakın ilişkiler içinde bulunduğu Suudi Arabistan ve doğu komşusu İran gibi bütün İKÖ üyesi ülkelerle mevcut yakın dostluk ve işbirliği ilişkilerini daha da geliştirmesini” (Yılmaz,1991) arzu etmektedir.

Öte yandan yeni hükümet, barış ve istikrarın kalıcı olmasının sağlanmasında bölgesel işbirliği projeleri arasında saydığı Ortadoğu’da doğalgaz, petrol, elektrik ve ulaşım altyapılarının gerçekleştirilebilmesinin yanında “Barış Suyu” projesinin de hayata geçirilebilmesine büyük önem vermektedir.

53. hükümet programında Arap ülkelerinin Türkiye için önemi vurgulandıktan sonra Ortadoğu’daki Arap-İsrail ihtilafının sona ermesinin bütün ülkeler için yararına değinilmiş, ardından Irak’ın egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne büyük önem atfedildiğinin altı çizilmiştir. çekiç gücün bölgedeki uygulamaları ve konumunun da Türkiye tarafından yeniden değerlendirilmesi de duyulan rahatsızlığın boyutuna işaret etmiştir.

Teröre verilen desteğin önüne geçilmesi de yine bu çerçevede değerlendirilmekte ve bu tür faaliyetlere destek veren ülkelere karşı Türkiye’nin her türlü önlemi alacağı vurgulanmaktadır.

55. hükümet programında, Ortadoğu bölgesinde barışçı ve dengeli politikaların, tarihsel bağların bulunduğu Arap ve İslam dünyası ile ilişkilerin ilerletilmesine atfedilen anlamın yanında, Irak’ın toprak bütünlüğünün korunması ve bunun Türkiye’nin çıkarlarını tehdit etmesi bakımından önemi ayrıca belirtilen hususlar arasında yer almaktadır. Irak’ın fiili bölünmüşlüğünden duyulan endişeler, gerek iç güvenlik açısından gerekse de insan hakları ve uluslararası hukuk ilkeleri açısından değerlendirilmiştir.

Gerek Irak-İran Savaşı’nda gerekse Arap-İsrail çatışmalarında Türkiye, ANAP döneminde uzun vadeli bir kazanç elde edememiştir. ANAP izlediği politikayla uluslararası alanda Arap ülkelerini yanına alamazken, sınırında meydana gelen savaşın sonunda terör örgütü PKK’nın bölgedeki etkinliğinin artmasını engelleyememiş, Körfez Savaşı’nda ise büyük ekonomik kayba uğramıştır. Mülteciler sorunu ise Türkiye’nin bu dönemde başını ağrıtan diğer bir önemli gelişme olarak değerlendirilebilir.

Balkanlar ve Balkan coğrafyasında yaşayan Türkler konusunda ANAP, parti programlarında yer vermemiş olsa da, hükümet programlarında dönemin gelişmelerine göre politikalar belirlemiş görünür. 45. ve 46. hükümet programlarında Bulgaristan’daki Türkler üzerinde devam eden baskı politikası konusuna da değinen Özal, ikili ve çok taraflı

anlaşmalar çerçevesinde, soydaşlarımızın gerektiğinde ve istediklerinde Türkiye'ye göç edebilmeleri için çaba harcanmakta ve girişimlerin sürdürülmekte olduğunu belirtmektedir.

47. hükümet programında Akbulut ise, Bulgaristan'daki Müslüman Türk azınlığın üzerindeki asimile politikalarının yol açtığı sonuçlara ikili ve uluslararası anlaşmalar ile çağdaş normlara uygun, yapıcı ve ileri görüşlü bir yaklaşımla çözüm getirilmesinin temininin, yeni hükümetin en önemli dış politika konusu olmaya devam edeceği belirtilmektedir. Bu insani sorunun çözüme kavuşturulması için oluşturulacak zeminde, Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin 1984 yılı öncesindeki işbirliği ve dostluk dönemine yeniden dönmesiyle, Balkan coğrafyasında çok taraflı işbirliğinin fiili olarak gerçekleşmesi yolundaki en önemli engelin aşılacağı ve bunun aynı zamanda, çevremizde bir barış ve işbirliği kuşağı oluşturulması yönündeki çabalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

48. hükümet programında Yılmaz, Bulgaristan'da hükümetin değişmesinden duyulan mutluluk dile getirmiştir. Böylece uzun süredir iki ülke arasında yaşanan ve Türkiye'nin de bir iç sorunu haline gelen baskı ve göç sorununun çözümü için Türk hükümeti aradığı fırsatı bulmuştur.

53. hükümet programının ilgili kısmında, Balkanlar'daki etnik çatışmaların sona erdirilmesi konusunda kaydedilen ilerlemelerden Türkiye'nin duyduğu memnuniyetin, Dayton Barış Anlaşması sonrası tarafların attığı adımlardan sonra bir kat daha arttığı görülmektedir. Bosna-Hersek'in yeniden yapılandırılması konusunda da Türkiye'nin aktif desteğinin devam edeceği anlaşılmaktadır.

1940'ların sonunda başlayan ve 1990'ların başına kadar devam eden asimilasyon politikalarıyla Bulgaristan, ülkesindeki Müslüman azınlıklar üzerindeki baskılar karşısında ANAP öncelikle uluslararası kamuoyunu harekete geçirmeye çalışmıştır. Özellikle Özal'ın söylemleri buradaki Türk ve Müslümanlara sınırların açılması yönünde olmuşsa da Türkiye, 1989'da Bulgaristan'dan gelen büyük göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'de sosyal ve ekonomik sorunlara da yol açan bu konu, Bulgaristan'daki iktidar değişimiyle yerini, iki ülke arasında normalleşme sürecine bırakmıştır.

Yugoslavya'nın parçalanma süreci ve Balkan coğrafyasında meydana gelen etnik çatışmalar karşısında ANAP ve dolayısıyla Türkiye, Yugoslavya'nın bütünlüğünden yana tavır almıştır. Ancak dağılmanın kaçınılmaz olarak ortaya çıkması karşısında bağımsızlıklarını ilan eden devletleri tanıma yoluna gidilmiştir. Bölgedeki Müslümanları, söylem ve politika bazında destekleyen ANAP, her konuda olduğu gibi bu konuda da

uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmıştır. Bölgedeki Müslümanlara her türlü yardımın yapılmasında başı çeken Türkiye, çatışma bölgesine gönderilen uluslararası güçlere de askeri katkı sağlamıştır.

45 ve 46. hükümet programlarında, önceki dönem TDP’de olduğu gibi, Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist devletlerle ilişkilerin, egemenlik, bağımsızlık, toprak bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama ilkeleri çerçevesinde, dostluk ve iyi komşuluk temelinde geliştirilmesi, özellikle ekonomik ve ticari alandaki işbirliğinin derinleştirilmesi üzerinde durulmaktadır.

47. hükümet programında Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri ile, egemenlik, bağımsızlık, hak eşitliği, toprak bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama ilkeleri çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi; özellikle ekonomik ve ticari alanda mevcut geniş işbirliği potansiyelini önceki hükümet dönemlerinde olduğu gibi azami ölçüde değerlendirilmesi bir gereklilik olarak görülmektedir.

48. hükümet programı içerisinde Sovyetler Birliği ile ilişkilerin tatmin edici bir düzeye geldiğini belirttikten sonra Yılmaz, birlik cumhuriyetleri ile de ilişkilerin uzun vadeli bir perspektifte geliştirilmesine öncelik verileceğinin üzerinde durmuştur. Ayrıca Rusya Federasyonu-Türkiye münasebetlerinde ise riayet edilen ilkelerin hakim kılınarak, işbirliği imkanlarına öncelik verilmesi amaçlanmaktadır.

53. hükümet programında Kafkasya bölgesi için, Orta Asya devletlerinden en fazla değer verilen Azerbaycan ile ekonomik ve kültürel işbirliğinin derinleştirilmesi ve Ermenistan’ın işgal ettiği topraklardan çekilerek, iki ülke arasında süregelen anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması temenni edilmektedir. Ayrıca Çeçenistan’daki ihtilafın da mümkün olan en kısa sürede sona erdirilmesi konusunda Türkiye’nin yapıcı gayretlerinin sürdürüleceği vurgulanmaktadır.

Programda Türkiye, taraf olduğu bütün milletlerarası örgütlerde aktif faaliyetlerini sürdürerek, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve KİB gibi bölgesel entegrasyon süreçlerine katkısının azami düzeyde olacağını garanti altına almaktadır. Bu kapsamda ikili ilişkilerin geliştirilmesine de ayrıca önem verilmektedir.

Öte yandan Mesut Yılmaz, dış politika meselelerinde izlenecek politikaların hem muhalefet kanalınca hem kurum ve kuruluşlarca ve hem de kamuoyunca desteklenmesini arzu etmekte ve hükümetinin buna ihtiyaç duyacağını yinelemektedir. TDP’nin başarısının ve sürekliliğinin bu koşullara bağlanmış olduğu söylenebilir.

55. hükümet, Kıbrıs konusunda olduğu gibi Ermeni-Azeri ihtilafının halli ve genel olarak Kafkasya'da istikrarın tesisi için Türkiye'nin bu dönemde de diyalogun ön planda olduğu girişimleri destekleyeceğinin altını çizmiştir.

Yeni bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve diğer topluluklarla ekonomik, sinai, sosyal, eğitim ve kültürel alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi için yürütülen faaliyetlerin hızlandırılması da program kapsamına alınmıştır.

Enerji konusunda ise Türkiye'nin daha temiz ve verimli alternatiflere yönelmesi konusuna değinilirken, Hazar'ı Akdeniz'e bağlayacak Bakü-Ceyhan hattı ile uluslararası petrol ve doğal gaz projelerine özel önem verilmesi bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye-SSCB ilişkilerinin seyri, daha önce de olduğu gibi ANAP döneminde de Türkiye-ABD ilişkilerinin seyrine göre belirlenmiştir. Türkiye'nin Kafkasya politikası ise SSCB ile ilişkilere paralel olarak yürütülmüştür. 1991'de Özal'ın Moskova ziyaretinde SSCB ile imzalanan dostluk ve işbirliğine yönelik antlaşma bu bakımdan önemlidir (Oran,2005;546). 1980'de Afganistan'ın SSCB tarafından işgali Türkiye'yi bu dönemde ABD'ye yaklaştırmışken, 1986'da açıklık ve yeniden yapılanma politikalarıyla SSCB'de görülen dönüşüm ve bundan sonra ülkenin dağılma sürecine girmesi ANAP'ın Kafkasya politikalarını doğrudan etkilemiştir. Başta Özal'ın duygusal yaklaşımı Türkiye'nin Kafkasya açılımı haline gelirken, bölgede yükselen Türk cumhuriyetleri karşısında, dile getirilen duygusal içerikli yaklaşımlar, yerini daha sonra temkinli politikalara bırakmıştır. ANAP'ın bölgeye yaklaşımı bir süre sonra yerini Rusya Federasyonu ile ilişkilerin seyri almıştır. ABD politikaları ile uyumu da TDP'nin Kafkasya'da yönünü belirleyici bir rol oynamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye-ABD ilişkileri yakınlaşmaya başlamış ve giderek daha da derinleşmiş gibi görünse de Özal dönemi ANAP'ın parti ve hükümet programında bu konunun üzerinde neredeyse hiç durulmamıştır. Akbulut ve Özal döneminde ise görece ABD ile ilişkilerin üzerinde daha fazla durulduğu görülmektedir.

Türk-Amerikan münasebetlerinde görülen soğukluğun da etkisiyle 47. hükümet programında, daha önceki söylemler üzerinde durulduktan sonra ABD'nin desteğinin alınamamasından duyulan hayal kırıklığı; "ABD yetkililerinin de, yabancı unsurları tatmin gayretlerinin, Türk-Amerikan ilişkilerine tahmil edeceği yükün ve yapacağı olumsuz etkilerin bizim kadar bilincinde olduklarına inanıyoruz" (Akbulut,1989) şeklinde tezahürünü bulmuştur.

Parlamentoda açıklanan 48. hükümet programında, Soğuk Savaş'ın sonuna gelindiği uluslararası ortamda yeni işbirliği arayışları içinde, NATO'ya ve Türkiye 'nin güvenlik ve savunma ihtiyaçlarına yapılan vurgudan sonra BAB da dahil olmak üzere varolan işbirliği kurumlarının yanında, "Paris Yasası ile çerçevesi çizilen yeni Avrupa'nın inşasında, kısa bir süre önce kurulmuş olan AGİK kurumlarının başarılı bir biçimde işlev görmesi ve olgunluğa erişmesine atıfla Türkiye, bu konuda, AGİK çerçevesinde ve Avrupa Konseyi çalışmalarında da yapıcı gayretler içinde olacaktır" (Yılmaz,1991) denmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin güvenlik endişeleri açıkça Avrupa'nınkiyle eş tutulmaktadır. Bu bağlamda ABD ile ilişkilere verilen önemin yanında dost ve müttefik olarak görülen Almanya'nın birleşmesinden duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.

53. hükümet programında ise ABD ile ilişkiler konusunda, dostluk ve ittifak anlayışının güçlendirilmesinin yanında buna, ekonomik ayağın da eklenmesi hedeflenmektedir. Zira askeri alanda güçlü olan ilişkilerin iktisadi alanı da kapsamaması gerekli görülmektedir.

Türkiye-ABD ilişkileri ANAP döneminde oldukça yakın olmuştur. Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde olduğu gibi 1990'lı yılların başında da Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'da işbirliği süreçleri devam etmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra NATO'nun misyonu ve Türkiye'nin bölgesel rolü gözden geçirilse de iki ülke ilişkileri özellikle askeri ve siyasi alanda derinleştiği gözlenmiştir. Ancak Türkiye'nin güvenlik endişeleriyle ulusal çıkarlarının, ABD'nin bölgesel politikalarıyla çeliştiği durumlar da olmuştur. Yine de ANAP dönemi ABD ile ilişkilerin genel seyri, Türkiye'nin endişelerini giderecek düzeyde devam etmiş görünmektedir. Nitekim ANAP sonrası Türkiye için de aynı durumun geçerli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Genel itibariyle Anavatan Partisi'nin gerek parti gerekse de hükümet programlarında aynı söylem, çizgi ve politikaların, değiştirilmeksizin devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Kıbrıs, Yunanistan, Balkanlar, Ortadoğu, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa yaklaşımı bakımından parti, çizgisini korumaktadır ve dönemin gelişmelerine göre özellikle hükümet programını düzenlemektedir. Ancak Avrupa ve ABD, dış politikada "tek yön" olmaya devam etmektedir. TDP'nin diğer konuları ise bu perspektifte şekillenmektedir.

4.1.1. ANAP Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası

ANAP, benimsemiş olduğu dış politikayı yalnızca programında öngördüğü politikalarla sınırlandırmamıştır. Türkiye'nin resmi devlet politikasını da belirleyen iktidar partileri içinde Özal genel başkanlığındaki ANAP, bölgesel gelişmelerin de etkisiyle, ciddi dış politika yönelimleri açısından önceki dönem partilerinden ayrılmaktadır. Bu bakımdan Özal dönemi dış politikasını ve özellikle Ortadoğu politikasını irdelemek yerinde olacaktır. Çünkü bu dönemde Ortadoğu, küresel etkileri de beraberinde getiren birçok gelişmenin yaşandığı bölge olmuştur. Bunun etkilerinin aynı zamanda Özal sonrası Türk dış politikasını da uzandığı unutulmamalıdır. Bu sebeple Özal dönemi ANAP'ın Ortadoğu politikaları, Türkiye'nin hem o dönem hem de sonraki dönem dış politikasını anlamada yardımcı olacaktır.

Türkiye'de 1983 seçimlerinde Turgut Özal önderliğindeki ANAP'ın birinci parti olarak çıkması, Türk dış politikasında Ortadoğu ve Kafkasya ülkelerini öncelikli duruma getirmiştir. Dış politikada Özal faktörüyle beraber gelen bu yeni anlayış, bazı çevrelere göre TDP'de bir kopuşu, bazılarına göre ise çeşitlenen dış politikanın denge politikası çevresinde şekillenen önemli argümanı ifade etmekteydi. Ancak TDP'de Ortadoğu'nun yeri, Özal döneminden daha önce 1980-1983 askeri yönetim zamanında da bizzat Kenan Evren'in söylemlerinde de kendine yer bulmuştu. Şüphesiz bunda Avrupa'nın Türkiye'ye karşı tutumunun etkisi olmuştu. Ancak Özal döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikası çok daha farklı temellerden hareketini almaktaydı.

Özal'ın bakış açısına göre Araplar ve Türkler dört yüz yıl boyunca birlikte yaşamışlardı. Kültür ve gelenekleri birbirine yakındı ve bu yakınlık neden ülkeler arası ilişkilerde de görünmesindi. Türkiye'nin Ortadoğu ile kopamayacak bağları vardı ve bu bağların güçlendirilmesi Türkiye'nin lehineydi. Türkiye'nin bu açılımı Avrupa'yla ve batıyla ilişkilerde bir kopma şeklinde yorumlanmamalıydı. Aksine bu, Özal'ın kişiliğinde hayat bulan yararcı dış politika anlayışının bir sonucu olarak, Avrupa'ya hem ekonomik hem de siyasi bağımlılığın azaltılması şeklinde değerlendirilmeliydi.

Turgut Özal'ın bahsi geçen noktalarda ideolojik hedeflerden ziyade pratik sonuçları öne çıkardığı anlaşılmaktadır. Mamafih komşu ülkelerle ilişkilerin iyileştirilmesi amacıyla, tarihi gerçekler bir yana bırakılarak ileriye bakılması gerekiyordu ki, 1984 yılında Yunanistan vatandaşlarına vizelerin tek taraflı olmak üzere kaldırılması ve İran Başbakanı Musawi'nin Türkiye ziyareti için öne sürdüğü koşulların kabul edilmesi bu çerçevede değerlendirilmiştir (Güzel,Çiçek&Koca,2002;296). Dışişleri Bakanlığı'nın ve istihbarat birimlerinin

muhalefetine rağmen, çoğu zaman bürokrasinin de aradan çıkarılarak Türk dış politikasının liberal değerler üzerine oturtulması Özal'ın dış ilişkilere bakış açısını yansıtmıştır.

1980'lerde dünyanın genelinde görülmeye başlanan bölgesel ekonomik işbirlikleri, Turgut Özal'ın Ortadoğu'da Türkiye'nin liderliğinde bir işbirliği platformu oluşturmasını hedeflemesinde etkili olmuştur. Zira Avrupa, geçmişten gelen husumetlerini bir kenara bırakarak, ekonomilerini, altyapılarını ve halklarını bir araya getirmeyi başaramıyordu ve Ortadoğu'da bu neden yapılamıyordu. Eğer Ortadoğu ülkeleri karşılıklı bağımlı ekonomilere sahip olurlarsa, birbirlerinin çıkarlarına uymayacak politik tavırlardan kaçınmaları içten bile olmayacaktı. Dolayısıyla Özal'a göre bölgesel ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve Avrupa Topluluğu'ndaki gibi uyumlaştırılması, siyasi sorunların da aşılmasına vesile olacak; böylece ekonomik bağımlılık, bölgede istikrarın sağlanmasında önemli bir unsur olarak belirecekti. Bölgedeki bir istikrarsızlığın NATO ve Varşova Paktı'nın da dahil olduğu bir Amerika-Sovyet çatışmasına dönüşebileceği göz önüne alındığında bu, işbirliğinin önemini daha da arttırmaktaydı. Ancak Ortadoğu'daki karmaşık devletlerarası ilişkiler ve nüfuz mücadelesi uluslararası alanda güç mücadelesine dönüşebileceğinden bölgede hedeflenen istikrar ortamının tesis edilmesi pek de kolay olmayacaktı. Dolayısıyla Türkiye'nin statükocu politikası Özal döneminde değişikliğe uğramış olsa da müttefik ülkelerle aynı yönde olmak üzere Ortadoğu'da az çok devam eden dengenin korunması yönünde tezahür etmiştir (Karaosmanoğlu,1996;14).

Özal'ın bu çerçevede Türkiye'nin bölgede öncü olabilmesi adına bir takım projelerin geliştirilmesine ön ayak olduğu görülmektedir. Ortadoğu'nun altyapı sorunu, ülkelerin su sıkıntısı ve petrolün Türkiye'ye taşınması gibi alanlarda işbirliği ve boru hatlarının inşası gibi konular öncelikli olarak hayata geçirilmesi düşünülenlerdi. Güneydoğu Anadolu Projesi ve Barış Suyu Projesi, Türkiye'ye siyasi ve ekonomik getirisi olacak olan projeler olarak ortaya çıkmışsa da özellikle Irak ve Suriye'den gelen tepkiler Türkiye'nin bölgedeki amacının önünde birer engel olarak belirmişlerdir. Diğer Ortadoğu ülkeleri de Türkiye'nin işbirliği projelerine sıcak bakmamışlardır. Özellikle Barış Suyu Projesi, bu ülkelerin Türkiye'ye olan bağımlılığını arttıracaklığı gerekçesiyle ve Türkiye'nin bunu siyasi bir koz olarak kullanacağı endişesiyle Ortadoğu ülkeleri, bu planlara destek vermekten çekinmişlerdir. Arap ülkelerinin bu yaklaşımına karşın İsrail'in Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin Türkiye tarafından kullanıldıktan sonra denize dökülen sularını satın alma talebi, Müslüman ülkelerle iyi ilişkiler kurma çabasıyla reddedilmiş, bu siyasi nedenle de Türkiye potansiyel kaynaklarından tam anlamıyla istifade edememiştir (Gönlübol&Bingün,1996;616).

Atıl olan kaynakların değerlendirilmesi bağlamında Türk projelerinin hazırlanması ve hayata geçirilmesinde İslam Konferansı Örgütü'nün ekonomik alt birimi olan ve 1984'te Türkiye'nin başkanlığını yaptığı İslam Konferansı Örgütü Ülkelerarası Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) 1981'de resmen kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Bu örgütün merkezi Ankara'da olmakla birlikte, daimi başkanı Türkiye Cumhuriyeti başbakanıdır. İSEDAK'ın temel amacı Özal'ın istediği gibi, Ortadoğu ülkelerini kapsayacak projelerin adım adım hayata geçirilmesini sağlamaktır. Dolayısıyla Ortadoğu için düşünülen işbirliğinin, ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda hayata geçirilmesi için bu komite Özal tarafından oldukça önemsenmiştir. Buna rağmen karşılıklı güvenin söz konusu olmadığı bir ortamda öngörülen amaçların ve hazırlanan projelerin finanse edilmesine Ortadoğu ülkeleri yanaşmayacağından, projelerin birçoğu hayata geçirilememiş ve uygulama aşamasına gelenler de elle tutulabilir sonuçlar vermemiştir (Güzel,Çiçek&Koca, 2002;243-244). Yine de altyapı, müteahhitlik, ihracat ve ortak yatırımlar yapılması gibi alanlarda Körfez ülkeleriyle antlaşmalar yapılabilmektedir. Türkiye'nin ihracatında Ortadoğu ülkelerinin payının artması da yine bu gelişmeler sonucunda mümkün olmuş, dış ticarete AB ülkelerinin yerini Ortadoğu ülkelerinin aldığı görülmüştür.

Dış politika açısından Avrupa/Batı odaklı olan TDP'nin 1980'den sonra ABD güdümüne girdiği sık sık dile getirilmiştir. ABD'nin Ortadoğu açılımında Türkiye ile dış politikasının daha önce hiç olmadığı kadar yakınlaşmış görünmesi, gerek doktriner gerekse de ikili temaslar çerçevesinde Türkiye'ye biçilen role vurgu yapılması, Türkiye'nin bölge politikalarının Amerikan denetiminde olduğu yönünde eleştirilere neden olmuştur. Başta ekonomik nitelikli antlaşmaların zamanla askeri içerikli antlaşmalara bırakması ise bu eleştiriler bağlamında oldukça ilgi çekici olmaktadır.

Yeşil kuşakta yer alan Ortadoğu ülkelerinden, Suudi Arabistan, Pakistan, Türkiye, Umman, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır'ın ABD için stratejik önemi oldukça fazladır ve bölgede meydana gelebilecek bir istikrarsızlıkta bu ülkelerdeki Amerikan üslerinin kullanılması planlanmaktadır (Oran,2005;124). Türkiye, ABD kampında yer almakla birlikte bölge güvenliğinin ve istikrarının Körfez ülkelerince sağlanması gerektiği üzerinde durmaktadır. Uygulamada ise bu politikadan uzaklaşmıştır. Yemen, Kuveyt ve Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleriyle askeri antlaşma imzalayamayan ve Sovyetler Birliği ve İran faktörünün etkisiyle bu ülkelere doğrudan yardımda bulunamayan ABD'nin, faaliyetlerini Türkiye üzerinden gerçekleştirebilmesinin ancak iki ülke politikalarının yakınlaştırılması suretiyle mümkün olabileceği düşünülmekte ve bu unsurun bölgede TDP'yi

aşındırıcı bir faktör olduğu öne sürülmektedir. NATO üslerinin Körfez Savaşı'nda ABD kuvvetlerine tahsis edilmesi de TDP'nin, ABD çıkarlarıyla şekillendirilirken, denge politikasından feragat edildiği şeklinde yorumlara neden olmuştur.

Ortadoğu ülkeleriyle geçmişten gelen bağlar kuvvetlendirilmeye çalışılırken iç politikada da dış politikanın izlerine rastlanmaktadır. Arap ülkeleriyle ilişkiler kapsamında Suudi Arabistan ve Kuveyt'in bankacılık sektörü başta olmak üzere pek çok alanda Türkiye'deki yatırımlarının arttığı gözlenmektedir. Bu süreç özellikle 1987'den sonra hız kazanmıştır (Güzel,Çiçek&Koca,2002;244). Yabancıların Türkiye'de mülk edinmesi ile bankacılık sektörünü kapsayan iç hukuk düzenlemeleri yapılmış, yabancı yatırımcıların bu yöndeki faaliyetlerine büyük oranda kolaylıklar sağlanmıştır. Bu düzenlemelerden sonra başta iktisadi alanda beliren ve içerisinde çok sayıda bürokrat ve devlet adamının da yer aldığı usulsüzlük ve ortakçılık iddiaları basında kendine yer bulmaya başlamıştır. Kendine sosyal bir taban yaratmak üzere bu yolsuzlukların Türkiye Cumhuriyeti'nin laik temellerine zarar verecek biçimde yurt içinde ve yurt dışında örgütlenerek, faaliyetlerini devam ettirdiği ve bu şekilde Türk siyasi hayatına tesir etmeye çalıştığına ortaya çıkması⁴⁶, hem Türk siyasetinde hem de toplumsal tabanda tartışmaları beraberinde getirmiştir. İslamcı ve İslamcı-milliyetçi alanda, tartışılan bu konuda önemli araştırmalar da yapılmıştır. Genel itibariyle bu çalışmalar, Türk siyasi yaşamında 1970'lerde atılan Türk-İslam sentezi hareketinin temellerini, 12 Eylül'den sonra dilbilimsel ve düşünsel altyapısı üstüne inşasını ve uygun ortamdan istifade ederek, etkisini ve tabanını genişletme fırsatlarını incelemişlerdir (Şaylan,1992;103-114).

Türkiye'nin Özal sonrası Ortadoğu politikası, öncelikle PKK ve sınır komşularının terör örgütüne destek vererek bir takım kazançlar peşinde olan Suriye ile ilişkilere yönelmiştir. Özellikle su sorunu⁴⁷ konusunda Türkiye'den taviz koparmayı hedefleyen Suriye Türkiye ile, Türkiye'nin su sorununu PKK'ya verilen desteğin kesilmesine bağlaması üzerine ikili güvenlik protokolleri yapma yoluna gitmiştir. Buna karşın PKK'nın Suriye'den Türkiye'ye girerek terörist faaliyetlerini sürdürmesi, Suriye'nin taahhütlerini yerine getirmediğini göstermiştir. Bunun üzerine Türkiye teröre destek veren ülkelere karşı tavrını

⁴⁶ İsimler ve bu tür örgütlenmeler hakkında detaylı bilgi ve bir örnek için bkz: Uğur Mumcu, Rabita, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, Ankara, 2000.

⁴⁷ 1960'lı yıllarda Türkiye, Irak ve Suriye arasında Dicle, Fırat ve Asi nehirlerinin kullanımı konularında ortaya çıkan paylaşım sorunu, zamanla teknik boyuttan siyasi alana doğru kayma göstermiştir. Doğal kaynakların siyasi bir araç olarak kullanılmaya başlandığı 1970'li yıllardan sonra Türkiye'nin, atıl kalan su kaynaklarını değerlendirmeye başlaması Suriye ve Irak'ın şiddetli itirazlarına neden olmuş ve su kaynaklarının siyasi bir argüman haline getirildiğine dair görüşler ortaya atılmıştır. Keza, 1980'lerde Suriye'nin PKK terör örgütüne destek verdiğinin anlaşılması üzerine, daha önce su kaynaklarını politik bir araç olarak kullanmayan Türkiye'nin, Fırat ve Dicle sularını Ortadoğu'da bir faktör olarak değerlendirmeye başladığı da bir gerçektir.

sertleştirmiş ve İsrail ile olan ilişkilerini güçlendirme yoluna gitmiştir. Suriye'nin, Mısır, Suudi Arabistan, Kuveyt gibi Arap devletlerini de yanına alarak su sorunu konusunda Türkiye üzerinde uygulamaya çalıştığı baskı politikası, Türkiye'nin 23 Şubat 1996'da İsrail'le askeri işbirliği anlaşması imzalamasıyla sonuçlanmıştır (Oran,2005;559).

ANAP-DYP koalisyonunun, Haziran 1996'da dağılmasına kadar Türkiye'nin Ortadoğu politikasında gözle görülür bir değişme yaşanmamıştır. Anayol hükümetinin yerine gelen Refahiyol döneminde, Suriye'nin de içinde yer aldığı Arap devletleriyle ilişkiler yeniden ele alınmıştır. Dış politikada Erbakan'ın izlediği yol, tarihi ve kültürel bağlarla bağlı olduğu İslam ülkeleriyle ilişkilerin derinleştirilmesine dayanmaktaydı ki, Erbakan'ın, aradan Dışişleri Bakanlığı'nı da çıkararak İran, Malezya, Endonezya, Singapur, Libya ve Mısır gibi ülkelere ziyaretlerde bulunması ve bu ziyaretlerde Türkiye Cumhuriyeti'nin rencide edilmesine göz yumması, kamuoyunun tepkilerine neden olmuştur (Oran,2005;561-562). Susurluk skandalının yanında, kamu sektöründe kadrolaşma, imam hatip liseleri, laiklik karşıtı-irticai faaliyetler gibi konularda RP'nin yapmaya çalıştığı iç siyasi hamleler, hem siyasi arenada hem de kamuoyunda tepkileri yükseltirken, Genelkurmay Başkanlığı'nın da konuya müdahil olmasına yol açmıştır.

28 Şubat 1997 MGK kararlarının yürürlüğe konulmasından sonra aynı yıl içinde PKK'ya ve irticai faaliyetlere destek veren Suriye ve İran'a karşı her türlü caydırıcı tedbirin alınmasına yönelik kararlar Milli Askeri Stratejik Konsept açıklandı. Refahiyol dönemi sonrası ANAP'ın iktidara gelmesinin ardından ABD, İsrail ve Türkiye'nin taraf olduğu üçlü ittifak anlaşması imzalandı. Ortadoğu ve Arap ülkeleri özellikle İsrail ile yapılan askeri alandaki yakınlaşmaları yakından takip ederek, üçlü ittifaka karşı duydukları kaygıları resmi olarak dile getirmişlerdir (Oran,2005;574-576).

Bu dönemde PKK konusu sebebiyle Suriye ile ilişkiler gergin bir seyir izlemiş, iki ülke neredeyse savaş durumuna gelmiştir. Ancak beklenen olmamış, aracı ülkeler sayesinde iki ülke uzlaşabilmiştir. Bundan sonra PKK lideri Öcalan, Suriye topraklarından çıkarılmıştır.

4.1.1.1. Ortadoğu'daki Gelişmeler ve ANAP Politikaları

Ortadoğu bölgesi, Asya, Afrika ve Avrupa'nın tam ortasında yer almaktadır. Dünya enerji rezervlerinin yaklaşık %65'ine sahip olan Ortadoğu'daki, 1985 yılı itibariyle kayıtlı petrol rezervlerinin dünya petrol rezervlerine oranı %54.3 iken, bu oran 2000 yılında %61'e kadar yükselmiş bulunmaktadır. 2023'te ise bu oranın %75'lere kadar çıkması beklenmektedir

(TÜBİTAK,2003;21). Ülkeler itibariyle bakıldığında ABD'nin petrol talebinin dünya talebi içindeki oranı 1980'de %19'larda seyrederken, bu oran 2000 yılında %23'lere çıkmış, 2005 yılında ise yıllık petrol tüketiminin yaklaşık 945 milyon tonu bulunduğu görülmüştür. Yani oran itibariyle dünya petrol tüketiminin %25'i ABD tarafından yapılmıştır (Atiker,2006;15).

Amerikan Enerji Enformasyon Dairesinin 2009 yılındaki raporuna göre 1980'de dünya petrol üretiminin günlük 59.56 milyon varil olduğu hesaplandığında, OPEC ülkelerinin günlük petrol üretimi 25.38 milyon varil olmaktadır. 1990 yılında dünya üretimi 60.49 olarak gerçekleşirken, OPEC ülkeleri üretimi 22.49 düzeyinde, 2000 yılında 68.49 içinde 28.98, 2009'da ise 72.26'da 30.65 şeklinde olmuştur (ABD Enerji Enformasyon Dairesi,2009).

Dünya'daki gelişmiş ülkeler içinde ABD, AB ve Japonya'nın dünya enerji kaynaklarının %46.4'ünü tükettikleri varsayılmaktadır (Kızılkaya&Engin,2004) Buna bir de Çin'in 1980 yılından 2005'e kadarki petrol tüketiminin %282 oranında arttığı eklendiğinde, dünya petrol talebinin yarısından fazlasını karşılayan Ortadoğu bölgesinin önemi çok daha iyi anlaşılacaktır. Ortadoğu'daki bir istikrarsızlık dünya petrol arzını doğrudan etkileyeceğinden, enerji kaynaklarının ve yollarının güvenliğinin sağlanması öncelikle düşünülmesi gereken sorunları oluşturmaktadır.

Türkiye'nin bu denklemdeki yeri hem bölgesel hem de küresel niteliktedir. Zira Ortadoğu'daki hemen her gelişme Türkiye'yi doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla ülke menfaatleri ve taraf olduğu örgütlenmelerden ve tabiatıyla ikili ilişkilerinden kaynaklanan sorumlulukları ele alındığında Türkiye'nin, bir taraf olarak Ortadoğu gelişmeleri içinde yer almaması düşünülemez. Bu kapsamda İran, Suriye ve Irak ile ilişkileri Türkiye'nin bölge politikasında etkili olurken, sınır komşularıyla ilişkilerde Kürt sorunu belirleyici olmaktadır. İngiltere, Rusya, Ermenistan, Yunanistan gibi devletlerin de Türkiye'nin istikrarsızlaştırılmasında bu kartı kullanmaları, dolayısıyla da manipüle edilebilecek en değerli unsur olarak Kürt konusunu ön plana çıkarmaktadır (Fuller,2004;62).

Türkiye'yi içeride ve dışarıda esir almaya başlayan bu konunun, ANAP iktidarının ülkeyi yönettiği dönemde, bir şiddet eylemi olarak ortaya çıktığı 1980'lerdeki bölge gelişmelerini de irdelemek gerekir. Çünkü Türkiye sınırındaki istikrarsızlık 1980'den sonra PKK'nın etkinliğini artırarak güçlenmesine olanak vermiştir. Özellikle Irak'taki gelişmelerin bu sorun üzerindeki doğrudan etkilerini Türkiye dönem dönem hissetmiştir ve hissetmeye de devam etmektedir.

4.1.1.1.1. İran-İrak Savaşı'nda ANAP'ın Politikası

İran'da İslam devrimi ile aynı yıllarda Irak'ta Baas rejiminin başına gelmekle Saddam Hüseyin, kendi ülkesi için yeni bir dönemi başlatmıştır. Saddam Hüseyin, Irak yönetiminin başına gelmesi ve uluslararası konjonktürün de elvermesiyle dış politikada İran gibi bağlantısız bir politika izleme kararı almıştır (Yılmaz,2004;143-144). İki Ortadoğu ülkesi uluslararası etkinliklerini arttırabilmek gayesiyle kalkınmalarını kendi öz kaynaklarıyla karşılamak üzere iki kutuplu sistemde bağlantısız hareket içerisinde, izlemeyi amaçladıkları denge politikasıyla güçlenmeyi hedeflemiş görünmektedirler.

1980 savaşına giden süreçte iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların temeli, 1970'lerde başlayan sınır anlaşmazlıklarına dayanmaktadır. Şat-ül Arap su yolu ile ilgili 1937 Antlaşması'nın İran tarafından feshi ile başlayan gerilim, İran'ın Hürmüz Boğazı adalarının bir kısmını işgal etmesiyle çatışmaya dönüşmüştür. Azınlıkların kışkırtılması ve ayaklanmaların desteklenmesi politikasıyla geçen bu zaman zarfında her iki taraf ancak 1975 yılına gelindiğinde antlaşmaya razı olmuşlardır (Yılmaz,2004;235-237). Ancak bu antlaşma dört yıl sürebilmiştir.

1980'de başlayan ve sekiz yıl süren İran-İrak savaşında, Irak'ın üstünlük sağlayamamış olmasından sonra, ABD donanmasının İran yolcu uçağını düşürmesi ve Arabistan polisinin 400 İranlı hacı adayını öldürmesi, muhtemel İran ilerleyişini önleyebilmek adına Irak'a dış yardım biçiminde algılanmıştır. Böylece olası bir İran zaferine izin verilmeyeceği de dolaylı yoldan belirtilmiştir. Bu gelişmelerden sonra taraflar, BMGK'nın 598 Sayılı kararı kabul etmişlerdir.

İrak-İran Savaşı'nın Türkiye açısından önemli sonuçları olmuştur. Türkiye, 12 Eylül ve Özal dönemlerinde tarafsızlığını korumuş, savaş boyunca iki tarafla da ilişkilerini sürdürmüştür. Özellikle ticari alanda iki ülkeyle ilişkiler bu dönemde ivme kazanmıştır. Ayrıca Türkiye pragmatist dış politikası gereği, bölgede barış sürecini statüko lehine destekleyerek, bu yöndeki girişimlere de taraf olmuştur. Örneğin; Türkiye, İran ve Pakistan'ın taraf olduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) bu dönemde (1985) kurulmuştur.

Türkiye-İran ilişkilerinde savaş boyunca bazı kriz dönemleri yaşanmıştır. İran'ın savaşta dengeleri değiştirecek şekilde petrol kaynakları ve enerji yollarını tehdit etmeye başlaması üzerine Türkiye ile ilişkilerin kısa süreli de olsa gerilmesine sebep olmuştur. Savaş sırasında İran'ın, Irak'ın kuzeyindeki Kürt grupları kışkırtması ve bu bağlamda PKK'ya yardımda bulunması iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyen bir başka faktör olmuştur. Bu

gelişmeler üzerine 1984 yılında İran ile Türkiye arasında yapılan antlaşmaya göre, İran, Türkiye aleyhine olacak ve güvenliğini tehdit edecek hareketlere destek vermemeye ve bu yöndeki faaliyetlere kendi sınırları içerisinde göz yummamaya yönelik taahhütlerde bulunmuştur (Güzel,Çiçek&Koca,2002;264). Savaşın altıncı yılında İran'ın, Kerkük ve Musul'u tehdit etmesi üzerine Türkiye'de müdahale söylemlerini gündeme gelmiştir. Fakat ABD'nin savaşın gidişine müdahale etmesi İran ilerleyişinin durdurulmasında etkili olmuş, özellikle Özal'ın savaşa girilmesi gerektiği yönündeki düşüncesi geçici de olsa rafa kaldırılmıştır.

Savaşın Türkiye açısından diğer önemli sonucu bu savaştan sonra, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle patlak verecek II. Körfez Savaşı'nda ABD'nin üs ve çekiç güç talepleriyle karşı karşıya kalan Türkiye, ekonomisinin, bölgedeki prestijinin ve dış politikasının zarar görecektir. Bu da Türkiye'nin ne kadar uyumlaştırmaya çalışılsa da, ABD'nin Ortadoğu politikasından olumsuz etkileneceği anlamına gelmektedir. Irak'ın kuzeyindeki Kürt hareketlenmeleri, Suriye ve İran'ın bu yapılanmalara sağladıkları lojistik ve mühimmat desteği, Türkiye'nin güneydoğusunda ve Irak'ın kuzeyindeki PKK oluşumlarının KDP (Kürdistan Demokratik Parti) ve KYB'den (Kürdistan Yurtseverler Birliği) yardım görmeleri, Kürt hareketlerinin bölgedeki istikrarsız ortamdan faydalanarak güçlenmeye başlamaları, Türkiye'nin Irak'la işbirliğine gitmesinin yolunu açmıştır. Petrol, sulama ve ulaşım başta olmak üzere Türkiye-Irak İşbirliği Platformu, bu yakınlaşmanın bir göstergesidir. Bunu, güvenlik endişelerinin yanı sıra Suriye'nin Irak'ın güçsüzleştirilmesi ve Türkiye'nin etki alanının daraltılması yönündeki girişimleri de önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye ve Irak aleyhine, topraklarını terör örgütlerine açmakla birlikte, bunların eğitilmesi, örgütlenmesi ve Avrupa bağlantısının sağlanarak Suriye kanalıyla Lübnan'da konuşlandırılması (Gönlübol&Bingün,1996;619-620), Türkiye'nin tepkisini sertleştirerek, güç kullanma tehdidinde bulunmasına yol açmıştır. ABD ile gergin ilişkileri devam eden ve iç istikrarı bozulmaya başlayan Suriye'nin 1983 yılında ASALA ve PKK gruplarını sınırları dışına çıkarmasıyla bu gergin dönem son bulmuştur.

Türkiye'nin ciddi anlamda müdahalesini gündeme getiren bu olaydan sonra Irak ile Türkiye arasında sınır güvenliğinin sağlanmasına dair bir takım antlaşmalar imzalanmıştır. Buna göre taraflar önceden haber vermek şartıyla sınırötesi sıcak takip yapma hakkı elde ediyorlardı. 1984 yılında Genelkurmay İkinci Başkanı Necdet Öztoran'un ziyaretleriyle Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nın yanında Sıcak Takip Antlaşması'nın da detayları belirlenmiştir. Böylece Türkiye'nin sınırötesi operasyonları için hukuki bir dayanak elde

edilmiştir. Bundan sonra Suriye ile güvenlik protokollerinin imzalanması ve İran ile varılan uzlaşma, İran-Irak savaşıyla istikrarsızlaşan bölgede büyük ölçüde etkinliğini arttıran PKK'nın bölgede yalnızlaştırılması yönündeki adımları güçlendirmiştir.

1985'ten sonra PKK'nın Türkiye'deki siyasi örgütlenmesini sağladıktan sonra silahlı eylemlerinin hız kazandığı görülmektedir. Türkiye'nin Irak ile parafe ettiği anlaşmaya dayanarak gerçekleştirdiği sınır ötesi operasyonlar sırasında aynı zamanda Irak ile savaşında İran ilerleyişinin durdurulması amacıyla savaşa dahil olma önerileri de aynı dönemde gündeme gelmişse de, bu yöndeki politikalar hayata geçirilmemiştir. Bu dönemde ayrıca Özal'ın Ortadoğu ve ABD eksenli dış politikası, hem ülke içinde hem de uluslararası alanda eleştirilmeye başlanmıştır.

4.1.1.1.2. Irak'ın Kuveyt'i İşgali, Körfez Savaşı ve ANAP'ın Politikası

Irak tarihi gerekçeler öne sürerek her fırsatta Kuveyt üzerindeki hak taleplerini dile getirmiştir. Fakat bu talepler daha çok, tarihi gerekçelerden ziyade Basra Körfezi üzerindeki siyasi ve ekonomik hakimiyet mücadelesinden kaynaklanmaktaydı (Erbakan,1991;41-42).

Irak, Kuveyt petrol bölgeleri ve kuyularının kendi sınırına yakınlığı dolayısıyla zarara uğradığını, İran ile savaşı sırasında, bu durumdan istifade eden Kuveyt'in Irak ile sınırını Irak'ın aleyhine olmak üzere 70 km. kaydıracağı ileri sürmüş ve Kuveyt'ten borçlarının affını ve zararının karşılanmasını talep etmiştir (Çavdar,2004;283). Bu nedenlerle Saddam Hüseyin, Kuveyt ile anlaşmazlık konularını, zararının tazmin edilmesi için Arap Birliği'ne götürmüştür. Irak'ın bu çabalarını ve hak taleplerini özellikle İran ile savaşıdan sonra arttırdığı dikkat çekmektedir. Irak'ın savaş boyunca 80 milyar dolarlık bir borç yükü altına girmiş olması ise Hüseyin'in bu çabalarını anlamlı kılmaktadır (Stern,2011;207-208).

Irak, savaş borçlarının bir kısmının Arap ülkelerince üstlenilmesini talep etmişse de bu konuda Kuveyt de dahil olmak üzere başvurduğu bölge ülkeleri bu fikre sıcak bakmamışlardır. Ancak Saddam Hüseyin'e göre Arap dünyası için büyük bir tehlike haline gelen İran'a savaş ilan etmekle aynı zamanda tüm Arap devletlerin bölgedeki güvenliğini sağlamayı da amaçlamıştı. Bu nedenle Irak ordusunun finansmanını bu devletler de üstlenmeliydiler (Ecevit,2005;27).

Bu dönemde petrol fiyatlarındaki düşüşlerde Irak ekonomisini ciddi anlamda etkilemekteydi (Erbakan,1991;42-44). Savaş sonrasında Ortadoğu ülkelerinden destek sağlayamayan Hüseyin, ilk olarak petrol gelirleriyle ekonomik, daha sonra da stratejik

kazanımlar elde etmek amacıyla Kuveyt sınırına askeri yığınak yapmaya başlamıştır. ABD'nin desteklediği ve güvence verdiği Kuveyt'ten talep ettiği alanlarda bir şey elde edemeyen Hüseyin (Ecevit,2005;28), 1990 yılının 2 Ağustos günü Kuveyt'i işgal ederek, 8 Ağustos'ta ilhakını, 28 Ağustos'ta da Kuveyt'i Irak'ın ondokuzuncu vilayeti olarak ilan edecektir (Yılmaz,2004;276). Böylece İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden yapılandırılan devletlerarası sistemde ilk defa Birleşmiş Milletler üyesi bir ülke, diğer bir üye ülke tarafından işgale uğramış oluyordu (Lewis,2007;484).

Irak'ın Kuveyt sınırlarına girmesinin ardından BM, işgali kınayan ve Irak'ın savaştan önceki sınırlarına çekilmesini içeren bir takım kararlar almıştır. Bu koşullar altına Irak'ın Kuveyt'ten çekilmeyeceğinin anlaşılması üzerine ambargo ve ablukayı da kapsayan ve BM gücünün müdahalesine kadar varabilecek olan BMGK kararları ilan edilmiştir. 678 sayılı bu karara da riayet edilmeyince ABD'nin başını çektiği 30 ülke BM nezdinde Irak'a uluslararası müdahale kararı almışlardır.

Arap ülkelerinin ve ABD'nin İran'a karşı teşvik ettiği ve silahlandığı bir devletin yayılmacı politikası, öncelikli hedefini enerji yollarının güvenliği olarak belirleyen ABD'nin bölge çıkarına uygun düşmemekteydi. Akdeniz'deki 6. filo ve Türkiye'deki üsler de bu amaca yönelikti. Kuveyt'in işgali karşısında Irak'a düzenlenen hava ve kara saldırılarının başarısı ile savaş 27 Şubat 1991'de, bir barış antlaşması imzalanarak sona ermiştir. Buna göre Irak'ın askeri alanda sınırlandırılması öngörülmüşse de ABD, Irak'ın ağır şartlar altında ezilmesini istememiştir. Bu sayede Irak'ta çıkması muhtemel görülen iç karışıklıkların önlenmesi ve İran'ın bölgede yayılmacı emellerinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Böylece Irak'ın kuzeyindeki Kürt gruplar ile Şii nüfusunun İran tarafından Irak'ı yıpratmak için kullanılması da engellenmiş olmaktadır (Yılmaz,2004;278-280). ABD her ne kadar Sovyetler Birliği'nin tepkisini göze alamayıp Irak'a yerleşememiş de olsa, Irak'ın tam anlamıyla güçsüz bırakılmasına taraf olmamış, bu yöndeki talepleri bastırmıştır.

Türkiye, İran-Irak Savaşı sırasında aktif tarafsızlık politikası izlemiş ve bu politikanın pek çok ticari yararını görmüştür. Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kurulması ve İran ile ticaret hacminin 2 milyar doları bulması savaş sırasında olmuştur (Armaoğlu,tarihsiz;888). Ancak Körfez Savaşı, Türkiye Cumhuriyeti için, kuruluşundan bu yana statüko ağırlıklı dış politikasında bir sapma olarak nitelendirilmiştir. Türkiye bu savaşta ABD'nin yanında yer almıştır. Bu amaçla 180 bin kişilik bir kuvveti Irak sınırına kaydırarak müttefik kuvvetlerinin kara harekatı sırasında rahatlamalarını sağlamıştır. Bunun üzerine Irak Başbakan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan 5 Ağustos günü Ankara'ya dört saatlik bir ziyaret gerçekleştirmiştir

(Koçer,1993;226). Saddam Hüseyin'in girişimlerine, Necmettin Erbakan'ın arabuluculuk çabaları ve eleştirilerine (Erbakan,1991;55-62) rağmen Özal, Kuveyt'in işgali karşısında tutumunu değiştirmemiştir. Dolayısıyla Irak, askeri kuvvetlerinin bir kısmını Türkiye sınırına kaydırmak zorunda kalmıştır.

Körfez Savaşı'nın hemen öncesinde ABD, Türkiye'den birtakım taleplerde bulunmuştur. Üslerin Amerikan kuvvetlerine açılması ve Suudi Arabistan'da toplanan müttefik birliklerine katkı sağlanması bunlar arasındaydı. Türkiye'deki üslerin Körfez Savaşı sırasında kullanılmasına izin verilmiştir ve sınıra askeri birlikler kaydırılarak Kuveyt cephesinin rahatlatılması sağlanmıştır. Fakat müttefik kuvvetlerine birlik gönderil(e)memiştir (Oran,2005;255).

Savaşa Türkiye'nin askeri birlikle katılması konusu bir takım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Özal'ın TDP'de izlemek istediği politika bu tartışmaların ana konusu olmuştur. En başta Özal'a göre Türkiye aktif bir dış politika takip ederek, bölge için önemli bir ülke olduğunu kanıtlamalı, bu sayede de ABD'den ve Körfez bölgesinden ekonomik ve siyasi ayrıcalıklar elde etmeliydi. Ancak bu şekilde YDD içinde ve Ortadoğu'nun yeniden inşasında başat bir aktör olabilme şansına kavuşulabilirdi (Oran,2005;254). Bu amaçla Cumhurbaşkanı Özal savaş boyunca özellikle telefon diplomasisiyle dış politikaya yön vermeye çalışmıştır (Akşin,Tanör&Boratav;86). Bunu yaparken de hükümeti ve politika karar alma sürecini devre dışı bırakmış (Koçer,1993;232), bu da bir çok tepkiyi beraberinde getirmiştir.⁴⁸

Özal'ın Washington ziyareti ve sonrasında takip etmek istediği Ortadoğu politikası, genelkurmay başkanı, dışişleri ve milli savunma bakanlarının istifalarına neden olmuştur. Ayrıca Özal'ın Türk ordusunun savaşa hazır olma talimatı vermesiyle beraber Misak-ı Milli sınırlarının gündeme getirmesi, savaşa girilebileceğinin habercisi olarak yorumlanmıştır. Özal'ın, Suriye ve İran'ın, Irak'a müdahalesi durumunda Türkiye'nin de Kerkük ve Musul'a girmesi gerektiği yönündeki bu siyasi görüşü, üst bürokratik ve askeri çevrede istifalara yol açarken⁴⁹, kamuoyu ve muhalefet partilerince de çokça eleştirilmiştir (Armaoğlu,tarihsiz;889). Oysa Özal'a göre Irak'ta bir güvenlik boşluğu olması durumunda, İran ve Suriye'nin müdahalesinin olduğu kadar Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devletinin kurulması da Türkiye'nin

⁴⁸ Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın tutumuna karşı Parlamentoda oluşan tepkiler ve bu tepkilerin içeriği için bkz: Gökhan Koçer, Türkiye'de Dış Politika ve Parlamento, Doktora Tezi, İstanbul, 1993.

⁴⁹ Anavatan Partisi iktidarı boyunca altısı istifa olmak üzere, sekiz dışişleri bakanı görevden ayrılmış, iki savunma bakanı ve bir genel kurmay başkanı istifa etmiştir. Bu da dış politikadaki geleneksel çizginin terk edilmesinin yarattığı gerginlik ve sorunların dışa yansımaları olarak yorumlanmıştır (Uzgel, 2004, s. 160).

çıkarlarına aykırı görünmekte ve Türkiye'nin savaşa müdahil olmasının diğer bir koşulunu oluşturmaktadır. Yani Özal'a göre Türkiye'nin gerekli şartların ortaya çıkması durumunda Basra Körfezi'ndeki savaşa katılması geleneksel Türk dış politikasına aykırı değildi (Yılmaz,2004;282). Reelpolitik işbaşındaydı ve Türkiye de bu savaşta milli menfaatleri neyi gerektiriyorsa o yönde hareket etmeliydi. Ortadoğu'da Türkiye, lider ülke konumuna gelmeli, liderliğe oynayan bölge ülkelerine karşı ABD'nin desteği sağlanmalı ve bunun için de bölge ülkeleriyle ilişkiler yeniden düzenlenmeliydi. Yalnızca savaş boyunca izlenen dış politikada değil, genel itibariyle Türk dış politikasında da bu anlayış uygulanmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin ve Turgut Özal'ın dış politika algısı bu bağlamda ele alınmaktadır. Yetmiş yıl önce yaşanan Araplar ve Türkler arasındaki olaylar geride bırakılmalı kültür ve gelenekleri birbirine çok yakın olan iki milletin doğal işbirliği ortamı sağlanmalıydı. Çünkü bu, Ortadoğu istikrarı için gerekliydi ve Türkiye coğrafi bakımdan Ortadoğu'nun bir parçasıydı (Güzel,Çiçek&Koca,2002;241). Ancak uygulamada işler biraz daha farklı gelişmiştir. Türkiye, ABD ile dış politikalarını uyumlaştırma yoluna giderken, bu yönelimi Özal'ın hedeflediği bölge işbirliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Komşularla ve diğer Arap ülkeleriyle her ne kadar ekonomik ve siyasi ilişkilerini derinleştirmek istenmişse de bunda başarılı olunamamıştır. Dış politikada Türkiye bu ülkelerle ilişkilerini kuvvetlendirebilmek için çaba harcarken, Arap ülkelerinin Kıbrıs konusunda dahi desteği alınamamıştır (Gönlübol&Bingün,1996;615-616). Yani beklenenin aksine, bölgede işbirliğinin tesisi ve bölgenin istikrarı bakımından güvenliğin sağlanabilmesi ile ilgili konularda Türkiye birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır (Güzel,Çiçek&Koca,2002;294).

ABD'nin sürdürdüğü bir savaşta olası bir müdahale durumunda Özal'ın dış politikada reelpolitik yaklaşımı ile yalnızca Türk dış politikasının niteliği ve bölgesel sonuçları bakımından değil, aynı zamanda bu politikanın olabilirliğinin, yani teknik ve siyasi bakımdan bazı sorunların yaşanabileceğinin de üzerinde durulmuştur. Dönemin Genelkurmay Başkanı Torumtay, savaşa dahil olmanın muhtemel sonuçlarını bu kapsamda ele alarak siyasi sürece, sonradan kaleme aldığı anılarında değinmektedir. Buna göre, Özal hükümeti tarafından yazılı bir müdahale emri verilmiş, ancak nihai amacın tam olarak ne olduğu belirlenmemiştir. Şayet operasyonun amacı Irak'ın zaptedilmesi ise teknik bakımdan bir sorunlar karşılanması beklenmezken, işgal edilen bölgenin elde tutulmasının zorluğu üzerinde düşünülmesi gerekmektedir.

Diğer yandan PKK sorununun can sıkıcı bir hal aldığı bu dönemde, sorunun bölgenin tamamına yayılması da mümkün görünmekteydi. Her ne kadar operasyon için teknik bir

zorlukla karşılaşılması beklenmezken, Trakya ve Doğu Anadolu'daki birliklerin sınıra kaydırılması gerekmektedir ki böyle bir durumda diğer bölgeler ve Kıbrıs için güvenlik zafiyetinin ortaya çıkması kaçınılmazdı. Özal'ın benimsediği tutumda ısrarcı olması üzerine Torumtay, genelkurmay başkanlığından istifa etme yoluna gitmiştir (Oran,2005;256). Milli Savunma Bakanı Safa Giray'ın istifası da bunun arkasından gelmiştir.

Her ne kadar Özal, Ortadoğu pastasından pay alma yönünde pratik siyasal düşüncesini gerçekleştirmek istese de, Türkiye'nin savaşa girmesini gerekli kılabilecek bir gelişme yaşanmamıştır. Yine de bu bir NATO müttefiği olan Türkiye'nin savaştaki durumu karşısında NATO'nun tutumunun ne olabileceğinin tartışılmasını gündeme getirmiştir. Alan dışılık sorunu olarak adlandırılan bu duruma göre Türkiye'nin, Körfez Savaşı'nda Irak'ın saldırısına uğraması karşısında NATO'nun işlevsel hale gelip gelmeyeceği sorunu ortaya çıkmaktaydı. Çünkü Irak, Varşova Paktı üyesi bir ülke değildi. Yani NATO anlaşmasının yürürlüğe girmesi söz konusu olmayabilirdi. Ancak yine de Türkiye'nin talebi doğrultusunda Alman, İtalyan ve Belçika birliklerinden oluşan bir kuvvet 1991 yılında Türkiye'nin güneydoğusuna konuşlandırılacaktır (Karaosmanoğlu,1996;14-15).

Türkiye savaşa katılmamış olsa da, iktisadi ve siyasi bakımdan Körfez Savaşı'nda ve sonrasında büyük kayıplara uğramıştır. Ekonomisi bakımından Türkiye, bu savaşta ve savaşı izleyen on yılda Irak'a uygulanan ambargoda en fazla zarara uğrayan ülke olmuştur. Ambargo gerekçesiyle Türkiye, petrol ihtiyacının %40'ını karşıladığı Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatmak zorunda kalmıştır. Petrol fiyatlarının arttığı savaş sonrasında üretim için gerek duyulan hammadde ve enerji ihtiyacını karşılayacak vanaların kapatılması, Türkiye'yi ciddi bir sıkıntıyla karşı karşıya bırakmıştır. 2000 yılında Gümrük Müsteşarlığı verilerine göre bu ambargonun Türkiye'ye on yıllık maliyeti 100 milyar doları bulmuştu. ABD başta olmak üzere, Avrupa ve Körfez ülkeleri yardım ve Türkiye'nin kaybının tazmini konusunda vaatlerde bulunsalar da Türkiye Irak'ın, İran savaşından sonraki durumuna düşmekten kurtulamamıştır. Daha sonra da gündeme gelecek olan bu zararların telafisi mümkün olmamış, BM Antlaşması'nın 50. maddesi işletilmeye çalışılmış olsa da herhangi bir sonuç elde edilememiştir (Oran,2005;258).

Ambargo kararı ayrıca Güneydoğu Anadolu'daki terör faaliyetlerini de hızlandırmıştır. Bir kere sınır ticaretinin büyük oranda zarar görmesi, bu bölgede sınır ticaretiyle geçinen nüfusun işsiz kalması anlamına geldiğinden, bölgesel göçün hızlanmasını ve terör sorununun derinleşmesini doğrudan etkilemiştir. Keza ekonomik olduğu kadar sosyal ve siyasi pek çok sorunu besleyen ve büyüten yine Körfez Savaşı ve savaşın orta vadedeki sonuçları olmuştur.

Buna bir de Irak'ın kuzeyindeki hareketlenmeler ve gelişmelerin Türkiye'ye etkisi eklenince, savaşın Türkiye'ye faturası iyice kabarıyor ve ekonomik sorunlar, siyasi sorunların nedeni olarak belirmeye başlıyordu.

Körfez Savaşı'nın Türkiye'ye siyasi maliyeti en az ekonomik maliyeti kadar yüksek olmuştur. Başta bir iç sorun olan PKK terör örgütü konusu, Türkiye'nin askeri harcamalarının artmasına, bölgede savaş koşullarının da etkisiyle ekonomik sıkıntıların derinleşmesine, daha da önemlisi bu sorunun dış bağlantıları ve dünya kamuoyuna farklı şekillerde lanse edilmesiyle ileride uluslararası bir sorun haline gelmesine neden olmuştur (Karaosmanoğlu,1996;16).

Öte yandan Yunanistan, Suriye, İran ve ABD'nin PKK'ya zaman zaman yardım sağladıkları yönünde kamuoyunda tartışmalar yaşanmıştır. Bu iddiaların bazıları kanıtlanmış bazıları ise söylenti olarak kalmıştır.

Körfez Savaşı'nın diğer bir önemli sonucu ise Türkiye'nin karşılaştığı mülteciler sorunudur. Irak'ın kuzeyindeki nüfus yoğunluğunun büyük kısmının Kürtlerden oluşması, Saddam Hüseyin yönetimine karşı bu nüfusun önce İran, Körfez Savaşı'nda da ABD tarafından desteklenmesi sonucunu doğurmuştur. Körfez Savaşı sırasında Şii ve Kürt ayaklanmaları Irak'ın toprak bütünlüğünü tehdit eder bir boyuta gelmeye başlayınca ABD, bölgedeki Kürt aşiretleri destekleme politikasını terk etmiştir. Ardından Irak ordusu önce güneydeki Şii ayaklanmasını bastırılmış sonrasında ise kuzeye doğru yönelmiştir. Bu nedenle Irak'ın kuzeyindeki yaklaşık 1 milyon Kürt, Türkiye ve İran sınırına yığılmaya başlamıştır. Ateşkesin sağlanmasından sonra, Irak ordusu bölgeye yönelik hareketini hızlandırmıştır. Kimyasal silahların kullanılmasının da bu dönemde gerçekleştiği ileri sürülmektedir. BMGK Irak merkezi yönetiminin bu operasyonunu kınama yönünde karar almışsa da bunun herhangi bir yaptırıma bağlamamış olması, ortaya çıkan mülteci sorunun önüne geçilmesini sağlayamamış, bu durumdan da en fazla Türkiye ve İran etkilenmiştir. Ciddi bir sorun haline gelmeye başlayan mülteciler konusu hakkında Özal'ın da girişimleriyle ABD, bu insanların yurtlarına geri dönebilmeleri ve bunların güvenliklerinin sağlanması amacıyla 10 Nisan 1991'de Irak'ın 36. paralelinin kuzeyine askeri hareket yapılmasını yasaklamıştır. Haziran 1991'de ABD, bölgeden çekilme kararı alınca, çok uluslu bir gücün Türkiye-Irak sınırına konuşlandırılması gündeme gelmiştir. Bu sayede bölgeyi koruma altına almak isteyen ABD, Irak sınırları içerisinde İran'ın işine yarayabilecek gelişmeleri önleyebilmekle birlikte, gerektiğinde Irak'ın kuzeyindeki Kürt nüfusu İran, Irak ve Türkiye aleyhine kullanabilme fırsatını elde etmiş olacaktır. (Oran,2005;260).

Türkiye'yi de içine alacak böyle bir girişim Türkiye'yi memnun etmemiştir. Çünkü Irak sınırları içinde ancak merkezi Irak yönetiminden bağımsız, daha çok özerk hale getirilecek bir bölgeden bahsedilmekteydi. Daha önce sığınmacılara sınırlarını açarak Irak'taki Kürt sorununu sınırları içerisine taşıyan Türkiye, mülteci kamplarından PKK faaliyetlerine olan destek ve bağlantıyı da görmüştü. Bölgenin ABD kontrolündeki bir güce emanet edilerek Irak'ın denetiminden çıkarılmasının PKK'ya hareket serbestisi sağlayacağından ve Türkiye'nin de bundan etkileneceğinden endişe edilmiştir.

Türkiye açısından diğer bir açmaz da Türkiye-Irak sınır takibi antlaşmasının Körfez Savaşı'ndan sonra işlemez hale gelmesiyle, Türkiye'nin PKK'ya yönelik operasyonları daha çok ABD ile ilişkilerin seyrine göre şekillenmesi durumu olmuştur (Karaosmanoğlu,1996;17). Bu durum İkinci Körfez Savaşı'ndan sonra da değişmemiştir ve hala geçerliliğini korumaktadır.

Genel itibarıyla Irak'ın kuzeyinin güvenliğinin iki aşamalı bir operasyon ile gerçekleştirilmesi düşünülmüştür. Huzur Harekatı adıyla anılan bu operasyonun birinci ayağı, Fransız, İngiliz ve Amerikan askerlerinden oluşan çok taraflı bir güçle Irak'ın kuzeyinde güvenli bir bölge oluşturulmasını içermekteydi. Türkiye'nin askeri ve lojistik desteğiyle hareket edecek olan bu güç, plan çerçevesinde sınır bölgelerindeki kamplardaki ve dağlardaki mültecilerin buralardan, yurtlarına dönmelerini sağlamakta başarılı olmuştur (Yılmaz,2004;288-289). Ancak bu gücün BM nezdinde olmaması, Irak'ın ülke bütünlüğüne bir tehdit olarak algılanması ve hareketin meşruluğunun sorgulanmasına da neden olmuştur.

Türkiye'deki Silopi, İncirlik ve Piriçlik NATO üslerinin ABD uçaklarına ve askerlerine tahsis edilmesiyle, Irak hükümetinin peşmergeler üzerindeki baskısının ortadan kaldırılması amacını taşıyan bir güce, Türkiye'nin izin vermesi, hatta destek olarak içinde yer alması meşruluğu tartışmalı olan bir müdahaleye taraf olması anlamına gelmiş ve uzun süren eleştirilere neden olmuştur. (Bozkış,1992;186). Saddam Hüseyin rejiminin güçsüz kılınması⁵⁰ ile Amerikan birliklerinin bölgede konuşlandırılmasına meşruiyet kazandırılması ve bölgede yeni bir otorite oluşturmak isteyen Kürt gruplara yeşil ışık yakılması, bir realite olarak ortada dururken; Acil Müdahale Gücü veya kısa adıyla Çekiç Güç, uluslararası alanda olduğu kadar Türkiye'nin iç hukuki temelleri açısından da eleştirilerin sebebinin teşkil etmiştir (Davutoğlu,2011;443).

⁵⁰ Mesela 36. Paralelin kuzeyi ile 32. Paralelin güneyinin ABD tarafından Irak birlikleri için sınırlandırılması bu önlemler arasındadır.

Türk-Amerikan ilişkilerinin özellikle Ortadoğu politikasının yakınlaştırılması Özal'a göre değişen konjonktürde aktif bir dış politikanın gereği idi. Türkiye'nin denetimi dışında gelişen olayların Irak-PKK-ABD üçgeninde şekillenmesi ve Türkiye'nin bir bakıma dışarıda bırakılması, asimetrik biçimde devam eden ilişkilerin, Türkiye'nin tavizlerine karşılık ABD'nin vaatlerinin kısmi biçimde gerçekleştirmesinden sonra, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden PKK terör örgütüne silah yardımıyla bulunduğu ve PKK'nın, oluşturulan bu güvenli bölgede örgütlenmesine göz yumduğu Türk kamuoyunda sıkça dile getirilmeye başlanmıştır. Özal hükümetinin bu konuya yaklaşımı, 1990-1992 yıllarında görece şiddetlenen PKK terör eylemleri karşısında çekiç güce şüpheyle yaklaşması biçiminde olmuştur.

Irak kuzeyinde oluşturulan güvenlik alanına duyulan şüphelere ABD kontrolündeki çekiç güç helikopterlerinin terör örgütüne silah yardımı yaptığı haberleri eklenince Türk kamuoyundaki rahatsızlıklar, ABD karşıtı söylemlere dönüşmüş ve Türkiye 1990'ların ortalarına doğru çekiç gücünden duyduğu rahatsızlığı dile getirerek, Irak topraklarının denetiminin Irak'a bırakılmasının gerekliliği üzerinde durmaya başlamıştır (Oran,2005;264).

Yine de 2003'teki İkinci Körfez Savaşı'na değin Irak, ABD tarafından, Türkiye üzerinden göz altında tutulacaktır. Türkiye, İran, Irak, KYB, KDP, PKK ve ABD'nin içinde yer aldığı denklem, zaman zaman değişen ittifaklarla gerek ABD, gerekse de Türkiye'nin bölge politikaları açısından inişli çıkışlı bir seyir takip edecektir. Özellikle Türkiye'de Refah-Yol hükümeti zamanında Türkiye'nin tepkilerine neden olan çekiç güç, keşif güce dönüştürülmüş, bölge uçuşlarının ve bu uçuşlarda taşınacak silahların Türkiye'nin onayına sunulması sağlanmıştır. Bu şekilde hem kamuoyunun hem de Türkiye'nin endişeleri bir nebze de olsa giderilebilmiştir. Gerçekte ise ABD Savunma Bakanı William Cohen'ın 1999'da Türkiye ziyaretinde belirttiği üzere, Saddam rejimi Irak'ta hüküm sürdüğü sürece ABD, Türkiye üzerinden baskısını sürdürecektir, Kürt gruplarından yardımını esirgemeyecektir. Zira Kürt kuzu Ortadoğu'da ve Körfez'de, Amerikan varlığını kolaylaştırmakta, gerektiğinde de bölge ülkelerine baskı unsuru olarak kullanılabilirliydi.

2003 yılında çekiç güç kaldırılana değin bu süreç bazen güç kullanarak, bazen de milletlerarası örgütler nezdindeki diyalog girişimleriyle, Türkiye'nin itirazlarına rağmen ve Türkiye üzerinden, Irak, İran ve Suriye'yi tehdit etme biçiminde devam etmiştir. Şüphesiz bu, Türkiye'nin prestijine zarar vermekte, dış politikadaki hareket sahasını kısıtlamakta ve Türkiye'nin bölge ülkeleriyle diyalogunu zorlaştırmaktadır.

4.1.1.2. ANAP Dönemi Avrupa Topluluğu-Türkiye İlişkileri

1983 yılında yapılan genel seçimlerden sonra iktidara gelen Turgut Özal ile beraber AT ile ilişkilerde bir canlanma gözlenmiştir. Özal her ne kadar AT ile ilişkilerin yumuşamasında etkili olmuşsa da, ülke içerisinde bir takım eleştirilerle de yüz yüze kalmıştır. Bu eleştiriler daha çok Özal'ın Türkiye-AT ilişkilerine atfettiği anlam noktasına yoğunlaşmıştır. Buna göre Özal, Türkiye-AT ilişkilerini öncelikle ekonomik münasebetlerden ibaret olarak görüyor, dolayısıyla da geleneksel Türk dış politika ilkelerini göz ardı ediyor ve AT'nin Türkiye için taşıdığı siyasal ve tarihsel öneme gereken değeri göstermiyordu (Çalış,2006;255). Özal'ın algısına göre Avrupa, Türkiye için hem bir pazar, hem de ilişkilerin iyi tutulmasını gerekli kılan uluslararası bir örgütlenmeydi. Bir müttefik olarak da mahiyeti yadsınamayacak ölçüdeydi. Yalnızca dış politikada değil aynı zamanda iç politikada da AT, halkın yönetime desteğini sağlamada önemli bir argüman olarak görülmüştü. Özal ve dolayısıyla da ANAP bu bakış açısıyla, Avrupa Topluluğu'na üyelik konusunu, Türk siyasi hayatında ilk kez kullanarak, iç politika malzemesi haline getirmişlerdir (Oran,2005;93).

Ekonomiyi öncelikli konu olarak belirleyen Özal, AT ile ilişkilerin eski seyrine döndürülmesi ve Türkiye'nin uluslararası prestijini geri alması yönünde alınacak tüm kararlarda öncü rol üstlenmiştir. Bu bakımdan ANAP'ın bu yöndeki girişimleri oldukça önemlidir; ilk olarak Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkı bu dönemde tanınmıştır. Nitekim bu, insan hakları konusunda Avrupa'nın muhalif tutumunu bertaraf etmek için önemli bir argüman olmuştur. İkincisi ise, insan haklarının çiğnendiği gerekçesiyle Fransa, Danimarka ve Hollanda'nın 1982'de İnsan Hakları Komisyonu'na Türkiye aleyhine yaptıkları şikayet başvurusunu, Özal Hükümetinin girişimleri sonunda 1985 yılında geri çekmeleridir (Bozkış,1992;115).

Türkiye'nin çabalarına rağmen Avrupa Parlamentosu aynı yıl içerisinde yapmış olduğu toplantıda, Ermeni Tehciri, Kürt sorunu, Kıbrıs ve Ege gibi konuları öne sürerek, Türkiye-Avrupa Topluluğu Parlamento Komisyonu'nun askıda kalma süresini uzatma kararı almıştır. Türkiye-Topluluk Konseyi'nin işlerlik kazanabilmesi de ancak 1986'da mümkün olabilmektedir.

Avrupa Topluluğu'nun Türkiye politikalarının bu kadar sert olması, asıl olarak üye ülkelerin kendilerine özgü endişelerinden kaynaklanmaktadır.⁵¹ AT'nin genişleme sürecinin

---

⁵¹ 1984 yılında Turgut Özal'ın Federal Almanya ziyaretinde ve 1985'te Helmut Kohl'un Türkiye ziyaretinde Türk işçilerinin ekonomik ve sosyal şartlarının iyileştirilmesine karşılık Ankara yönetiminin Serbest Dolaşım konusunda fazla ısrarcı olmamıştır. Keza Fransa, Hollanda ve Belçika da Almanya'nın kaygılarını taşımakta ve

devam etmesini izleyen derinleşme ve entegrasyon süreci, özellikle birliğin iki itici ülkesi Fransa ve Almanya için büyük mali yük getirmeye başlamış, 1981’de Yunanistan, 1986’da da Portekiz ve İspanya’nın topluluğa kabul edilmesi, AT politikalarında revizyona gidilmesine neden olmuştur. Büyüyen AT, siyasal ve ekonomik işbirliği mekanizmalarını güçlendirmek amacıyla 1987 yılında Avrupa Tek Senedi’ni bu genişleme dalgasından sonra yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla topluluk içerisinde yaşanan bu gelişmeler Türkiye’nin AT için önceliğini yitirmesine sebep olmuştur.

Yine de Türkiye’nin yeni ekonomi politikalarının sürdürülebilir olabilmesi için dış mali yardımların yanında, demokratikleşme ve çağdaşlaşma ülküsünün gerçekleştirilmesi ile laik rejimin garanti altına alınmasında AT üyeliğinin sağlayacağı düşünülen avantajlardan yararlanılması bir gereklilik olarak geçerliliğini korumuştur.

Türkiye AT Ortaklık Konseyi’nin tekrar işlerlik kazandırılmasının ardından Başbakan Turgut Özal’ın Avrupa ülkelerini ziyaretinin ardından toplulukla ilişkilerden sorumlu Devlet Bakanı Ali Bozer’in tam üyelik başvurusu yapılmadan önce AT üyesi ülkelerin böyle bir başvuru karşısında tavırlarının ne olacağına dair bilgi edinmek amacıyla gerçekleştirdiği ziyaretlerden sonra Özal’ın direktifiyle Türkiye’nin tam üyelik niyetini içeren mektubunu, AKÇT Antlaşması’nın 237., EURATOM Antlaşması’nın 205., AET Antlaşması’nın 98. maddeleri gereğince (Çalış,2006;267) AT Dönem Başkanı Belçika Dışişleri Bakanı Leo Tindermans ile Komisyon Başkanı Jaques Delors’a sunmuştur. Tam üyelik başvurusu Türkiye’de kamuoyu ve siyasi partilerce ne kadar olumlu karşılanmışsa, AT üyesi ülkelerde de o kadar olumsuz karşılanmıştır. 14 Nisan günü yapılan başvuruyu AT Bakanlar Konseyi başvurudan sekiz gün sonra yani 22 Nisanda Brüksel’de değerlendirmiştir (Bozkış,1992;119). 25 Nisan’da Lüksemburg’a gelen Türkiye’nin müracaatı, yalnızca Belçika tarafından olumlu karşılanmıştır. Almanya üyeliğin getireceği serbest dolaşım hakkından ve bunun getireceği mali külfetten, Danimarka ve Lüksemburg Türkiye’nin demokrasi ve insan hakları performansından, İtalya, İspanya ve Portekiz alacakları mali yardımların düşmesiyle birlikte aynı ihraç ürünlerinin üretimini yapmalarından dolayı tarım ve ihracatlarının zarar göreceğinden endişe duymaktaydılar. Fransa ise derinleşmeye öncelik verilmesi taraftarıydı.

Türk işçilerinin serbest dolaşımına karşı çıkmaktaydılar. Buna karşın 16 Eylül 1986 tarihinde Türkiye-AT arasında oluşturulan Ortaklık Konseyinin toplanmasıyla aynı yıl içinde, Ankara Antlaşmasının 12. Maddesine göre işçilerin serbest dolaşımının karşılıklı olmak şartıyla uygulanmasının başlatılması gerekmekteydi. Ankara Antlaşmasının yürürlüğe girmesini izleyen 12 ile 22. yılın sonu arasında öngörülen işçilerin serbest dolaşımı hakkının yürürlüğe konulması Ankara Antlaşmasında hükme bağlanmıştı. 1981’ de imzalanan IV. Mali Protokolle de Gümrük Birliğinin tamamlanması hüküm altına alınmıştı fakat Serbest Dolaşım konusu gibi bunun da hayata geçirilmesi mümkün olmadı.

Türkiye'nin olası üyeliğinin önünde başka bir takım nedenler de topluluk nezdinde belirmeye başlamıştır. 1988'in Mayıs'ında Belçika'da bir araya gelen Avrupa Komisyon üyeleri 1992 yılına kadar topluluğa yeni üye kabulünün olmayacağını açıklamışlardır (Oran,2005;98-99). Komisyon'un bu açıklaması 1989 raporunun Türkiye hakkındaki görüşlerinin ana hatlarını da oluşturmuştur. Nitekim, komisyon tarafından hazırlanacak olan çalışma notuna göre siyasi, kurumsal ve siyasi nedenleri de sıralanmak üzere Türkiye'nin üyeliği ne şimdi ne de görülebilir bir gelecekte Avrupa Topluluğu'nun menfaatine olmayacaktı. Komisyon'un nihai raporundan ve konsey kararından Türkiye lehine bir karar çıkmayacağı anlaşılmaktaydı. Özellikle, demokrasi, insan hakları, ekonomik altyapı yetersizliği, geri kalmış bölgeler sorunu olmak üzere öne çıkarılan bu dört alandaki yetersizlikler ve bunların topluluğa maliyeti öncelikle üzerinde durulanlardı (Canbolat;2006;337).

1988'in ortalarına doğru topluluk organlarının olumsuz kanaat ve görüşlerine karşılık Ankara'dan tepkiler gelmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Ekim 1988'de Federal Almanya ziyaretinde Türkiye'yi reddeden AT'nin, Türkiye'yi İslam birliğine doğru ittiğini dile getirmiş, ayrıca böyle bir durumda Türkiye'nin NATO üyeliğini de gözden geçirebileceğinin altını çizmiştir. Ali Bozer de AT'nin alternatifsiz olmadığını üstünde durarak, ABD, Kanada, SB ve İslam ülkeleriyle daha yakından ilişkiler kurulabileceğine dikkat çekmiştir (Oran,2005;99).

Topluluk Komisyonu'nun 1989'daki görüşüne göre Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin başlatılabilmesi, makul ve öngörülebilir bir süre içinde olumlu sonuçlandırılabilmesi koşulu ile mümkün olabilirdi. Bu bakımdan başvuru sahibi ülkenin üstlenecek yükümlülüklerini topluluğun ilerlemesini tehlikeye düşürmeksizin üstlenebilmesi, AT'nin de yeni üyenin katılımından kaynaklanabilecek sorunları giderebilme kapasitesi, ön koşul olarak görülmekteydi (Oran,2005;99). Öte yandan Türkiye'nin üyeliği Avrupa iç pazarına ve siyasal birliğine yönelik politikalarına büyük ölçüde engel olacağı öngörülmüştü. Ayrıca üçüncü genişlemeden sonra topluluğun Avrupa Tek Senedi ile bir değişim sürecine girdiği ve genişlemenin neden olacağı ekonomik ve siyasal maliyetin kısa dönemde aşamayacağı belirtilmekte, kurumsal ve finansal birliğin tamamlanmasında topluluk kaynaklarının bu yönde değerlendirileceği üzerinde durulmaktaydı.

Diğer yandan Türkiye, sanayisi yetersiz, kişi başına düşen milli geliri çok düşük, kamusal sektör hantal ve verimsiz, insan hakları karnesi zayıf ve siyasal özgürlüklerin kısıtlandığı bir ülke olarak rapor edilmiştir. Bu şartlar altında Türkiye gibi bir ülkenin

topluluğa kabul edilmesi, hem üye ülkelerin altından kalkamayacağı mali yükümlülükler getirecek, hem de kalabalık bir nüfusu dolayısıyla topluluk organlarında sözü geçen bir ülke durumuna yükselecek (örneğin Avrupa Parlamentosu'nun yaklaşık %20'si Türkler tarafından doldurulacaktı) ve işçi akınlarıyla da üye ülkelerde işsizlik sorununu tetikleyecekti. Bu bakımdan coğrafi olarak da büyük bir ülkenin topluluk tarafından hazmedilemeyeceği düşünülmekteydi. Zira topluluk kurumsal anlamda da Türkiye'ye şüpheyle yaklaşılmaktaydı. Milliyetçi ideolojinin güçlü olduğu bir ülkede, Avrupa Topluluğu kurumlarında alınacak olan herhangi bir kararda topluluk çıkarlarından önce, ülke çıkarlarının gözetileceği varsayılmaktaydı ki Türkiye'ye bu şekilde yaklaşılmıştır.

Sonuç itibarıyla Türkiye'nin talebi değerlendirirken, ortaya çıkabilecek bütün semptomların analiz edilmeye çalışıldığı söylenebilir. Türkiye'nin insan hakları, laiklik, ekonomik kalkınma ve Türk işçilerinin Avrupa için bir tehdit unsuru olması (Gönlübol&Bingün,1996;630) gibi iç yapısal çözümlenmesinden sonra üyeliğin Türkiye'ye getireceği sorumlulukların yerine getirilemeyeceği kanaatine varılmıştır. Kurumsal ve sosyal politikaların uyumlaştırılarak Türkiye'nin topluluğa yakınlaştırılmasında hemen her alanda AT üyeliği için Türkiye'nin yetersiz görülmesinden sonra topluluk, Ankara'dan gelebilecek sert tepkilerin önüne geçebilmek ve üyeliğe ehil olduğuna şüphe düşürmemek amacıyla Türkiye ile müzakerelerin başlatılmamasının her iki taraf için de yararlı olacağı düşüncesiyle tam üyelik başvurusunun şu an için cevaplandırılmamasının yerinde olacağı fikrine varmıştır (Oran,2005;100). Buna binaen ilişkilerin yine de bir ortaklık çerçevesinde sürdürülmesi tavsiye edilerek, Türkiye-AT ilişkilerinin geleceğinin dört nokta etrafında değerlendirilmesi öngörülmüştür. Gümrük birliğinin tamamlanarak ekonomik entegrasyonun kolaylaştırılması ve bu yöndeki politikaların uyumlaştırılması, mali işbirliğinin canlandırılması için ilgili düzenlemelerin yapılması, sınai ve teknolojik işbirliğinin geliştirilmesi ve siyasal-kültürel ilişkilerin derinleştirilmesi ve bağların güçlendirilmesi ile ilgili çalışmaların hızlandırılması ve bu amaçla sosyal politikaların hayata geçirilmesi bahsedilen dört ana konu olarak gösterilmiştir. Kültür ve dinsel farklılığın bir önyargı olmaktan çıkarılması bakımından sosyal politikaların gerçekten de önem atfedildiği görülmekteyse de, Avrupa'da siyasal bir bütünleşmenin söz konusu olabilmesinde ortak miras, kültür ve geleneklerin varlığına bağlanması, dolayısıyla da topluluk politikalarının bu yönde seyretmesi, Türkiye gibi bir ülkenin bu yöndeki AT politikalarını bloke edeceği tezini güçlendirmiştir (Çalış,2006;274).

Türkiye'nin niteliksel özelliklerinin Avrupa için bir değerlendirme kriteri olmasının yanında, 1985 yılında Sovyetler Birliği liderliğine Mihail Gorbaçov'un gelmesiyle 1989'da

Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1990 yılında SB'nin dağılmasına varacak olan, Doğu Avrupa'daki dönüşüm sürecinin başlaması da önemlidir. Bunu önceden gören AT'nin, dağılma sürecinde SB'den kopan Doğu Avrupa ülkelerinin batıya entegrasyonunun sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilmesi için, olanaklarını ve kaynaklarını yalnızca bu ülkelere yönlendirmek istemesinin, komisyonun Türkiye raporunu etkilemiş olması muhtemeldir. Mamafih, birliğin beşinci genişlemesi tamamen Doğu Avrupa ülkelerini topluluk içerisine almaya yönelik olmuştur ki, demokraside Türkiye'nin Doğu Avrupa ülkelerinden ileri olduğu halde, topluluğun bunlara öncelik vermesi tartışma konusudur (Gönlübol&Bingün1996;614). Yani SSCB'nin çözülmesinin AT üyeliğinde Türkiye'nin aleyhine bir gelişme olduğu söylenebilir. Fakat bu, yalnızca Doğu Avrupa ile birleşme arzusu ile hareket eden Batı Avrupa'nın, birleşmiş Avrupa ülküsünü gerçekleştirmesi bağlamında değil, aynı zamanda Soğuk Savaş boyunca Türkiye'ye atfedilen önemin ortadan kalkması anlamında da oldukça önemli bir gelişmedir. AT'nin Türkiye politikasının özellikle 1980'lerin ikinci yarısında değişmeye başlamasının asıl nedenlerinden biri de budur. Zira Soğuk Savaş'ın en zorlu dönemlerinin geride kalmasından sonra Avrupa'daki Türk algısının yeniden tanımlanmaya başlandığı görülmektedir. Artık Türkiye'nin ekonomik ve siyasal olduğu kadar kültürel farklılıklarını da ön plana alan bir Avrupa ile karşı karşıya kalacaktır. Resmi olarak dile getirilmese de ön kabuller, ortak değer ve inançların daha önce hiç üzerinde durulmamışsa da bunlar, AT için de geçerli olmaya başlayacaktır. Başta yetkililerin ağızından bireysel görüşler şeklinde ifade bulan "kimlik" içerikli söylemler zamanla topluluk organlarıncı da benimsenecektir (Çalış,2006;268-272). Dolayısıyla ileride bu ve benzeri farklılıkların birer üyelik kriteri gibi Türkiye'nin önüne getirilmeye başlanacağı dönem öncelenmekteydi.

1989 AT Komisyon Raporu hemen tüm kurumlarca olumlu karşılanmıştır. Özellikle Dışişleri Bakanlığı'nın bu konuda başı çekmekte olduğu, Mümin Alanat'ın bakanlık mensuplarıyla yapmış olduğu mülakatta açık bir şekilde ortaya konulmaktadır:

"...diplomatlar, en az komisyon kadar, uluslararası politikanın Soğuk Savaş merkezli klasik temellerinin değişmekte olduğunun da farkındaydılar. Herkes AT'nin Doğu Avrupa ülkelerini de kapsayacak şekilde genişleme ihtimalini konuşurken, Türkiye ismi geri plana düşmekteydi. Böyle bir atmosfer içerisinde, AT Komisyonu'nun sözle de olsa, 'eligible' kelimesiyle de ifade etse Türkiye'nin Avrupalılığını onaylaması ve kapısını Türkiye'ye açık bırakması önemliydi. Böylelikle geleneksel olarak takip ettiğimiz Türk Dış Politikası'nın devamı için de bir imkan yaratılmış oldu." (Çalış,2006;282).

Uluslararası konjonktürün değiştiği bir ortamda 1989 tarihli AT Komisyonu Raporu diplomatlar için bir nevi teselli ve açık kapı olarak algılanmıştır. Oysa önce parlamentoda, sonrasında komisyon ve konseyde tam üyeliği hedefleyen Türkiye-Avrupa Topluluğu görüşmelerinin başlatılması açıkça reddedilmişti (Timur,2004;60). Zira başta tam üyelik başvurusunu destekleyen Türk siyasi partilerinin üyelik başvurusunun reddi ardından tutumlarını değiştirdikleri görülmüştür (Çayhan,1997;333).

4.1.1.3. Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve ANAP Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Politikası

1990'da SSCB'nin dağılmasıyla beraber Türk siyasi partilerinin, bu devletten kopan ülkelere yönelik politikaları aynı yönde olmuştur. Dönemin iktidar partisi olan ANAP'ın Kafkasya politikası, diğer partilerce de desteklenmiş ve benimsenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kafkasya politikası, farklı iktidar partileri itibariyle değişiklik göstermediğinden bölgeye yönelik dış politika konusu 1990'dan 2007 yılına kadar bir bütünlük içerisinde ele alınmıştır. Dolayısıyla bu konunun, 1990 yılında iktidar görevini sürdürmekte olan ANAP'ın politikaları altında irdelenmesi yerinde olacaktır.

1980'lerin sonunda son Komünist Parti Genel Sekreteri Mihail Sergeyeviç Gorbaçov'un Glastnost (açıklık) ve Perestroika (yeniden yapılanma) girişimleriyle beraber Sovyetler Birliği çözülmeye başlamıştır. SSCB'nin Afganistan bozgunu veya Polonya'da Lech Walesa'nın çıkışını durduramaması dağılma sürecinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Yalçınkaya,2006;393).

1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması, bölgesel çatışma olasılıklarını yükseltmesinin yanında uluslararası alanda bir takım belirsizliklerin baş göstermesine de yol açmıştır. Bu belirsizliklerin ilki, Soğuk Savaş döneminde temelleri atılan ve tamamen SB ile mücadeleye yönelik şekillendirilen NATO'nun ve diğer ittifakların yeni statüsü ve bunların devamı ile ilgilidir.

İkinci belirsizlik ise, mücadele eden iki taraftan birinin galip gelmesinin daha istikrarlı dünyaya mı; yoksa daha anarşik bir sisteme mi neden olacağı sorusudur. Zira bu görüşün temel dayanağı, Soğuk Savaş zamanında tarafların önceden tahmin edilebilir hamlelerinin daha istikrarlı bir yapıyı beraberinde getirmiş olduğudur. Ve bu istikrarın, daha çok kutuplaşan uluslararası ilişkiler ağında, küresel nükleer kıyamet tehdidiyle sürdürüldüğu düşünölmektedir (Schafer,2007;184). Her iki tarafın birbirini dengelediği ve denetlediği bu

dönemde iki ana taraf vardır ve diğer devletler ya da örgütlenmeler bunların etrafında toplanmaktadır. Oysa ABD'nin bu savaştan galip çıkmasıyla çok daha dağınık, nereden geleceği belli olmayan ve Soğuk Savaş döneminde kontrol altında tutulan bölgesel çatışmalar, terörizm, ırkçılık ve radikal eğilimler dünya genelinde yükselme eğilimine girmiştir.

Ayrıca söz konusu olmayan veya üzerinde durulmayan önemli bir küresel mesele daha gün yüzüne çıkmıştır: Yoksulluk. Aslında bu sorun çok daha önce dile getirilmişti. Doğu ile batı arasında artan rekabet içerisinde yer almak istemeyen üçüncü dünya ülkeleri kendi aralarında örgütlenerek kendilerine Bağlantısız Devletler⁵² adını vermişlerdi (Comeliau,1992;19). Ve bu ülkeler tarafından ilk defa ortaya atılan zenginlik ve yoksulluk sorununa dikkatleri çekmeye çalışmışlardı. Bağlantısızlar, Soğuk Savaş döneminde üzerinde durulmayan, buna karşın giderek derinleşen ve bugün dünyanın en önemli sorunu olarak algılanan yoksulluk ve kalkınma konularına çok daha önce dikkat çekerek, doğu-batı bloklaşmasının yerine kuzey-güney çelişkisinin giderilmesi konularında diyalog sürecini başlatmışlardı (Kongar,2008;463). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan uluslararası kurum ve kuruluşlar Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bu büyük sorunun etkilerinin azaltılmasına yönelik faaliyetlerde bulunmakla mükellef kılınmışlardır. Ayrıca faaliyetleriyle bu yöndeki çabaları destekleme yoluna gitmişlerdir ve gitmeye de devam etmektedirler.

Diğer taraftan Soğuk Savaş döneminin en belirgin özelliklerinden birisi de silahlanma yarışı olmaktaydı. Kutuplara bölünmüş bir dünyada ulus-devletler güvenliklerini sürekli olarak savaşa hazır olmaktan geçtiğini düşünmüşlerdir. Bu da sürekli bir savaş ekonomisini ve savaş toplumunu ortaya çıkarmıştır. Silahlanma, savunma sanayisinin kurulmasını gerektirdiği ve büyük kaynak gereksinimine ihtiyaç duyduğu için, diğer üretim olanaklarına ayrılacak kaynakların buraya aktarılmasını zorunlu kılmıştır. Savunmasını başka bir ülkeye aktaran (Batı) Almanya ve Japonya bu sayede büyük bir kalkınma hızı yakalayabilmişlerdir (Gönlübol&Bingün,1996;638-639). Bunda sermayenin ve olanakların başka alanlara kaydırılması kadar küreselleşmenin de etkisi olmuştur. Çünkü sermayenin serbestçe girebildiği bu ülkeler, ürettikleri artı değerleri diğer ülkelere ihraç edebilmekteydiler. Bilişim ve iletişim alanlarında yaşanan teknolojik devrim de sermayenin bu etkinliğini genişletmiş ve küreselleşme sürecini desteklemiştir (Gönlübol&Bingün,1996;642). Fakat küreselleşme dalgaları aynı zamanda kaynak dağılımını belirlemiş, zengin ve yoksul toplumlar ayrımını kronikleştirmiştir. Bu bağlamda Sovyetler'in çökmesini izleyen dönemde ekonomik unsurları

⁵² 1955 Bandung Konferansı'nda ilk kez Bağlantısız Ülkeler, bir birlik olarak adlarını duyurmuşlar ve varlık sebeplerini Soğuk Savaş koşullarından almışlardır.

da kapsayan farklı görüşler öne sürülmüştür. Siyasal, kültürel ve toplumsal alanlarda da bir dönüşümü simgeleyen bu görüşlerden öne çıkanları Francis Fukuyama'nın Tarihın Sonu tezi ile Samuel P. Huntington'ın Medeniyetler Çatışması teorisi dir.

Fukuyama'ya göre küreselleşmenin karşısında bir ideoloji kalmadığından, uluslararası ilişkiler giderek birbirlerine entegre olmak üzere ortak pazarın oluşturulması sürecine girecekler ve büyük çaplı anlaşmazlıklar bu şekilde ortadan kalkacaktır. Ortaya çıkabilecek ufak anlaşmazlıklar ise ekonomik hesaplardan ileri gelecektir. Ancak yine de terörizm ve milliyetçilik hareketleri önemini korumaya devam edebilecektir.

Huntington ise uluslararası çatışmaların Soğuk Savaş döneminden sonra ekonomik nedenlerden ziyade, sahip oldukları uygarlık temellerinden ileri geleceğini, ittifakların, birlik ve örgütlenmelerin bu temellerde yükseleceğini belirtmiştir. Uluslararasılaşan değerlerin de dil, inanç, tarih ve gelenek gibi unsurlara bağlı olmaksızın benimsenemeyeceği üzerinde durarak, ABD öncülüğündeki batının demokratikleşme, küreselleşme ve insan haklarının yaygınlaştırılması görevini üstlendiği, buna karşın doğunun radikalizmi temsil ettiği üzerinde önemle durmaktadır.

Buradan hareketle Soğuk Savaş sonrası dünyanın yeni sorunlarla ve bu sorunlar karşısında panzehir olarak tanımlanan insan hak ve özgürlükleri, demokratikleşme ve kendi geleceğini belirleme (self-determination) kavramları türetilmiştir. Liberalleşme olgusuyla gelen bu bakış açısı toplumların ekonomik anlamda bütünleşmesini öngörmektedir. Öncelikle AB, NAFTA (Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Bölgesi), ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği) gibi örgütlenmelerle bölgesel bütünleşmeleri teşvik eden bu görüş, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi evrensel teşkilatlanmaları da desteklemektedir. Ulusal politika da daha çok bunlar etrafında biçimlenerek, araçlarını ve temel önermelerini bu kapsamda oluşturmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Balkanlar, Ortadoğu, ve Kafkasya coğrafyalarında yeni oluşumlar ve nüfuz mücadeleleri devam etmiştir. Bağımsızlıklarını kazanan yeni uluslar egemenliklerini ilan ederken, yeni düzende farklı yönelimler içine girmişlerdir. Sovyetler Birliği'nden ayrılan Doğu Avrupa ve Balkan devletleri Avrupa Birliği ile bütünleşmeyi tercih ederlerken, Ortadoğu daha çok İslam'ın etkisinde kalarak, monarşi tarzı yönetimlerle idare edilmeye ve ABD ile münasebetlerini geliştirmeye yönelmiştir. Kafkasya bölgesinde ise yeni bağımsız devletler, demokrasi ve özgürlük ilkelerinden yola çıkmışlarsa da, bu daha çok batının ekonomik değerlerinin benimsenmeye çalışılmasıyla sınırlı kalmıştır. Fakat yine de bu bölge Rusya'nın etkisinden kurtulamamıştır.

1985-1986'dan itibaren Gorbaçov yönetiminin geliştirdiği açıklık ve yeniden yapılanma politikaları, çözülmeye başlayan Varşova Paktı'nın yanı sıra, üye ülkelerin kendi yollarını çizmeleri gerekliliğini ortaya koymuş ve bu, Yugoslavya ve Arnavutluk gibi pakt üyesi olmayan sosyalist ülkeleri dahi etkilemiştir (Canbolat,2004;227). Sosyalist ülkelerin rejimlerinde görülen değişimler de Sovyetler Birliği'nin bu iki yeni politikasına bağlanmaktadır (Oran,2005;175-176). 1988 yılından itibaren kendi geleceklerini seçme hakkını bu şekilde elde eden SSCB ülkeleri 1990'lı yıllarda egemenliklerini ilan etmeye başlamışlardır. Fakat bu, özellikle Türk devletlerinin tam anlamıyla Rusya'dan bağımsız hareket edebileceklerini anlamına gelmemiştir. 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nin kurulmasına öncülük eden Rusya Federasyonu'nun, 1993'te "Yakın Çevre Doktrini"ni ilan ederek yaşam alanı olarak Avrasya'yı, ABD'nin öncülük ettiği batının dünya çapında egemenlik stratejisi olan Atlantikçilik'e karşı durabilmenin coğrafi önkoşulu olarak tanımlamıştır (Gönlübol&Bingün,1996;689). Bu aynı zamanda Rusya'nın daha fazla toprak kaybına tahammül edemeyeceğinin ilanıdır (Zeybek,2001). Bölgenin ABD için önemi bakımından Brzezinski'nin "*Soğuk Savaş'tan sonra artık Avrupa, ABD için hala önemlidir; fakat Avrasya'ya sıçrama tahtası haline gelmiştir*" görüşü (Elekdağ,2001;71), Rusya'nın endişelerinin de açık bir ifadesi olmaktadır. Buna 1992 yılında Paul Wolfowitz'in Amerikan Kongresi'ne sunduğu, eski SSCB topraklarında ABD'den bağımsız politika yürütme kabiliyetine sahip bir stratejik oluşuma izin verilmemesinin gerekliliği üzerine raporu eklendiğinde bu coğrafya üzerindeki mücadelenin boyutu ortaya çıkmaktadır (Dugin,2005;36).

Avrasya'nın dünya nüfusunun %75'ini barındırmakta, dünya gayri safi milli hasılasının %65'ini üretmekte ve enerji kaynaklarının %75'ine sahip olduğu düşünülmektedir (Şimşek,2001). Bu rakamlar değerlendirildiğinde bölgeye verilen değerler daha iyi anlaşılacağına kuşku yoktur.

ABD'nin Avrasya'ya ve özellikle Türk cumhuriyetlerine olan ilgisi, bağımsızlığını yeni kazanmış bu Hazar ülkelerinin enerji kaynaklarını mümkün mertebe Moskova'nın tekeli dışında dünya pazarlarına açmalarını desteklemesiyle şekillenmektedir (Elekdağ,2001;58-59). Fakat Rusya ekonomisi eski Sovyet toprakları üzerindeki kaynaklara büyük oranda gereksinim duyduğundan böyle bir girişimi kabul etmemekle birlikte; enerji kaynaklarının çıkarılması işlenmesi ve global pazara arzı için söz sahibi olma amacı içerisindedir. Rusya'nın izlediği politika, doğal kaynaklarını mümkün olduğunca çabuk çıkarıp pazarlamak isteyen bu cumhuriyetlerin çıkarlarına uygun düşmemektedir. Bu ülkeler, Rusya yerine batılı ülkeleri

tercih eden ve Rusya'ya bağımlı olmaksızın kendilerini dünya pazarlarına açabilecek yeni arayışlara yönelmişlerdir (Güzel,Çiçek&Koca,2002;271). Fakat SSCB zamanında bu ülkelerin üretim, ulaşım ve yönetsel altyapılarının Moskova odaklı oluşturulmasının yanında, ülke yönetimlerinde eski komünist parti üyelerinin yer alması hemen her alanda Rusya'ya bağımlı kılınmış bir sistemi esas kılmıştır ve kılmaya devam etmektedir.

1992 Taşkent toplantısında imzalanan Ortak Savunma İşbirliği ve 1993'te Minsk'te parafe edilen Ortak Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları, savunma ve ekonomi gibi gerçek devlet olabilmenin ön şartları konusunda, Moskova yönetiminin yeni kurulan cumhuriyetler üzerindeki etkisini pekiştirmiştir (Gönlübol&Bingün,1996;697). Yeni bir ruble bölgesi yaratma konusunda başarılı olamasa da Rusya hala Orta Asya cumhuriyetlerinin en önemli ticari partneridir ve gücünün kaynağını da buradan almaktadır (Gönlübol&Bingün,1996;707).

21 özerk cumhuriyet, 2 federal şehir, 10 özerk idari bölge, 6 özerk il ve 49 özerk bölge ile toplam 89 birimden oluşan Rusya Federasyonu, bütünlüğünü muhafaza etmek için bölgedeki Rus nüfusundan istifade ederek, gerektiğinde bunu bir tehdit unsuru olarak kullanabilmekte, Sovyet döneminden miras aldığı federal yapıyı devam ettirmek amacıyla Kuzey Kafkaslardaki ayrılıkçı girişimleri de önlemeye çalışmaktadır (Yalçınkaya, 2006;285). Rusya, birliğini sağlayabilmek ve yaşam sahası olarak belirlediği alanı kontrol altında tutabilmek için Sovyet döneminde bu bölgelere yerleştirilen azınlıkları kullanmaktadır. Dolayısıyla arka bahçesinde homojen ülke görmek istemeyen Moskova yönetimi, azınlık meseleleriyle bu ülkeleri sürekli tehdit altında tutabilmektedir.

Rusya'nın öngördüğü Avrasyacı dış politikanın, bölgedeki çok fazla etnik unsurun bulunması nedeniyle 1993 yılında imzalanan bir askeri doktrinle desteklenmesi gerekmiştir. Buna göre BDT, diğer üye ülkelerin güvenlikleri tehdit edildiğinde birliklerini bu bölgelere sevk edebileceklerdir (Gönlübol&Bingün,1996;690). Böylece Sovyetler Birliği zamanındaki etkinliğini iki ve çok taraflı askeri ve ekonomik anlaşmalarla sürdürmeyi başarmıştır. Tacikistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Rusya arasında imza edilen Taşkent Anlaşması ve diğer bölge ülkelerinin BDT'ye taraf olmaları, bahsi geçen devletlerin kontrolü için hukuki bir dayanak teşkil etmiştir (Yalçınkaya,2006;227). Fakat belirtmek gerekir ki tüm BDT üyeleri Taşkent Anlaşması'na taraf olmamışlardır. Demografik yapıları içinde Rus nüfusunun yoğun olduğu ülkeler; Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan ile varlığını Rus askeri gücüne dayandıran Ermenistan'ın taraf olduğu bu ittifak anlaşmasına 11 BDT üyesi devletten yalnızca 6'sı katılmıştır (Oran,2005;389). Bu da, bölge ülkelerinin Rusya'nın politikalarına karşı direnmeye çalıştıklarını göstermektedir.

Enerji kaynaklarının dağılımı bakımından bölge, Hazar Denizi ve çevresi en zengin sahalar olmak üzere, başta Kazakistan ve Kuzey Hazar ön plana çıkmaktadır. Hazar'daki toplam petrolün %50'si Kazakistan'dadır. Ancak bunların çıkarılması, işlenmesi ve dünyaya pazarlanması konusu Rusya'nın güdümündedir. Bölge kaynaklarının Avrupa'ya arzı konusunda, enerji hatlarının Rusya üzerinden dünya pazarına açılmasına karşı Azerbaycan ve Gürcistan alternatif hatlar üzerinde durmaktadırlar. Buna göre Türkmenistan'dan başlayıp Hazar Denizi'nin altından geçen bir boru hattı Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ile batıya ulaştırılabilir. ABD'nin desteklediği bu projeye karşılık (Önal,2006; 145-150) Rusya, Azerbaycan'ın dışarıda bırakılarak, hattın İran üzerinden geçirilmesini istemektedir (Güzel,Çiçek&Koca,2002;271).

Moskova'nın baskısıyla Orta Asya-Kafkasya ülkelerinin enerjilerini Rusya'ya nakletmeleri ve pazarlık sürecini Rusya'ya bırakmaları, hem bu ülkelerin hem de ithalatçı ülkelerin Rusya'ya bağımlı kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca Rusya bu şekilde önemli ölçüde ekonomik rant elde edebilmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın bertaraf edileceği bir enerji koridoru projesinin Moskova tarafından hoş görülmeceği açıktır. Zira bu tür girişimler engellenmeye çalışılmakta, batı ile ilişkilerini güçlendirmek isteyen Azerbaycan ve Gürcistan gibi ülkeler Rusya'nın öncülüğündeki siyasi ve bölgesel politikalarından dışlanmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede ülkelerin içindeki azınlıkların kısıtlanması veya birine karşı diğerinin desteklenmesi yolu takip edilmektedir.

Sovyetler Birliği'nin çözülmeye başlaması karşısında Türkiye'nin nasıl bir politika takip edeceği ve yeni bağımsız olan ülkelerle ilişkilerini hangi düzeyde tutacağı önem kazanmıştır. Çünkü bu yeni devletlerin kültür, gelenek ve tarihsel bakımdan Türkiye ile bağları bulunmaktaydı.

1991 yılına kadar Türkiye, bu ülkelere karşı izlediği politikadaki çekingen tavrını terk etmiş daha aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Özellikle SSCB Başkanı Gorbaçov'a düzenlenen başarısız suikast girişiminden sonra Türkiye'nin Kafkasya politikası değişmeye başlamıştır.

SSCB'nin dağılmasının ardından egemenliklerini bir yıl önce almış olan ülkeler 1991 yılından itibaren bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Türk siyaset adamları bağımsızlıklarını kazanan bu soydaş cumhuriyetler karşısında öncelikle Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmişler ve izleyecekleri politikaların ana hatlarını bu ziyaretten edindikleri izlenim doğrultusunda oluşturmuşlardır. Bu amaçla Turgut Özal Kasım 1991'de SSCB'yi ziyaret etmiş, iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği

Antlaşması da bu görüşmeler sırasında imza edilmiştir. Bu belge Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinin temelini teşkil etmesi bakımından da önem arz etmektedir (Oran,2005;166).

Özal'ın ziyaretinin ardından ilk olarak 9 Kasım'da Azerbaycan'ı tanıyan Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı tanımıştır. Türkiye'ye ziyaretlerde bulunan yeni bağımsız ülke başkanları, Rusya'ya karşı alternatif arayışlarına başlamışlardır. Türkiye bu ülkelere model olmak üzere siyasi ve mali destekte bulunmayı taahhüt etmiş, bu kapsamda 1993 yılına kadar 140'tan fazla ikili anlaşma imzalanmıştır (Oran,2005;380). Özellikle Özal döneminde Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerine olan ilgisi oldukça yüksek düzeydedir. Nitekim Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin tepkisine neden olsa da Türkiye'nin önderliğinde "Adriyatikten Çin Seddine Türkçe Konuşan Topluluklar" söylemi bu dönemde sık sık dile getirilmiştir.

Türkiye'nin Orta Asya-Kafkasya devletlerine verdiği destek ve hamiliğin bir göstergesi olarak 1992 yılında Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuştur. Desteklenen ülkelere gelen projelerin hayata geçirilmesiyle ilgili, ulusal değerlere, sosyal ve kültürel koşullara öncelik verilmek üzere, sorumlulukların paylaşılması ve projelerin tamamlanmasından sonra, insiyatifin bu ülkelere terk edilmesi ajansın ana ilkeleri olarak kabul edilmiştir (Oran,2005;382).

Dönemin başbakanı Süleyman Demirel 1992 Mayıs'ında imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkındaki Antlaşma" isimli belge ile iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik, ticari ve turistik faaliyetlerin altyapısı oluşturulurken (Girgin,2008;178), aynı yıl içinde Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan'la, ulaştırma, kültür, televizyon ve mali konularda çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Ayrıca Eximbank kanalıyla toplam 600 milyon dolarlık kredi bu ülkelere tahsis edilmiştir. Tarım ürünlerinin satışı da eklendiğinde bu miktar 1,2 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır (Gönlübol&Bingün,1996;699).

Türkiye bölge devletleriyle ilişkilerini güçlendirmek ve işbirliğini temin etmek için çok taraflı ekonomik işbirliği girişimlerine öncülük etmiştir. 1985 yılında Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (RCD) yerine oluşturulan, Türkiye, İran, Pakistan arasında Ekonomik İşbirliği Örgütü'nde (ECO), 1992'de Tahran'daki zirvenin ardından Orta Asya cumhuriyetlerine gözlemci statüsüyle yer verilmiş, Türkmenistan, Azerbaycan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan örgüte üye olarak kabul edilmişlerdir (Güzel,Çiçek&Koca,2002;278).

Ekonomik işbirliği ve karşılıklı dayanışmayı destekleme yoluyla bölgesel istikrara katkıda bulunmak için Türkiye ayrıca Aralık 1990'da Karadeniz Havzası'nı bir barış refah ve istikrar bölgesine dönüştürmek amacıyla Karadeniz Ekonomik İşbirliği düşüncesini ortaya atmıştır. 1992 yılında İstanbul'da, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Arnavutluk, Yunanistan, Rusya, Azerbaycan, Yunanistan, Ermenistan, Gürcistan ve Ukrayna devlet başkanlarının katılımıyla gerçekleştirilen zirve toplantısında KEİ Bildirgesi, taraflarca onaylanmıştır. Avusturya, Hırvatistan, Çek cumhuriyeti, Mısır, Fransa, Almanya, Belarus, İsrail, İtalya, Polonya, Slovakya, Tunus, ABD, AB komisyonu, Karadeniz komisyonu, Uluslararası Karadeniz Kulübü ve Enerji Şartı Sekreteryası KEİ toplantılarına gözlemci olarak katılmaktadırlar (Çelik,2005;439). Macaristan, İngiltere, İran, Karadağ, Ürdün, Slovenya ve Japonya ise sektörel diyalog ortağı statüsünde toplantılara iştirak etmektedirler (Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası). Karadeniz İşbirliği Platformu yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere değil, Azerbaycan, İsrail, İran, ABD ve Mısır gibi ülkelere de açık olması dolayısıyla, bölgede yalnızca ekonomik ilişkilerin değil, siyasi ilişkilerin de güçlendirilmesine çalışıldığı ve bu sayede siyasi anlaşmazlıkların da çözülebileceği bir ortamın oluşturulmasının hedeflendiği bir yapılanmadır (Yalçınkaya,2006;311). Nitekim Yunanistan-Türkiye, Ermenistan-Türkiye anlaşmazlıklarının yanında Azeri-Ermeni çatışması ile Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi için KEİ çatısı altında bir fırsat yaratılmaya çalışılmıştır (Hale,2003;286-287).

KEİ, 1990'ların başında bölgede ortaya çıkmaya başlayan siyasal ve ekonomik boşluğun sunduğu fırsatların değerlendirilerek, eski sosyalist ülkelerin Avrupa ve dünyaya başta ekonomik, sonrasında ise siyasi entegrasyonunun hiçbir ülkenin dışlanmaması kaydıyla, sağlanmasında Türkiye'nin öncülüğündeki bir yapılanmayı esas almıştır. Öngörüldüğü üzere bir serbest ticaret bölgesi yaratılamamış olsa da, Türkiye daha fazla bütünleşme fikrini sürdürmektedir. AGİT ülkelerinden yola çıkılarak tüm Avrupa'yı içine alan bir ortak ekonomik bölgenin kurulmasına katkı sağlaması örgütün temel hedefleri arasında yer almıştır (Koçer,2007;210). Bu sebeple bazı çevrelerden yükselen "Kafkasya ve Orta Asya'nın enerji kaynakları ve ekonomik potansiyeli ile kültürel yakınlık dolayısıyla Türkiye için AB'ye alternatif olur mu?" sorularına karşın bu görüş, resmi kurumlarca onaylanmamaktadır. Ancak AB üyelik sürecinde bu, zaman zaman gündeme de getirilmemiş değildir (Zeybek,2001;210).

Öte yandan Türkiye'nin bölgeye ilgisi yalnızca kültürel, dilsel ve duygusal alanlarla sınırlı değildir. Kafkaslar ve Orta Asya'da istikrarın sağlanması, enerji kaynakları ve bunların taşınmasına Türkiye büyük önem atfetmektedir. Bu amaçla Türkiye, kardeş ülkelerin

Rusya'ya bağımlılıklarının azaltılmasından hareketle, enerji ihracatçısı ülkelere alternatif projeler sunmuştur. “Enerji Terminali Türkiye” düşüncesinin hayata geçirilebilmesi için ilk olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattının tamamlanmasını, Azerbaycan'a ait Hazar Denizi'nde bulunan Şah-Deniz doğalgazının Erzurum'a kadar BTC ile paralel ve daha sonra Avrupa'ya uzayacak bir hatla gazın Avrupa pazarına ulaştırılması, son olarak da İran doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya pazarlanmasını amaçlamaktadır. Türkiye'nin bölgesel güç olma yolunda ilerlemesini hızlandıracak bu projeler, Rusya'nın Avrupa pazarında söz sahibi olmasını engelleyeceğinden iki ülkeyi bölgede karşı karşıya getirmiştir. Bu sebeple Türkiye, bölgeye yönelik batı odaklı politikasını sürdürmüştür. Özal genel başkanlığındaki ANAP sonrasında iktidara gelen diğer partilerin programlarında da aynı politikalara vurgu yapılması bu görüşü desteklemektedir. Dolayısıyla SSCB'nin dağılmasından 2007 yılına kadar Türkiye'nin ve siyasi partilerin bölgeye yönelik politikasında ciddi anlamda bir değişiklik gözlenmemektedir.

Enerji bölge ve yolları üzerindeki etkinliğini sürdürebilmek için Rusya, kendi arka bahçesi olarak gördüğü Orta Asya- Kafkasya-Hazar üçgenindeki devletlerle ikili ve çok taraflı anlaşmalar yapma yoluna gitmektedir. Fakat bölge içi sorunları destekleme politikası Rusya'nın bölge hakimiyetinin, Türkiye'nin de içinde yer aldığı çalışmalarla, ABD ve Avrupa lehine azalmasını sağlamıştır. 11 Eylül 2001'den sonra özellikle Güney Kafkasya'ya askeri olarak yerleşen ABD'nin, nüfuzunu kırmasına karşın Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti'ni de yanına alarak kurulmasına öncülük ettiği Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ile buna müsaade etmeyeceğini göstermiştir.

Rusya'nın karşısında olmasına rağmen 29 Ekim 1998 yılında Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan ve Kazakistan dışişleri bakanları İstanbul'da bir araya gelerek BTC'nin tamamlanmasıyla ilgili bir deklarasyon yayımlamışlardır (Güzel,Çiçek&Koca,2002;274). Aynı yıl içinde Bulgaristan, Romanya, Gürcistan, Rusya, Türkiye ve Ukrayna'nın katıldığı toplantıda Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında çokuluslu bir görev gücü kurulması kararlaştırılmıştır. Arama-kurtarma, mayın temizleme ve genel olarak güvenlik artırıcı önlemlerin alınmasında etkin olması düşünülen bu güç, 2001 yılında Karadeniz'e kıyıdaş devletler arasında İstanbul'da imza edilen “Blackseafor” Anlaşması'yla, 2004 yılında güncellenerek, organize suçlar ve terörist tehditleri de görev kapsamına dahil etmiştir (Koçer,2007;203-204). Bu şekilde Türkiye, Kafkasya açılımında Rusya Federasyonu'nun da katılımını sağlamayı amaçlayarak, bu ülkeyi karşısına almaktan kaçınmaktadır. Buna karşın Avrasyacılık adı altında bölge politikasını yürüten Rusya, BDT ve ŞİÖ gibi Türkiye'nin

içinde yer almadığı girişimlerle, Türk devletlerinin politikalarını kendi liderliğinde etkilemeye çalışmaktadır. Oysa Türkiye, KEİ ve ECO zemininde işbirliği ve eşit düzeyde ilişkilerin güçlendirilmesine, ekonomik ve siyasi sorunların aşılması için uygun ortam ve sürecin yaratılmasına çalışmaktadır (Yalçınkaya,2006;302). Dolayısıyla başta Kazakistan ve Kırgızistan olmak üzere, diğer bölge devletlerinin Rus etkisine açık olması, dış politikalarında Rus etkisini fazlasıyla arttırmakta, bağımsız bir dış politika izleyemeyen bu ülkeler karşısında da Türkiye'nin açılımları Rusya'nın tepkisi neticesinde zayıflamaktadır.

Türkiye, 1992 yılında Dağlık Karabağ üzerine Azeri-Ermeni savaşının patlak vermesi karşısında Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Bu kapsamda BM barış gücünün Azerbaycan'a konuşlandırılmasını teklif etmişse de Rusya, Ermenistan ve İran buna karşı çıkmışlardır (Hale,2003;291). Böylece Rusya, Azerbaycan ve Gürcistan gibi muhalif ülkelere karşı Ermeni kozunu kullanmaktan çekinmediğini göstermiştir. Türkiye, Ermenistan'ın Nahçıvan Özerk Bölgesi'ne girmesinin ardından askeri müdahale söylemlerini dile getirmişse de⁵³ bu gerçekleşmemiştir. Fakat çatışmalardan sonra Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Rusya'ya ülkesinde üs vermemekle beraber, 24 Eylül 1993 yılında BDT'ye girme kararı almıştır. Bu şekilde Rusya'yı doğrudan karşısına almaktan kaçınan Azerbaycan, Rusya'nın boyunduruğu altına girmemeye de dikkat etmiştir.

Türkiye coğrafi konumu itibarıyla, Avrasya'daki nüfuz mücadelesinde ABD'nin Avrasya'ya açılma kapısı olarak görülmektedir. NATO ve ABD'nin Kafkaslara açılabilmesi için Türkiye'ye özellikle 1997'den sonra ABD politikası içinde büyük önem atfedilmiştir (Elekdag,2001;60: Önal,2006;100-101). Bu bağlamda ABD'nin de doğrudan veya dolaylı olarak içinde yer aldığı bölgesel işbirliği girişimleri desteklenmiştir. ABD ve Avrupa'nın daha sonra, Türkistan bölgesine ilgisi, ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve çok taraflı örgütlere katılımlarının sağlanması veya en azından bu ülkelerin özel statülerle NATO, AB ve benzeri çok taraflı organizasyonlara taraf olmalarının teşviki şeklinde somutlaşmıştır. Zira Avrupa Konseyi'nin SSCB'nin dağılmaya başlamasının hemen ertesinde, 1990 yılında Viyana Zirvesi'nde eski sosyalist ülkelerde demokratik dönüşümün sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesi için bu ülkelere yardımda bulunma kararı alarak, söz konusu ülkelerin 1992 yılında Avrupa Konseyi'ne davet edilmeleri, Avrupa'nın bölgeye ilgisinin başlangıcı şeklinde algılanmıştır. 1991 yılında 16'sı NATO üyesi 7'si Varşova Paketi üyesi, 3'ü Baltık ülkesi, toplam 38 üyesi

⁵³ Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Ermenilerin biraz korkutulması gereğinden bahsederken, Kara Kuvvetleri Komutanı Muhittin Fisunoğlu, olası bir askeri faaliyete yönelik tüm gerekli tedbirlerin alındığını beyan ederek, Türkiye'nin Rusya ile karşı karşıya gelebileceğine işaret etmiştir. Ancak dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ile Boris Yeltsin görüşmesinden sonra taraflar Ermenistan'ı kınamış, hemen ertesinde de Ermeni saldırıları durmuştur. (Hale, 2003, s. 290).

bulunan Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi; daha sonra bunun yerini alan Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi (1997), yeni işbirliği alanlarının yaratılmasına yönelik girişimler olarak ortaya çıkmış; Barış İçin Ortaklık (BİO) Projesi'yle de, NATO ile eski SSCB ülkelerinin batıya entegrasyonunun sağlanması hedeflenmiştir (Koçer,2007;211). Gerek eski sosyalist ülkelerin kendi aralarında, gerekse de çok taraflı anlaşmalarla uluslararası sisteme dahil olma çabasıyla, diğer ülkelerle işbirliği yapma ve güvenliklerini sağlama amacıyla GUUAM, Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi çerçevesinde Bölgesel Silahların Kontrolü, Doğrulama ve Uygulama Yardım Merkezi, Kitle İmha Silahlarının Yayılmasına Karşı Güvenlik İnsiyatifi (PSI), Karadeniz'de Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemler İnsiyatifi (GGAÖ) diğer önemli girişimler olarak sıralanmaktadır.

Kafkasya'da istikrar ve güvenliğin sağlanması için hayata geçirilen diğer bir önemli girişim de Avrupa Konvansiyonel Kuvvet Müzakereleri (AKKA)'dir. AKKA, ilk kez 1989 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın Viyana toplantısında gündeme gelmiştir. NATO üyesi 16 ülke ile Varşova Paketi üyesi 7 ülkenin temsilcilerinin bir araya gelerek sürdürdükleri görüşmelerin temel hedefi, konvansiyonel silahlara ilişkin istikrarlı ve dengeli bir dağılımın sağlanması, güvenlik endişelerinin tahmin edilebilir ve ölçülebilir bir düzeyde tutulması şeklinde tanımlanmaktadır. Yapılan görüşmelerde AKKA, 19 Kasım 1990 tarihinde Paris'te devlet ve hükümet başkanları düzeyinde toplanan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Zirvesi'nde imza edilmiş, 17 Temmuz 1992'de taraf ülkelerin parlamentolarında onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Türk Silahlı Kuvvetleri). Silah oranlarının belirlenerek, sabitlenmesini öngören AKKA, askeri güç dengelerini gözlemektedir. Fakat yaptırım mekanizmasının bulunmaması ve bağlayıcılığının taahhütten ibaret olması, özellikle iki büyük ülkenin, Rusya ile ABD'nin aralarında anlaşması anlamı taşımıştır. Bu bağlamda ABD'nin 1995 tarihli NATO toplantısında Rusya'nın Karadeniz'deki Krasnodor ile Stavropol'un AKKA kapsamından çıkarılması önerisine sıcak bakması, Rusya'nın sahip olduğu silahların buralara konuşlandırılarak belirlenmiş oranların üstüne çıkabilmesine olanak tanınması (Gönlübol&Bingün,1996;693), diğer taraf devletlerin onayını gerektirmekle birlikte, bahsi geçen konuda etkilerini minimize etmektedir. Nitekim Rusya daha sonra AKKA'ya aykırı olmak üzere Ermenistan'a büyük kuvvetler yığmış ve Gürcistan'a müdahale edebilmenin alt yapısını hazırlamıştır. Azerbaycan'ın da kuzeyden bu şekilde baskı altına alındıktan sonra güneyden de çevrelenmesi için İran ile anlaşarak Ortadoğu'da da nüfuzunu derinleştirmeyi amaçlamıştır (Alp,2001;51).

Bu gelişmeler karşısında Türkiye, Kafkasya ülkeleriyle ilişkilerini şekillendirirken ve bölge politikalarını belirlerken Rusya Federasyonu'nun etkin nüfuzunu Soğuk Savaş sonrasında da gözetmek zorunda kalmıştır. Yani Rusya-Türkiye ilişkilerinin seyri, Türkistan devletleriyle ilişkiler bakımından bu dönemde de belirleyici olmaktadır. Kafkaslar ve Orta Asya'da yeterli siyasi ideolojik, askeri ve ekonomik olanaklara, özellikle İran ve Rusya gibi iki büyük rakip karşısında, sahip olmadığından Türkiye'nin hareket sahası büyük oranda sınırlanmaktadır. Ancak İran'ın tüm bölgeye rejimini ihrac etme çabaları, Ortadoğu ve Orta Asya'daki enerji kaynaklarına ek olarak ortaya çıkan su sorunu, Balkan ve Kafkaslarda yükselen mikro milliyetçilik akımlarının getirdiği sorunlar, Türkiye'yi bütün bu bölgeler açısından stratejik bir konuma taşımaktadır. Bu, şüphesiz Türkiye'ye değerlendirmesi gereken bir avantaj sağlamıştır (Kongar,2008;510). Çünkü iki bloklu dünya düzeni yerini çok aktörlü bir yapıya bırakmış durumdadır ve Türkiye, değişen bu koşullara uygun politikalar üreterek, çok taraflı girişimlerle yeni dünya düzeninde yer almaya çabalamaktadır.

SSCB'nin parçalanmasından sonra Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı pek çok enerji nakil hatları projesi gündeme gelmiştir. Bunların bazıları gerçekleşmiş, bazıları ise hala proje aşamasındadır. Avrupa Birliği'nin de desteğiyle Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin katılımıyla Bakü-Tiflis-Ceyhan, Rusya ve Azerbaycan'ın yer aldığı Bakü-Novorossisky Ham Petrol Boru Hattı, Azerbaycan ve Gürcistan topraklarını içeren Bakü-Supsa Petrol Hattı, İran ve Azerbaycan'ın yer aldığı Bakü-Basra Ham Petrol Boru Hattı, Kazak petrollerinin uluslararası piyasalara aktarılmasını öngören ve ABD tarafından da desteklenen Aktau Projesi, Kazak-Rus işbirliği ile gerçekleştirilen Tengiz-Novorossisky Petrol Boru Hattı Projesi, İran'ın desteklediği Kazakistan-Türkmenistan-Neka Boru Hattı, petrolün Avrupa'ya taşınmasında öne çıkan proje ve nakil hatları olarak sıralanmaktadır (Yüce,2006;311-334).

Doğalgazın taşınması konusunda da bölge kaynakları üzerindeki rekabet, farklı projelerin gündeme gelmesine neden olmaktadır. Türkmenistan-Türkiye-Avrupa doğalgaz boru hattı, Rus-Türk Mavi Akım Projesi, ABD'nin desteklediği Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Ortadoğu doğalgaz boru hattı, Türkiye-Yunanistan doğalgaz boru hattı, Azerbaycan-Türkiye Şahdeniz Projesi bunlar arasında en fazla dikkat çekenlerdir (Yüce,2006;335-348).

Hazar petrolünün ve buna bağlı boru hatları konusunda Türkiye'nin enerji politikaları ile ABD stratejik planları aynı doğrultudadır (Önal,2006;145) ve İran-Rus kontrolünü bölge dışı tutmayı amaçlamaktadır (Dugin,2005;372). Türkiye, enerji üretemese de en azından bunların taşınması konularında girişimlerini devam ettirmekte, ABD'nin de desteğini alarak

kendi toprakları üzerinden geçecek nakil hatlarıyla ihtiyaç duyduğu enerjiyi tedarik ederek, uluslararası önemini ve jeostratejik konumu güçlendirmeyi hedeflemektedir.

4.1.1.4. ANAP Dönemi Türkiye'nin Balkan Politikası

Soğuk Savaş yılları boyunca Balkan coğrafyası, uluslararası tüm siyasi kutupların temsil edildiği bölge idi. Türkiye ve Yunanistan batı bloğu içerisinde NATO müttefiki ülkeler iken Bulgaristan ve Romanya doğu bloğu içerisinde Varşova Paktı üyesi ülkeler olmuşlardır. Yugoslavya ise bağlantısızlar hareketinin liderliğini üstlenmiştir (Oran,2005;175).

Sovyet bloğu içinde yaşanan krizler, sosyalist devletler arasındaki ilişkilerin nasıl olacağını Moskova tarafından belirlenmesi ve bu devletlerin Sovyet egemenliği altında olacağı görüşünün ilk olarak Yugoslavya tarafından reddedilmesinin ardından patlak vermiştir. Doğu Avrupa sosyalist ülkelerinde meydana gelen olaylar, Moskova'nın politika değişikliğine gitmesinin ve blok içinde reform sürecine girilmesinin asıl sebebinin oluşturmuştur (Jelavich,2006;382-385). Ancak uzun vadede Moskova'nın, ekonomik entegrasyonun yanında askeri işbirliğini de güçlendirmeyi içeren sosyalist ülkeleri bir arada tutma politikası, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Yugoslavya, Macaristan ve Çin gibi sosyalist devletlerin hoşnutsuzluğuna neden olmuştur. Dış politika konusunda kendini gösteren bu farklı görüşlerle mücadelede sertlik politikası, yalnızca geçici olarak blok içi disiplini sağlayabilmiştir. Moskova yönetiminin zayıflama sürecine girmesi ile bu muhalif ülkeler önce özerkliklerini almışlar daha sonra da bağımsızlıklarını elde etmeyi başarmışlardır.

Türkiye'nin Balkanlar'da izlediği politika bu dönemde bölgedeki siyasi çeşitlilikten ziyade iki başat gücün ilişkilerinin seyrine göre belirlenmiştir. Yunanistan hariç, Balkanlar'ın Sovyet etkisinde olması Türkiye'nin bölge politikasını etkileyen başlıca neden olmuştur. Mihail Gorbaçov'un 1985'te Sovyetler Birliği devlet başkanı olmasından sonra doğu bloğunda Glastnost ve Perestroyka ile başlayan dönüşüm Türkiye'nin sosyalist ülkelerle ilişkilerini gözden geçirmesinde etkili olmuştur.

Genel olarak bakıldığında Türkiye'nin Balkan devletleriyle ilişkilerinin buradaki Türk azınlıkların durumuna göre şekillendiği söylenebilmektedir (Akman,2006;253). Özellikle Yunanistan ve Bulgaristan ile ilişkilerde 1980-1990 arası dönem, gerilimli yıllar olarak anılması, burada yaşayan Türk nüfusunun dağılımı incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır.

Resmi verilere göre Bulgaristan'daki Türk nüfus 900.000 iken, Yunanistan'da 120.000, Makedonya'da 100.000, Kosova da ise 12.000 civarındadır (Oran,2005;169). Müslüman nüfusun da eklenmesi bu rakamları daha da artmaktadır. Nüfus yoğunluklarına göre değerlendirildiğinde Türk ve Müslüman nüfusun daha çok Yunanistan ve Bulgaristan'da toplanması, bu iki ülkedeki Türklerin, aşırılıkçı yönetimler tarafından baskı altına alınmasını açıklar niteliktedir.

Balkan coğrafyasının Türkiye açısından önemi, bölgenin stratejik bir değere sahip olmasından ileri gelmektedir. Ekonomik münasebetler dolayısıyla Batı Avrupa'ya açılan kapı olarak Balkanlar'ın istikrarsızlığı Avrupa ile ilişkilerini doğrudan etkileyeceğinden Türkiye'nin bölge güvenliğine verdiği önem oldukça fazladır (Tangör,2007;248). Türk nüfusu ve Türk işçilerinin varlığı da düşünüldüğünde bölgedeki her gelişme Türkiye tarafından yakından takip edilmektedir. Yunanistan ve Bulgaristan ile sorunlu olan ilişkiler incelendiğinde, bu sorunlar arasında öncelikli konunun Türk azınlıklar meselesinden ileri geldiği anlaşılmaktadır.

1986 yılında Yunanistan ve Bulgaristan'ın saldırmazlık antlaşması imzalaması Türkiye'nin bu bölgedeki endişelerini arttırmıştır. Bu dönemde her iki ülkede de Türkiye karşıtı söylemlerin olduğu varsayıldığında, bahsedilen antlaşmanın Türkiye'ye karşı bir müttefiklik antlaşması şeklinde değerlendirilmiştir. Fakat Yunanistan'ın Türkiye'yi pasifize etme amacına karşılık Bulgaristan, Türkiye ile ilişkilerini iyi tutmak istemiştir. Her ne kadar Bulgaristan'ı AB'ye taşıyacak ülke Yunanistan olarak öne çıksa da Türkiye, NATO müttefiki bir ülke idi ve batı bloğu içinde önemli bir konuma sahipti. Bu nedenle Bulgaristan, Türkiye'yi doğrudan karşısına alma yönünde değerlendirilecek tavırlardan kaçınmıştır.

Diğer taraftan Balkanlar'da ikamet eden Türk ve Müslüman nüfusun karşılaştıkları her hangi bir sorun karşısında Türkiye'ye sığınmaları, Türkiye'nin ister istemez duruma müdahil olmasını gerektirmiştir. Türkiye'nin hami olarak görülmesi, bir baskı durumunda Balkanlar'daki Türk ve Müslüman nüfusun öncelikle Türkiye'ye göç etmesiyle sonuçlanmıştır. Nitekim Türkiye'nin Balkan politikasını etkileyen temel unsurlardan biri de Türkiye'ye yerleşen bu göçmenlerin Türkiye'de güçlenen lobi faaliyetleri olmuştur (Oran,2005;170-171).

Balkanlardaki gelişmeler incelendiğinde, Aralık 1984'ten itibaren Bulgaristan hükümetinin, Bulgaristan Türklerini eritme ve Bulgarlaştırma politikasını devam ettirdiği anlaşılmaktadır (Acaroğlu,1999;76). 1980'lerde Bulgar Türklerine yönelik bu açık baskılar 1960'larda Bulgaristan'ın uyguladığı üniter devlet çabalarının bir parçası olarak tanımlanmış

ve 1984 sonunda buradaki Türklere karşı Bulgarlaştırma faaliyetleri hız kazanmıştır (Lesser&Fuller,2000;192).

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin asimilasyonuna yönelik politikalara asıl olarak 1946 yılında başlanmış (Acaroğlu,1999;81-82):

- Türk azınlık okullarının devletleştirilmesi
- Türkçe eğitim-öğretimin adım adım yasaklanması
- Türkçe gazete, dergi ve kitapların basımının aşamalı bir şekilde yasaklanması
- Her alandaki Türkçe adların değiştirilmesi, öncelikli uygulamalar olmuştur.

Bu politikalara daha sonra zorunlu göç ettirmeler, camilerin kapatılması veya yıkılması, oruç, sünnet hatta Müslüman cenazelerinin Müslüman mezarlıklarına gömülmesi gibi İslami ibadet ve kuralların yasaklanması da eklenmiştir. Bulgar hükümetlerinin bu politikaları Uluslararası Af Örgütü raporlarına, Helsinki İzleme Komitesi bültenleriyle, Birleşik Devletler Kongresi kayıtlarına da yansımıştır (Karpat K. H.,2004;316).

Bölgedeki Türk kökenli nüfusun yakın dönemde verdiği ilk sınav, Bulgaristan'da Todor Jivkov yönetiminin iş başına gelmesinden sonradır. 1980'lerin ikinci yarısında Yeniden Doğu Hareketi ile Türk kökenli Bulgar vatandaşları üzerinde baskı politikaları sürdüren Bulgaristan, bir ay gibi kısa bir süre içinde yaklaşık 300 bin Türk'ün Türkiye'ye göç ettirilmesi yönünde politikalar uygulamıştır (Gönlübol&Bingün,1996;615). Dönemin hükümet başkanı Turgut Özal, azınlıklara karşı izlediği bu ırkçı tutuma karşılık hem uluslararası kuruluşları harekete geçirerek, hem de ikili diyalog sürecini devam ettirerek Bulgaristan'ı uyguladığı politikalarından vazgeçirmeye çalışmıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla güvenliğini ve ekonomisini güçlendirmek amacıyla batı merkezli bir dış yönelim içine giren Bulgaristan, azınlıklar konusunda özellikle Avrupa'dan gelen ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Avrupa Birliği içinde yer almak isteyen Bulgaristan'ın bu süreçte azınlık haklarını garanti altına alan bir takım antlaşmalara da taraf olması gerekmiştir. Avrupa Konseyi Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'ne⁵⁴ taraf olarak Bulgaristan, sınırları içerisindeki azınlıkların sorunlarıyla ilgili bir kurumsal çerçeve oluşturmayı başarmıştır. Bu bağlamda Türk azınlığa uygulanan ıslah sürecinin 29 Aralık 1990 yılında sona erdirildiği açıklanmıştır (Crampton,2007;299). Böylece Bulgaristan 1980'lerin sonundan 1990'ların ilk yarısına

⁵⁴ Sözleşmenin tanımı, içeriği, özellikleri ve sınırları hakkında bilgi için bkz: Safa Reisoğlu, Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları, Beta Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 187-209.

kadarki zaman zarfında iç hesaplamalarını tamamlamış, 1990'lı yılların ikinci yarısında da dış politika önceliklerini belirleyerek, batıya entegre olma yolunda önemli adımlar atmıştır. Bundan sonra da bölgede istikrarın sağlanmasında izlediği çok yönlü politikayla Bulgaristan, Türkiye ile iyi komşuluk ilişkilerini geliştiren ülkeler arasında yerini almıştır.

Türkiye'nin Balkanlardaki diğer sınır komşusu Yunanistan ile ilişkileri, Osmanlı Devleti zamanına kadar götürülebilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla iki ülke ilişkilerinin seyrinde, milletlerarası gelişmeler ve bölgesel çıkarlar belirleyici olmuştur. 1923-1928 yılları arası dönemde, Lozan'dan arta kalan anlaşmazlıklar ikili görüşmelerle aşılmaya çalışılmıştır. Bu dönemden Almanya'nın Yunanistan'ı işgaline kadarki dönemde bölgesel girişimlerle ve ikili diyaloglarla Balkanlar'da güvenliğin tesisi için, revizyonist politika izleyen İtalya ve Bulgaristan'a karşı çok yönlü ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Yugoslavya, Türkiye, Romanya ve Yunanistan'ın parafe ettiği Balkan Antantı, her dört Balkan devletinin ulusal çıkarlarının bir gereği olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan ile ilişkiler kısa süreli bir yeniden tanımlama dönemine girmişse de Balkanlar'daki Sovyet tehdidinin etkisiyle iki ülke arasındaki ilişkilerde gözle görünür bir sorun yaşanmamıştır. NATO ve ABD müttefiki her iki ülkeye eşit şekilde davranılması da Soğuk Savaş döneminin en şiddetli yıllarında batı bloğu içinde bir anlaşmazlığın ortaya çıkmasını engellemiştir. Keza İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD yardımlarından iki ülke de yararlandırılmış, 1952 yılında iki ülke aynı anda NATO üyeliğine kabul edilmiştir.

Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan arasında 1953 yılında imzalanan Balkan Paktı, geliştirilmeye çalışılan bölgesel ilişkilerin bir sonucu olmuştur. Bu ikinci dostluk döneminden sonra, özellikle 1953'te Stalin'in ölmesiyle Sovyetler'in baskıcı tutumu yumuşayınca (Cavlan,2007;310), Türk-Yunan ilişkilerinde bir takım pürüzler belirmeye başlamıştır. Kıbrıs konusu ve iki ülkenin Kıbrıs politikaları, ilişkilerin gerilmesindeki ilk konu olarak belirmiştir. Bundan sonra iki ülke ilişkilerini belirleyen en önemli unsur da bu olacaktır.

Zaman zaman üzerinde uzlaşa sağlanan konular, patlak veren olaylarla anlaşmazlıklara dönüşmüşse de ABD'nin girişimleriyle iki komşu ülke ilişkileri hiçbir zaman kopma noktasına gelmemiştir. Yunanistan Türkiye'ye karşı elini güçlendirmek için Sovyetler Birliği'yle ilişkilerini geliştirmeye çalışmış olsa da iki ülke, batı bloğu üyeliğini sürdürmeye gayret göstermiştir.

1974 Kıbrıs Barış Harekatı, Yunanistan'ın NATO ve Türkiye ile olan ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak Yunanistan'ın batıdan kopması söz konusu olmamıştır. Türkiye'ye karşı tavrı ise daha agresif bir hal almış, hemen her alanda Türkiye aleyhindeki görüşlerini sık sık dile getirmeye başlamıştır. 1981'de Avrupa Topluluğu üyeliğine kabul edildikten sonra Yunanistan, artık Türkiye aleyhindeki faaliyetlerini Avrupa'nın sorunu haline getirmeye başlayacaktır. Yunanistan'ın bu tutumuyla Ege'deki karasuları sorunu, kıta sahanlığı ve hava sahası sorunları artık uluslararası bir sorun haline getirilmiştir. Yunanistan'ın ikili görüşmelerde sonuç elde edemediği ikili sorunları, uluslararası sorun haline getirme yönündeki çabaları, Türk-Yunan anlaşmazlıklarını derinleştirmekle kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin Yunanistan'ın Ege'de tek taraflı uygulamaların savaş sebebi sayacağını ilan etmesine neden olmuştur. 1987'de iki ülke, Ege karasuları ve Ege Denizi üzerindeki hava kontrolü konularındaki anlaşmazlıktan dolayı savaşın eşiğine gelmiştir (Güzel,Çiçek&Koca,2002;297).

Azınlıklar konusu Türkiye-Yunanistan siyasi ilişkilerinin seyrine göre, bir siyasi koz olarak kullanılagelmiştir. Fakat Türk-Bulgar ilişkilerinde olduğu gibi bu konu, ilişkilerdeki ana belirleyici öge olmamış, daha çok Kıbrıs ve Ege konuları siyasi münasebetlerdeki esas unsurlar olarak belirmişlerdir. Yine de Batı Trakya Türkleri üzerindeki Yunan baskısı 1985'ten sonra uluslararası kamuoyuna yansiyabilmiş, Türk kamuoyu da Yunanistan ile ilişkilerde Türkiye'nin bölgeye ilgisini sıcak tutmayı başarabilmiştir (Armaoğlu,tarihsiz;964).

Yunanistan'ın Kıbrıs'ı kendine bağlaması yönündeki Enosis, Megali İdea gibi⁵⁵ Türkiye'nin aleyhine olan revizyonist dış politik hedefler belirlemesi, adadaki Türklerin varlığına karşı bir tehdit olduğundan, Kıbrıs'taki Türk nüfusuna yönelik baskı ve şiddet eylemlerine karşı Türkiye, ilgili antlaşmalara dayanarak gerekli gördüğü tedbirleri almakta tereddüt etmemiştir. Keza 1964'te yapılması düşünülen Kıbrıs Harekatı'nın 1974'te uygulanması, ilgili anlaşmalar çerçevesindedir ve meşrudur.

1980'li yıllar boyunca benzer sorunlar devam etmiştir. Etnik temelli Yunanistan söylem ve politikalarının, ABD'deki Rum lobisi faaliyetleriyle de desteklenmeye başlanması bu ülke nezdinde Türkiye aleyhine kararların alınabilmesini mümkün kılmıştır. Diğer ülkeler düzeyindeki girişimlerinin yanında Yunanistan, PKK terör örgütüne de destek vermekten çekinmemiştir. Türkiye'nin iç sorununa müdahil olma yönünde izlediği politikayla

⁵⁵ Andreas Papandreou'nun belirtmiş olduğu üzere Yunanistan'ın amacı; Türkleri tahrik etmemek üzere, onlara bir takım tavizler vererek Enosis hayalini diplomatik yollarla gerçekleştirmektir. Bunun sağlanamaması ve Türkiye'nin Kıbrıs'a bir müdahalesi durumunda askeri öncelikler ön plana alınacaktır. Democracy at Gunpoint, Dounleday, New York, 1970; aktaran Haluk Şahin, a.g.e. s. 70-75.

Yunanistan, Ege ve Kıbrıs konularında Türkiye'den taviz koparmayı amaçladıysa da bunda başarılı olamamış, bir terör örgütüne destek olması vesilesinin ortaya çıkmasıyla da uluslararası alanda zor duruma düşmüştür. Bu dönemden sonra Türk-Yunan ilişkilerinin daha da kötüleşmesi beklenirken, iki ülke münasebetlerinde bir iyileşme gözlenmiş, Türkiye diğer milletler nezdinde, kendi lehine kullanabileceği bu fırsatı, kullanma yönünde bir siyasi tavır almamıştır.

2000'li yıllarda Türk-Yunan ilişkilerinde önemli bir değişme olmamıştır. Annan Planı'nı görüşme ve referandumundan sonra Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin, tüm adayı temsil ettiği kabul edilerek Yunanistan'ın gayretleriyle AB üyeliğine kabul edilmesi iki ülke ilişkilerinin gerilmesine sebep olmuştur. Türkiye bunu engelleme yönünde ne uluslararası alanda ne de AB nezdinde elinden gelen çabayı göstermiştir. Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB üyeliği pek çok alanda Türkiye'nin elini kolunu bağlarken, Avrupa Birliği'ne üye olma yolunda ilerleyen Türkiye'nin sorunlarına daha fazlasını eklemiş, Türk-Yunan sorunlarının hallini zorlaştırmış ve Türk tarafının elini zayıflatmıştır.

Balkan coğrafyasında bu dönemde Türkiye'yi etkileyen diğer bir devlet Yugoslavya olmuştur. 1943-1992 yılları arasında, bugünkü Hırvatistan, Slovenya, Bosna Hersek, Sırbistan, Makedonya ve Karadağ topraklarını içine alan federal yapılı bir devlet olan Yugoslavya Cumhuriyeti, Balkanlar'da en geniş sınırlara sahip tek devletti. Jozip Broz Tito'nun kişiliğinde toplanan bu çok uluslu yapılanma, İkinci Dünya Savaşı'nda Kızıl Ordu'ya ihtiyaç duymaksızın topraklarını Alman işgalinden kurtarmış ve bu sayede, takip eden dönemde, Sovyetler Birliği'nin uydusu durumuna gelmemiştir. Nitekim Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin 1954 yılında toplanan Bandung Konferansı'nda örgütlenerek oluşturduğu Bağlantısızlık Bloku'nun liderliğini de bu şekilde üstlenebilmiştir.⁵⁶

Yugoslavya birden fazla etnik unsuru bünyesinde barındırdığından ülke yönetimi, sınırları dahilindeki ulusların varlığını tanımış, onlara geniş yetkiler vererek, adem-i merkezîyetçi yapısıyla 49 yıllık bir süre zarfında varlığını ve istikrarlı yapısını koruyabilmiştir. Tito'nun ölümünden sonra, Yugoslavya'nın devamının garanti altına alınabilmesi için 1974 anayasasıyla, federasyon cumhuriyetlerine ekonomik ve siyasi alanda çok geniş yetkiler tanınmıştır. Bu sebeple 1980'ler boyunca siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların yaşanmasında, etnik ve kültürel farklılıkların siyasi söylemlere

⁵⁶ Bandung'daki Asya-Afrika Konferansı, ana konusu yansızlık olsa da Kuzey-güney diyalogunun gelişmesi sürecinin de başlangıcı kabul edilmektedir. Ayrıca bu ilişkilerin gelişimi ve Yeni Uluslararası ekonomik Düzenin kurulmasıyla ilgili bilgi için bkz: Christian Comelieu, Kuzey-Güney İlişkileri, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

dönüşmesinin, 1974 Anayasasının sağladığı geniş çaplı özgürlüklerden ileri geldiği savunulmaktadır (Akman,2006;172). Keza bu cumhuriyetlerin yeni anayasal düzenlemeyle neredeyse bağımsız birer devlet haline getirildikleri iddia edilmektedir ki, bir bakıma özerkliklerini alan bu ulusların bir arada tutulabilmesini amaçlayan önlemlerin, Yugoslavya'nın kanlı bir şekilde parçalanmasını hızlandırdığı söylenebilmektedir.

1980'lerin ikinci yarısında Doğu Avrupa'da başlayan demokratikleşme hareketlerinin oluşturduğu ortamda, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını izleyen süreçte Yugoslavya Cumhuriyetleri de bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır (Armaoğlu,tarihsiz;928:Tangör,2007;111).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra etnik milliyetçilik ve köktendincilik tüm dünyada yükselişe geçmiş ve ABD'nin yeni dünya düzeni konseptini ilan ettiği dönemin başlangıcını oluşturmuştu (Hatipoğlu A.,2009;40-41). Yugoslavya'daki siyasal liberalleşme ise milliyetçi partilerin kurulmasına imkan tanımıştır. Milliyetçi hareketlerle merkezi yönetim kurumlarının zayıflatılması da aynı döneme rast gelmiştir (Crampton,2007;231).

Yugoslavya'da baş gösteren ayrılıkçı hareketler, uluslararasıdaki anlaşmazlıklarla, bölgedeki güç mücadelesinde diğer devletlerin, Balkanlar'daki nüfuz yarışına müdahil olmalarına neden olmuş ve tabiatıyla bu çabaların Yugoslavya'nın parçalanışını hızlandırıcı etkileri gözlenmiştir (Oran,2005;483). Etnik çatışmaların baş göstermesi ile, Yugoslavya'nın dağılmasına varan süreçte sınırlarda meydana gelen değişimler etnik grupları, irredentist politika izlemeye sürüklemiş, eğer bir anlaşmaya gidilmesi söz konusu olacaksa, homojen bölgelerin oluşturulmasına çalışılmıştır. Doğal olarak bu etnik baskı durumu beraberinde, çokuluslu devletlerde ortaya çıkabilecek en kötü senaryonun gerçekleşmesini getirmiş, soykırıma kadar varan katliam sürecini başlatmıştır.

Türkiye, Balkanlar'daki bu gelişmeler üzerine Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün devamından yana olmuştur (Tangör,2007;250). Yugoslavya'nın dağılması sürecinde, federe cumhuriyetler arası anlaşmazlıkları, bir iç sorun olarak görmüş ve barışçıl çözümlerini desteklemiştir. Ancak federe cumhuriyetler arası çekişmelerin 1990'ların başında kanlı bir hal almasıyla, bölgedeki Müslümanların ve Türklerin mücadelesini destekleme kararı almıştır (Dedeoğlu,Ayman&Arıboğan;764).

1991 yılı itibariyle Yugoslavya Cumhuriyeti'nin toplam dört milyon civarındaki nüfusunun %43'ü Müslüman, %33'ü Ortodoks Sırp, %17'si ise Roma Katolikleri Hırvatlardan oluşmaktaydı (Lesser&Fuller,2000;187). Balkan coğrafyasındaki etnik

mücadelede demografik dağılımın bir sonucu olarak Almanya, Avusturya ve Vatikan, Hırvat ve Slovenler üzerindeki nüfuzlarını arttırmaya ve Katolikleri desteklemeye yönelirken; Sırp, Karadağ ve Bulgar kökenli Ortodokslar mücadelelerinde Rusya, Yunanistan ve İngiltere'den destek görmüşlerdir (Huntington,2006;423). Balkanlarda devam eden nüfuz yarışında Türkiye, Yugoslavya'da istikrar bozucu bağımsızlık hareketleri ticari ve ekonomik bakımdan istenmeyen bir duruma neden olmuşsa da, bağımsızlıklarını kazanan uluslarla işbirliği olanaklarını geliştirerek demokratikleşme ve liberalleşme yolundaki bu yeni devletlere yardımcı olmak amacıyla nüfuz yarışına dahil olmuştur. Ancak Türkiye, yeni bağımsız devletleri tanıırken, Sırp-Yunan ekseninin güçlenmesine karşı Sırbistan ile de ilişkilerini geliştirmeye gayret göstermiştir. Bu bakımdan Balkanlar'da barışın tesisi, toprak bütünlüğü, egemenlik, dinsel, ulusal ve etnik hakların karşılıklı tanınması için uygun ortamın yaratılması Türkiye'nin bölgeye yönelik politikası olarak belirlemiştir (Karpal,2003;236). Hem bölgedeki stratejik konumu hem de NATO üyeliği dolayısıyla Türkiye, Balkanlardaki karışıklık durumunda, yeni bağımsızlığını kazanmış ülkeler için özellikle savunma ve güvenlik konularında işbirliğine gidilebilecek bir ülkeydi ve bu avantajı bölge ülkeleriyle münasebetlerin geliştirilmesinde öncelikli konular arasındaydı. Türkiye'nin bu politikasına destek veren ABD, bölgedeki Türk ve Müslüman nüfusla ilişkilerini geliştirmek istemiş ve bu sayede bölgedeki nüfuzunu arttırmayı amaçlamıştır.

Yugoslavya konusunda belirtilmesi gereken diğer bir husus, AB'nin, Avrupa'daki etnik çatışmaları engellemekte yetersiz kalmış ve olayların başlamasından sonra da müdahalede bulunma konusunda başarısız bir politika yürütmüş olmasıdır. Avrupa'nın bu yetersizliği, NATO'nun ve dolayısıyla ABD'nin bölgeye müdahil olması sonucunu doğurmuştur. Yugoslavya'daki başarısızlıktan sonra AB, Batı Avrupa Birliği-NATO ilişkilerini yeniden ele alma yoluna gitmiş, ortak güvenlik ve dış politika oluşturma konularında adımlar atmaya başlamıştır (Reljiç,2007;118-122).

Yakın dönemde Maastrich'i takriben yapılan Batı Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi Toplantısı'nda, Petersburg Deklarasyonu ve onu tamamlayan Roma Deklarasyonu'nda (1992), BAB ile NATO ilişkilerinin güçlendirilmesi yönünde kararlar alınmış ve bu yönde ciddi düzenlemelere gidilmiştir. Bahsi geçen görüşmelerde Türkiye'ye de BAB içinde ortak üyelik statüsü verilmesi kararlaştırılmış (Dedeoğlu,Ayman&Arıboğan;136-140), ancak Nisan 1999'da BAB'ın feshedilip, AGSK'nın AB bünyesine dahil edilmesiyle Türkiye'nin ortaklık statüsü ortadan kalkmıştır (Bilbilik,2004;71).

Balkanlar'da Türk ve Müslümanlara yönelen asimile ve temizleme eylemleri karşısında Türkiye, uluslararası kamuoyunu harekete geçirerek, Dayton Anlaşması gibi tüm askeri, siyasi ve ekonomik girişimleri desteklemiş ve bunlara katılmıştır. 1980'lerin ikinci yarısında başlayan ve 1990'lar boyunca devam eden bu etnik milliyetçilik temelli gelişmeler Türk dış politikası içinde Balkanlar'ın önemini arttırmıştır. Zira Türk siyasi partilerinin bu dönemde Balkanlar'da yaşayan Türk ve Müslüman nüfusa yönelen şiddet hareketleri sıkça gündeme getirilmiş ve parti ve hükümet programlarında bu konu işlenmiştir. Bu bağlamda 1980'li yılların devamı olarak 1990'lı yıllar boyunca da Avrupa'nın yeniden inşası, AB, NATO, BAB ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi örgütlerin birbirlerini tamamlayan politikalarıyla gerçekleştirilmiştir. Özal genel başkanlığındaki ANAP döneminden başlamak üzere diğer parti iktidarları dönemlerinde de Türkiye, bu çabalar ve politikalar içerisinde yer almaya devam etmiştir.

4.2. DYP'nin Parti ve Hükümet Programında Dış Politika

1983 genel seçimlerinde yer alamayan DYP, hazırlamış olduğu parti programında (Doğru Yol Partisi,1983), AET, Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini ön plana almış görünür.

Dış politika konusunda Türkiye'nin güvenliğini sağlama, barış içinde yaşama ve dünya barışına katkıda bulunma gibi ilkelerin ışığında, BM Anayasası çerçevesinde, ulusal menfaatler ölçüğünde ikili ilişkilerin, öncelikle ekonomik ve sosyal alanları kapsamak üzere yakın komşu ülkelerle geliştirilmesine çalışılmasını gerekli görmektedir. Ve bu genel yaklaşımla programına son vermektedir.

1983, 1985 (Doğru Yol Partisi,1985) ve 1990 (Doğru Yol Partisi,1990) yılları parti programlarının ilgili kısımlarında DYP, dış politikaya ayırdığı kısmı değiştirme gereği duymayarak, çok kısa tutmuş, yalnızca TDP'nin genel ilkelerine değinmeyi yeterli görmüştür.

DYP kurmuş olduğu hükümet programlarında dış politik önceliklerini, parti programlarına kıyasla daha ayrıntılı bir şekilde belirlemiş ve ele almıştır.

DYP'nin liderliğinde ve DYP-SHP koalisyonuyla kurulan, 20 Kasım 1991 günü Demirel başkanlığında göreve başlayan 49. hükümetin (20 Kasım 1991-25 Haziran 1993) programı içerisinde dış politika konusunda öncelik, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren uluslararası barışa yönelik işbirliği ve demokratikleşme hareketlerinin hız kazanmasıyla,

Avrupa’da bloklararası rekabetin son bulması ve Soğuk Savaş’ın yerine değişim ve dönüşümün hız kazanmasına verilmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Demirel’in tabiriyle “Atlantik’ten Urallar’a” yeni dengeler oluşmakta ve bu, tabiatıyla pek çok risk ve pek çok fırsatı gündeme taşımaktadır. Irkçılık, etnik rekabet ve dinsel hoşgörüsüzlüğün getirebileceği çatışmalar, riskleri ifade ederken; insan hakları, demokrasi, girişimcilik, rekabet ve ekonomik dönüşüm fırsatlara işaret etmektedir. İşte Türkiye de yeni hükümet öncülüğünde “büyük Atatürk’ün ‘Yurtta Sulh, Cihanda Sulh’ prensibinin çağdaş dünyayı müjdeleyen çağrısı ışığında, bu sorumluluğun gereklerini yerine getirecek bir dış politikanın sahibi ve uygulayıcısı” (Demirel,1991) olmayı hedef edinmiş görünmektedir. Bu çerçevede Avrupa’da oluşan “güvenlik ve işbirliği ortamını belirleyen ilke ve davranış normlarının Balkanlar’a, Akdeniz’e, Karadeniz Havzası’na, Orta Doğu’ya, Batı ve Orta Asya’ya yaygınlaştırılmasında, Türkiye’nin coğrafi konumundan ve tarihsel deneyim birikiminden” yararlanılması gerektiği üzerinde duran Demirel (1991); milli menfaatleri ön planda tutarak, kişilikli ve tutarlı bir dış politika izleme çabası içerisinde. Ancak bunu yaparken ikili ve çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesine ayrıca önem verileceği üzerinde de durulmaktadır.

49. hükümet programında DYP, değişen dünyada yeni tehdit ve risklere tekrar değinilerek Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu’daki istikrarsızlık ve belirsizlikler içinde TSK’nın modernize edilerek, kapasitesinin artırılmasıyla güçlendirilirken, bölgedeki silahsızlanma çabalarının da desteklenmesinden yanadır. Bu kapsamda savunma sanayi ve yeteneklerinin desteklenmesinin önemi üzerinde durulduğu görülmektedir.

Özal’ın ölümüyle Demirel, cumhurbaşkanlığı görevi için seçilmiş, boşalan DYP genel başkanlığına ise Tansu Çiller getirilmiştir. Çiller başkanlığında kurulan DYP-SHP 50. hükümetinin (25 Haziran 1993-05 Ekim 1995) programında dış politika hususunda yeni perspektiflerin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Programda basın, radyo ve televizyon gibi kamuoyu araçlarının yanında sendika, baskı ve çıkar gruplarının artan etkisine dikkat çekilmektedir. Bu şekilde diplomasiyle özel sektör arasında bir bağ kurulmasına çalışılacağına sinyalleri verilmiştir.

Küresel ve bölgesel değişim ışığında karşılaşılabilecek güçlükler ve görülen fırsatlara değinen Çiller, uluslararası topluma düşen vazifeleri hatırlatmak üzere, yükselen etnik milliyetçiliğe dikkat çekmiştir.

Uluslararası ekonomik ilişkilere büyük önem veren koalisyon hükümeti, bölgesel entegrasyon ve serbest ticaret ortamının tesisinde Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri (GATT)’ne verdiği desteği yinelemektedir. Bu kapsamda KİB, AB ve EFTA gibi

örgütlenmelerin önemini öne çıkararak, yabancı sermayeyi bölgesine çekmeyi planlayan Türkiye'nin etkinliğinin artırılması amaçlanmaktadır.

Milli savunma, istihbarat ve dış politikayı birbirinin tamamlayıcısı olarak gören DYP, savunma sanayinin geliştirilerek TSK'nın ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeye ulaştırılmasına büyük önem verdiğini yinelemektedir.

51. hükümet programında (05 Ekim 1995-30 Ekim 1995) Tansu Çiller, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte yeni risk ve fırsatların ortaya çıktığı üzerinde durarak, doğan imkanlardan azami ölçüde yararlanmak arzusundadır. Atatürk'ün çizmiş olduğu yolda yürüyen Türkiye, Avrupa'nın bir parçası olmakta, ama aynı zamanda Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu ve Orta Asya'ya yakın ilişkiler içinde bulunmaktadır.

DYP'nin dönemler itibariyle genel dış politika yaklaşımı böyleyken, AB ile ilişkiler konusu partinin ana gündemini oluşturmuştur. Parti ve hükümet programlarında AB'ye ayrılan kısmın genişliği, bu çıkarımı destekler niteliktedir. 1983, 1985 ve 1990 yılları parti programlarında AET ile ilişkiler kapsamında sanayi ve tarım sektöründe rasyonelleşmenin bir öncülü olarak ortak pazar içinde Türkiye'nin yer alması gerekliliğinden yola çıkan DYP, dış ekonomik ilişkilerde İslam ülkelerinin ihmal edilmesinden yana değildir. Bunda enerji ve enerjiyle gelen sermaye birikiminin önemi büyük olsa gerektir.

1991'de DYP'nin liderliğinde kurulan DYP-SHP koalisyon hükümeti programında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin önemine atıfta bulunularak, Türkiyesiz bir Avrupa'nın başarılı olamayacağına işaret edilmektedir. Demirel, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması; konumu, tarihsel bağları ve kültürel yapısı dolayısıyla Türkiye'nin, Avrupa'nın bu bölgelere açılan alternatifsiz kapısı olacağı görüşündedir. Avrupa Birliği ülküsünün gerçekleştirilmesi, bu ülkelerin entegrasyonuna bağlı olduğundan, Türkiye'nin rolü yalnızca Avrupa için değil, tüm dünya için hayati bir öneme sahiptir.

Soğuk Savaş'ın ardından değişen uluslararası konjonktürde NATO'nun benimseyeceği yeni stratejiye büyük önem atfeden Demirel, Türkiye'nin de içerisinde aktif rol üstleneceği yeni güvenlik ve barış ortamının yaratılmasında AGİK ve NATO'nun, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin yakınlaştırılabilmesinde üstleneceği misyonu takdirle karşılamaktadır. Bu bağlamda ABD ile ilişkiler konusunda, her iki ülkenin ortak ideal ve değerlere sahip olması dolayısıyla, karşılıklı yarar ilkesine dayanan ilişkilerin geliştirilmesi için yeni hükümetin özel bir çaba sarfedeceği açıktır.

Çiller başkanlığında kurulan DYP-SHP 50. hükümeti programında Türkiye'nin batı camiası içinde yer almasının da etkisiyle İslam aleminin çağdaş bir üyesi olduğu belirtilmiştir. Çiller'e göre, model bir ülke olarak Türkiye'nin olanaklarının ve yeteneklerinin farkına varması gerekmektedir. Bu sayede jeopolitik konumu ile Türkiye'nin Ortadoğu, Kafkasya ve Avrupa üçgeninde işbirliğinin güçlendirilmesinde üstleneceği rol ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kültürel değerleri, benimsediği normları ve devlet geleneğiyle örnek bir ülkeden beklenen dış politik yönelimleriyle Türkiye, bölgesinde ve dünyada yeri yadsınamayacak bir yerdedir.

Uluslararası güvenlik kurumları ile bölgesel nitelikli örgütlerin, Bosna-Hersek ve Kafkasya'daki başarısızlığına dikkat çeken yeni hükümet, Türkiye'nin bu kurum ve örgütlerin etkinleştirilmesine çaba harcayarak, ortak bir irade oluşturulmasına çalışacağını belirtmektedir. Sırp yayılmacılığı ve etnik milliyetçiliğinden duyulan rahatsızlığı açıkça dile getirdikten sonra Çiller, Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi ve AGİK'in güçlendirilmesini bu kapsamda değerlendirmektedir. Dolayısıyla güvenlik ve işbirliğinin sağlam temellere oturtulması, bütünleşmiş bir Avrupa'nın ön koşulu olarak görülmektedir. Ve bu nedenle Türkiye, AB'nin içinde yer almalıdır. Tam üyeliğe giden süreçte, 1995'te yürürlüğe girmesi öngörülen gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi için 50. hükümetin küresel gelişmelere bakış açısıyla büyük çaba sarfedeceği açıktır.

Tansu Çiller parlamentoya sunduğu programda, Avrupa ile Atlantik'in kaderini birbirine bağlamakta, yeni düzende işbirliğinin zorunlu olduğunu belirtmekte ve Türkiyesiz bir sürecin başarılı olamayacağı üzerinde şiddetle durmaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye'nin azalan önemine karşılık gelen bu tür söylemlere diğer parti programlarında da rastlamaktayız. Şüphesiz bu söylemler, konumu itibariyle Türkiye'nin önemini ABD ve Avrupa'ya hatırlatma çabasından ileri gelmektedir.

20 Eylül'de 50. hükümetin istifası ve 51. hükümetin TBMM' den güvenoyu alamamasından sonra DYP tekrar hükümeti kurma görevini üstlenmiştir. DYP-CHP ortaklığında kurulan 52. hükümet (30 Kasım 1995-06 Mart 1996) programının dış politikayla ilgili kısmında en fazla yeri, AB ve gümrük birliği oluşturmuştur.

Programda Çiller, AB ile ilişkilerde önemli bir noktaya gelen Türkiye'nin siyasal, sosyal ve ekonomik alanda Avrupa'daki bütünleşme hareketlerinin dışında kalmaması gerektiğinden bahsetmektedir. Gümrük birliğinin önemini vurgulayan DYP, bunu tarihi bir misyon olarak niteleyerek, Orta Asya cumhuriyetlerinin GB'yi desteklediğini ve Türkiye'yi Avrupa ve dünyaya açılan kapıları olarak gördüklerini belirtmektedir. Programda ayrıca yasal

bir zorunluluk olarak görülen GB, en geç 31 Aralık'ta milli menfaatler çerçevesinde gerçekleştirilmelidir, denmektedir.

DYP-CHP ortaklığında kurulan 52. hükümet, öncelikle Türkiye'nin jeopolitik konumuna yapılan atıftan sonra AB ile bütünleşme çabaları içinde 32 yıllık dönemin en önemli aşaması olarak tarif edilen gümrük birliğinin gerçekleştirilmesiyle ilgili görüşmelerin, 1994 yılı içerisinde toplanmasına karar verilen fakat dış engellerle başlatılamayan Ortaklık Konseyi görüşmelerinin 6 Mart 1995 tarihinde başlayarak, "Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık Konseyi Kararı"yla neticelendirilmesinden duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Bu bağlamda iç hukukta yapılması gereken düzenlemelerin tamamlanmasına gayret gösterileceği belirtildikten sonra ilgili alanlardaki değişikliklerin tanımlanmasına ve ilgili kanun tasarılarına geçilmiştir.

Karşılıklı ilişkilerin yakınlaştırılmasının Türk ekonomisinde yapacağı katkı üzerinde duran Çiller 52. hükümet programında, AB ülkelerinden Türkiye'ye yatırım akışının hızlanarak ülke ekonomisinin güçlendirileceğini öngörmektedir. Bu sayede işsizlik sorunu azalırken aynı zamanda uluslararası rekabette Türkiye'nin öne çıkacağı düşünülmektedir.

AB ile ilişkilerde DYP, Türkiye'yi GB'ye dahil edebilmiştir. Çiller, bu yöndeki gayretlerin Türkiye'yi tam üyeliğe götüreceğini düşünmektedir. Bu bakış açısı elbette yalnızca Çiller'e ve DYP'ye maledilemez. Çünkü diğer siyasi partiler de bu sürece destek vermişler, Türkiye'nin GB içerisinde yer almasını gerekli görmüşlerdir. Fakat koalisyonu oluşturan DYP ve CHP'nin, GB'yi tam üyeliğe giden yolda önemli bir adım olarak görmelerine karşın RP, DSP, ANAP ve MHP'nin bu görüşe tam olarak katılmadığını da belirtmek gerekir (Çayhan,1997;429). Yine de DYP iktidarı döneminin en önemli gelişmelerinden biri, Türkiye'nin ilgili AB mevzuatını benimseyerek GB'ye dahil olması olmuştur.

Yunanistan ile yaşanan sorunlar ve Kıbrıs konusundaki anlaşmazlıklar konusu DYP programlarında, uzlaşmacı bir yaklaşımla ele alınmıştır. 49. hükümet programının Yunanistan ile ilgili olan kısmında, Yunanistan ile ilişkilerin düzeltilebilmesi için, Ege'ye ilişkin sorunlar ve ada ile ilgili anlaşmazlıkların görmezden gelinemeyeceği, azınlık sorunları da dahil olmak üzere tüm anlaşmazlıkların müzakerelerle çözülebileceği üzerinde durulmaktadır.

Kıbrıs konusuna ayrıca değinen Demirel, sorunun 28. yılında adanın geleceğine ilişkin yapıcı görüşmelerin sürdürülmesinden yana görünmekte, adada siyasal eşitliğe dayalı federal bir yapının oluşturulabilmesine inanmaktadır. Ayrıca bu konuda Yunanistan'ın AB

nezdindeki girişimlerinin sorunların çözülmesinde olumlu bir katkı sağlamayacağını da belirtmektedir.

Kıbrıs sorununun çözümünde Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs halkına verdiği desteği kısaca yineleyen 50. hükümetin başkanı Çiller, adanın kalkınma çabalarının hızlandırılmasından yanadır. Yunanistan ile ilişkileri de aynı perspektifte değerlendiren hükümet, programında Yunanistan ile ilişkilerin iyi bir düzeye getirilmesinden yana görünmekte ve işbirliği yolları arayarak her türlü münasebetlerin geliştirilmesini arzu etmektedir.

51. hükümet programında Yunanistan ile ihtilaflar konusunda Tansu Çiller, Türkiye'nin diyalogdan yana olduğunu fakat bu iradenin Yunanistan tarafından da paylaşılmasının lazım geldiğini belirttikten sonra, Kıbrıs konusuna değinmiştir. Adada federal bir yapıdan yana olan Türkiye, adanın silahlanmasından duyduğu rahatsızlığın ifadesini DYP, hükümet programına da taşımış görünmektedir.

DYP-CHP ortaklığında kurulan 52. hükümet programında Çiller, Kıbrıs konusunda diğer programlarda olduğu gibi, iki bölge ve iki toplumlu federatif bir yapıdan yana görünmekte, nihai çözümün ancak bu çerçevede sağlanabileceğine kanaat getirmektedir.

Kıbrıs ve Ege konusunda yaşanan anlaşmazlıklar barış ve diyalog çağrılarına rağmen bu dönemde de bir çözüme kavuşturulamamıştır. Özellikle Yunanistan ile ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik söylemler, karşılık bulamamıştır. Çünkü Türkiye AB üyeliği sürecinde Yunanistan engelini aşması gerektiğinin farkındadır. Ayrıca Kıbrıs ve Ege konularının da ikili anlaşmazlık olmaktan çıkıp, AB nezdindeki bir sorun haline getirilerek uluslararasılaştırılacağı da bilincindedir.

Kafkasya ve Türk Cumhuriyetleri içeren bölge politikasında DYP, bölgenin Türkiye ve Avrupa için öneminin farkındadır. Parti politikalarını da bu çerçevede içerisinde ortaya belirlerken, SSCB ve SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu faktörünü göz önünde bulundurmıştır. 49. hükümet programında, Türkiye'nin uluslararası ve bölgesel barış çabalarını aktif biçimde desteklerken, Sovyetler Birliği, bağımsızlıklarını yeni kazanan cumhuriyetler ve tüm komşularıyla, gerek dil, gerekse de kültürel yakınlıklar dolayısıyla yakın ilişkiler kurmasına öncelik vermesi gereğine işaret edilmektedir. Bu bağlamda siyasal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesine öncelik verileceği ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi çerçevesinde her türlü işbirliği ortamının yaratılmasının zaruryeti üzerinde önemle durulmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. Hükümetini SHP ile kuran DYP'ye göre, Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra bölgede demokratik sürece geçilmesi ve pazar ekonomisinin benimsenmesi çabalarının başarılı olabilmesi için siyasal ve ekonomik işbirliğinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Yeni bağımsız cumhuriyetlerle ortak bağlardan yola çıkılarak ilişkiler yakınlaştırılmalıdır. Nitekim Kafkasya cumhuriyetleri ile dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerine en az Rusya ile ilişkilere verilen önem atfedilmektedir. Bu bakımdan Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığının giderilmesi ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması konusunda her türlü barışçıl girişimlere Türkiye öncülük etmektedir.

Öte yandan Çiller, yeni bağımsız olan Türk ülkelerinin dışa açılması için Türkiye'yi cazibe merkezi olarak görerek bu ülkelerin dünya ile bütünleşmelerinin sağlanmasında Türkiye'ye büyük sorumluluklar yüklemektedir.

Türkiye'nin konumu ve enerji sorunu ile ilgili Çiller, açıkladığı 51. hükümet programında (1995); "Teknolojinin hızla geliştiği dünyamızda enerji sorunu önemini muhafaza etmektedir. Bu bağlamda, enerji güvenliği kavramı, uluslararası planda önemli bir yer kazanmıştır. Hazar Denizi petrolünün Avrupa ve dünyaya Türkiye üzerinden taşınması, sadece petrol üreticileri ve petrolü kullananlar bakımından değil, boru hatlarının geçeceği güzergahdaki ülkeler için de büyük önem taşımaktadır. Bunun bilincinde olan hükümetimiz, bu konuya çok yönlü bir açıdan bakmaktadır. Uluslararası planda şimdiye kadar alınan mesafe Türkiye açısından kayda değerdir. Bu konu Türkiye Cumhuriyeti devleti için öncelikli bir dış politika konusudur. Atılması gereken adımları süratle atmaya devam etmemiz gerekmektedir" demektedir, bir bakıma Türkiye'nin enerji koridoru olması hedefini dile getirmektedir. Bu bakımdan, bölgenin istikrarına ve Türk devletleriyle ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem atfedilmektedir.

52. hükümet programında da önceki parti ve hükümet programlarında değinilen enerji konusunda Türk devletlerinin önemi öne çıkarılmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin enerjinin taşınması konusundaki atılımlarının da değinildiği hükümet programında, Bakü-Ceyhan petrol boru hattının önemine dikkat çekilerek, bunun Türkiye için önemi üzerinde durulmuştur.

Türkiye'nin Kafkasya politikası DYP döneminde, bir model ülke olma yolunda şekillenmiştir. SSCB'den bağımsızlığını kazanmış Türk cumhuriyetleri coğrafyasında Türkiye, etkinlik mücadelesi bakımından İran ve Rusya Federasyonu ile karşı karşıya gelmiştir. Her ne kadar üst düzey ziyaretler yapılmış ve KİB'in bölgede etkin kılınmasına çalışılmış olsa da Türkiye, ABD ve AB'nin desteğini almaksızın bölgedeki etkinliğini, ancak belirli bir düzeyde gerçekleştirebileceğinin farkına varmıştır. Bu nedenle bölgeye yönelik hem

mali hem de siyasi açıdan batılı devletlerle işbirliği süreçlerine gidilmiş, destekleri aranmıştır. Bağımsızlıklarını kazanmış ülkelerin hemen her alanda Avrupa ile bütünleştirilmesi hedefi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Nitekim daha önce Türkçü, Turancı ve İslamcı söylemlerin sıkça üzerinde durulduğu 1991-1993 yılları arası dönem, yerini daha ihtiyatlı ve bölgesel faktörleri öne alan bir yaklaşıma bırakmıştır. Baştaki duygusal yaklaşımın yerini zamanla gerçekçi bir dış politikanın aldığı bu çerçevede söylenebilir. Nitekim 1992 yılında Başbakan Demirel'in Moskova ziyaretinde iki ülke arasında imzalanan antlaşma ile Rusya'ya rağmen değil Rusya ile birlikte bölgede ilişkilerin geliştirilmesine yönelik girişimlerin buna örnek olarak gösterilmesi mümkündür.

Ortadoğu bölgesi politikasına gelince, önceki hükümet programlarına oranla 1983, 1985 ve 1990 yılları DYP programlarında Ortadoğu barışı için Filistin sorunu konusunda 1967 sınırlarından bahsedilmemekle birlikte hiçbir ayırım gözetilmeksizin tüm ulusların katılacağı ekonomik işbirliği yapılarının oluşturulması, güvenlik arttırıcı önlemlerin yaygınlaştırılması doğrultusunda kanaat belirtilmekte ve Türkiye'nin de buna taraf olacağını altı çizilmektedir.

İslam dünyası ile ilgili olarak yeni hükümet, Türkiye'nin işbirliği ve kalkınma düzenlemelerinde oynadığı yapıcı rolün sürdürülmesi, İslam dünyasını bölen sorunların çözüme kavuşturulması için her türlü çabayı göstereceği vurgulanmaktadır. Mevcut sorunların aşılabilmesi bağlamında İKÖ'nün etkinliğinin arttırılması için İran, Pakistan, Arabistan, Mısır ve diğer Körfez ülkelerinin katılımının gerekliliği dile getirilmektedir.

Irak ve Suriye ile ilişkilerin geliştirilmesi ve mevcut sorunların aşılması amacıyla, siyasi, ekonomik, mali ve teknolojik alanda sağlanacak gelişmelerin toprak bütünlüğüne saygı çerçevesinde değerlendirmesini yapan 49. hükümet başkanı Demirel, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal bütünlüğünün korunması için milli istihbarat, milli savunma ve dış işlerinin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini savunmakta, yeni hükümetin de bunun için her türlü desteği sağlayacağını üzerinde durmaktadır.

İslam ülkelerine atıfta bulunmak üzere 50. hükümet, BM üyelerinin dörtte birini içermesi dolayısıyla bu ülkelerle dayanışmanın ve işbirliğinin geliştirilmesiyle İKÖ'nün güçlendirilmesinden yanadır. Ayrıca Ortadoğu bölgesinin sorunlarının tüm dünyayı yakından ilgilendiriyor olması da bir gerçektir ve Türkiye'nin Filistin halkının geleceğine verdiği önem, İsrail ile iyi ilişkilerin sürdürülme arzusuna da yapılan vurgu, Türkiye'nin ilgili sorunun barışçıl şekilde çözülmesi iradesini güçlendirmektedir. Buna mukabil bu dönemde de Türkiye tarafınca BMGK'nin 242 ve 338 sayılı kararlarının benimsendiği görülmektedir.

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden sonra çıkan bunalımın savaşa dönüşmesinden sonra BMGK'ce alınan kararların Irak tarafından benimsenmesi ve böylece Irak halkının yaptırımlardan doğan sıkıntıların giderilmesinin Türkiye'nin temennisi olduğu açıkça belirtilmekte ve Irak'ın uluslararası toplumla tekrar bütünleşmesinin arzu edildiği dile getirilmektedir.

Ortadoğu'da İsrail-Arap ihtilafının sona ermesi ve barışın tesisi konusunda atılan adımlardan duyulan memnuniyetin dile getirildiği programda, bölgedeki sorunların üstesinden gelinmesinin en çok bölge ülkelerinin menfaatine olacağı vurgulanmaktadır.

Terör konusuna da değinen Çiller 51. hükümet programında belirttiği üzere, terörle mücadele etmeye devam eden Türkiye'nin, PKK'nın Almanya ve Fransa'da yasaklanmasına atıfla, komşu ülkelerin tedhişçilik konusunda görüşbirliğinin sağlanması konusunda meşru tüm yöntemlerden yararlanmayı bir seçenek olarak değil, bir zorunluluk olarak görmektedir. Bu bağlamda Körfez savaşından sonra Irak'ta meydana gelen gelişmelerden duyulan rahatsızlığı dile getirilmekle beraber Türkiye'nin, Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olduğu ve ayrılıkçı hareketlerin tasvip edilmediği dile getirilmektedir.

51. hükümet programında Ortadoğu ve Balkanlardaki gelişmelerden duyulan endişeler dile getirildikten sonra Boşnaklara karşı girişilen temizleme hareketlerine karşı Türkiye'nin, gerek uluslararası gerekse de ikili ilişkiler nezdindeki çaba ve katılımlarının devam edeceğinin belirtilmesi de oldukça anlamlıdır. Nitekim İslam Temas Grubu çerçevesinde Bosna'ya yapılacak ekonomik ve insani yardımın koordinatörlüğünü bu dönemde Türkiye üstlenmiştir.

Ortadoğu konusunda daha önce öne çıkan meseleler DYP hükümetleri döneminde de Türkiye'nin canını sıkıya devam etmiştir. Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra bölgede yaşanan gerilimler, DYP iktidarı dönemlerinde de sürmüştür. Filistin konusu, Irak'ın toprak bütünlüğü, Suriye ve Irak ile yaşanan su anlaşmazlığı ve TDP'yi giderek rehin almaya başlayan PKK sorunu bu faktörler arasında sayılabilir.

ABD ile ilişkiler konusuna parti programlarında hiç değinmeyen DYP hükümet programlarında, iki ülke ilişkilerinin geliştirilerek sürdürüleceğini belirtilmekte ve ayrıca izlenen dış politikalarda ABD'nin desteğine sahip olduğunun altı çizilmektedir.

4.2.1. DYP Dönemi Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri ve Gümrük Birliği Anlaşması

1993 yılında Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da gerçekleştirilen zirve, AB'nin Türkiye politikasının yanı sıra AB'nin geleceğinin de biçimlendirilmesi açısından büyük önem taşımıştır. Özellikle SB'nin dağılmasından sonra izlenecek politika ve genişlemeye ilişkin ilkeler esas olarak Kopenhag Zirvesi'nde belirlenmiştir ve bu, Türkiye'nin üyeliğine giden süreç üzerinde doğrudan etkiler yaratmıştır.

1991'de Maastrich'de yapılan zirve toplantısının ardından, ekonomiden güvenlik konularına kadar uzanan geniş bir yelpazede topluluk, birlik olmaya doğru evrilirken, bu birliğe dahil olmak isteyen ülkelerden de neler talep edeceğini ortaya koymuştur. Kopenhag'da da bunlar tekrarlanmış, ilgili kriterler, siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatının benimsenmesi olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır (Çalış,2006;301-302).

Türkiye için Kopenhag Zirvesi tam üyelik açısından olumlu bir mahiyet ihtiva etmezken, GB konusunda önemli bir aşama olarak kabul görmektedir. Çünkü AB yeni bir döneme girerken Türkiye'ye en fazla gümrük birliğini sunabileceğini ifade etmiştir. Fakat Mart 1995'e kadar böyle bir anlaşma mutabakatının sağlanması mümkün olmamıştır.

Türkiye-AB ilişkilerinin temelini oluşturan 1961 Ankara Anlaşması'ndan, SB'nin dağılmasına kadarki süreçte bir kriter olarak Türkiye'nin önüne getirilmemiş olan Kürt sorunu, Kıbrıs, demokrasi ve insan hakları gibi konular öne çıkmaya başlamıştır. Ancak gümrük birliği anlaşmasını geciktiren daha çok Yunanistan ve Kıbrıs konuları olmuştur. Bu bağlamda 30 Haziran 1993 tarihinde AB Komisyonu, Kıbrıs içerikli raporunda Londra ve Zürich Anlaşmaları'na ve doğabilecek sorunlara işaret ettiyse de, er ya da geç Kıbrıs'ın tam üyeliğinin sağlanması için müzakere yolunu açmakta sakınca görmemiştir.

Türkiye'nin gümrük birliğine dahil edilmemesi bir bakıma Türkiye'yi kaybetme anlamına gelebileceği için üye ülkeler Türkiye ile AB arasında kurulabilecek bir gümrük anlaşmasına daha istekli görünmeye başlamışlardır. Bu şekilde sınırlı bir entegrasyon ile Türkiye'nin ortak pazara dahil edilip, Avrupa ekseninde tutulurken, cüzi yardımlarla desteklenip, karar alma mekanizmasının dışında bırakılması sağlanabilecekti. Ayrıca AB, bu sayede yeni kurumsal sorunlarla karşılaşmaktan kurtularak, var olan sorunlara odaklanmış olacaktı. Nitekim Ortaklık Konseyi, 36. dönem toplantısında 1/95 sayılı karar ile Türkiye ile AB arasında gümrük birliğinin kurulmasını hükme bağlamıştır. Bu karar Ocak 1996 itibariyle de yürürlüğe konulmuştur (Çalış,2006;316-317). Böylece Türkiye, Çiller döneminde vize uygulamaları, dolaşım ile ilgili konulardaki kısıtlamalarla yüzleşerek, pazarını tamamiyle

AB'ye açma yönünde bir irade ortaya koyarken, 1980 sonrası ekonomik modellerle uyumlu bir politika benimsemiştir (Davutoğlu,2011;511-512).

1996 Gümrük Birliği Antlaşması, AA'ya dayandırılmasının yanında uygulamada klasik olarak bilinenden farklı bir anlam taşımıştır. Esas amaç Türkiye ile AB politikalarını yakınlaştırarak Türkiye'nin entegrasyonunu sağlamak iken, işçilerin dolaşımı konusunda uzlaşmanın sağlanamaması bu anlaşmayı Türkiye açısından olumsuz kılmıştır. Yine de taraflar arasında mutabakata varılarak ilgili antlaşma 1996 yılında yürürlüğe girmiştir.

İlgili mevzuatın takibi ve politikaların uyumlaştırılmasının denetim ve takibi için Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi kurulmuştur. Belirlenen hedeflere ulaşılması amacıyla gerekli mali yardımların yapılması için de birlik tarafından bir deklerasyon yayımlanmıştır (Çalış,2006;320). Buna göre 1996 yılından itibaren 5 yıllık bir dönem için 375 milyon ECU'luk birliğin bütçe kaynaklarından istifade, Avrupa Yatırım Bankası'nın yenileştirilmiş Akdeniz politikası fonlarından 300 ile 400 milyon ECU'luk kaynak, yine Avrupa Yatırım Bankası'nın kredi imkanlarından 5 yıllık bir dönem için 750 milyon ECU'luk imkan ve 1996'dan itibaren yeni Akdeniz fonu çerçevesinde getirilecek bütçe ve AYB imkanlarından ayrı ayrı yararlanma imkanı sağlayan mali işbirliğinin sağlanması öngörülmüştür (Kongar,2008;497). Buna karşın belirtilen mali yardımların hiçbiri Yunan vetosu nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Üstelik Türkiye'nin gümrük birliğine kabul edilmesi uğruna Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB ile tam üyelik müzakerelerine, Londra ve Zürih Antlaşmaları'na aykırı olsa bile, başlamasına müsaade edilmiştir. Böylece Türkiye GB Anlaşması'nı onaylamış ve karar organlarında temsil edilmeden kendisi hakkında alınacak tüm kararları peşinen kabul etmiştir (Kongar,2008,498).

Türkiye aleyhine sayılabilecek pek çok madde içermesine rağmen GB Antlaşması, AB'ye tam üye olabilmenin bir koşulu şeklinde algılanmış, aksi halde AB kapılarının Türkiye'ye tamamen kapanacağı düşünülmüştür (Birand,2005;364). Nitekim GB Antlaşması'na, tam üye olmaksızın taraf olunması ancak bu şekilde bir anlam ifade etmektedir. Çünkü bu anlaşma ile Türkiye, karar organlarında yer almaksızın dış ticaret politikasını AB'ye devretmiştir (Manisalı,2002;130-132: Özkan,1997;257).

AB üyeliğine genel olarak egemenlik konusundaki hassasiyeti nedeniyle karşı çıkan CHP'nin yanında MSP, AB'yi bir Hıristiyan kulübü olarak değerlendirmiş; MHP ise milli kültür, milli egemenlik ve milli ekonomi görüşüne vurgu yaparak AB üyeliğine kesin olarak karşı bir tutum içerisinde olmuştur (Bozkurt V.,2001;269-271). Türkiye'nin egemenliğini kaybedeceği, dışa bağımlılığın artarak, sömürge olma yolunda ilerleyeceği şeklindeki

eleştiriler, din, kültür ve kimlik gibi konular etrafında toplanmıştır (Çalış,2006;326). Fakat bu eleştiriler daha sonra Kıbrıs konusunda yoğunlaşmıştır. Çünkü Çiller hükümetinin Yunan vetosunu aşmak, sonra da AB Parlamentosu'nun onayını almak için Kıbrıs'ta daha esnek bir tutum içerisine girmiş olabileceği öne sürülmüştür. Nitekim 1995 yılı Ortaklık Konseyi toplantısında Türkiye'nin, AB'nin Kıbrıs Rum Yönetimi ile tam üyelik başvurusunu görüşmeye başlamasına muhalefet etmeyeceği yönünde taahhütte bulunması, bu görüşü güçlendirmektedir (Özkan,1997;143).

Gümrük birliği ile AB'nin Türkiye'den sağlayabileceği maksimum faydayı zaten sağladığı ve Türkiye'nin tam üyeliğinin topluluğa getireceği ekonomik katkının bundan sonra çok da fazla olmayacağı ise eleştirilerin diğer bir boyutunu oluşturmuştur (Can,2007;303).

Diğer taraftan ortak pazara girmeyi eleştirenler, birliğin asıl amacının ülkeler üzerine egemenlik kurarak, topluluk çıkarları ölçüsünde üye ülkeleri yönlendirmek olduğu iddiasındadırlar ve bunu birlik yetkililerinin yaptığı açıklamalarla temellendirme yoluna gitmektedirler (İlhan,2002;25-30). Türkiye, üye olmaksızın birlik politikalarına uymayı taahhüt ettiği için sürecin tam üyeliğe gitmediği de buna eklenmektedir.

Bunlara rağmen genel olarak bakıldığında Avrupa'ya karşı yükselen tepkilerin özellikle 1990'dan, yani Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından arttığı görülmektedir. Buna sebep olarak kimlik ve kültürel farklılıklara Avrupa tarafından yapılan vurgu⁵⁷ ile Türkiye'ye Avrupa'dan dışlandığı izleniminin verilmesi gösterilmektedir. Türkiye'nin insan hakları, demokrasi, kalkınmışlık düzeyi, din, kültür ve kimlik konularının, AET ile ilişkilerde belirleyici olmaya başlaması da bu dönemle birlikte olmuştur. Büyük nüfusu ile AB'nin karar organlarında temsili ve birlik bütçesine büyük yük getireceği gibi argümanlar da Türkiye'ye karşı muhalefetin elini güçlendirmiştir (Bozkurt V.,2001;314-322).

Bu şartlar altında 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'nin ana politikası, farklı dış politik açımlarla önemini ve vazgeçilmezliğini Avrupa'ya hatırlatarak, bir Avrupa devleti olduğunu bu ülkelere kanıtlamaya çabalamak biçiminde olacaktır (Bozdağlıoğlu,2007;415). Çiller hükümetinin gümrük birliğine Türkiye'nin de dahil olmasına yönelik politikası hem bu, hem de AB'nin bir iç politika malzemesi haline getirilmesi çerçevesinde değerlendirilmelidir.

⁵⁷ Türkiye'nin din ve kültürel farklılığından dolayı Avrupa'nın bir parçası olmadığına dair ilk üst düzey açıklama 4 Mart 1997 tarihinde toplanan Belçika, Almanya, İspanya, İtalya, Lüksemburg ve Fransa Hristiyan Demokrat Partilerinin doruk buluşmasında dile getirilmiştir Birand, Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası 1959-2004, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2005, s. 374-375.

Sonuç itibariyle uygulamada 1994'ten sonra Türkiye'nin dış ticaret politikaları AB ile imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması'na bağımlı kılınmış, sadece AB değil üçüncü ülkelere de uygulanan gümrük tarifeleri ve tarife dışı engeller de artık Brüksel'de belirlenmeye başlanmıştır (Akşin,Tanör&Boratav;198-199). Buna karşın muhalefet cephelerinin, hükümete geldiğinde, eleştirdikleri politikaları destekleyerek aynı tutumu devam ettirdikleri görülmektedir.

AB Komisyonu Temmuz 1997'de Avrupa'nın geleceğini ve genişlemeye ilişkin birliğin uzun dönemli politikasını ortaya koymaya çalışan, Gündem 2000 adı altında oldukça kapsamlı bir çalışma yayımlamıştır. Bu çalışma içinde Türkiye'yi ilgilendiren en önemli kısım, AB'nin de büyük önem atfettiği genişleme bölümüdür. Buna göre o güne kadar AB'ye tam üyelik için başvuran aday ülkeler tek tek ilgili kıstaslara tabi tutulabileceklerdir. Böylece genişleme konusunda ülkeler tasnif edilirken, her gruba ilişkin bir de yol haritası çizilecekti.

Bu belgede Türkiye için gümrük birliğinin sağlam bir dayanak teşkil ettiği belirtildikten sonra, aynı kriterlere Türkiye'nin de tabi tutulacağı vurgulanmıştır. Bu çerçevede Kıbrıs ve insan hakları gibi konuların üzerinde durulmak suretiyle Türkiye, genişlemenin dışında tutulmuştur. Lüksemburg Zirvesi'nde de Türkiye'nin üyeliğe tam ehil olduğu ancak bu süre zarfında diğer aday ülkelere farklı bir stratejinin izlenmesi gereği üzerinde durularak bir sonraki genişleme dalgası içinde dahi Türkiye'ye yer verilmemiştir⁵⁸ (Bozkurt,Özcan&Köktaş,2006;384). Buna karşın siyasi ve ekonomik reformlara devam edilmesi, azınlık haklarıyla ilgili düzenlemelerin yapılması, Yunanistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi ve Kıbrıs sorununun çözümü için çabaların sürdürülmesinin gerekliliği üzerine tavsiyelerde bulunulmuştur.

Türkiye önüne konulan bu siyasi kriterleri yalnızca eleştirmekle kalmamış, özellikle Kıbrıs'ın statüsüyle ilgili 1959 Antlaşmaları'na atıfta bulunmuştur. 14 Aralık 1997 tarihinde Başbakanlık tarafından yapılan hükümet açıklamasında Mesut Yılmaz, diğer aday ülkelere gösterilen iyi niyetin Türkiye'ye gösterilmeksizin, birlik tarafından üstlenilmesi düşünülen yükümlülüklerin zaten daha önce vaat edilip yerine getirilmeyen zorunluluklar olduğu üzerinde durmuş, Türkiye'ye karşı ön yargılı ve art niyetli siyasi koşulların dayatılmasının sakıncalarını dile getirmiştir. Ardından Brüksel ile her türlü siyasi ilişkilerin kesildiğini açıklanmıştır (Çolakoğlu,2006;311).

⁵⁸ Ayrıca 12-13 Aralık 1997 tarihli Lüksemburg Zirvesi kararları içerisinde genişleme süreci içinde Güney Kıbrıs'ın da katılım başvurusunun değerlendirilmesi kararı çıkması Türkiye tarafında tepkiyle karşılanmıştır. Dolayısıyla aynı yıl içinde Mesut Yılmaz Hükümeti'nin birlik ile ilişkilerin askıya alınmasında Kıbrıs konusunun belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Esas olarak ise Türkiye'nin Lüksemburg zirvesinde 12. aday ülke statüsünün verilmek istenmemesinde daha önceki gibi: (Birand,2005;380)

- Türkiye'nin çok büyük ve kalabalık bir ülke olarak, tam üyeliğinin birliğe büyük mali yük getireceği
- Türkiye'nin kalabalık bir nüfusa sahip bulunmasının Avrupa Konsey ve Komisyonu'nda temsil sorununu ve dengelerini bozabileceği
- Tam üye bir Türkiye'nin Avrupa sınırlarını, Ermenistan, Azerbaycan, Irak, İran ve Suriye gibi ülkelerin bulunduğu sorunlu bölgelere kadar genişleteceği
- Ege ve Kıbrıs sorunları dolayısıyla Yunanistan-Türkiye ilişkilerinin durumu
- Nüfusunun büyük bölümünün Müslüman olduğu Türkiye gibi bir ülkenin tam üyeliğinin, AB'nin muhafazakar kesimlerinde yaratacağı tepkiler
- Türkiye'nin insan hakları, düşünce özgürlükleri ile demokrasi karnesinin zayıflığı gibi alanlarda Avrupa'da uyandırdığı izlenimler etkili olmuştur.

Erbakan ve Çiller'in kurduğu Refah-Yol koalisyon hükümeti zamanında dış politikada İslami yönelimlerin AB ile ilişkileri etkilediği ileri sürülse de, 28 Şubat 1997'de RP ve İslami görüşün tasfiyesinden sonra ilişkilerin Lüksemburg kararlarıyla başlayan karamsar dönem devam etmiştir.

4.3. SHP ve CHP'nin Parti Programında Dış Politika

SHP ve CHP programlarının aynı başlık altında ele alınması uygun görülmüştür. Çünkü CHP, SHP'nin devamı olan bir partidir. Dolayısıyla iki partinin CHP çatısı altında birleştiği 1994 yılından itibaren SHP'nin parti politikaları artık CHP'nin politikaları haline gelmiştir. Tarihi önceliği nedeniyle önce SHP'nin, ardından CHP'nin dış politika söylemleri ele alınacaktır.

Dış politik hedeflerini SHP, 1985 yılı parti programının (Sosyaldemokrat Halkçı Parti,1985) Dış İlişkiler Politikası başlığı altında ele almıştır. Dış siyaset ilkesi olarak "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesini benimseyen SHP, demokratikleşme ve çağdaşlaşma çabalarının dış münasebetlerde Türkiye'nin etkinlik ve saygınlığını arttıracaklarını belirtmiştir. SHP'nin parti programında dış politika konusu genel itibarıyla ele alınmıştır. Dönemin koşulları göz önünde bulundurulmak üzere programda, belirli söylem kalıplarının tercih edildiği görülmektedir.

Türkiye, SHP'ye göre pek çok alanda dışarıya kapalı bir ülke konumundadır. Programda üzerinde durulduğu üzere, Türkiye'nin takip ettiği politikalarla uluslararası, ekonomik ve siyasi alanlarda istenilen düzeye ulaşamayacağı, ancak kültürel ve ekonomik yaşamda işlevi bulunan öğeler aracılığı ile Türkiye'nin dışarıya açılışının hızlandırılmasının, artık bir zorunluluk olduğunun altı çizilmektedir. 2005 yılına kadar değişmeyen parti programları içerisinde SHP, aynı söylemi devam ettirmiştir.

SHP, yine aynı şekilde 2005 programına kadar, Güvenlik Politikası başlığı altında Dış ve İç Güvenlik konularına da değinmiştir. Silahlı kuvvetlerin, hem iç hem de dış politik süreçlerde önemine değinen SHP, barışçı bir dış politikanın güçlü bir orduya sahip olmaktan ileri geldiğini belirtmektedir. Ancak büyük, modern ve güçlü bir ordunun ekonomik maliyetinin de farkında olarak, ortak güvenlik sistemleriyle beraber milli olanaklara dayalı milli savunma stratejisini de bir zorunluluk olarak görmektedir. Çünkü SHP, silah ve donanım gereksinmelerinde dış kaynaklara bağımlılığı, ulusal güvenlik ve bağımsızlık bakımından sakıncalı olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla TSK'nın ihtiyaçlarını karşılayacak ulusal sanayinin gelişmesini desteklemekte, bunu hem ulusal ekonomiye hem de ulusal savunma gücüne bir katkı olarak görmektedir.

1991 yılında yayımlanan SHP Program ve Uygulama Politikaları (Sosyaldemokrat Halkçı Parti,1991), parti görüşleri olarak önceki dönem dış politik yaklaşımın aynısını benimsemektedir. Aynı politikaları aynı yaklaşımla benimsemekle beraber parti, Uygulama Politikaları olarak adlandırdığı başlık altında dış ilişkilere yaklaşımını güncel olaylar karşısında yeniden ele almış ve değerlendirmiştir. Biz de genel olarak SHP'nin dış politika yaklaşımlarının ortaya konulduğu Uygulama Politikaları üzerinde duracağız.

Türkiye, SHP'ye göre uluslararası etkinliğini arttırmak için politikalarını şu şekilde belirlemelidir:

- Sınır komşularıyla iyi komşuluk ilişkileri kurulmalı, sürekli bir barış için gerektiğinde saldırmazlık anlaşmaları imza edilmelidir.
- BM ilkelerine uygun politikalar benimsenmelidir.
- Yumuşama ve silahsızlanma çabalarının desteklenmesi.
- Ulusların toprak bütünlüğü, egemenliği ve içişlerine saygılı olunması.
- Sömürü ilişkilerine karşı olunması ve NATO'nun sol yönetimlere karşı koz olarak kullanılmasının önüne geçilmesi.

- Gelişmekte olan ülkelerin aleyhine işleyen dünya ekonomik düzeninin değiştirmek için yeni ekonomik arayışlara girişilmesi.
- Irk temelli politikaların kaldırılması ve ülke dışında ikamet eden yurttaşlara yönelik şiddet politikalarının önüne geçilmesi.

Diğer ülkelerle ekonomik, siyasal, kültürel ve askeri her türlü münasebetlerde özgür eşitlik ilkesini öne çıkaran SHP, dinamik, bağımsız bir dış politika arzu etmektedir. Avrupa ve Ortadoğu ile ilişkilerde bu ilkeyi öne çıkarmakta, sıkı ekonomik, kültürel ve siyasal ilişkilerin gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

SHP, Türkiye'nin dışa açılma çabalarını desteklemekle birlikte, uluslararası gelişmeler karşısında hala dışa kapalı politikaların sürdürüldüğünü belirtmektedir. Bu açıdan ekonomik ve kültürel faaliyetleri kapsayan girişimlerin desteklenmesinin önemine dikkat çekilmektedir.

SHP, "savaşlar bitsin, paktlar kalsın, barış gelsin" sloganıyla somutlaştırmaya çalıştığı Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası başlığında, uluslararası sorunların aşılmasında kaba kuvvete dayalı politikaları eleştirmektedir. Uluslararası anlaşmaların ihlali ve oldu-bitti politikalarına karşı olan parti, küçük ve bölgesel nitelikli savaşların sona erdirilmesi için silahsızlanma çabalarını desteklemektedir. Özellikle Türkiye'nin konumu itibariyle nükleer tehditlerle yüz yüze olduğu bir dönemde bu çabaların, Asya'yı da kapsamaması üzerinde önemle durulmaktadır. Dolayısıyla SHP programında Türkiye'nin güvenliği ile dünya barışını ilişkilendirmekte, bu yöndeki tüm girişimleri desteklemektedir. 2005 yılı programında ise SHP, Orta Asya ve yakın çevremize özel bir önem atfetmiştir. SHP, Orta Asya Türk cumhuriyetleriyle ortak bir tarihe sahip olmamızın, ilişkilerin kültürel boyutu da buna eklendiğinde, münasebetlerin her alanda en üst düzeye çıkarılmasına katkı sağlayacağı görüşündedir. Bu bakış açısıyla Türk devletleri, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinin tamamlayıcı bir ögesi sayılmaktadır.

SHP'nin 1993 yılında yayımlanan Program ve Tüzüğünde (Sosyaldemokrat Halkçı Parti,1993) dış politika ve ülke güvenliğine ayrılan kısım önceki dönem programlarında belirtilen ilkelerden oluşturulmuştur. Dolayısıyla SHP'nin 1985 parti programını güncelleme gereği duymadığı anlaşılmaktadır. Partinin dış siyaset yaklaşımı, politika ve anlayışı, 1985'ten 2005 yılına kadar aynı şekilde hiç değişmeden sürmüş görünür. Bu nedenle çalışmada, 1985 ile 1991 yılı parti programlarında ortaya konulan görüşlerin, sonraki dönemler için tekrarlanmasına gerek duyulmamıştır.

2005 yılında hazırladığı Program ve Tüzüğünde (Sosyaldemokrat Halkçı Parti,2005) ise SHP, dış siyaset yaklaşımını günün koşullarına göre yeniden ele almıştır. Öncelikle coğrafi konumu itibariyle Türkiye'nin fırsat, sorumluluk ve risk alanlarına değinerek, Ortadoğu ve Geniş Avrasya bölgesini Türkiye'nin yaşam alanı olarak tanımlamıştır. “yurtta barış dünyada barış” ilkesini dünyada ve bölgede barışa giden yol olarak gören SHP, güçlü bir ordunun dünyada barışa katkı sağlayacağına inanmaktadır. Bu açıdan savunma ağırlıklı olarak yapılandırılması gereken Türk ordusunu, ulusal bağımsızlık ve egemenliğin, Türkiye'nin yaşamsal çıkarlarının koruyucusu olarak görmektedir. Ancak yeni konjonktürde TSK'nın buna göre ve iktisadi imkanlarımız ölçüsünde örgütlenmesi gerekmektedir. Zira, Kafkasya, Ortadoğu ve Balkanlar birinci derece güvenlik bölgeleridir ve Türkiye buralarda barış ve istikrarın destekçisi olmayı sürdürmek zorundadır. Bu da ancak güçlü bir ordu ile mümkün olabilir.

Askeri kapasitenin önemine değinirken SHP, Arap ülkeleri ve İsrail ile ortak yarar çerçevesinde sürdürülecek ilişkilerin Türkiye'nin ve bölge ülkelerinin menfaatine olacağı üzerinde durmaktadır. İstikrar ve işbirliğinin öne çıkarılması, dolayısıyla bölge ülkeleriyle ilişkilerin yakınlaştırılması, Türkiye'nin çıkarıdır ve bu tür girişimleri desteklemek gerekir.

Bulunduğu konum itibariyle Türkiye'nin ulusal güvenliğinin başka bir ülkeye bırakılamayacağı üzerinde durulduğu 1985 tarihli parti programında, Türkiye'nin NATO içindeki rolüne atıfta bulunulmakta ve ortak savunma örgütüne üyeliğin sürdürülmesinin gerekliliği ortaya konulmaktadır. Bu, SHP'nin uluslararası dayanışma ve işbirliği süreçlerine verdiği destekle de örtüşmektedir. Nitekim SHP'ye göre siyasal, kültürel ve ekonomik sorunların çözümünde ülkeler kolektif olarak başarıya ulaşabilirler. Türkiye de eşit ve özgür bir ülke olarak bu işbirliği çabaları içerisinde yer almalıdır.

Sınır ve bölge ülkeleri başta olmak üzere tüm ülkelerle dostluk ve içişlerine karışmama esaslarına dayalı bir dış politika hedefiyle SHP, ekonomik ve siyasal çıkarlar ölçüsünde “çok unsurlu bir denge” arayışı içerisinde görünür. Ayrıca parti programında Türkiye'nin uluslararası etkinliği bir takım koşullara bağlanmaktadır. Özetle, BM yasasına bağlı kalınmak üzere, uluslararası ilişkilerde yumuşamaya katkıda bulunmak ve barışı güçlendirmek, silahsızlanma çabalarını desteklemek, her ulusun kendi sınırları içinde bağımsızlık ve egemenliklerine saygılı olmak, uluslararası ekonomik düzeni geliştirmekte olan ülkeler lehine çevirmek için faaliyetlerde bulunmak ve ırk temelli uygulamaları kaldırmak, bu koşullar arasında sıralanmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere parti, dış ilişkileri salt bir siyasal süreç olarak görmemektedir. Buna ekonomik münasebetleri de eklemektedir. Özellikle

Avrupa ve Ortadoğu’da önemli bir konuma sahip Türkiye’nin her iki bölgeyle ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirmesine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla AET üyeliğine sıcak bakar. Ancak AET pazarına dahil olunurken, aşamalı bir ekonomik entegrasyonu benimseyen SHP, Türkiye’nin ekonomik kayıplarını önlemeyi amaçlamaktadır.

1991 yılı SHP Program ve Uygulama Politikalarında SHP, Türkiye gibi bir Asya, Avrupa, Akdeniz ve Ortadoğu ülkesinin sahip olduğu coğrafi konum itibariyle çok boyutlu bir dış politika izleme olanağına sahip olduğunu ileri sürmektedir. Sahip olunan bu olanağın NATO nedeniyle kullanılmamasına karşı olan SHP, Türkiye’de bulunan askeri üslerin komşu veya dost ülkelere karşı kullanılmasına karşıdır ve NATO çerçevesinde yapılan ikili anlaşmaların yeniden düzenlenmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır. SHP, özellikle ortak savunma harcamalarında Türkiye’nin üstlendiği ağır maliyetlerin diğer üye ülkelere paylaşılmamasını eleştirmektedir. Türkiye’deki askeri üs ve tesislerin kullanılmasında milli egemenlik ile bağdaşmayan hükümlerin kaldırılmasını da bir zorunluluk olarak görmektedir. Aynı zamanda Türkiye’de konuşlandırılan nükleer silahların karşısında olan parti, programında NATO ve Varşova Paktı’nın kaldırılması için aktif girişimde bulunulacağını vaad etmektedir. Böylece NATO içerisinde yer alan Türkiye’nin ulusal güvenlik, ekonomi ve etkinlik bağlamında değerlendiren SHP, ulusal güvenliğin söz konusu olduğunda, sorumluluğun ve karar hakkının başka bir devlet veya ittifaka bırakılmayacağını üzerinde önemle durmaktadır. Kısacası SHP, NATO üyeliğine karşı olmamakla birlikte programında, Türkiye’nin ulusal güvenliğinin bir bütün olarak ele alınmamasından ve Türkiye’nin menfaatine olmayan düzenlemelere boyun eğmesinden duyulan rahatsızlığı dile getirmektedir.

1991 yılı Program ve Uygulama Politikalarında SHP, dünya barışına katkı için, doğu-batı ilişkilerinde yumuşamayı (detant), kuzey-güney diyalogunu güçlendirmeyi ve yeni ekonomik düzenin kurulması çabalarını desteklemektedir. Bu açıdan ABD-SSCB arasında süregelen Soğuk Savaş koşullarında Türkiye’nin üçüncü dünya ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirmesinden yanadır. Demokratik ve Avrupa Konseyi’nin ölçütleri ile uyumlu bir rejimi benimseyen SHP, dış ilişkilerdeki başarıyı bu olguya dayandırmaktadır.

Avrupa ile bütünleşme sürecinde 1991 yılı SHP programında, topluluk standartlarının benimsenmeden, uygun rekabet koşullarının sağlanmaksızın gerçekleştirilecek tam üyeliğin istenmeyen sonuçlara sebep olacağı üzerinde durulmaktadır. SHP’ye göre bu süreçte ulusal çıkar, ülkenin bütünlüğü ve bağımsızlığına ters düşen ödümlerin söz konusu olması halinde, ilişkiler tekrar gözden geçirilmelidir.

Avrupa'daki Türk işçilerinin her türlü hakları için girişimleri hızlandıracağını beyan eden SHP, kültürel ve ekonomik alanlar başta olmak üzere işçilerin AT içinde serbest dolaşım hakkını destekleyen politikalar benimsemektedir. Ayrıca farklı ülkelere dağılmış olan vatandaşların, kültürel ve ekonomik haklarının korunmasına önem atfeden SHP, bu yaklaşımını 1985 yılı parti programından 2005 yılında yayımlanan parti programına kadar sürdürmüştür.

2005 yılı parti programına kadar SHP, AB ve Avrupa ile ilişkiler bağlamında 1991 yılı parti programında savunduğu görüşleri aynı şekilde sürdürmüştür.

SHP, 2005 yılı parti programında Avrupa Birliği'ni, küreselleşmenin olumsuz etkilerinden korunabilmek için bir kalkan olarak görmektedir. Türkiye'nin çağın gereklerini ve Avrupa siyasi kriterlerini, kendi gücü ve kimliğiyle karşılayarak çağdaşlaşacağından kuşku duymamaktadır. Avrupa üyelik müzakereleri bir çatışma olarak değil de karşılıklı çıkarların müzakere edilmesi ve güvence altına alınması olarak yorumlanmaktadır. Dolayısıyla güçlü bir demokrasi, ekonomi ve savunma, SHP tarafından hedef olarak belirlenmiştir. Böylece parti Türkiye'nin, geç kalınmış dünya devletleri arasına, gelişmiş bir ülke olarak yer alacağını, seçmenlerine vaat etmektedir.

1991 yılı programında SHP, Kıbrıs konusunda egemen eşit, iki kesimli federal bir devlet yapısından yanadır. Türkiye'nin uluslararası antlaşmalarla sahip olduğu garantörlük hakkının pazarlık konusu yapılmasının ülke çıkarlarına aykırı olduğunu öne sürmektedir. 2005 yılı programına kadar Kıbrıs konusuna SHP'nin bakış açısı bu şekildedir.

2005 yılı programında ise Kıbrıs konusunda tarafların doğrudan ve üçüncü tarafların müdahalesi olmadan görüşmeksizin çözümün mümkün olamayacağı belirtilmekte, iki devletten birinin üstünlük sağlamaya dönük çabalarının mevcut durumu daha da kötüleştirileceği üzerinde durulmaktadır. Aynı politika Yunanistan ile ilişkiler için de geçerli görülmektedir. Bu çerçevede Yunanistan ile ilişkilerin Lozan Antlaşması çerçevesinde şekillendirilmesi gereğinden yola çıkan SHP, karşılıklılık ilkesi temelinde iyi ilişkilerin geliştirilmesinden yana olduğunu belirtmektedir.

SHP, parti programlarında ortaya koyduğu üzere, batı kurum ve örgütleri içerisinde Türkiye'nin konumunu güçlendirmesinden yanadır. Bu aynı zamanda Türkiye'nin bölgesel politikalarının bir gereği ve tamamlayıcısı olarak kabul görmektedir. Fakat bu süreçte ulusal bağımsızlık, egemenlik gibi kavramların üzerinde durulduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

SHP ile birleşmeden önce CHP, Yeni Hedefler ve Yeni Türkiye adını verdiği parti programında (Cumhuriyet Halk Partisi,1994), Ulusal Güvenlik ve Dış İlişkiler başlığı altında, 2007 yılına kadar izleyeceği dış politikanın ana hatlarını çizmiştir.

Toplumun dini yönelimlerinde görülen artışla 1994 yılı programına CHP yalnızca “Kişilikli Dış Politika” başlığına bir yeni ek paragraf ekleme ihtiyacı duymuştur. Daha önce değinilmeyen başta komşular olmak üzere tüm Ortadoğu ülkeleriyle ve İslam coğrafyasıyla kalıcı ve kapsamlı ilişkiler geliştirme amacıyla olduğunu belirtmektedir. Ancak bu süreçte laiklik ve terör konularında taviz vermemek üzere, karşılıklı duyarlılık ile münasebetlerin gelişebileceğinin üzerinde önemle durmaktadır.

CHP'ye göre 1994-2003 yılları arasında bölgesel ve küresel anlamda Türkiye'yi etkileyebilecek ve kayda değer bir değişme ve gelişme olmamıştır. Aksi halde, diğer Türk siyasi partilerinde de aksi iddia edilemeyen, parti programlarının dış politikayla ilgili kısımlarında göze çarpan önemli değişimler görülebilirdi. Bu bakış açısını değiştirmemekle birlikte CHP, 2002 yılı seçim beyannamesi ve 2007 yılı parti programında dış politika konusunu detaylandırma ve gelişmeler ışığında değerlendirme yoluna giderek bir takım eklemelerle programını güncellemiştir.

1998 yılında yayımlanan parti programı (Cumhuriyet Halk Partisi,1998) ve 2003 yılı parti programı, dış politika konusunda 1994 yılı programından herhangi bir farklılık arz etmemektedir. Aradan geçen dokuz yıllık süre zarfında Türkiye'ye ve dünyaya bakış açısında değişikliğe gitmemiş görünen CHP, düşünsel ve birikimlilik bağlamında partiye ve parti politikaları içerisinde dış münasebetlere bir yenilik getirme amacından çok uzaktır.

CHP, Pusula 2007 adını verdiği parti programının (Cumhuriyet Halk Partisi,2007) dış politikaya ilişkin bölümünde önceki dönem hükümet politikalarını eleştirerek, TDP'nin Atatürk ilkelerinden yola çıkılarak yeniden ele alınması gereği üzerinde durmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin hak, çıkar ve onurunun dış politikada esas kılınacağı belirtildikten sonra ise programda, bölgesel gelişmelere yer verilmiştir.

Yeni Hedefler ve Yeni Türkiye adını verdiği parti programında CHP, genel politikalarını ortaya koyarken 1998 ve 2003 yılı programlarında da aynı yaklaşım ve politikaları değiştirmeksizin benimsemiştir. ilk olarak Ulusal Güvenlik başlığı altında, Siyasal Şiddet ve Terör konuları üzerinde durmuştur. Terör ve bölücü eylemler karşısında alınacak önlemlerin sıralandığı parti programında CHP çözüme, yalnızca güvenlik etkinliklerinden

ziyade, toplumun sivil ve resmi kurumlarının işbirliğiyle gerçekleşecek olan topyekün bir dirençle ulaşılabacağı kanaatindedir.

Siyasal şiddet ve terörle mücadelede, “İç Güvenlik Araştırma Enstitüsü”nün kurularak alanında uzman kişilerden yararlanılmasına yönelik çalışmalarda bulunulacağını belirtmekte olan CHP, terörün bitirilebilmesi için, uygulanan mücadele programında ciddi değişiklikler yapmayı öngörmektedir. Programda teröre verilen dış destek konusuna da değinilerek, her alanda demokratik yöntemleri benimsemek üzere, gerekli tüm önlemlerin alınarak terörün sonlandırılması temel hedefler arasında yer almaktadır.

İç güvenlik kavramının da yeniden ele alınmak üzere çağdaştırılmasından yana olan CHP, iç güvenlik birimlerinin koşullara uygun hale getirilmesi üzerinde durmaktadır. Bu kapsamda can, mal ve kamu düzeninin yanında, laik cumhuriyetin, demokratik hakların, hukukun üstünlüğünün, toplumu örgütleme girişimlerinin ve çağdaşlaşma sürecinin güvencesi olarak yeni iç güvenlik kavramı ortaya konulmuştur. Uluslararası sözleşmelerde yer alan iç güvenlik örgütüyle ilgili kuralların iç hukuka yansıtılarak yürürlüğe konması da bu bağlamda önemli görülmektedir.

Programın “Dış Güvenlik-Silahlı Kuvvetlerde Yenileşme” başlığı altında, Soğuk Savaş’ın sona ermesinin dış güvenlik sorunlarını ortadan kaldırmaktan ziyade milliyetçilik ve etnik akımlardan kaynaklanan yeni belirsizlikleri ortaya çıkardığına vurgu yapılmaktadır. Hem ulusal hem de dünya barışına katkıda bulunmak için Atatürk ilkelerinden yola çıkan CHP, bloklararası silahsızlanma girişimlerine destek vererek, NATO’nun da bu çerçevede aktif rol alması gerektiğini öne sürmektedir.

Türkiye’nin dış güvenlik ilkelerinin de sıralandığı CHP parti programında, yurt savunmasının bir bütün olarak ele alınması, ulusal güç ile güvenliğin birbirinden ayıramayacağı ve bunun ekonomiyi, bilgi-teknoloji düzeyini de kapsadığı, barışın bir bütün olduğu ve Türkiye’nin kendi güvenliğini sağlarken bölge ve dünya barışına azami düzeyde katkı yapmayı amaçladığı, dolayısıyla da bölge ülkeleriyle dostluk ilişkilerinin geliştirilmesinin amaçlandığına yer verilmektedir. Tüm bunların hayata geçirilebilmesi için de ulusal güç ve kaynaklara dayanılması gerektiği üzerinde önemle durulmaktadır. TSK’nın yeniden yapılandırılmasını da CHP bu çerçevede ele almaktadır.

Programın Dış İlişkiler kısmında CHP, Türkiye’nin bölünmez bütünlüğüne, uluslararası saygınlığının artırılmasına yaptığı vurguyla, ikili, bölgesel ve uluslararası işbirliği örgüt ve girişimlerden yararlanmayı amaçlamaktadır. Demokrasi, insan hakları ve

ekonomik gelişmişlik düzeylerinin, devletlerarası ilişkilerde artan önemine dikkat çeken CHP, programında uluslararası anlaşmazlıkların çözülmesi için ortak normların önemine değinmektedir. CHP, Türkiye'nin uluslararası düzenlemeleri desteklediğini ve destekleyeceğini belirtmektedir. Ayrıca parti, diğer ülkelerle kurulacak dostane ilişkilerin sorunların aşılmasında Türkiye'nin elini güçlendireceği kanaatindedir.

CHP terörün dünya barışına bir tehdit olarak görüldüğü parti programlarında, NATO'nun yeni misyonuna dikkat çekmektedir.

1994 yılı parti programında kişilikli dış politika kavramına vurgu yapan CHP, toplumsal, siyasal, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin Türkiye'nin ulusal gücünü arttıracığına inanmaktadır. Kıbrıs'ta, Balkanlar'da ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerde ulusal çıkarların gerektirdiği politikaların izlenmesinden yana olarak, aktif dış politika izlenmesinin Türkiye için artık kaçınılmaz olduğunun altı çizilmektedir.

Öte yandan CHP, Kıbrıs konusunda KKTC halkının kazanılmış haklarının korunması şartıyla, iki toplumun adada kalıcı barışa giden yolda önemli kazanımlar elde edeceği kanaatindedir.

2002 seçim beyannamesinde, aktif dış politikanın Türkiye'nin saygınlığını arttıracığı görüşünde olan CHP, Kıbrıs Türk halkının kazanılmış haklarının korunması ve iki toplum arasında barışın tahsis edilmesini arzu etmektedir. Yunanistan ile sorunların aşılması için de diyalog haricinde başka bir yol olmadığını savunmaktadır.

2007 parti programında, Hükümeti Kıbrıs konusunda eleştiren CHP, teslimiyetçi politikaların, Annan Planı'nı onaylayan Türklerin AB tarafından ambargo ile cezalandırılırken, planı reddeden Rumların üye olarak Birliğe kabul edilerek ödüllendirildiğini, dolayısıyla AKP hükümetinin etkisiz girişimlerinin sonuçsuz kaldığını öne sürmektedir. Ayrıca AKP'yi, AB üyeliğini Kıbrıs ipoteği altına bırakmakla suçlayarak, izlenen tavizci politikaların Türkiye'nin Kıbrıs politikasını tam bir başarısızlık şeklinde yorumlamaktadır.

1994 parti programının "Ulusal Bağımsızlık" başlığı altında Türkiye'nin bölgesel güç olma yolunda hızla ilerlediğine yapılan atıfla, yeni uluslararası yapı içinde Kafkasya ve Balkanlarda yeni bağımsız ülkelerin ortaya çıkmasının önemine ve yarattığı fırsatlara yer verilmektedir. Bu kapsamda bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk cumhuriyetlerinin egemenliklerini koruyabilmeleri için siyasal ve ekonomik düzenlerini kurmalarında, dil,

kültür ve kimliklerini yeniden kazanmalarında Türkiye'nin öncü rolü açıkça belirtilmekte ve yakın ilişkilerin kurulmasının önemine değinilmektedir.

Ekonomik ve dış siyasi ilişkilerin geliştirilmesi bakımından Balkanlar, Kuzey Afrika, Kafkasya ve Ortadoğu'nun öneminin yadsınamayacağı ve ihmal edilen Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile her alanda ilişkilerin canlandırılması gerektiği görüşü, 2002 seçim beyannamesinde üzerinde durulan konular arasındadır. Çok yönlü dış ilişkilerde dış ekonomik ilişkilerle dış politikanın bir bütün şeklinde ele alınacağı ve bu bağlamda kurumlar arası yakın işbirliğinin sağlanacağı ulusal çıkarlar açısından değerlendirilmektedir. Bu amaçla KİB ve TİKA'yı daha işlevsel hale getirilmesine yönelik çalışmalar yapılması düşünülmektedir.

2002 Seçim Beyannamesinde "Türkiye'nin Müslüman bir toplum temeli üzerinde laik, demokratik bir Cumhuriyeti kurmuş olması, özellikle 11 Eylül sonrasında Türkiye'nin dünyada yönlendirici bir duruma girme tarihsel fırsatını ve sorumluluğunu doğurduğu" (Cumhuriyet Halk Partisi,2002) kanaatinde olan parti, "Atlantik'ten Çin'e kadar uzanan coğrafyada birçok ülkeye model oluşturma imkanına sahip yegane ülke" olarak Türkiye'yi görmektedir. Bu sayede Türkiye, doğu ve batı uygarlıkları arasında bir uzlaşma köprüsü olma misyonunu da gerçekleştirebilecektir.

Orta Asya, Kafkasya, Balkanlar ve Avrupa arasında yer alması bakımından Türkiye'yi bir enerji köprüsü ülkesine dönüştürmeyi hedefleyen parti, 2007 yılı programında ekonomik çıkarlarla Türkiye'nin jeostratejik konumunu birlikte değerlendirmektedir. Bunun aynı zamanda AB'nin enerji politikasıyla da uyumlu olduğu üzerinde durarak, AB üyelik süreci üzerinde bunun doğrudan etkili olacağına inanmaktadır.

1994, 1998 ve 2003 yılı programlarında Ortadoğu ve Balkan coğrafyasıyla tarihi bağları olan Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesi bir seçenek olarak görülmemektedir. Türkiye, Yugoslavya ve Bosna-Hersek gibi etnik ihtilaflar içinde olan bölgelerde statükonun korunmasından ve Yunanistan'a karşı bir argüman olarak kullanabileceği, Makedonya'nın bağımsızlığının devamından yanadır.

2007 yılı programında ise Balkan ülkeleriyle ilişkilerin karşılıklı menfaatler çerçevesinde geliştirileceği üzerinde durulmuştur.

1994 yılı programında Soğuk Savaş'ın sona ermesinin yarattığı istikrarsız ortamın uluslararası örgütlenmelerin önemini azalttığı görüşünde olan parti, silah ekonomisi sektörünün önde gelen ülkelerinin gelişmiş ülkeler olması dolayısıyla bölgesel çatışmaların artış göstereceğinden endişeyle bahsetmektedir. Bu dönemde Türkiye'nin çevresini

denetleyen bölge devleti rolünü benimsemesi ve kendi güvenliğini sağlamasına yönelik bir dış politika izlemesi bir zaruriyet olarak kendini göstermektedir.

Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle kalıcı dostluk ilişkilerinin teminine önem veren CHP, laiklik ve terör konularında Türkiye'nin duyarlılığını, ilişkilerin gelişmesi için birer önkoşul olarak belirlemiştir.

2002 yılı seçim beyannamesinde belirtilen İsrail ve Filistin ihtilafı için kalıcı ve adil bir barışın sağlanmasının Ortadoğu'nun istikrarı için gerekliliği aynı zamanda CHP programlarında da üzerinde önemle durulan bir diğer konudur ve temenniden ibaret kalmaktadır.

2007 yılı programı için ise bu yaklaşım geçerliliğini korumuştur. Türkiye'yi bölgenin en güçlü, demokratik, barışın koruyucusu bir ülke yapmayı vaat eden CHP, öncü ve model ülke olarak Türkiye'nin uluslararası konumunu yükseltmek amacıyla Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu ve Uzak Doğu ülkeleriyle karşılıklı çıkarlara dayalı ilişkilerin geliştirilmesi ve bu bağlamda projelerin hızla hayata geçirilmesini gerekli görmektedir. Bu çerçevede CHP, İsrail-Filistin anlaşmazlığının çözümü için BM nezdindeki girişimlerin arttırılmasından yanadır. Öte yandan NATO ile ilişkilerin güçlendirilerek, uluslararası barışın sağlanmasında daha aktif bir rol üstlenilmesi hedeflenmektedir.

Diğer taraftan 1 Mart 2003 tarihli tezkere sürecine değinilen 2007 yılı CHP programında, AKP dönemi politikaları, Türkiye'nin Irak'taki kırmızı çizgilerinin arkasında durulmadığı ve bölgedeki soydaşların korunması yönünde hükümetin yetersiz kaldığı şeklinde eleştirilmektedir. Milli menfaatlerden ödün vermesiyle suçlanan AKP hükümeti, ayrıca Süleymaniye olayındaki tutumuyla da eleştirilmiştir.

Türkiye'nin dış politikasını BOP çerçevesinde değerlendiren CHP, PKK ile mücadelede konusunda sınır güvenliğinin sağlanmasında hükümeti, etkili bir girişimde bulunmama ile suçlanmış, terörün tırmanmasında ve güçlenmesinde hükümetin bu tutumunun etkili olduğunu belirtmiştir.

CHP, 1994, 1998 ve 2003 yılı parti programlarında ulusal bağımsızlık, denge ve ulusal menfaatleri, gerek bölgesel ilişkilerde gerekse de uluslararası kurumlar ve örgütler nezdinde öne alan bir politik yaklaşım benimsemiştir. AB ile ilişkilerde de aynı politikanın geçerli olduğu söylenebilir.

2002 seçim beyannamesinde CHP, AB üyeliğini temel hedef olarak belirlemiştir. Siyasi ve ekonomik kriterlerin eşit koşullarda ve hızla gerçekleştirilerek, bir sosyal dönüşüm

projesinin gerçekleştirilmesinin, Türkiye'nin hakkı olan tam üyeliğe yolu açacağı düşünülmektedir. Avrupa'nın istikrarı için Türkiye'nin üyeliği bir koşul olarak görülmektedir. AB uyum yasalarının uygulanması ve AB müktesebatının benimsenmesine ilişkin programların hayata geçirilmesi CHP'nin öncelikleri arasında yer almaktadır.

Türkiye AB'ye üyelik için yükümlülüklerini yerine getirirken AB'nin de üzerine düşen sorumluluklardan kaçınmaması için özel bir dikkat gösterileceğinin belirtildiği 2002 seçim beyannamesinde, GB dönemi için AB'nin taahhüt ettiği mali yardımların gerçekleşmesine yönelik çabaların arttırılacağı dile getirilmektedir. Ayrıca toplulukla üçüncü ülkelerin yapmış olduğu ticari anlaşmaların Türkiye ile de en kısa sürede yapılması üzerinde önemle durulacağı da buna eklenmektedir.

Avrupa ordusu ile ilgili çalışmalarda Türkiye'nin hak ve çıkarlarının korunacağına teminat altına alınması da CHP'nin amaçları arasında yer almaktadır.

2007 programında AB ile ilişkilerin Türkiye'nin üniter, laik ve ulusal temellerine saygılı biçimde ilerletileceği üzerinde durarak CHP, eşit koşullarda yürütülecek bir AB üyelik sürecini öngörmektedir. Türkiye'nin ucu açık müzakerelerle oyalandığına dikkat çekilmek suretiyle Türkiye'nin diğer aday ülkelerle eşit statüde değerlendirilmediği ve mali yardımların yapılmadığı üzerinde önemle durulmaktadır. AKP hükümetinin 2002'den beri bu haksız uygulamaları kabul etmek suretiyle Türkiye'nin sürekli tek taraflı tavizler vermek zorunda kaldığının altını çizmektedir. Bu çerçevede CHP, AB-Türkiye ilişkilerinde yeni bir sayfa açarak, yapılması gerekli reformların kısa sürede sonuçlandırılmasıyla Türkiye'yi Birliğe tam üye bir ülke yapmayı vaat etmektedir.

CHP'nin tüm parti programlarında, yurtdışında yaşayan Türklere yönelik politikalar da belirlenmiştir. Esas olarak dil, kültür, kimlik, dolaşım, ekonomik, sosyal hak ve güvenceler ilkeleri çerçevesinde yurtçinde ve yaşadıkları yerlerde yaşadıkları sorunları dile getiren CHP, bu zorlukların giderilmesine yönelik politikaları uygulamaya geçirme arzusunda olduğunu belirtmiştir. Türklere yönelik ırkçı saldırı ve etnik temizleme politikalarına karşı kararlılıkla mücadele edileceği de parti politikaları arasında yer almıştır. Yurtdışında yaşayan soydaşlar konusunda Türkiye'nin mevcut politikalarında bazı düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür. Ekonomik ve sosyal haklarının güçlendirilmesi, kültürel bağlarının korunması ve güçlendirilmesi için diğer devletler nezdinde girişimlere ağırlık verilmesi partinin amaçları arasında yer almaktadır. 2007 programında da CHP, anadilden eğitime, sosyal güvenlikle çifte vatandaşlığa kadar birçok alanda hukuki, idari ve kurumsal alanda sivil toplumun da katılımıyla "ortak eylem planı" hazırlanacağını ilan etmiştir.

Daha önce doğrudan ele almamakla beraber ABD-Türkiye ilişkilerine Pusula 2007’de değininin CHP, ABD ile Türkiye ilişkilerindeki dengesizliğe vurgu yaparak, AKP hükümetinin izlediği politikayı içe dönük olmakla suçlamakta, imzalanan Ortak Stratejik Vizyon Belgesinin iki ülke arası görüş ayrılıkları nedeniyle içi boş bir belge olarak nitelemektedir. CHP, diğer ülkelerle olduğu gibi ABD ile de ilişkilerin karşılıklı menfaat ve saygıya dayalı bir hale getirilmesi için azami düzeyde çaba sarfederek demokrasinin bölgeye yayılmasında etkin rol almayı amaçlar görünmektedir.

4.4. Milli Görüş Partileri (MSP-RP-FP-SP) ve Refah Partisi Hükümeti Dönemi Programlarında Dış Politika

Refah Partisi, 1980 sonrası hazırlamış olduğu parti programında, dış politika kısmına fazla yer ayırmamıştır. Parti, ilgili kısımda dış ilişkilerle ilgili olarak çok genel bir üslup kullanmayı yeğlemiş görünmektedir.

1983 tarihli Refah Partisi programının (Refah Partisi,1983) dış politikaya ayrılan bölümünde, tüm ülke ve komşularla iyi ilişkilerin geliştirilmesinin önemine değinilerek, tarihi-kültürel yakınlık duyulan ülkelerle daha derin ilişkilerin kurulmasının bir elzem olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir.

1986 yılı Refah Partisi programı (Refah Partisi,1986), 1983 yılı programından farklılık arz etmemektedir. Aynı durum dış politika kısmı için de geçerlidir. Bu, parti programının güncelliğini koruduğu düşüncesinden ileri gelmiş olabilir.

Türkiye’nin jeopolitiğini öne çıkaran milli görüş partilerinin TDP için öngördükleri temel yaklaşımlar, Erbakan’ın 1991 ve 1997 yıllarında yayımladığı çalışmalarda da ortaya konulmuştur. RP’nin DYP ile kurduğu koalisyon hükümetiyle 1996’da iktidara geldiğinde parlamentoda açıklamış olduğu program, öncesi ve sonrasıyla milli görüşün dış politika yaklaşımının anlaşılması bakımından önemlidir. Zira RP’nin önceki dönem dış politika konusunda parti programı son derece kısa tutulmuş ve içerik olarak değiştirilmemiştir. Dolayısıyla partinin dış politikaya yaklaşımının anlaşılması için öncelikle 54. hükümet programına göz atmak gerekmektedir. Ardından FP, sonrasında ise SP’nin genel yaklaşımları ele alınması sağlıklı olacaktır. RP, FP ve SP’nin bölgesel yaklaşımları, AB meselesi ve Kıbrıs konularındaki politik açılımları ise daha sonra irdelenecek konulardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 54. Hükümeti'ni (28 Haziran 1996-30 Haziran 1997) Tansu Çiller ile kuran Necmettin Erbakan'ın meclise sunduğu programın ana hedefi “devletin yeniden yapılandırılması, dış ilişkilerimizde aleyhimize olan gelişmelerin önlenerek şahsiyetli bir dış politika takip olunması” (Erbakan,1996) olarak saptanmıştır. Parti programında yer alan söylemlerine karşın RP, hükümet programında daha yumuşak bir üslup tercih etmiştir.

Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan RP'nin yerine kurulan Fazilet Partisi'nin genel başkanı Recai Kutan'ın Türkiye'nin Öncelikleri ve Temel Görüşlerimiz başlığını taşıyan basın toplantısı bildirisi (Fazilet Partisi,1998), dış politika alanında partinin çizgisini ortaya koymaktadır. Öncelikle, Enerji başlığı altında Türkiye'nin ihtiyaç ve alternatifleri ele alınmış, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ile BTC ve Hazar geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa doğal gaz boru hattının önemi üzerinde durulmuştur. Ayrıca Mavi Akım, Mısır ve Irak ile enerji boru hatlarına önem verileceği belirtilmektedir. Şüphesiz bu yönde atılması düşünülen adımların dış politik yansımaları, etki ve sonuçları olacaktır. Bu bağlamda “Dış Politika” kısmında Türkiye'nin jeopolitik rolü öne çıkarılmaktadır. Soğuk Savaş sonrası yeniden tanımlanmaya çalışılan dış politikanın ideolojik yargılardan uzak, milli çıkarları esas alan bir çizginin takip edilmesi öngörülmektedir. Bu amaçla küresel güç merkezleri ile ilişkilerin yeniden ele alınmasına yönelik bir kanaat içerisinde olan FP, dış politika oluşturma ve uygulamada parlamentonun desteği bir koşul olarak ileri sürmektedir.

Partinin somut yaklaşımlar olarak adlandırdığı politik öncelikleri, güven ve istikrar, her türlü ilişkilerin başta komşu ülkeler olmak üzere tüm ülkelerle güçlendirilmesi, bölgesel entegrasyonun gerçekleştirilmesi, karşılıklı menfaate dayalı politikaların takibi olarak sıralanmaktadır. Tabii olarak toprak bütünlüğü, egemenlik ve terör konularında Türkiye'nin hassasiyetleri bu önceliklerin şartı olarak tanımlanmıştır.

FP'nin kapatılmasından sonra kurulan Saadet Partisi'nin 2002 seçimleri için hazırlamış olduğu parti programının (Saadet Partisi,2001) “Milli Savunma” başlığı altında Türkiye'nin coğrafi ve tarihi gerçekler ışığında modernize edilmiş güçlü bir ordunun gerekliliği üzerinde durularak, dış tehditlere karşı caydırıcı bir güç olarak TSK'nın aynı zamanda dünya barışının teminatı olduğunun altı çizilmektedir. Bu amaçla savunma sanayinde dışa bağımlılığın azaltılabilmesi, milli bir savunma sanayinin kurulabilmesi için her türlü çabanın sarfedilmesi gerekliliği ortaya konulmaktadır. Yerli ve yabancı sermayenin teşviki başta olmak üzere dost ülkelerle bu konuda işbirliğinin geliştirilmesi yönünde önlemlerin alınması için düzenlemelerin yapılması da bir gereklilik olarak algılanmıştır.

Programın “Dış Politika” kısmında SP, bütün insanlık için barış ve huzur arzuladığını belirttiikten sonra, bunun için adil bir uluslararası sistemin inşasını gerekli görmektedir. Türkiyesiz böyle bir yapının gerçekleşmesi ise mümkün değildir.

20. yüzyılın, tüm teknolojik gelişmelere rağmen beklenilenin aksine felaket ve sıkıntıların devam ettiği yüzyıl olarak tarihe geçtiği ve 21. yüzyılın, yeni umutların, teknolojik ve iletişim devrimiyle birlikte yeşerdiği, ekonomiden siyasete kadar her alanda yeni dengelerin ortaya çıktığı bir ortamda, kuşku ve endişelerin yükselmeye başladığı görüşü SP'nin yeni döneme bakış açısını yansıtmaktadır. Bu ortamda materyalist bakış açısının yerine maneviyatın ön plana alınması gerektiğini savunan SP, önceki yüzyılda insanoğlunun başına gelen dünya savaşlarını ve barış ve huzuru tehdit eden diğer unsurları materyalist dünya görüşüne bağlamaktadır. Bu bakımdan diyalogun, çatışmanın yerini alması ile dayanışmanın temel alınacağı bir dünyada BM ve insan haklarının hakim kılınmasını esas almaktadır. Fakat Soğuk Savaş döneminde bu kavramların manipüle edilerek birer propaganda aracı olarak kullanıldığı düşünüldüğünde, bu ve benzeri alanlarda yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Medeniyetler çatışması tezini de çürütecek olan bu süreç, barış ve huzur için yegane yol olarak görülmektedir.

Küresel hegemonya mücadelesinin yeni dünya sisteminde de devam ettiği görüşüyle parti, bu mücadelenin ekonomik ve politik alana kaydığı görüşündedir. Ekonomik, politik, ve askeri bölgesel yapılanmalar da bu küresel mücadeleyi desteklemektedir. Adaletsiz ve sömürü sisteminin destekleyicisi olarak algılanan bu sistemin pek çok soruna yol açtığı da ortadadır.

İnsanlığın zararına olan bu uluslararası sistemin terk edilmesinin zorunluluğuna değinilen programda SP, şu ilkeleri benimsemektedir:

- a. Savaş değil, barış!
- b. Çatışma değil, diyalog!
- c. Çifte standart değil, adalet!
- d. Üstünlük değil, eşitlik!
- e. Sömürü değil, işbirliği!
- f. Baskı ve tahakküm değil, İnsan hakları, özgürlükler ve demokrasi!

Böyle bir sistemin inşasında Türkiye, Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslar'ın birleştiği bir coğrafyada olması sebebiyle dünyanın ilgi odağı konumunda yer almaktadır. SP de diyalog, adalet, eşitlik, işbirliği ve insan hakları, özgürlükler ve demokrasi ilkelerine dayanan politikalarla Türkiye'nin bu potansiyellerini harekete geçirmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla

gelişmiş ülkelerle kuracağı dengeli ilişkilerin yanında insan hakları ve demokratik değerlerin bölgeye taşınmasına çalışılacaktır. D-8 ve KEİ'nin ekonomik alan başta olmak üzere hemen her alanda işbirliği ortamını sağlayacağı görüşünden hareketle SP, tarihi ve manevi değerlerle bağlı olduğu İslam coğrafyasıyla da derin ilişkiler geliştirmenin aynı amaca hizmet edeceği görüşündedir.

Esnek ve çok yönlü politikaların gerekliliğine programında dikkat çeken SP, mevcut imkanlardan yararlanarak revizyonist bir dış politika izlenmesinden yanadır. Uluslararası konjunktürde Türkiye potansiyelini değerlendirememekte ve dolayısıyla güçlü bir siyasi irade ortaya koyamamaktadır. Bu anlamda iç dinamiklerin de harekete geçirilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Son olarak Türkiye sahip olduğu değerlerle dünya barışını sağlamada daha aktif bir politika izleyebilmek için BMGK'nin daimi üyesi olmalı ve atıl kalan potansiyelini değerlendirmelidir. SP, bunun için gerekli çabanın gösterileceğini programında seçmenlerine vaat etmektedir.

Ortadoğu ve Arap ülkeleriyle ilişkiler açısından 1983-1986 Refah Partisi'nin, programında yalnızca genel ifadeler kullandığı görülmektedir. Balkan, Orta Asya ve Ortadoğu ülkelerini parti programında ayırma gereği duyulmamış, bölgesel yaklaşımlar şeklinde devletlerarası ilişkilerde Türkiye'nin alternatif yönelimler tercih etmesi gereğinden yola çıkılmıştır. RP, Türkiye Cumhuriyeti'nin 54. Hükümet programında da aynı tutumu devam ettirmiştir.

Parti programlarında da yer verilen ve 1991 yılında Erbakan tarafından kaleme alınan Körfez Krizi, Emperyalizm ve Petrol adlı çalışma (Erbakan,1991), milli görüş hareketini temsil eden tüm partilerin dış politika yaklaşımlarının anlaşılması bakımından önemlidir. Çalışmada, Ortadoğu ve Arap dünyasını kapsayan beş adımlık bir strateji öne çıkmaktadır. Buna göre, Müslüman ülkeler birleşmiş milletler teşkilatının kurulması, Müslüman ülkeler savunma işbirliği teşkilatının kurulması, Müslüman ülkeler ortak pazar ve ortak para biriminin oluşturulması ve yine Müslüman ülkeler arasında kültür işbirliği teşkilatının kurulması gerekli görülmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda Refah Partisi ve milli görüşün dış politikada bölgeye bakış açısını da ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Yine Körfez Krizi, Emperyalizm ve Petrol adlı çalışmada, Ortadoğu ve Arap dünyasını öne çıkarılırken batı teşkilatlarını örnek alınarak oluşturulacak kurumlar üzerinde durulmuştur.

Uygulamada ise Refah-yol hükümeti döneminde Irak'la ilişkiler konusunda ilerleme sağlandığı görülmektedir. Terörle mücadele konusunda bir takım ortak kararlar alınarak, sıcak takip olanağıyla ilgili anlaşma yenilenmiş, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı yeniden açılarak, ticari ilişkiler geliştirilmiştir.

Refah-yol iktidarı döneminin diğer bir önemli gelişmesi, D-8'in⁵⁹ kurulmasıdır. Türkiye'nin daveti üzerine sekiz gelişmekte olan ülke, 22 Ekim 1996 tarihinde İstanbul'da bir araya gelerek "Kalkınmada İşbirliği Konferansı"nın temellerini atmışlardır (Canbolat,2004;257). 15 Haziran 1997'de dönemin başbakanı Necmettin Erbakan'ın girişimi ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in de desteğiyle Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye'nin katılımıyla D-8'in kurulduğu ilan edilmiştir. Bu örgüt, barış, demokrasi, diyalog, eşitlik, adalet ve işbirliğini gerçekleştirerek üye ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Erbakan bu girişimle İslam dünyasında Türkiye'nin etkinliğini arttırılmasını ve hemen her alanda üye ülkelerle ilişkilerin yakınlaştırılmasını hedeflemiştir.

54.hükümet programında dünyada ve bölgede barışın muhafazası için dış ülkelerle dostluk, iyi komşuluk ve karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesinden yana bir politik çizgi benimseyen RP, batılı ülkelerin yanında, manevi ve tarihi değerlerle bağlı olunan İslam ülkeleri, Orta Asya Türk cumhuriyetleri ve Balkan ülkeleri ile işbirliğinin geliştirilmesinden yana olduğunu belirtmektedir.

RP'nin ardılı Fazilet Partisi ise programında Ortadoğu ve Arap ülkeleriyle ilişkilere daha fazla yer ayırmıştır. Partiye göre Ortadoğu politikasında Türkiye, geçmişte Avrupa odaklı olarak belirlediği yaklaşımının bedelini bu bölgeye yabancılaşmakla ödemiştir. Ayrıca bölge politikası sürecinde batı ile işbirliğine giden Türkiye'nin buradaki faaliyetlerin maliyetini de üstlendiği bir gerçektir. Dolayısıyla FP, ekonomik dinamizmin giderek arttığı Asya'nın dış politikada ihmal edildiğini ifade etmekte ve bunun TDP'nin hareket alanını daralttığını ileri sürmektedir. Doğu memleketleriyle tarihi ve kültürel bağlarla bağlı olunan Müslüman ülkelerle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla (Erbakan,1997;39) Türkiye'nin inisiyatifiyle oluşturulan D-8 oluşumunun desteklenmesi ve geliştirilmesi partinin amaçları arasında öne çıkmaktadır.

İslam ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem atfeden FP, İKÖ'nün kurumsallaşması için gerekli adımların atılmasına öncülük etme gayretindedir. Bunun aynı

---

⁵⁹ Developing-8

zamanda Türkiye'nin haklı tezlerini uluslararası alanda savunmasına da katkı sağlayacağı düşüncesindedir.

Varşova Paktı'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan güç boşluğunun doldurulmasında FP, diğer partilerde olduğu gibi NATO'nun bu boşluğu doldurmasından yanadır ve Türkiye'nin pakt içindeki varlığını etkin bir şekilde devam ettirmesini istemektedir. Ayrıca ABD ile stratejik işbirliği sürecinin sürdürülmesi ile bu işbirliği alanının, savunmadan ekonomi başta olmak üzere diğer alanlara yayılmasında Türkiye'nin çıkarını görmektedir. Ancak Kuzey Afrika ve Asya'yı kapsayan, Avrasya coğrafyasının da önemi yadsınmamıştır.

TDP'de Balkan politikasının temelinde ekonomi, ulaşım ve ticaret yatmaktadır. Dolayısıyla Balkanlar Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısı olarak görülmektedir. Bu açıdan ulaşım yollarında koordinasyonun sağlanması ve işbirliğinin güçlendirilmesi bir dış politika önceliği olarak değerlendirilmektedir.

Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu politikalarının ciddi bir revizyondan geçirilmesinden yola çıkan FP, uzun vadeli stratejik ve diplomatik bağlantılar kurulmasından yanadır. Buna siyasi, ekonomik ve kültürel alanlar eklendiğinde ilişkilerin kurumsallaştırılması ve yaygınlaştırılması öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir.

Öte yandan bölgedeki enerji potansiyelinin değerlendirilmesinde daha etkili politikalarla kaynakların çıkarılması, aktarılması ve işbirlikleriyle ilgili üçüncü ülkelerle Türkiye'nin daha fazla inisiyatif alması partinin dış politika hedefleri arasında sayılmaktadır.

FP, Orta ve Batı Asya politikalarının koordineli hale getirilmesinde ECO'nun potansiyelinin değerlendirilmesi ve bunun getireceği siyasi ve iktisadi faydaların Türkiye'nin menfaatine olacağı kanaatindedir.

Saadet Partisi ise 2001 yılı parti programında, AB-ABD, KEİ, Türk cumhuriyetleri, kardeş olarak tanımlanan Müslüman ülkeler ve D-8 ile ilişkilere ayrı ayrı değinerek bunlara özel önem atfetmiştir.

Türk cumhuriyetleri ve Müslüman ülkeler konusunda SP, kültürel, manevi ve soya dayalı ilişkilerin en ileri düzeye getirilmesinden yanadır. Diğer alanlardaki ilişkilerle de bu sürecin taçlandırılması düşünülmektedir. ECO ve İKÖ'nün güçlendirilerek uluslararası alanda hak ettiği saygıyı kazanmasının dünya barışına katkı yapacağına inanan parti, Türkiye'nin liderliğinin göz ardı edilemeyeceğini savunmaktadır. Nitekim Türkiye'nin kurulmasına öncülük ettiği D-8'in barış, adalet, eşitlik, işbirliği ve insan hakları gibi evrensel değerlerin

yaygınlaştırılmasında önemli bir konuma getirilmesi partinin amaçları arasında yer bulmaktadır.

SP'ye göre sınır komşularıyla ilişkilerde Türkiye, başta ekonomik ilişkilerin geliştirmesine önem vermektedir. Bu, siyasi ilişkilerin güçlendirilerek, sorunların çözülmesinde etken bir rol oynayacaktır ki, ulusal menfaatler de bunu gerektirmektedir.

1983 ve 1986 parti programında RP, AB konusunu öne çıkarmamıştır. Programlarda yalnızca, yurtdışında yaşayan vatandaşların hakları ile ilgili gerekli teşebbüslerin yapılacağına üzerinde durularak, yurtdışı temsilci ve temsilciliklerin tethiş hareketlerinden korunması için tedbir ve politikaların gözden geçirileceği üzerinde durulmaktadır.

RP-DYP koalisyonu ile kurulan 54. hükümet programında, küreselleşmenin getirdiği koşullar içerisinde ekonomik ve sosyal politikaların uygulanmasında, mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin tabi olduğu şartlar göz önüne alınarak, GB'nin sağlıklı biçimde gelişmesine çalışılmasının amaçlandığı belirtilmektedir. Burada Erbakan ve kurmuş olduğu partilerin daha önce AB'ye ve dolayısıyla GB'ye hiç de sıcak bakmamış olduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla hükümet görevini üstlenen partilerin batı yönlü dış politikayı, en azından söylemde dahi terk edemedikleri açıktır. Bu durum MHP, CHP ve DSP için de değişmemektedir.

2001 yılı parti programında ise Saadet Partisi, AB kriterlerinin bir kazanım olduğundan yola çıkarak, siyasi kriterlerin revize edilmesinden yana tavır almaktadır. Taraflararası ilişkilerin nihai hedefi ise tüm siyasi partilerin arzu ettiği Kopenhag kriterleri çerçevesinde tamamlanacak olan adil bir süreç sonunda ulaşılabilecek tam üyeliğidir.

Milli görüş çizgisinin 1970'den beri ortak pazar ve toplulukla ilişkilere yaklaşımı ekonomik olmaktan ziyade sosyal, siyasi, ideolojik ve inanç perspektiflidir (Erbakan,1997;27). Buna rağmen partiye göre tarihi birikimi ve coğrafi konumu ile Türkiye, AB ile ilişkilerinde süreklilikten yanadır. Buna karşın GB Anlaşması'nın her türlü siyasi etkiden uzak tutularak, karşılıklı çıkarlar çerçevesinde güncellenmesinin gerekliliğinin altı çizilmektedir.

Açıkladığı hükümet programında RP, Yunanistan ve Kıbrıs konularında daha önceki hükümetlerle aynı çizgidedir. Erbakan hükümeti, karşılıklı çıkarlar çerçevesinde sorunların çözülmesinden yana tavır almakta, nihai çözüme ulaşıncaya kadar da Kıbrıs Türk halkının desteklenmesine devam edileceğini programında beyan etmektedir. Ayrıca Türkiye'nin taraf

olduğu tüm antlaşmalara bağlılığının sürdürüleceği belirttikten sonra Erbakan, bunların tatbikinde milli güvenliğin öne çıkarılacağına altını çizmiştir.

Yunanistan ile ilişkiler konusunda RP'nin ardılı FP ise, programında anlaşmazlıkların müzakere ve diyalog süreciyle çözüme kavuşturulabileceği üzerinde durmaktadır.

Kıbrıs konusunda ise Türk tarafının dahil edilmediği hiçbir girişimin adada barışa katkı sağlamayacağını belirtmektedir. Buna Kıbrıs Rum Kesiminin adanın tümünü temsilen AB üyelik sürecine kabul edilmesi de eklenmektedir.

SP'nin Kıbrıs konusundaki tutumu da FP'nin politikasıyla aynı yönde olmuştur. Kendi kaderini tayin hakkı ve Kıbrıs'ın, Rum kesimince temsilinin kabulüyle AB üyelik sürecine alınmasının, adadaki çözüme katkı sağlamayıp anlaşmazlıkları derinleştireceği, parti programlarında üzerinde durulan konular arasında yer almıştır.

Sonuç itibariyle belirtmek gerekir ki milli görüş partileri, iktidar olduğu dönemde Arap ve Müslüman ülkelerle ilişkileri derinleştirmeyi birinci öncelik olarak belirlemişlerdir. Bu sayede 1974 sonrasında Kıbrıs konusunda destek sağlamayı da amaçlamışlardır. Bu yaklaşım TDP ile de uyumlu görünmektedir. Fakat Erbakan çizgisi, bu politikasıyla aradığını bulamamıştır. Bunda, özellikle RP'nin iktidar olduğu dönemde bölgesel rekabet mücadelelerinin yanında, 1996 yılında İsrail ile Türkiye arasında yapılmış olan işbirliği antlaşmasının rolünün olduğu da söylenebilir. Dolayısıyla her ne kadar milli görüş partileri, program ve söylemlerinde İslam coğrafyası ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde bir açılım benimsemiş ve D-8 gibi bir örgütlenmeye Türkiye'nin öncülük etmesini sağlamış olsalar da Arap dünyası ile ilişkiler, beklenen düzeye ulaştırılamamıştır.

4.5. DSP'nin Parti ve Hükümet Programında Dış Politika

DSP'nin dönemler itibariyle genel politikaları ve benimsediği kavramlar ışığında parti ve hükümet programlarının içeriğini AB ve ABD ile ilişkiler, Ortadoğu gelişmeleri, Rusya ve Kafkasya, Kıbrıs konusu ve Yunanistan ile yaşanan sorunlar ile Balkanlar'a yönelik politikalar oluşturmuştur. Parti ve hükümet programları da bu konuların altında ele alınmıştır.

1987 yılında yayımlanan seçim bildirgesi (Demokratik Sol Parti,1987) genel olarak, dış politik yönelimleri ile DSP'nin hedeflerini ortaya koymaktadır.

Dış ekonomik ilişkileri, uluslararası ilişkilerin önemli bir unsuru olarak gören DSP, büyük sermaye çevrelerinin TDP'yi fiilen yürüttür duruma geldiği ANAP döneminin aksine, dış temsilciliklerimize öncelik tanıyacağını belirtmektedir. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı'nın işlevselliğini sağlayarak bakanlıklar nezdindeki yetkilerinin artırılmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte DSP, uluslararası kamuoyu ve yabancı parlamentoları etkileyebilecek tüm kuruluşların ve sendikaların desteklenmesinden yanadır. Yani bir bakıma yurtdışında ihmal edilen lobi faaliyetlerinin gerekliliğine atıf yapılmaktadır.

DSP, 1999 yılı seçimleri için hazırlamış olduğu seçim bildirgesi özetinde (Demokratik Sol Parti,1999) dış politikaya fazla yer ayırmamıştır. Genel olarak Türkiye'nin bölgedeki etkinliğinin artmasından memnuniyet duymakta olan parti, dış ilişkilerin genişleyen kapsamıyla Avrasyalaşma sürecinin Türkiye'nin, anahtar ülke konumuna katkı sağladığını belirtmektedir. Dünya politikasında belirgin bir aktör olma yolunda ilerleyen Türkiye'nin, AB'den başka alternatif yollarının mevcut olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda üyelik müzakerelerine destek verilmekle beraber AB'nin iç ve dış ilişkilerimize karışmasına müsaade edilmeyeceği yine parti programında üzerinde durulan konulardan biridir.

Her partide olduğu gibi DSP de milli savunma sanayine büyük önem atfetmektedir. Ekonomik zorluklara rağmen TSK'nın güçlü ve saygın konumunun sürekli kılınmasının zorunluluğu üzerinde durulmaktadır.

Hükümet programında ise DSP dış politika konusuna, 1999 yılı parti programına nazaran geniş yer ayırmıştır.

12 Ocak 1999 tarihli 56. hükümet (11 Ocak 1999-28 Mayıs 1999) programını parlamentoya sunan Ecevit, Türkiye'yi bölgede ve dünyada sahip olduğu değerlerle demokrasinin, laikliğin, çağdaşlaşmanın ve eşitliğin öncüsü olarak nitelemektedir.

4 Haziran 1999 tarihinde DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit tarafından meclise sunulan, DSP-MHP-ANAP koalisyonunun 57. hükümet (28 Mayıs 1999-18 Kasım 2002) programı, özellikle terör, terörün finansmanı ve Güney ve Doğu Anadolu bölgelerinin ekonomik anlamda destekleneceğini, bölgenin iktisadi sorunların çözülmesine yönelik her türlü önlemin alınacağını belirtmiştir. Böylece işsizlik ve yolsuzluğun neden olduğu sosyal sorunların çözülerek, terörün sosyal kaynaklarının kurutulmasında da etkin mücadele sürdürülmüş olacaktır. Şüphesiz yeni hükümetin PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasıyla çözülme sürecine giren terör örgütünün tamamen ortadan kaldırılması amacı, hükümet programının ana amaçları olarak kendine geniş yer bulmuştur.

Dış politika açısından program, Atatürk'ün hedef gösterdiği çağdaş uygarlığa erişebilmek için ülke sorunlarının aşılması, yapısal reformların yapılması ve bu ve benzeri yenileşme çabalarıyla bilgi çağına erişilmesini hedeflemektedir. Türkiye'nin bölgesinde ve dünyadaki rolüne atıfla, bir istikrar unsuru olması dolayısıyla demokrasi, laiklik, çağdaşlaşma, insan hak ve özgürlükleri, uluslararası işbirliği ve dayanışmanın öncüsü konumunda olduğunun altı çizilmekte ve Cumhuriyetin temel nitelikleri, dış politika ilkeleri olarak kabul edilmektedir.

3 Kasım 2002 Milletvekili Erken Genel Seçimleri için DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit kamuoyuna açıkladığı 14 Eylül 2002 tarihli seçim bildirgesinde ulusal çıkarlara dayalı bölge merkezli dış politika anlayışıyla Türkiye'nin sahip olduğu potansiyele kavuşturulması amacıyla izleyeceği dış politikanın genel hatları şu şekildedir:

Dünya barışı ve uluslararası işbirliğine katkı sağlayan Atatürk dönemi Türkiye'si dış politikasını takip eden “demokratik sol düşünce” anlayışının devamıyla DSP, bu dönemde diğer bölge devletleriyle kurulan yakın ilişkilerin 1970'li yıllardaki Ecevit hükümetleri döneminde de devam ettiği üzerinde durmakta, bundan sonrada bahsi geçen denge politikasının aynı şekilde sürdürüleceğini belirtmektedir.

Küreselleşme olgusunu dikkatle izleyen DSP, evrensel ve ulusal değerleri bağdaştırarak kararlı dış politika anlayışıyla Türkiye'yi merkez ülke konumuna taşımayı amaçlamaktadır. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği olumsuzluklara da değinmek üzere, gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkeler aleyhine olmak üzere, olanaklarını bu yönde kullanmamaları konusuna duyarlılıkla yaklaşmaktadır.

Demokratik Sol Parti 2003 yılında yayımlanan parti programında (Demokratik Sol Parti,2003) “Özgürlük ve Bağımsızlık” başlığı altında dış politikaya ilişkin strateji ve görüşlerini ortaya koymuştur.

Parti programında bağımsızlık, saygınlık ve güvenlik gereksinimleri bakımından Atatürk'ün demokrasi ve laiklik ülkülerine ancak evrensel değerlerin korunması ve güçlendirilmesiyle mümkün olacağı belirtilmektedir. Bağımlılıktan kurtarılmış ulusal savunma ve ulusal ekonomi temelinde yükselecek bu değerlerin Türkiye'nin geleceğinin teminatı olduğunun üstünde önemle durulmaktadır.

“Değişen Dünya ve Türkiye: DSP'nin Güncellenen Programı” (Demokratik Sol Parti,2003), 2003 yılında yayımlanan DSP Parti Programının genişletilmiş şeklidir.

İç ve dış gelişmelere değinerek, ilgili iç düzenlemelerin hayata geçirilmesi konusu üzerinde duran DSP, özgürlük ve demokrasiyi hem Türk ulusunun hem de dünya uluslarının vazgeçilmez hakları olarak görmekte, sosyal adalet kavramına vurgu yaparak adaletli bütünleşme ve adaletli paylaşmadan yana tavır almaktadır.

Bilgi toplumunun oluşturulmasına yönelik çabaların hızlandırılmasına yönelik faaliyetlerin öneminin, gelişmiş toplumların yakalanmasına öncelikli amaç olarak benimsendiği programda, çağdaş uygarlığa ulaşmada ve küreselleşmeye sağlıklı bir biçimde eklenmede bunun zorunlu olduğu belirtilmektedir. Yerli sanayinin, teknolojinin ve ekonominin güçlendirilmesi, yabancı yatırımların teşviki gibi konulara bunu izlemektedir.

2005 yılı programında (Demokratik Sol Parti,2005) DSP, Dış İlişkiler veya Dış Siyaset gibi bir başlık altında ilgili politikalarına yer ayırmamıştır. Dış münasebetler ve dış politika ile ilgili parti hedeflerini daha çok ara satırlardan öğreniyoruz. Buna göre bağımsızlık, özgürlük, demokrasi ve laiklik gibi kavramlar öne çıkmakta, insan hakları kavramına vurgu yapılmaktadır.

DSP, dünyada hakça bir düzenden yana olmakla beraber, ülkeler arası dengesiz gelişmelerin aşılmasında bölgesel işbirliği ve dayanışmayı öne çıkarmaktadır. Ülkelerin içişlerine karışmaksızın insan hak ve özgürlüklerinin yaygınlaştırılması, güç ilişkileri yerine güven ve işbirliğinin benimsenmesi, programda evrensel barışa giden yol olarak gösterilmektedir. Türkiye bu bakış açısıyla bölgesinde ve dünyada aktif bir rol üstlenebilir. Buna karşın bölgelere ve ülkelere yönelik partinin politik yaklaşımları programda ele alınmamıştır.

DSP'nin parti ve hükümet programlarında Türkiye ve dünya gerçeklerinin göz önünde tutulduğu ancak her gerçeğin değişmez sayılmayarak, sosyal demokrasi ilkelerinin kabul edildiği ve parti programının geneline bu görüşlerin hakim olduğu söylenebilir.

AB ve ABD ile ilişkiler konusunda DSP 1987 yılı parti programında öncelikle AT-Türkiye ilişkilerini ele almaktadır. AT üyelik sürecini destekleyen DSP, buna yönelik ekonomi politikalarının izlenmesi, gerekli değişikliklerin yapılması, önlemlerin alınması, destek politikalarının belirlenmesi, diğer ülkelerin üyelik süreçlerinde karşılaştıkları sorunların çözümlerinin incelenmesi gibi konularda, girişimleri üstlenmeyi taahhüt etmektedir. Bu kapsamda AT'ye tam üyelik için hazırlık ve danışma merkezi kurulması amaçlanmaktadır.

Bölgesel ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine önem veren DSP, bölge ülkelerine açılmayı topluluk ülkeleri için de çekici duruma getirerek, AT tam üyelik sürecinde bunun olumlu sonuçlarını görmeyi arzu etmektedir.

DSP, topluluğa tam üye olabilmek için iki önemli koşul olduğunu öne sürmekte ve gerekli düzenlemelerin yapılacağını vaad etmektedir. Bu alanlar, demokrasimizin Avrupa standartlarına uygun hale getirilmesi ve laikliğin güçlendirilmesi olarak belirlenmiştir. Yani DSP'ye göre Avrupa yolu iç düzenden geçmektedir ve buna yönelik çabalar sürecektir.

Güvenlik başlığı altında DSP, TSK'nın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumasının yanında, aynı zamanda demokrasinin korunması görevini de üstlenmiş olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda hem iç hem de dış güvenlik konularına değinilirken, ekonomik kalkınmanın gereksinimleriyle uyumlu, ilgili sivil kurumların iştirakini öngören bir ulusal güvenlik kavramının oluşturulması hedeflenmektedir.

DSP'ye göre NATO içinde Türkiye, ortak güvenliğe katkısını sürdürürken, ortak eylemlerin bölge ülkeleriyle ilişkileri olumsuz yönde etkilememesine dikkat etmek zorundadır. Dolayısıyla bu, komşu ülkelerle ilişkilerimize verilen önem bakımından değerlendirilmesi gereken bir duruma işaret etmektedir.

Uluslararası İlişkiler ve Sorunlar olarak adlandırılan bölümde DSP, dış politikanın iç politikadan ayrılamayacağını üzerinde durduktan sonra, Türkiye'nin jeopolitik konumu nedeniyle dış ilişkilerinde çok boyutlu bir denge stratejisi izlemesi gerektiğini savunmaktadır. Batı Avrupa ile kurumsallaşan ilişkilerin askeri, demokratik ve hukuksal temellerinin altını çizmek üzere DSP, Avrupa, ABD ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerin giriftliğine dikkat çekmektedir. Ayrıca Avrupa ile münasebetlerin bozulması halinde ABD'ye olan bağımlılığın artacağına dikkat çekilmekte, bu şekilde aynı zamanda iç işlerimize karışma konusunda Ortadoğu ülkelerine de fırsat verilmemiş olacağının üzerinde durulmaktadır.

Türkiye'nin prestiji açısından da değerlendirilen Avrupa ile ilişkiler, Yunanistan, Bulgaristan, İran ve bazı Arap ülkeleriyle yaşanan gerilimlerde Türk dışişlerinin elini güçlendirici bir etki yaratmaktadır. İç düzende de bu etki hissedilmektedir. Bu bakımdan ANAP'ın Batı Avrupa ülkelerine bazı ekonomik ve ticari avantajlar sağlayarak Türkiye-Avrupa münasebetlerinin canlandırmaya dönük politikalar takdir edilmektedir. Fakat derinleştirilmek istenen münasebetlerde demokrasiye işlerlik kazandırılmasının bir seçenek olmadığı da altı çizilmektedir. Avrupa'nın aksineymiş gibi görünse de ABD yönetiminin demokrasi söylemini Türkiye'ye karşı bir argüman olarak kullandığı bir gerçektir. Özellikle

kamuoyu ve yardımlar konusunda Türkiye'nin sürekli ödün vermeye zorlanması bu bakış açısını destekler niteliktedir.

DSP, Avrupa Topluluğu ile ilişkilere öncelik verilmesinde ısrar ederken, komşu ve bölge ülkeleriyle de yakın ilişkiler kurulmaksızın Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendiremeyeceğinin bilincindedir. Özellikle bölgede tırmanışa geçen bunalım ortamında diğer ülkelerle ilişkiler açısından NATO kapsamındaki güvenlik tesislerinin Türkiye'nin iradesi dışında kullanılmamasına dikkati çekmektedir.

DSP, "Dışa Dönük Önlemler" başlığı altında Türkiye'deki bölücü eylemler çerçevesinde bir takım analizler yaparak, bunların dış bağlantıları üzerinde durmaktadır. Gerek komşu ülkelerden gerekse de müttefik olarak algılanan ülkelerden bu ayrılıkçı hareketlere destek verildiğini öne sürerek, Avrupa ve ABD'nin Türkiye aleyhine kararlar almalarında Türkiye'nin pasif politikalarına değinmektedir. Türkiye'nin yalnızlaşması anlamına gelen bu durumla birlikte artan terör eylemleri, Türkiye'nin demokrasiye geçişini de zorlaştırmaktadır. Irak ve Suriye topraklarından Türkiye'ye yapılan saldırılar karşısında alınacak siyasal nitelikli önlemler DSP'ye göre, sınırötesi askeri operasyonlara tercih edilmelidir. Irak'ın sınır ötesi operasyonlara müsaade etmesi Türkiye'nin tutumunu değiştirmemelidir. Nitekim Irak yönetiminin kendi iç sorununu Türkiye'nin iç sorunu haline getirmesi, iç güvenlik açısından Türkiye'ye yarar sağlamamıştır.

1987 yılı seçim bildirgesinde, incelediğimiz diğer siyasi partilerde olduğu gibi DSP de yurtdışındaki ve özellikle Avrupa'daki Türk işçilerin sosyal şartlarına ve durumlarına yönelik bir takım analiz ve çözümlere programında yer vermiştir. Bizim için önemli olan, bu kısımda Türkiye'nin dışarıdaki haklarını savunabilmek için buralarda yaşayan Türkleri örgütleme ve lobi faaliyetlerini güçlendirme çabalarının destekleneceğinin belirtilmesidir.

1999 yılı seçim bildirgesi özetinde DSP, Türkiye'nin bölgesinde ve dünyada etkin bir aktör olabilmesi için AB ile mevcut ilişkilerin geliştirilmesinden yana tavır almaktadır. Ancak, Türkiye'nin iç ve dış siyasetinin, üyelik müzakereleri sürecinde aşındırılmasına müsaade edilmemesi gereğini üzerinde de durmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 56. hükümetini kuran DSP, yeniden yapılandırılan Avrupa içinde Türkiye'nin yerine atıfla, ulusal çıkarların gerektirdiği şekilde ve ek yükümlülük almaksızın bu bütünleşme sürecine dahil olunmasına büyük önem atfetmektedir.

Programda, ABD-Türkiye ilişkilerinin önceki dönemlerdeki gibi karşılıklı çıkar, dostluk ve işbirliği ruhuna uygun biçimde devam edeceği belirtilmektedir.

1999 yılı hükümet programında Ecevit, Türkiye-AB ilişkileriyle ilgili bölümde, üyeliğin Türkiye'nin tarihi, coğrafi ve anlaşmalardan doğan hakkı olduğu belirtilmektedir. Süreçte diğer üye ülkelerin tabi olduğu hak ve statünün Türkiye'ye de tanınmasına özel anlam atfedilmektedir. Türkiye, AB ile münasebetlere ivme kazandırılması için siyasi, ekonomik, güvenlik ve savunma konularında Avrupa ve Atlantik oluşumları içerisindeki yerini, hakkaniyet ölçüsü çerçevesinde, kararlı bir yaklaşım içerisinde sürdürmeyi hedeflemektedir. Gümrük birliği uygulamalarının ortaya çıkardığı sakıncaların giderilmesi için ise gerekli önlemlerin alınması bağlamında, çalışmalara hız verilmesi öngörülmektedir.

Dostluk ve ittifak bağlarına dayandırılan Türkiye-ABD ilişkilerinin daha da geliştirilmesi ve güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca üzerinde önemle durulan Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilerin çok yönlü olarak geliştirilmesine özen gösterileceğinin altı çizilmektedir.

Avrupa Birliği konusuna ayrıca değinilen 2002 yılı seçim bildirgesinde ise, Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil eden temel değerlerle çağdaş ekonomik ve toplumsal standartlara ulaşmada yeni ufuklar açacağına inanılan AB üyeliği sürecinden bahsedilmekte ve ilgili çabaların daha önce olduğu gibi dış politikada belirleyici olacağı üzerinde durulmaktadır.

AB'ye uyum kapsamında DSP önderliğinde yapılan düzenlemelerin nihai hedefe ulaşmada sağladığı yararlar sıralandıktan sonra katılma antlaşması görüşmelerinin başlatılmasına ilişkin çabaların arttırılarak sürdürüleceği beyan edilmektedir. Bu amaçla AB müktesebatının benimsenmesine DSP'nin öncelikleri arasında yer verilmiştir. 19 Mart 2001'de bakanlar kurulunca kabul edilen Ulusal Program, Türkiye'nin bu süreçte yapması gereken çalışmaları ortaya koymakta ve bir harita niteliği taşımaktadır. Özellikle işçilerin serbest dolaşımı, AB ortak tarım politikası ve AB sosyal politikası, istihdam, küçük ve orta boy işletmelerin sorunları konusuna hassasiyetle eğilineceğinin teminat altına alınması yönünde baskı ve politikaların devamı yönünde görüş birliği sağlanmasının, Türkiye'nin kazanımları açısından büyük önem taşıdığı ortaya konulmuştur.

AB'nin 1999 Helsinki kararı ile Türkiye'nin önüne koymaya çalıştığı Ege ve Kıbrıs konularına yönelik çekincelerini ortaya koyan DSP, bunların üyelik süreci dışında ele alınması gerektiğine inanmaktadır.

DSP genel bir biçimde AB ekonomik ve toplumsal standartlarına erişilmesini Türk ulusunun özlemi ve hakkı olarak değerlendirmekte ve bu yolda gereken çabayı sarfetmeye hazır bulunmaktadır. Bu amaçla, hakkaniyet ilkesinin hemen her alanda hakim kılınarak,

Türkiye'nin hakkı olan mali yardımların bir an önce gerçekleştirilmesi gerekir. AB mevzuatına uyum için gerekli reformların yapılması ve Türk sanayisinin uygun rekabet şartlarına kavuşturulması bu çerçevede değerlendirilmektedir.

2003 yılı parti programında denge politikası içerisinde AB'ye yer verilirken, aynı yıl yayımlanan "Değişen Dünya ve Türkiye: DSP'nin Güncellenen Programı"nda DSP, AB üyeliğinin yanı sıra Türkiye'nin bölge merkezli dış politika yaklaşımı ile ulusal çıkarlarının ön plana çıkarılmasından bahsetmektedir.

DSP, küreselleşmenin kaçınılmaz olduğunu farkında olarak, bu sürecin getireceği olumsuzluklara mücadele etmek için gerekli önlemlerin alınması gerektiğine inanmaktadır. Bu sebeple yalnızca AB üyeliğiyle Türkiye'nin yetinemeyeceği, bölge merkezli dış politik açılımlarla konumunu ve ulusal çıkarlarını maksimize etmesi gerektiğinin üzerinde durmaktadır.

2005 yılındaki parti programında ise AB ve ABD ile ilişkilere ve bu ülkelere yönelik politikalara yer verilmemiştir.

DSP Ortadoğu'ya yönelik politikalar konusunda 1987 yılı seçim bildirgesinde Ortadoğu İslam ülkelerine şüpheyle yaklaşmaktadır. Laiklik ve çağdaşlaşmaya karşı bu ülkeleri tehdit olarak görmektedir. Çünkü DSP'ye göre İslam ülkeleri, Türkiye'deki demokratik ilerlemeleri kendi rejimlerinin meşruiyetine karşı bir oluşum olarak algılamaktadırlar. Dolayısıyla DSP, demokrasiyi dış ilişkiler bakımından oldukça önemli bir konuma oturtmaktadır. Zira DSP programına göre AT üyeliği ancak demokrasinin eksiksiz bir şekilde uygulanmasıyla gerçekleşebilir.

Öte yandan DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in 30 Ekim 1990 günü İstanbul Üniversitesinde yaptığı konuşma özet metni bize partinin Irak ve Ortadoğu konusundaki yaklaşımı hakkında bilgi vermektedir. Ecevit konuşmasında Ortadoğu bunalımlarını tarihi gerçeklerden yola çıkarak değerlendirirken, geleceğe yönelik bir takım öngörülerde de bulunmaktadır. (Ecevit B.,2005;17-48). Ayrıca bu metin bize DSP'nin hem öncesi hem de sonrasında, bölgeye yaklaşımı bakımından önemli bilgiler içermektedir. Nitekim bu, parti dış politikasında üzerinde durulan kısımların önemini kavramada yardımcı olmakta ve bu konudaki eleştirileri sistemleştirmektedir.

DSP 1999 yılı seçim bildirgesi özetinde, genel ifadeler içerisinde bölgesel bir yaklaşım benimsemiştir. Ortadoğu ülkelerinin de bu yaklaşım çerçevesinde değerlendirildiği söylenebilir.

DSP parlamentoya sunduğu 1999 yılı 56. hükümet programında Arap ve İslam ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesinden bahseden Ecevit, Ortadoğu barış sürecinde Türkiye'nin oynadığı aktif rolün devam ettirilmesinden yanadır. Bu kapsamda ABD'nin Irak'a karşı uygulamış olduğu yaptırımların barışçıl olması ve Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, Türkiye'nin öncelikleri arasına alınmaktadır.

57. hükümet programında ise Ortadoğu bölgesinde Irak üzerine önemle durulmuştur. Programda Irak'ın ulusal birliğinin korunması ve uluslararası toplumun bunu desteklemesi Türkiye'nin yaşamsal çıkarları açısından değerlendirilmektedir. Ayrıca bu konuda Irak yönetimine de sorumluluklar yüklenmektedir.

Öte yandan Ortadoğu ülkeleri içerisinde Arap ülkelerinin, ilişkilerde geleneksel, özel ve önemli konumunu korunmasına ve İslam ülkeleriyle ilişkilerin derinleştirilmesine DSP, programında büyük önem verdiğini belirtmektedir.

Her ne kadar DSP programında yer verilmemiş olsa da, Ortadoğu politikası içerisinde Türkiye'nin, DSP'nin de üzerinde önemle durduğu PKK ile mücadelede, özellikle Suriye ile ciddi sorunlar yaşadığını belirtmek gerekir. Öncelikle DSP dönemini de kapsayan 1990'ların ikinci yarısında Türkiye, PKK'ya karşı ortak bir tutum alınması için Suriye ile işbirliği olanakları aramaya başlamıştı. Ancak Suriye'nin uzlaşmaz tutumu, gerektiği taktirde Türkiye'nin terörle mücadelede üçüncü bir tarafla silahlı çatışmayı göze alacağı yönündeydi. Türkiye'nin terör konusundaki tavizsiz tavrı, PKK konusunda ne kadar ciddi olduğunu ortaya koymakla birlikte, terör örgütüne destek veren ülkelere karşı izleyeceği politikaların savaşa kadar varabileceğinin anlaşılması bakımından da oldukça önemlidir. Zira Suriye'nin tutumunun değişmesinde bu politikanın belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın Suriye ile yaşanan krizde, ABD ve İsrail'in tutumları ve Mısır ile İran'ın arabuluculuk rolü üstlenmeleri, askeri hazırlığını tamamlayan Türkiye'nin tekrar diplomatik seçenekleri gündeme almasını gerektirmiştir. 19 Ekim 1998'de Adana'da bir araya gelen tarafların mutabakat bildirisine imza atmalarıyla gerilim düşmüş, PKK'ya karşı ortak tavır alınması konusunda işbirliği sağlanmıştır. Suriye'den ayrıldıktan sonra Rusya, İtalya ve Yunanistan'a geçen PKK lideri Öcalan, Kenya'da yakalanarak DSP hükümeti döneminde Türkiye'ye getirilmiştir. Yani 57. hükümeti kuran DSP'nin iktidara gelmesinde, Öcalan'ın yakalanmasının etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Suriye ile mutabakat metninin imzalanmasından sonra iki ülke ilişkileri, siyasi ve ekonomik alanda gelişme yönünde seyretmiştir. Bu da Ortadoğu'da istikrarının sağlanması bakımından, diğer

parti iktidarları dönemlerinde olduğu gibi DSP hükümeti zamanında da Türkiye'nin izlediği politikanın isabetli olduğuna işaret etmektedir.

2003 tarihli parti programında DSP, Ortadoğu ülkelerine yönelik parti politikalarına dolaylı olarak yer vermiştir. Ayrıca programda küreselleşme, laiklik ve demokratikleşme kavramlarının, bölgesel ilişkilerde öne çıkarıldığı görülmektedir.

Partinin görüşlerine ek olarak Ecevit, 12 Ocak 2003'te İstanbul'da düzenlenen Ulusal Birlik Toplantısında (Ecevit,2005), Irak ve Kıbrıs konusu üzerinde durmuştur. Kıbrıs'ın Türkiye için önemini gelişmeler ışığında detaylı olarak irdeledikten sonra Ortadoğu bölgesi içerisinde özellikle Irak konusunda kendisinin ve partisinin görüşlerini dile getirmiştir. Konuşmada Irak savaşının sebep olduğu olumsuzlukların üzerinde durulduktan sonra bu savaşın uluslararası meşruiyeti de sorgulanmıştır (Ecevit,2005;57-59). Ecevit dönemi DSP'sini irdelerken uluslararası sorunlara karşı şüphesiz Ecevit'in bakış açısını da değerlendirmek gerekmektedir. Bu özellikle, sonrası dönemler için parti politikasının şekillenmesi bakımından önem arz etmektedir. Zira parti genel başkanlarının görüşleri aynı zamanda partilerin görüşleri olarak kabul edilmektedir.

DSP'nin 2005 yılı programında ise daha çok özgürlük ve insan haklarına vurgu yapılmıştır. Fakat Ortadoğu için partinin ayrı bir politika belirlediğini söylemek mümkün değildir.

Rusya ve Kafkasya politikaları çerçevesinde DSP, 56. hükümet programına kadar herhangi bir politik açılımda ve söylemde bulunmamış görünmektedir. Buna karşın hükümet programında Rusya Federasyonu'nun kriz dolayısıyla ekonomisinin zarara uğraması karşısında Türkiye'nin yardımını esirgemeyeceği belirtilmiş ve kriz ortamında her türlü yardımın yapılması öngörülmüştür. Bu da iki komşu ülke ilişkilerinin geliştirilmek istendiğinin kanıtı olarak yorumlanabilir.

Türk cumhuriyetleri ve topluluklarla ilişkilerin yoğunlaştırılması bağlamında DSP Türkiye'nin, Bosna, Hersek ve Kosova'nın yanında olmaya devam edeceğini belirtmiştir.

Ermenistan ve Azerbaycan arasında süren anlaşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturulması için DSP, önceden olduğu gibi Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çıkmasından yana tavır almış görünmektedir.

Avrasya enerji koridorunun hayata geçirilmesi ve Bakü-Ceyhan hattı projesinin kesinleşmesi için 56. hükümet programında da, sürdürülen yoğun çabaların takipçisi olunacağına altı çizilmektedir.

Dünyadaki ekonomik krize de değinilen programda, 1997 yılında Uzak Doğu'da başlayıp tüm dünyayı etkileyen kriz dalgasının Türkiye ekonomisine etkisinin minimuma indirebilmesi adına dengeli, tutarlı, ekonomi ve mali politikaların uygulanmasına öncelik verilmesi düşünülmektedir. Bu çerçevede alınacak önlemlerle, hemen her alanda ekonomiye hakim kılınması düşünülmektedir.

Türkiye'nin 57. hükümeti programında Balkanlar, Orta Asya-Kafkasya, Karadeniz, Akdeniz ve Ortadoğu bölgelerinde meydana gelen gelişmeler ışığında stratejik önemi giderek artan Türkiye'nin, anahtar ülke konumu tekrar hatırlatılmaktadır. Yeni hükümetin bu olanakları ulusal çıkarlar bağlamında değerlendirileceği dile getirilmektedir. Türk cumhuriyetleri ile ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi işbirliği alanlarının geliştirilmesine verilen önem de bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Hazar bölgesi ülkelerinin zengin enerji kaynaklarının batı pazarına ulaştırılmasında Avrasya enerji koridorunun inşasında Bakü-Ceyhan boru hattı ile Hazar geçitli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa doğalgaz boru hatlarının gerçekleştirilmesine önem verilmektedir. Bu sayede enerjinin taşınmasında, bölge istikrarı ve barışında Türkiye'nin öneminin artacağı düşünülmektedir.

DSP'ye göre Rusya Federasyonu ile ilişkiler önemini yeni dönemde de korumakta olup, gerek ikili gerek çok taraflı planda işbirliği olanaklarının geliştirilmesi öncelikli olmalıdır. Demokratik bir Rusya'nın ekonomik bakımdan güçlenmesi Türkiye'nin beklentilerine uygun bir gelişme olarak görülmektedir.

Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının çözülebilmesi için Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi ve bundan sonra barışçıl çabaların, işbirliğinin geliştirilmesine yönelik girişimlerin güçlendirilmesine Türkiye'nin verdiği ve vereceği destek, bölge istikrarının sağlanması için yegane koşul olarak değerlendirilmektedir.

2002 tarihli seçim bildirgesinde, ABD ve Avrupa ile kapsamlı işbirliğinin sürdürülmesinin yanı sıra Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesinden yana olan DSP, Kafkasya ve Orta Asya ile ortak dil, din ve kültürel değerler sahip olan Türkiye'nin bölge devletleriyle ilişkilerini geliştirerek işbirliği olanaklarını arttırmasını amaçlamaktadır.

Daha önce de değinildiği üzere 2002 tarihli seçim bildirgesinde de yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarının haklarının korunmasına önem veren parti, bu konuda uluslararası hukuka dayalı akılcı ve özgün bir dış politikayı politikası içerisine almaktadır. Bu, DSP'nin önceki ve

sonraki yaklaşımlarıyla uyumludur ve partinin, Avrupa ve Balkanlar başta olmak üzere yurtdışında yaşayan Türkler konusundaki genel politikasını yansıtmaktadır.

“Değişen Dünya ve Türkiye: DSP’nin Güncellenen Programı”nda DSP, 1980’lerin ikinci yarısından sonra Doğu bloğundaki gelişmelere yaptığı atıfla, bölgeye yönelik Türkiye’nin önemini daha da arttığını belirtmektedir. Bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetlerine karşı partinin yaklaşımı ise demokrasi ve küreselleşme bağlamında değerlendirilebilir.

2005 yılı parti programı ise Rusya ve Türk devletlerini içeren bir politika belirlemekten uzak kalmış görünmektedir. Genel söylemlerin parti programında esas kılındığı söylenebilir.

Kıbrıs ve Yunanistan ile yaşanan sorunlar bağlamında DSP de, diğer partiler gibi bu konular üzerinde önemle durmuştur. 1987 yılı seçim bildirgesinde DSP, Kıbrıs konusunda 1974 sonrası kazanımların korunmasından ve geliştirilmesinden yana tutum almaktadır. KKTC’nin uluslararası alanda tanınmasına ve ekonomik kalkınmasına yönelik çalışmalar da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Rum kesiminin adada çözümsüzlük üzerine siyaset kurması ve Yunanistan’la anlaşarak adada askeri üstünlük sağlama gayreti içerisine girmesi durumunda DSP, etkili siyasi önlemler almaktan çekinmeyeceğini ifade etmektedir. Alınacak önlemlerin yeterliliği ve üçüncü ülkelerin soruna müdahil olmaması için çözümün aciliyeti Türkiye’nin lehine görünmektedir.

Yunanistan ile giderek büyüyen Ege’deki kıta sahanlığı ve hava sahasına ilişkin anlaşmazlığın üzerinde duran DSP, 1980’den itibaren verilen tavizlerle ulusal haklarımızın korunmasında 1970’lerin gerisine düşüldüğü kanısındadır. Sorunun aşılmasında 1978’de başlatılan müzakere sürecini canlandırmak için siyasal girişimleri başlatma niyetinde olan DSP, ikili müzakereler yoluyla kesin anlaşmaya varılmadıkça çözümün mümkün olmayacağı kanaatindedir.

1999 yılı seçim bildirgesinde DSP, Kıbrıs konusunda kendi hükümeti döneminde KKTC-Türkiye ilişkilerinin derinleştirildiğinin altını çizmektedir. Programda her iki ülkenin birbirlerinin güvenliğini garanti altına aldığı da ayrıca hatırlatılmaktadır.

12 Ocak 1999 tarihli hükümet programında Güney Kıbrıs Yönetimi’nin Rusya ile füze anlaşması yapılmasından duyulan rahatsızlığı dile getiren Ecevit, ilgili anlaşmanın feshinin, Türkiye-Kuzey Kıbrıs ilişkilerinin ve dayanışmasının bir sonucu olarak değerlendirmiştir. İlişkilerin derinleştirilerek devam ettirilmesi ise iki ülkenin de çıkarıdır. Zira 56. hükümet,

KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın konfederasyon önerisini yerinde bulmakta ve desteklemektedir.

Yunanistan ile yaşanan Ege sorununda diyalogun hakim kılınması temenni edilmektedir. Ancak her dönemde olduğu gibi Avrupa ve ABD nezdinde ne gibi girişimlerde bulunulacağı üzerinde durulmamaktadır.

Ecevit parlamentoya sunduğu 57. hükümet programında Türkiye'nin dış politika yaklaşımının aynı çizgide sürdürülerek, bölgesel güç olma potansiyelinin, bölge içi ve bölge dışı güçlerle çok yönlü, dengeli ilişkiler kurularak güçlendirme amacıyla olduğunu belirtmektedir. Bu ilişkiler kapsamında öncelikli koşulun, bölücü teröre destek olacağı vurgulanmaktadır. Özellikle Yunanistan ile ilgili olarak, başta Ege konusunun geldiği sorunların tümünün, diyalog ve yapıcı girişimlerle çözülebilmesi, PKK dahil terörizmle mücadelede Yunanistan'ın kesin tavır almasına bağlanmaktadır.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile politikaların kararlılıkla devam ettirilmesinin yanında KKTC'nin, konfederasyon önerisinin adada ortak bir çözüm için en gerçekçi yol olduğu üzerinde durulmuştur.

14 Eylül 2002 tarihli seçim bildirgesinde Yunanistan ve Kıbrıs konularında tarafların egemen eşitliğini ön plana alan ve diyalogun esas kılınmasına taraftar olduğunu belirten DSP, adil bir çözümün ancak bu şekilde sağlanabileceğine inanmaktadır.

Kıbrıs'a ayrılan bölümde DSP, Kıbrıs Türklerinin güvenliğini sağlamaya ve iki halkın egemen eşitliğine dayalı bir anlaşma sağlanmasına büyük önem atfetmekte, AB'nin Rumlar lehine politikalarını da uluslararası hukuk ve gerçeklerle bağdaşmaz bulmaktadır.

Ayrıca KKTC ekonomisinin güçlendirilmesi için Türkiye'nin gereken yardımları yapacağını da altı çizilmektedir.

2003 yılında yayımlanan parti programında Ecevit, ABD-Avrupa dengesinin kurulmasının Kıbrıs ve Ege konularında Türkiye'nin elini güçlendireceğini düşünmektedir. DSP, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla Türkiye'nin dış ilişkilerinde takip edeceği denge politikasıyla bunalımlı bölgesinde bir güven ve barış etkeni olması gerektiğini savunmaktadır. Bu aynı zamanda dünya barışı için de gerekli görülmektedir. Türkiye bu bakış açısıyla, batı ile ilişkilerini sürdürürken aynı zamanda bütün yakın bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye gayret etmelidir. DSP, batı ile ilişkilerin Türkiye'yi bölge devletlerinden uzaklaştırmaması gerektiğinden hareketle, demokratik değerlerin önemi üzerinde durmaktadır. Avrupa ile ilişkilerde, Kıbrıs ve Ege sorunlarında bu ilkelerin Türkiye'nin elini güçlendirmesi ve

Amerika-Avrupa dengesinin başarıyla devam ettirilmesi açısından bunu gerekli görmektedir. Buna karşın, Ecevit ve DSP'nin, Annan Planına karşı olduklarını da belirtmek gerekir (Ecevit B.,2005;85-86).

DSP'nin Güncellenen Programı'nda ise KKTC'nin güvenliğini Türkiye'nin güvenliğiyle eş tutan bir yaklaşım benimseyen parti, adanın pazarlık konusu yapılmasının mümkün olmadığını programında ilan etmektedir. Ayrıca 1964 ve 1974 yıllarında Türkiye'nin yumuşak karnı olarak ortaya çıkan dışa bağımlı savunma sanayinin güçlendirilmesiyle Türkiye'nin prestijini daha da artacağına bilinciyle TSK'nın güçlendirilmesi, programda üzerinde önemle durulan diğer bir konu olmuştur.

DSP, Balkan coğrafyasına yönelik politikalarında özellikle karşılıklılık ilkesine vurgu yapmaktadır. 1987 yılı DSP'nin seçim bildirgesinde yer verildiği üzere, özellikle göçmenler konusunda Yunanistan, Bulgaristan ve Irak ile yaşanan sorunlar bağlamında Türklerin karşılaştığı baskılar karşısında uluslararası hukuktan ve diğer anlaşmalardan doğan haklarının korunmasıyla ilgili çabaların kurumlaştırılması DSP'nin hedefleri arasında yer almaktadır. Bu inisiyatif, yurtdışında yaşayan Türklerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanması yanında, dil ve kültür değerlerinin korunmasıyla da yakından ilgilidir.

56. hükümet programında DSP'ye göre Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Karadeniz, Akdeniz ve Ortadoğu, Türkiye'nin güvenliği ve gelişmesi açısından büyük önem kazanmış görünmektedir. Bu süreçte merkezi bir konum edinmiş olan Türkiye, anahtar ülke olma konumunu korumaktadır.

57. hükümet programında ise Türkiye'nin Balkan ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilere büyük önem verdiği değinildikten sonra DSP hükümeti döneminde de bu ilişkilerin derinleştirilmesine, temel hedefler arasında yer verildiği belirtilmektedir.

Balkanlarda barışın tesisi için hükümet programında, Türkiye'nin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeye devam edeceği ve bu bağlamda Bosna-Hersek ile ilişkilere gösterilen ilginin sürdürüleceği belirtilmektedir. İkili ilişkilerin yanı sıra uluslararası örgütler nezdinde de Balkanlar'da barışın tesisi için Türkiye'nin eskiden olduğu gibi ön plandaki yerini korumayı amaçladığı anlaşılmaktadır.

Değişen Dünya ve Türkiye: DSP'nin Güncellenen Programında, 1980'lerin ikinci yarısında dünyadaki ideolojik kutuplaşmanın sona ererek, çatışmaların yerini diyalog ve uzlaşmanın aldığı yeni düzende milliyetçi akımların ve etnik ayrışmanın artışından endişe edildiği dile getirilmektedir. Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya kadar yeni cumhuriyetlerin

kendini göstermesiyle Türkiye'nin öneminin daha da arttığı bilinciyle DSP, parti ilkelerini ve laikliği, etkinliğin ve gücün temel değerleri olarak görmektedir.

DSP programları içerisinde terör konusuna da yer verilmiştir. 1987 seçim bildirgesinde DSP'ye göre terörle mücadele iki ayaklı olarak sürdürülmelidir. İç sorunların halline yönelik alınacak tedbirlerle dışa dönük önlemlerin birbirini tamamlaması gerekir. Türkiye DSP'ye göre bölücü hareketlerle etkin mücadeleyi ancak bu şekilde sağlayabilir.

2002 yılı seçim bildirgesinde ise terörizmle mücadelede ve uluslararası barış ve güvenliği sağlayıcı önlemlerin alınması konusunda özellikle Afganistan, Bosna-Hersek, Kosova, Filistin ve Azerbaycan'a işaret edilmekte, Türkiye'nin Ecevit zamanında çok taraflı barış gücüne verdiği destek dile getirilmekte ve bu yapıcı tutumun Türkiye'nin prestijine yaptığı katkıdan bahsedilmektedir. Nitekim Irak'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı da aynı kapsamda değerlendirilmektedir.

ABD'de 11 Eylül saldırılarının meydana gelmesi, terörizme karşı uluslararası mücadelenin etkin kılınmasını sağlamıştır. Böylece terörle mücadelenin yalnızca iç sorun değil uluslararası bir sorun olduğuna vurgu yapılmış, bu durumun PKK ile mücadelede Türkiye'nin elini güçlendireceği düşünülmüştür.

4.5.1. DSP Dönemi Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri

D-8'in kurucusu ve AB muhalifi Necmettin Erbakan'ın RP'sinin hükümetten çekilmesinin ardından yerine gelen DSP-DTP-ANAP koalisyon hükümeti de gümrük birliği konusunda şüpheli davranmıştır. Özellikle Ecevit ve eski Dışişleri Bakanı Mümtaz Soysal GB'nin yeniden müzakere edilmesinin gerekliliği üzerinde durmuşlardır. GB ile Türkiye'nin 5 milyar dolarlık ekonomik zarara uğradığı anlaşılmışken, bir de buna taahhüt edilen fakat verilmeyen mali yardımların eklenmesi, AB ile ilişkilere karşı duyulan şüpheleri arttırmış ve yeniden müzakere edilmesini ciddi biçimde gündeme taşımıştır.

AB-Türkiye ilişkilerinin tekrar canlandırılmasını sağlayan 1998 yılında yayımlanan "Türkiye İçin Avrupa Stratejisi" adlı belge, pek çok alanda işbirliğinin güçlendirilmesini öngörmekteyse de, asıl gelişme birliğin ilk defa Türkiye hakkında hazırlanmış olduğu "İlerleme Raporu" ile yaşanmıştır. Çünkü bu rapor Türkiye'yi diğer adaylarla eşit statüde değerlendirildiği izlenimi uyandırmıştır. 1999 İlerleme Raporu'nda ise komisyon, konseye, artık Türkiye'nin aday ülke olarak ilan edilmesini tavsiye etmiştir. Raporun yayımlanmasının

ardından düzenlenen Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye aday üyelik yolu açıldığı duyurulmuştur.

Bu kararda ilerleme raporunun içeriğinden başka ve buna etki eden bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Almanya'da sosyal demokratların iktidarı devralmaları, Balkanlar'da ve Kafkaslar'da Türkiye'nin nüfuzu ve jeopolitik konumu, ABD faktörü, 17 Ağustos depremi, PKK başı Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve bu bağlamda AB üyesi Yunanistan ve İtalya ile ilişkilerin gerilmesi ve demokratikleşme yolunda atılan adımlar, konsey kararını etkileyen diğer önemli faktörler olarak sıralanmaktadır.

10-11 Aralık 1999'da AB Konseyi, Binyıl Bildirgesi'nde Türkiye'nin aday üyeliğini kabul ederken, zirvede ilan edilecek metin ile ilgili taraflar arasında çetin pazarlıklar yaşanmıştır. AB Dış Politika ve Ortak Savunma Yüksek Komiseri Javier Solana'nın Türkiye ziyareti ve AB Dönem Başkanı Finlandiya Başbakanı Lipponen'in mektubuna rağmen süren tartışmalardan sonra yayımlanan zirve bildirgesinin 12. maddesi özellikle Türkiye'ye ve Türkiye'nin AB içindeki konumuna ayrılmıştır (Çalış,2006;374-376).

İçerik olarak zirve bildirgesi, KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın tepkisine rağmen Kıbrıs sorununda Türkiye'nin elini zayıflatırken, Yunanistan'ın istediği şekilde kabul edilmiştir. Ege sorunu ile AB'nin Türkiye'nin önüne koyacağı şartlar da yine Helsinki Zirve metniyle kesin bir niteliğe kavuşmuştur (Manisalı,2002;163-164). 8 Kasım 2000 tarihinde AB Komisyonu'nun hazırladığı Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi, siyasi ve ekonomik kriterleri tespit ederek, kısa ve orta vadede Türkiye'nin üstlenmesi gereken yükümlülükleri özetlemiştir.

AB'ye adaylığının resmi olarak teyit edildiği Helsinki'den sonra çizilen AB'nin Katılım Öncesi Stratejisi, Ortaklık Antlaşması, Katılım Ortaklığı Belgesi ve Müktesebatın Kabulüne İlişkin Ulusal Program, ilerleme raporları, katılım öncesi mali yardımlar, AB program ve ajanslarına katılım imkanı, tarama ve eşleştirme etkinliklerine dayanacaktır.

Türkiye'nin AB'nin genişlemesi sürecine eklemlenmesi yolunda en somut adım olarak değerlendirilen Katılım Ortaklığı Belgesi, AB Komisyonu tarafından 8 Kasım 2000 tarihinde açıklanmıştır. Tam üyelik için bir yol haritası olarak da adlandırılan bu belge ile kısa vadede 11 siyasi, 42 yapısal değişiklik, orta vadede ise toplamda 60 ekonomik ve siyasi değişiklik yapılması öngörülmüştür (Bozkurt,Özcan&Köktaş,2006;388-389).

Helsinki süreci, daha önce Türkiye ile Yunanistan arasında ikili ilişkiler çerçevesinde ele alınan Kıbrıs ve Ege meselelerini AB'nin de müdahil olacağı çok boyutlu bir diplomatik

sürecin başlangıcını da teşkil etmiş olması açısından oldukça önemlidir (Davutoğlu,2011;507).

1999 Helsinki’de Türkiye’nin üyeliğe aday ülke ilan edilmesi, taraf ilişkilerinin eşgüdümü ve üyeliğe yönelik çalışmalarında uyumun tahsis edilmesi ve yürütülmesi 4 Temmuz 2000’de kurulan başbakanlığa bağlı Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS) tarafınca üstlenilmiştir.

Türkiye’nin ilk kez resmi anlamda AB’ye katılmaya üye ülke ilan edilmesinin ardından AB’ye mesafeli yaklaşan Bülent Ecevit’in DSP’si ve siyasi yasaklı Necmettin Erbakan’ın Fazilet Partisi, AB’ye karşı görüşlerini yumuşatırlarken, Türkiye İşçi Partisi ve MHP, AB karşıtı tutumlarını söylemlerinde devam ettirmişlerdir. Buna karşın 1999 seçimlerinde aldığı yüksek oy oranıyla MHP, DSP ile iktidarı paylaştığı dönemde AB ile ilişkilerde bir soğuma gözlenmiştir. Bunun başlıca nedeni, Kopenhag Kriterleri çerçevesinde şekillenen “Katılım Ortaklığı Belgesi”nde (KOB) Kıbrıs ve Ege konularının Türkiye’nin önüne bir şart olarak getirilmesidir. AB ile ilişkilere büyük önem atfeden Dışişleri Bakanlığı da dahil olmak üzere kamuoyunca da eleştirilen KOB üzerinde bir takım değişiklikler yapılmış olsa da, önkoşullar sabit olmak üzere yeniden ele alınarak, aynı şekilde kabul edilmiştir (Manisalı,2002;168-171).

Türkiye AB’ye üye olabilmek amacıyla, uygulamayı üstleneceği siyasi, ekonomik ve sosyal içerikli politikalarını ortaya koyan bir ulusal program hazırlamıştır. ABGS bünyesinde hazırlanan bu belge AB müktesebatının üstlenilmesine ilişkin Ulusal Program’ın uygulanması, koordinasyonu ve izlenmesine ilişkin genel ilkelerin benimsendiği 2001 yılı Ulusal Programı⁶⁰ndan, 2003 Yılı Ulusal Programı⁶¹ ile son olarak 2008 Yılı Ulusal Programı’na kadar siyasi ve ekonomik kriterlerin yanında, Üyelik Yükümlülüklerini Üstlenebilme Yeteneği başlığı altında; malların serbest dolaşımından, sosyal politikalara, tarımdan dış güvenlik ve savunma politikalarına değin ele alınmış ve bunların finansmanına dair ayrıntılandırılmıştır (ABGS,2008). Böylece Ulusal Program ve bu programın içeriğine ilişkin alınması planlanan yükümlülükler ve bunların uygulanmasına yönelik atılacak adımlar ortaya konulmuştur. Bu açıdan ilk defa 2001 yılında ABGS tarafından AB müktesebatına uyumun sağlanması amacıyla Türkiye’nin taahhütlerini içeren program, birlik tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

⁶⁰ 2001 Yılı Ulusal Programının metni için bkz: <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=58&l=1>

⁶¹ 2003 Yılı Ulusal Programının metni için bkz: <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=196&l=1>

4.6. MHP'nin Parti Programında Dış Politika

MHP, kadro ve politikası itibariyle MÇP'nin devamı olduğu için 1983 sonrası MÇP parti programını irdelemek, MHP'nin sonraki politikalarını anlamak ve değerlendirmek bakımından yararlı olacaktır. O nedenle MÇP Programında yer alan dış politika kısmı bu başlık altında ele alınmıştır.

MÇP/MHP politikaları içerisinde dış politika konusunu irdelerken öncelik, diğer parti programlarında olduğu gibi dönemler itibariyle partinin genel ilkelerine ve yaklaşımlarına verilecektir. Sonrasında ise partinin ayrı olarak ele aldığı bölge yaklaşımli politikaları ortaya konulacaktır.

1986 yılı MÇP programında (Milliyetçi Çalışma Partisi,1986) dış politika, öncelikle dış ekonomik ilişkiler, milli savunma politikası ve ardından parti dış politikasının esasları olarak farklı başlıklar altında ele alınmıştır.

Milli Savunma Politikamız başlığı altında MÇP, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, ülke bütünlüğü, milli haysiyet, uluslararası hak ve barışı koruma hususlarında, stratejik ve jeopolitik şartlara uygun, dış yardımdan ziyade, milli kaynak odaklı bir ortak savunma politikasını zaruri görmektedir. Milli harp sanayinin kurulmasına da öncelikleri arasında yer vermektedir.

MÇP, dış politika esasları olarak, BM Anayasası çerçevesinde barış, adalet, hürriyet, demokrasi, eşitlik, milliyet esaslarına uygunluk gibi ilkelerle, tüm milletlerle işbirliğinin tahsisini, içinde yer aldığımız paktların dünya barışına katkısını, karşılıklı saygı ve eşitlik çerçevesinde ele alma amacıyla, politikalarını belirlemiştir. Yakın komşularla ilişkiler bağlamında Türkiye'nin, özellikle tarihi bağlarla bağlı bulunduğu Asya, Afrika ve Ortadoğu ülkeleriyle yakın münasebetler kurulmasının Türkiye'yi uluslararası alanda daha saygın bir yere taşıyacağını düşünen MÇP, dış politikada milli bir yaklaşımı esas almıştır. Parti, nükleer ve konvansiyonel silahların azaltılması, dünya barışını tehdit eden gerginliklerin azaltılması gibi hedeflere yönelik her türlü iyi niyetli çabaların desteklenmesini arzu etmektedir. Bu amaçla BM'nin daha aktif bir şekilde hareket ederek, az gelişmiş ülkelerle, gelişmiş ülkeler arası işbirliği süreçlerini, dayanışma ve katılımı desteklemesi gerekli görmektedir.

MÇP'nin 1988 yılı parti programında onuncu bölüm olarak belirlediği Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika (Milliyetçi Çalışma Partisi,1988) başlığına gelmeden önce İç Güvenlik ve Milli Savunma kısımlarını içeren Kamu Yönetimi İç Güvenlik ve Milli Savunma Politikası'nın, konumuzla ilgili bazı noktalarını ele almak gerekir. Buna göre MÇP, hemen

her alanda “Güçlü Devlet” ilkesini benimseyerek, Türk jeopolitiğine atıfla bağımsızlığın, ülke bütünlüğünün ve uluslararası haklarımızın korunmasında milli bir savunma sanayinin oluşturulup, dışa bağımlılığın azaltılmasını gerekli görmektedir. Şüphesiz bu, dış politikamızın yönünü tayin edecek unsurlar arasında yer almaktadır.

MHP'nin 2000'de yayımlanan programında (Milliyetçi Hareket Partisi,2000), Ülke Güvenliği ve Terörle Mücadele başlığı altında Türkiye'nin bölgedeki konumuna atıfla, TSK, milli savunma, demokratik ve ekonomik gelişmeyi baltalayan terör hareketlerine değinilmektedir. Küresel bir aktör olma yolunda sosyal, ekonomik ve siyasi hedeflerin belirlenerek, sorunlara alternatif çözümlerin getirilmesi amacıyla Stratejik Araştırmalar Kurumu'nun kurulmasını bir zorunluluk olarak gören MHP, iç huzur ve güvenliği bir önkoşul olarak değerlendirmektedir.

Programın dış politika kısmında, istikrar, barış, uzlaşma ve milli menfaat gibi temel ilkeler öne çıkarılmıştır. Bağımsızlık, ülke bütünlüğü, içişlere karışmama, yurt dışında yaşayan Türkler gibi konular ise diğer ülkelerle ilişkilerde üzerinde önemle durulan alanları oluşturmaya devam etmiştir.

Küreselleşen dünyada Türkiye'nin stratejik konumu itibariyle bölgesel ve uluslararası barışa katkısı, MHP'nin etkili dış politika argümanlarının temel dayanağını oluşturmaktadır. Türkiye'nin tarihi, sosyo-kültürel yapısı ve devlet geleneğine atıfla, şahsiyetli ve istikrarlı dış politikanın gerçekleştirilmesi, partinin esasları arasındadır. Dolayısıyla işbirliği ve çok yönlü politikayı dış ilişkilerde hakim kılmak, barış ve güvenliğin teminatı olarak görülmüş, Türkiye'nin özel konumunun bunu destekleyeceği varsayılmıştır. Bunun, aynı zamanda çok yönlü dış politika izlemeyi de gerektirdiğinin altı çizilmiştir.

2002 yılı MHP'nin seçim beyannamesinde (Milliyetçi Hareket Partisi,2002) dış politika konusu altı başlık altında irdelenmiştir. İlk kısımda dış politikada etkili olan unsurlar ele alınmıştır. Bu bölümde Türkiye'nin coğrafi konumu ile zorlu bir coğrafyada yer aldığına değinilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin, enerji yolları ve devlet geleneğiyle büyük bir öneme sahip olduğunun altı çizilmektedir. Tarihi ve dini değerlerin Türkiye'ye ağır yükler getirmesinin yanında, önemli fırsatlar da yarattığı, medeniyetler arası ilişkilerde de bunun Türkiye'yi vazgeçilmez kıldığı belirtilmektedir. Nitekim büyük sorumlulukların, çok yönlü, dinamik ve gerçekçi dış politikayı zorunlu kılması, Türkiye'nin merkezi konumunun bir sonucu olarak yorumlanmıştır.

Küreselleşmeyle beraber gelen karşılıklı bağımlılığın ortak değerlerin benimsenmesinde rol almasının yanı sıra, bu sürecin getirdiği olumsuzluklar karşısında milli değerlerin korunması MHP açısından büyük önem taşımaktadır.

Lider ülke Türkiye vizyonu ile MHP, bölgesinde barış ve istikrarın teminatı olan, uluslararası ilişkilerde güçlü, milli çıkarlar ölçüsünde diğer ülkelerle her alanda işbirliğinden yana bir Türkiye yaratmak arzusundadır. Jeostratejik konumu, tarihi değerleri sayesinde Türkiye, izleyeceği dış politikayla uluslararası alanda etkin bir konuma taşınacaktır.

Dış politik hedefler açısından MHP'nin, hedeflerini kamuoyuna sunduğu seçim beyannamesinde (2002);

- “Türkiye'nin çevresinde barış, istikrar ve güvenlik kuşağı oluşturmak; komşularıyla mevcut sorunları Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda, uluslararası hukuka uygun adil ve kalıcı çözümlere kavuşturmak,
- Başta komşularımız ve bölge ülkeleri olmak üzere, bütün ülkelerle ilişkilerimizi ve işbirliğimizi eşitlik, karşılıklı saygı ve yarar birliği esasına dayalı olarak her alanda geliştirmek,
- Türkiye'yi de etkileyen bölgesel ve uluslararası sorunların çözümünde faal rol oynamak ve bu amaçla somut katkı yapmak,
- Türkiye'nin bölgesinde, Türk Dünyası ve İslam Alemi'nde itibar edilen ve güvenilen model bir ülke olması; ekonomik ve kültürel bir merkez konumunu kazanmasını sağlamak,
- Türkiye'nin stratejik coğrafi konumuna, ekonomik açıdan da stratejik bir boyut kazandırmak; Türkiye'nin Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ekseninde hava, deniz ve kara taşımacılığı ile haberleşme alanlarında küresel bir köprü ve koridor olmasını; bu çerçevede, Orta-Asya ve Hazar havzası enerji kaynaklarının dış piyasalara ulaştırılmasında bir enerji köprüsü ve terminali olma konumuna getirilmesini sağlamak,
- Uluslararası ilişkilere hakim olan yeni dinamikler bağlamında ABD ile ilişkiler stratejik ortaklığa dönüştürülmesi ile bunun içerisinde ekonomik, siyasi ve güvenlik ayakları bulunması ve çok yönlü ilişkilerin geliştirilmesi kapsamında Japonya, Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilerin her alanda geliştirilmesi,

- Yurtdışındaki vatandaşlarımızın yaşadıkları ülkelerde ayrımcılığa maruz kalmadan tüm hak ve hürriyetlerden ve imkanlardan yararlanmalarını sağlamak; vatandaşlarımızın hak hukukunu kararlı biçimde korumak ve savunmak,
- Türkiye dışındaki soydaş ve akraba topluluklarının buldukları ülkelerde barış, huzur ve refah içinde yaşamalarını ve milli kültür ve benliklerini serbest olarak geliştirmelerini sağlayacak şartları hazırlamak” şeklinde özetlemektedir.

Anlaşıldığı üzere MHP, seçim beyannamesinde de, önceki parti programlarına ek bazı güncellemeler yapmakla beraber eski politikalarını sürdürmüştür. Dolayısıyla bu ilkeler, partinin 1983 sonrası politikalarının ana unsurları olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte MHP’ye göre bu hedefler doğrultusunda kurumsal yapıların güçlendirilmesi gereklidir. Bu amaçla Dışişleri Bakanlığı ve TİKA gibi kurumların yeniden yapılandırılarak, koordinasyonları sağlanmalıdır.

Terör ve ülke güvenliği konularına da değinilen 2002 seçim beyannamesinde TSK’nın, caydırıcı ve güçlü yapısının stratejik planlama ve yerli silah sanayinin geliştirilmesi için gerekli teşviklerin yapılması ile pekiştirileceğinin üzerinde durulmaktadır. Türkiye’nin, dünya milletler topluluğu içerisinde aktif ve etkin bir yere sahip olmasının önkoşulu olarak görülen silahlı kuvvetlerin modernleştirilmesinde Stratejik Araştırmalar Kurumu’nun kurulması planlanmaktadır.

15 Haziran 2007 tarihli seçim beyannamesinde (Milliyetçi Hareket Partisi,2007) MHP, bölgesel güç olarak tanımladığı Türkiye’yi, milli çıkar ve milli güvenlik ilkeleri çerçevesinde çok yönlü, hassas dengeleri gözetken etkili bir dış politika anlayışı ile uluslararası toplum içinde güçlü bir konuma taşımayı hedeflemektedir. Bu şekilde çevresinde istikrar ve güvenlik kuşağı oluşturmaya yönelik çabalarıyla Türkiye, hukuksal çerçevede başta komşularla ilişkilerini geliştirmek üzere bölgesinde bir istikrar unsuru olarak uluslararası alanda aranan aktörler arasında yerini alacaktır.

Genel politikaları bu şekilde ele alındıktan sonra MÇP/MHP’nin üzerinde önemle durduğu konulardan biri AT-Türkiye ilişkileridir. 1986 yılı programında MÇP, ekonomik münasebetler bakımından AET, Ortadoğu ve Afrika ülkeleriyle ilişkileri ele almıştır. MÇP, kendine yeterli milli bir ekonomi oluşturmanın güçlüğünden hareket ederek, işbirliğinin önemine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda AET ile ilişkilerin Türkiye’nin iktisadi kalkınması, sanayileşmesi ve milli menfaatleriyle örtüşmesine önem atfedilmektedir. Kültürel, sosyal ve

siyasal entegrasyondan öte MÇP, AET-Türkiye ilişkilerini yalnızca iktisadi açıdan değerlendirme yoluna gitmektedir. Buna karşın kültürel yönden daha yakın olduğumuz Ortadoğu ve Afrika ülkeleriyle her alandaki münasebetlerin derinleştirilmesi amaçlanmaktadır. Böylece MHP, demokratik dünya içinde yer alan Türkiye'nin siyasi ve ekonomik ağırlığının artacağına inanmaktadır. Ayrıca programda AET-Türkiye ilişkilerindeki durgunluk sürecinden duyulan hayal kırıklığı dile getirilmekte ve tam üyelik niyetinin sürdürülmesi temenni edilmektedir.

MÇP'nin 1988 yılı parti programının Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika başlığı altında ele alınan Dış Politikada Temel İlke ve Hedefler olarak parti, yakın çevre ve dünyada barışın daimi kılınmasına verdiği önemle geleneksel dış politika ilkelerini benimsemiş görünmektedir. Bu anlamda Türk-Amerikan ilişkilerini AT-Türkiye ilişkilerinden bağımsız değerlendirilemeyeceğinin üzerinde durmakta, toprak bütünlüğü, bağımsızlık, milli kültür ve tarih boyutunu, dış politikanın vazgeçilmez unsurları arasına almaktadır. Bu da bir bakıma AB üyeliği sürecine partinin bakış açısını yansıtmaktadır.

Diğer taraftan programda, ABD başta olmak üzere Türkiye'ye bazı müttefik ülkelerden, terör ve bölücü hareketler konusunda gerekli desteğin verilmemesi eleştirilmektedir. Ve bu hareketlere verilen desteklerin açık bir şekilde düşmanlık olarak algılandığının altı çizilmektedir. Bu da doğal olarak ABD ile ilişkilerin yanında AT-Türkiye ilişkilerine de bir gönderme anlamı taşımaktadır.

MHP, 2000 yılı parti programında AB ile ilişkiler konusunda Türkiye'nin büyük bir ekonomik pazar ve yükselen üretim gücüyle ve sahip olduğu entegrasyon potansiyeliyle, batının vazgeçemeyeceği bir müttefik olduğunu dile getirmektedir. İşbirliği ve karşılıklı anlayışın AB-Türkiye ilişkilerinde hakim kılınmasının savunulduğu programda, Türkiye'nin tam üyelik sürecine destek verilmektedir. MHP, tam üyelik sürecini, Türkiye'nin stratejik tercihlerinden biri olarak değerlendirmektedir. Ayrıca gerçekçi ve küresel politikalarla milli değerler öne çıkarılarak, saygı çerçevesi içerisinde münasebetlerin yükümlülükler ve karşılıklı çıkarlar kapsamında ilerlemesinin gereğine vurgu yapılmaktadır. Yani Türkiye Cumhuriyeti'nin neredeyse ana öğelerinden biri haline gelen Avrupa içerisinde yer alma yönündeki TDP ilkeleri, her siyasi partide olduğu gibi MHP tarafınca da benimsenmiştir.

MHP, seçim beyannamesinde de AB üyeliğini desteklediğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bunun hakkaniyetler çerçevesinde ve eşit yükümlülükler sonucunda olması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca dini ve kültürel değerlerini korumak suretiyle,

Kıbrıs ve Ege gibi hayati konularda meşru çıkarların AB sürecine kurban edilmemesi üzerinde durulmaktadır.

Seçim beyannamesinin açıklanmasıyla aynı yıl içerisinde MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, Türkiye'nin AB Üyeliği ve Milliyetçi Hareket Partisi adıyla bir çalışma yayımlamıştır. Son gelişmeler itibarıyla AB-Türkiye ilişkilerinin ele alındığı çalışmada aynı zamanda MHP'nin, AB sürecine ilişkin görüşleri de yer almaktadır. Bahçeli, Türkiye'nin milli ve manevi değerlerinin korunarak, din ve kültürel kimliği ile Türkiye'nin geleneksel siyasi ve ekonomik yönelimleri ışığında MHP'nin AB üyelik sürecini desteklemesine karşın AB'nin, Türkiye ile ilişkilere gerekli ciddiyet ve samimiyetle yaklaşmadığını ifade ederek, üyelik süreciyle ilgili bir çok alanda çeşitli eleştiriler getirmektedir. (Bahçeli,2002;152-160). Yunanistan'ın üyeliği ile Türkiye-AB ilişkilerinin geldiği durum karşısında birlik ülkelerinin anlaşmalarla vaat etmiş oldukları mali yardım ve işbirliği konularını adeta unutmış olmaları, Kıbrıs konusu ve Kıbrıs'ın Yunanistan'ın desteğiyle ve çabalarıyla uluslararası anlaşmalara aykırı olarak AB üyeliğine hazırlanması ve bunun Türkiye'nin önüne bir koşul olarak sürülebilecek olması, PKK konusunda AB'nin yetersiz tavrı ve terör örgütü faaliyetlerine göz yumulması eleştirilerin başta gelenleridir. Üniter devlet yapısını hedef alan bazı düzenlemelerin, AB üyeliği sürecinde Türkiye'ye dayatılması da bu eleştiriler arasında yer almaktadır. Kısaca Bahçeli'ye, yani MHP'ye göre, tam üyelik süreci devam etmelidir. Ancak sürecin önündeki engeller ortadan kaldırılmalıdır.

Öte yandan Devlet Bahçeli, 2003'te yayımlanan Yeni Çağın Eşiğinde Türkiye ve Dünya'da, Türkiye'nin içinde yer aldığı G-20 platformunun kuruluşunun Türkiye'nin uluslararası piyasalarda güçlü bir konumuna katkı sağlayacağı görüşündedir. Bu değerlendirmeyi yaparken, 1999 yılı sonrası Türkiye'nin AB üyeliğine diğer ülkelerle eşit statüde aday ülke olmasını da bir başarı olarak nitelemiştir. Bahçeli'ye göre batı, her şeyden önce bir işbirliği ve gelişme sahasıdır (Bahçeli, 2003;59).

2007 yılı seçim beyannamesinde, AB ile tarihi ilişkiler konusunda daha önce olduğu gibi, Türkiye'ye karşı uygulanan çifte standarttan duyulan memnuniyetsizlik dile getirilmiştir. AB-Türkiye ilişkilerinin bu şekilde devam edemeyeceğine yapılan vurguyla münasebetlerin yeniden ele alınmasının kaçınılmaz olduğu belirtilmektedir. AB dışındaki alternatiflerin değerlendirilmesinden yana tavır alan MHP'ye göre, Türkiye'nin hassas olduğu terör, toprak bütünlüğü, Kıbrıs, Yunanistan ve Ermenistan konularında, AB'nin tutumunu gözden geçirmelidir.

MHP'nin programlarında Ortadoğu ve Türk-İslam coğrafyası politikalarının büyük ölçüde benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. MHP'nin bu bölgelere yaklaşımının daha çok ortak değerler bağlamında olduğunu söylemek mümkündür. 1986 tarihli parti programında MÇP'ye göre tarihi, kültürel ve manevi bağlarla Ortadoğu ve İslam ülkeleri ile başta ticari ve ekonomik ilişkilerin arttırılması ve buna yönelik girişimlerin desteklenmesi gerekmektedir. Bu süreçte Kıbrıs Türk Devleti'nin rolü de arttırılmalıdır. Böylece Kıbrıs'ın dünya ekonomisi ve siyasetindeki izolasyonu bir nebze olsun giderilmiş olacak, bir bakıma da diğer ülkelere tanınması yönünde önemli bir adım atılacaktır.

1988 yılında yayımlanan parti programında Ortadoğu gelişmeleri karşısında Türkiye'nin ilgisiz kalmasının beklenemeyeceğinin üzerinde duran MÇP, dünyadaki gelişmeleri incelemek amacıyla araştırma enstitülerinin kurulmasından bahsetmekte ve özellikle Asya ve Afrika ülkelerinin öncelikli konumuna dikkat çekmektedir.

MHP, 2002 yılı seçim beyannamesinde Türkiye'nin bölgesel güç olmasına yönelik çabalarına vurgu yapmaktadır. Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri de bu açıdan değerlendirmektedir. Tarihi değerleri, güvenlik, enerji, istikrar kavramlarını öne çıkaran parti, model ülke Türkiye'yi İslam alemi için güvenilir bir ülke olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Ortadoğu ve Balkan ülkeleriyle bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesi ve bu amaçla ortak projelerin hazırlanması MHP'nin hedefleri arasına alınmıştır. Bu çerçevede de Ürdün, İsrail, Mısır, Suriye, Arabistan, Lübnan ve Filistin'in içinde yer alacağı Doğu Akdeniz Birliği'ne Türkiye'nin önyak olması gerekli görülmektedir.

2007 yılı seçim beyannamesinde Ortadoğu bölgesine yaklaşımda değişiklik gözlenmeyen MHP, özellikle Irak konusu üzerinde durmuştur. Irak'taki gelişmelerin Türkiye'nin karşısına çok boyutlu bir güvenlik tehditi çıkarmış olduğundan hareketle, yeni ve askeri güçle desteklenmiş caydırıcılık politikasının benimsenmesi bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bu aynı zamanda uluslararası hukuktan kaynaklanan bir zorunluluktur ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik faaliyetler karşısında meşru savunma hakkı vardır. Bu şartlar altında Türkiye Cumhuriyeti, milli güvenliğini korumak için tüm tedbirleri almalıdır.

Türkiye'nin milli değer ve birikimlerini her zaman öne çıkaran Bahçeli ve MHP, küresel istikrar ve barış için Kafkasya ve Ortadoğu, yani Türk-İslam coğrafyasındaki çıkar çatışmalarının sona erdirilerek, mevcut yetersiz ittifak ve yapılanmalar yerine güçlü bir işbirliği ve yardımlaşma çabalarının hakim olmasını gerekli görmektedir. (Bahçeli,2003;58-

59). Dolayısıyla Bahçeli, Yeni Çağın Eşiğinde Türkiye ve Dünya’da partisinin dış politikayla ilgili görüşlerini, parti programına katkı sağlayacak biçimde dile getirmiştir.

2000 yılı parti programında Türk cumhuriyetleriyle ilişkilere büyük önem veren MHP, bu ülkelerle ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel her türlü münasebetlerin derinleştirilmesi ve kurumsallaştırılması gereğinden yola çıkarak, Türk Dünyası Bakanlığı ve Türk Dünyası Ortak Pazarı projelerini gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca programda Avrasya Birliği projesiyle, Karadeniz ve Doğu Akdeniz’de ekonomik entegrasyonu öngörmekte olan MHP, bölgesinde Türkiye’nin merkez konumuyla lider ülke olarak yükseleceğini öngörüsüne eklemektedir.

Etnik köken, dil, kültür ve tarihi bağlarla bağlı bulunan Orta Asya Kafkasya devletleri ile bölgede barış ve istikrarın korunması ve ilişkilerin geliştirilmesi (Bahçeli,2003;40), bu devletlerin egemenliklerinin güçlendirilmesi ve toprak bütünlüklerinin korunması 2002 MHP seçim beyannamesinde Türkiye’nin öncelikli hedefleri arasında sayılmaktadır. Bölgeye yönelik yeterli etkinlik sağlayamadığından hareketle Türkiye’nin, bu yeni cumhuriyetlerin demokrasi ve piyasa ekonomisine geçişlerinde rehber ülke olması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu amaçla yürütülecek çok yönlü çalışmalarla ilişkilerin koordinasyonu ve derinleştirilmesine yönelik politikaların Türk Dünyası Bakanlığı adı altında yeni kurulacak bir bakanlıkla yürütülmesi hedeflenmektedir. Diğer sektörlerle birlikte enerji sektöründe Türk Dünyası Enerji Konseyi’nin kurulması; bilimsel ve teknolojik işbirliği için ise Türk Dünyası Bilim ve Teknoloji Veri Tabanı oluşturulması düşünülmektedir.

Öte yandan Kafkasya, Orta Asya, Doğu Akdeniz, Körfez Havzası ülkeleri ve diğer komşu ülkelerle ekonomik işbirliğinin en üst düzeye çıkarılması amacıyla genişletilmiş Avrasya Birliği projesinin hayata geçirilmesi de MHP’nin temel hedefleri arasında yer almaktadır.

2007 tarihli seçim beyannamesinde ise MHP, Kafkasya ve Ortadoğu bölgesini öne alan dış politik açılımının esaslarını şu şekilde sıralamıştır:

- Bölgede barış ve istikrarın teminatı olarak Türkiye’yi güçlü bir konuma taşıyarak, milli çıkarlar çerçevesinde barış, dostluk ve işbirliğinin hakim öge olarak benimsenmesi Lider Ülke Türkiye vizyonunun önemli bir parçasıdır.
- Tarihi mirası, devlet tecrübesi, milli ve manevi değerler yüceltilmektedir. 21. Yüzyılın stratejik odağı olarak gördüğü Avrasya coğrafyasını dış politikanın merkezine koyulmaktadır.

- Enerji ve hammadde koridorunda yer alan Türkiye'nin ekonomik açıdan da kalkınması, bölge ülkeleriyle daha da sıkılaştırılması gereken ilişkilere bağlanmaktadır.
- Türkiye, kendisini çevreleyen Balkanlar, Kafkasya Ortadoğu ve Orta Asya'ya uzanan bir coğrafya da sahip olunan demokratik ve kültürel değerleriyle önemli bir stratejik aktördür.

Türk dünyasını ön plana almak üzere MHP, Kıbrıs, Kafkasya, Orta Asya ve Balkan ülkeleriyle ilişkilerin yeni bir stratejik vizyona oturtularak derinleştirilmesinden yanadır. Bu bağlamda özellikle Türk cumhuriyetleriyle Türk dünyası Enerji Konseyi ve Türk Dünyası Bilim ve Teknoloji İşbirliği ve Veri Tabanı Kurumu gibi somut projelerin hayata geçirilmesi amaçlanmaktadır. Türk Dünyası Bakanlığı ile de sürecin kurumsal bir çerçeveye kavuşturulması fikrini de sürdürmektedir.

1986 yılı programında MÇP, hem Kıbrıs Türkleri'nin hem de Türkiye'nin güvenliği bakımından Kıbrıs sorununa yaklaşmakta olup, sorunu Akdeniz, Ortadoğu ve dünya barışı bakımından değerlendirmektedir.

1988 parti programında da aynı görüşü sürdüren parti, Yunanistan ile yaşanan sorunların çözümünde tek taraflı eylemlerin çözüm getirmeyeceği ve atıl bir konuma indirgenen anlaşmaların işlerlik kazandırılması gerektiğini savunmaktadır. Aynı tutum, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti için de geçerli görülmüştür. İnsan hakları, hür ve bağımsız yaşama hakkı bağlamında Kıbrıs Türklerinin haksızlığa uğradığı düşünülmektedir.

2000 yılı parti programında da MHP, Kıbrıs'ta uzlaşma ve karşılıklı güvenle, kalıcı barışa ulaşabileceğine yer vermiştir.

2002 yılı seçim beyannamesinde Kıbrıs konusuna özel bir önem atfeden MHP, adada iki egemen halk ve devletli bir çözümden yana olduğunu ve Türkiye'nin içinde yer almadığı bir sürecin mümkün olamayacağını açıkça ifade etmektedir. AB'nin, Kıbrıs konusundaki tutumunun çözüm önünde bir engel olduğunun bilincinde olan parti, Türkiye ile Yunanistan arasındaki dengenin korunmasının vazgeçilmezliğine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla KKTC'nin bağımsızlığı, anlaşmazlığın çözümünde bir önkoşul olarak görülmektedir.

Kıbrıs konusunun Türkiye'nin milli davası olarak görüldüğü 2007 yılı seçim beyannamesinde BM misyonunun yerine, AB inisiyatifinin öne çıkmasından duyulan rahatsızlık dile getirilmekte ve bunun önlenmesine çalışılacağına sinyalleri verilmektedir. Dolayısıyla adada iki millet ve iki devlet anlayışının hakim kılınmaya devam edeceği

anlaşılmaktadır. KKTC'nin kalkındırılması için ekonomik bir dönüşüm ve gelişme planının hazırlanması yönünde somut adımlar atılması da kaçınılmazdır. Türkiye ve KKTC arasında ekonomiden savunmaya her alanda engellerin kaldırılması ve antlaşmaların imzalanması da bu çerçevede değerlendirilmektedir.

Ülke dışında bulunan soydaşlar konusu da MHP programlarında ihmal edilmemiştir. Parti ülke dışındaki Türkler konusunu 1986 yılı parti programından daha ayrıntılı bir şekilde 1988 yılı parti programının Dış Türkler Politikası başlığı altında ele almıştır. Öncelikle Türklüğün içeride ve dışarıda birleştirici özelliğinin üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise dış Türkler ile ilgili politikalar, milli bir görev olarak, MÇP'nin realist dış politika hedefleri arasında yer almıştır. Siyasi ve iktisadi nüfus sahalarını genişletme amacıyla olan tüm ülkeler arasında Türkiye'nin yer almaması gerçekçi görülmemektedir. Bu bağlamda Türklüğün dünyada yaşatılması bir elzem olmaktadır. Şüphesiz diğer ülkelerde teşkilatlanma, lobicilik gibi faaliyetlerle Türklerden yararlanılması milli çıkarlar bakımından yadsınamayacak öneme haizdir. Dolayısıyla partiye göre, kültür ve ilmin dış ilişkiler elemanlarınca benimsenmesi, benimsetilmesi ve soydaşlarımızın yaşadıkları ülkelerin dini, etnik, sosyal yapılarını tanımalarının sağlanması, TDP'nin ve istihbaratın başarısı için zorunludur.

2002 yılı seçim beyannamesinde ise yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının, yaşadıkları ülkelerde hak ve hürriyetlerinin korunması ile milli kültür ve benliklerini serbest olarak geliştirmelerinin sağlanması parti politikalarının arasında yer almıştır. Dolayısıyla bu konu, Kıbrıs, Kafkasya ve Orta Asya ile Balkanlar'ın Türkiye için öneminden sonra 2002 seçim beyannamesinde yurtdışında yaşayan soydaşların statülerine ve sorunlarına hassasiyetle yaklaşılmasının, Türkiye'nin bir sorumluluğu olduğuna dikkat çekilmiştir.

Belirtmek gerekir ki yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları, parti ve hükümetlerimizin programlarında ele aldığı ortak konulardan biri olmuştur. Daha önceki programlar da olduğu gibi 2007 MHP seçim beyannamesinin devam eden kısmında da, yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının sorunlarının çözülmesi için, hukuksal haklar temelinde her türlü girişimin yapılacağına üzerinde ayrıca durulmuştur.

4.7. AKP'nin Parti ve Hükümet Programında Dış Politika

Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 yılı parti programında (Adalet ve Kalkınma Partisi Programı,2002) partinin dış politikayla ilgili kısmına, ilk olarak jeopolitik konumuna atıfla bölgesel ve küresel düzeyde Türkiye'nin, her alandaki girişimlerine hız verilmesinin bir zorunluluk olarak değerlendirilmesine vurgu yaparak başlamıştır. Askeri ittifakların uluslararası arenada belirleyici ve etkin niteliği ile işbirliği projelerinin önemine değinilen programda, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde esnek ve çok alternatifli açılımlar çerçevesinde güç merkezleriyle diyaloglara ağırlık verileceğinden bahsedilmektedir.

Tarihi ve coğrafi konumu dikkate alındığında Türkiye, dış politika önceliklerini yeniden tanımlayarak, ulusal çıkarları ve mevcut gerçekler arasında yeni bir denge arayışına gitmek zorundadır. Bu amaçla AKP iktidara geldiğinde; uzun vadeli perspektifle TDP'yi bölgesel ve küresel konjonktürle uyumlu; toplumun çeşitli kesimlerinin katılımıyla daha etkin ve güçlü bir dış politikayı hedefleyen; kamu kurumları bünyesinde dış politika araçlarının geliştirilmesine ve bunlar arası işbirliğine önem veren bir anlayış içinde şu politikaları izleyeceğini beyan etmektedir:

- Demokrasisi, ekonomisi ve sahip olduğu küresel değerlerle bölgede istikrar unsuru olan Türkiye, bölgede daha fazla inisiyatif alacaktır. Güvenliğin sağlanması ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi bölgedeki krizlerin aşılmasında çok önemlidir. Bunun için komşu ülkelerle diyalog geliştirilmesine ayrı bir önem verilmektedir.
- Bölgesel işbirliklerini gözetmek kaydıyla AB ile yakın ilişkilerin sürdürülmesi AKP gündeminin en üst sıralarındadır. Verilen taahhütlerin yerine getirilmesi için gereken adımların atılması gerekli görülmektedir.
- NATO'ya yapılan katkıya paralel olarak AGSK içerisinde Türkiye'nin, hak ettiği yere kavuşacağı düşünülmektedir.
- Dost ve müttefik ülkelerle ilişkilerin daha da yakınlaştırılması ve bunun özellikle ekonomi, bilim, teknoloji ve yatırım alanlarında gerçekleştirilmesine büyük önem verilmektedir.
- Savunma ağırlıklı sürdürülen ABD ile yakın ilişkilerin diğer alanlarda da hakim kılınması partinin önceliği olarak belirtilmiştir.
- Rusya Federasyonu ile Orta Asya ve Ortadoğu'da işbirliği ortamının yaratılmasına gayret gösterileceği üzerinde durulmaktadır.

- Yunanistan ile ekonomik çıkarlara dayalı olarak oluşturulacak güven ortamı sayesinde siyasi sorunların çözülmesine ortam hazırlanması amaçlanmaktadır.
- Kıbrıs sorunun çözümünde adadaki Türk halkının varlığının, kimliğinin ve kendi geleceğini tayin etme hakkının gözardı edilemeyeceği ve mevcut iki devlet arası anlaşmazlıkların çözümünde Rum kesiminin AB'ye üye olarak kabul edilmesinin sorunu daha da karmaşıklaştıracağı düşünülmektedir.
- Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile yakın bağlara rağmen ilişkilerin istenilen düzeye çıkarılamamasından duyulan üzüntü dile getirilerek, münasebetlerin en üst düzeye çıkarılması hedeflenmektedir.
- Ortadoğu'daki çatışmaların sona erdirilerek, barış ortamının tesis edilmesi için Türkiye elinden geleni AKP döneminde de yapmaya devam edecektir.
- İslam ülkeleriyle ilişkilere önem veren AKP, İKÖ'nün dinamik bir yapıya kavuşturularak uluslararası krizlerin çözümünde inisiyatif alabilecek bir yapıya kavuşturulması için elinden gelenin azamisini yapacaktır. Ayrıca parti, İSEDAK'ın atıl kalan potansiyelinin değerlendirilmesinin bölge barışına katkı sağlayacağına inanmaktadır.

Dış politikadaki bu yaklaşımlar, 2002 yılı seçim beyannamesinde de aynı şekilde aktarılmasının yanında AKP'nin sonraki dönem genel politikalarını yansıtmaları bakımından da değerlendirilebilir. Hem parti programlarına hem de partinin Türkiye için izlemiş olduğu politikalara bu bakış açısının hakim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yakın çevre politikası açısından AKP, diğer partilerden farklı bir yaklaşım benimsemiş görünmez. Ortadoğu, Kafkasya ve Balkanların ekonomik açıdan bütünleştirilmesi bakımından Türkiye, bölgede vazgeçilmez bir aktör olarak görülmekte, Çin ve Uzak Asya da dahil olmak üzere geliştirilecek çok yönlü ilişkilerle uluslararası konjonktürde Türkiye'nin hak ettiği yere kavuşacağı düşünülmektedir.

Son olarak parti programında yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının haklarının korunması için mevcut mekanizmaların daha etkin biçimde kullanılması ve eksik kalan alanlarda yenilerinin oluşturulması, AKP programındaki amaçlar arasında sayılmıştır.

2002 yılı parti programındaki dış politik yaklaşımıyla, 18-11-2002 ile 14-03-2003 tarihleri arasında iktidar görevini üstlenen Abdullah Gül başkanlığındaki AKP hükümetinin parlamentoya sunduğu programın dış politika ile ilgili kısmı, geleneksel TDP çerçevesinde oluşturulmuş izlenimi vermektedir.

AKP hükümeti dış politika perspektifini, Türkiye'nin tarihine ve coğrafi konumuna yaraşır, önyargılardan ve saplantılardan arınmış, karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı, gerçekçi bir dış politika, olarak belirlemiştir. Ayrıca parti, değişen bölgesel ve küresel gerçekler karşısında, dış politik önceliklerin yeniden ele alınması ve ulusal çıkarlar ile yeni bir denge anlayışı içinde revize edilmesini savunmaktadır. Bu kapsamda, TDP'yi uzun vadeli bir perspektifle yeni konjonktürle uyumlu hale getirmek için, dış politikada Türkiye'nin daha fazla inisiyatif alması gerektiğinin üzerinde durmaktadır. Böylece, aktif bir diplomasi takip etmekle birlikte aynı zamanda bölgesel ve küresel krizlerin çözümünde, güven ve istikrarın tesisinde daha fazla çaba sarfeden Türkiye, komşularıyla diyaloga dayalı ilişkiler sürdürebilecek ve işbirliğinin gelişmesine katkı sağlayabilecektir.

Recep Tayip Erdoğan genel başkanlığında AKP'nin kurduğu 59. hükümet (14 Mart 2003-29 Ağustos 2007) programının dış politika kısmı, dünyada 11 Eylül sonrası yeni bir düzen kurulurken, Türkiye'nin bu süreci desteklediği ve dolayısıyla dışında kalamayacağı ile başlatılmıştır. Sahip olduğu jeopolitik özelliğiyle Türkiye'de iç ve dış politika eksenleri arasındaki mesafenin, dünyadaki diğer ülkelerle kıyaslandığında çok daha az olduğu kanaatiyle AKP, bir etkileşim sürecinin süregeldiğine işaret etmektedir. Bu kapsamda dış politika önceliklerinin tekrar tanımlanması gereği üzerinde durulmuştur.

AKP'nin gerçekçi ve vizyonel olarak tanımladığı dış politika yaklaşımı, küresel ve bölgesel konjonktürle uyumlu, Türkiye'nin kapasitesini tam anlamıyla kullanmasını sağlayan bir süreci ifade etmektedir. Türkiye'nin bir istikrar unsuru olarak daha fazla inisiyatif alması gerektiğine inanan Erdoğan, ulusal çıkarlar çerçevesinde bölge ve kıta ölçekli gelişmeleri etkileyen aktif bir dış politika izleneceğini açıkça belirtmektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi 2007 yılı seçimleri için yayımladığı seçim beyannamesinin (Adalet ve Kalkınma Partisi,2007) dış politikayla ilgili kısmında Türkiye'yi bulunduğu stratejik konumu dolayısıyla sorumluluk alanları açısından, çok boyutlu olarak nitelendirmektedir. Bunun da çok boyutlu bir dış politika izlenmesini zorunlu kıldığı görüşüyle parti, daha etkin ve vizyon odaklı yaklaşımlarla Türkiye'yi, bölgesinde ve küresel alanda gelişmeleri yönlendirebilen aktif bir aktör konuma yükseltme çabası içerisindedir. Askeri, diplomatik, ekonomik ve küresel nitelikli gücü ile AKP, Türkiye'nin proaktif ve dinamik bir dış politika anlayışıyla, hak ettiği yere kavuşacağını düşünmektedir.

Özgürlük, güvenlik, bağımsızlık ve egemenlik söylemleriyle dış politikada koordineli bir yapılanmayı öngören AKP, 11 Eylül sonrası dönemde dünyadaki yönelimlerin aksine özgürlük ve güvenliği, birbirini tamamlayan iki unsur olarak görmektedir. Bu öngörüden

hareketle komşu ülkelerle ekonomik, kültürel ve siyasi bağların güçlendirilerek güvenlik ve refah alanı oluşturulması amaçlanmaktadır. Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu, Orta Asya, Akdeniz, Karadeniz, Hazar ve Basra'yla ilişkilerin kurumsallaşmasına dönük politikaların sürdürülmesine de bu açıdan bakılmaktadır.

Dış politikada gerçekleştirilenleri ve hayata geçirilmesi düşünülen politikaları, konular itibariyle bölümlere ayıran AKP, “Komşu Ülkeler”le ilgili kısımda, “Komşularla Sıfır Problem” ilkesi çerçevesinde, İran, Irak, Suriye, Bulgaristan, Yunanistan, Azerbaycan ve Gürcistan gibi kara bağlantılı, Rusya, Ukrayna ve Romanya gibi deniz bağlantılı komşu ülkelerle kurulan ilişkiler ağının, geniş bir güvenlik kuşağı oluşturduğu üzerinde durmaktadır. “Gürcistan ile yürütülen yakın ilişkiler neticesinde Batum havaalanının Türk iç hat uçuşlarına açılması, Suriye ile imzalanan serbest ticaret anlaşması ile Gaziantep ve Halep ekonomilerinin bütünleşme sürecine girmeleri, Türk ve Yunan genelkurmayları arasında, bu dönemde başlatılan karşılıklı ziyaret ve temasların düzenli hale gelmesi, Bulgaristan’daki soydaşların, bu komşu ülke ile Türkiye arasında barış ve dostluk köprüsü oluşturması, İran ile olan dış ticaretin bu dönemde yaklaşık üç misli artmış olması, komşu ülkelerle kurulan karşılıklı güven ilişkisinin çarpıcı bazı sonuçları” olarak değerlendirilmektedir. Ermenistan ile sorunlu ilişkilerde de insiyatif alınarak yol alınabileceği düşüncesiyle AKP, 1915 olayları ve Karabağ sorunun halli için bu politikayı zorunlu olarak görmektedir. Bu politikalarla Türkiye, AKP’ye göre merkez ülke idealini gerçekleştirmek için gerekli altyapıyı hazırlamış olacaktır.

AKP Türkiye’yi “bölgesel güç küresel aktör” konumuna, bahsi geçen politikalarla taşımayı amaçlamaktadır. Yeni bir Türkiye imajı oluşturarak, kültürel anlamda doğu ile batı; ekonomik-politik anlamda kuzey ile güney arasında merkez bir rol üstlenmek amacındadır. Jeopolitik konumuyla uluslararası alanda özel bir konuma ve küresel bir misyona sahip olan Türkiye için AKP, “psikolojik özgüven, stratejik planlama ve güçlü siyasi irade” olmak üzere üç ana şart belirlemiştir. Bu sayede Türkiye, dünyaya açılan, bölgesel etkinliğini arttıran merkezi bir ülke konumuna yükselebilecektir. Savunma başlığı altında ele alınan ve Türkiye’nin konumundan doğan güvenlik endişelerinin, milli bir savunma sistemi gerektirdiği, milli savunma sanayinin güçlendirilmesi ve TSK’nın her türlü ihtiyacının karşılanmasının da bu kapsamda değerlendirildiği görülmektedir. Önceki dönemdeki gibi TSK’nın modernizasyonunu da kapsayan birçok yeni projenin geliştirilmesine öncelik verildiğinin üzerinde duran AKP, dışa bağımlılığın azaltılarak, savunma sanayide araştırma-geliştirme çalışmalarıyla etkinliğin daha da arttırıldığına altını çizmektedir.

Öte yandan AKP, “Türkiye’nin gücünü her türlü şart ve coğrafyada hissettirecek, hem konvansiyonel hem de asimetrik muharebeleri icra edebilecek, caydırıcılığı, beka kabiliyeti ve muharebe gücü yüksek bir savunma sistemi ve gücünün oluşturulmasını ana hedef” (Adalet ve Kalkınma Partisi,2007) olarak belirlemiştir.

İkinci seçim döneminde, üçüncü hükümetini kuran AKP’nin 60. hükümet (29 Ağustos 2007-06 Temmuz 2011) programı dış politika kısmından anlaşıldığı üzere, Türkiye’nin tarihi, coğrafi ve kültürel bağlarına atıfla, çok boyutlu dış politik yönelimlerinin üzerinden yola çıkarak, bölgesel ve küresel vizyonunu genişletmeyi amaçlamaktadır. “Yurtta sulh cihanda sulh” ilkesinden hareketle, bu hedefe ulaşmak için Türkiye’nin, çevresinde bir güvenlik ve refah halkası oluşturulmasına yönelik politikalar izlemelidir. Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ve Orta Asya bölgeleri ile Akdeniz, Karadeniz, Hazar ve Basra havzalarıyla ilişkilerin kurumsallaşmasını öncelikli hedef olarak gören önceki dönem AKP hükümeti, bu yöndeki adımlarını hızlandırmak arzusundadır.

Parti program ve beyannameleri açısından değerlendirildiğinde, dış politik açılım bakımından AKP, 2002 yılı seçim bildirgesinde, öncelikle Türkiye’nin jeopolitik konumunun getirdiği avantajların, bölgesel ve küresel projelerle desteklenmesi, ekonomik ve güvenlik gereksinimleri bakımından bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Sonrasında ise 2002 yılı AKP programında belirtilen dış politika ilkeleri, aynı şekilde seçim beyannamesine hiçbir değişiklik olmaksızın aktarılmaktadır. 2007 genel seçimlerine girerken de parti beyannamesinde AKP, aynı dış politika ilkelerini benimsemiş görünmektedir.

Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda 2002 yılı parti programı ve seçim beyannamesinde AKP, Türkiye’nin gerek coğrafi, gerekse tarihi açıdan Avrupa ile yakın ilişkileri olduğunun ve Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin TDP’de en üst sırada yer aldığı altını çizmektedir. Bu bakımdan Türkiye’nin gerekli şartların sağlanmasına yönelik çabalarının yoğunlaştırılması amaçlanmaktadır. Ayrıca ABD’yi de kapsamak üzere tüm dost ve müttefik ülkelerle siyasi ve ekonomik işbirliği, bilim, kültür, teknoloji, yatırım ve ticaret alanlarında ilişkilerin yoğunlaştırılarak sürdürülmesi partinin öncelik verdiği hedefler arasında yer almıştır.

Türkiye NATO içerisinde üstlenmiş olduğu aktif role paralel olarak AGSK içerisinde de yer alma çabalarını AKP döneminde de sürdürmeyi planlamaktadır. Özellikle 11 Eylül’den sonra uluslararası politikada terörün belirleyici hale gelmesinin ardından başta ABD olmak üzere Türkiye’nin işbirliği süreçlerine katılması amaçlanmaktadır.

Parlamentoya sunulan 58. hükümet programında, Türkiye'nin AB ile yakın ilişkilerinin devam ettirilmesi AKP'nin amaçları arasında sayılmıştır. Tam üyelik nihai hedef olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin AB içinde hak ettiği yeri almasının Avrupa için barış, istikrar ve güvenlik yönlerinden olumlu neticeler vereceği düşüncesiyle, katılım müzakerelerinin başlatılabilmesi için azami bir çaba içerisinde olunacağı ve Kopenhag'da belirlenen kriterlerinin tam olarak yerine getirilmesi konusunda kararlı olduğu programda ilan edilmiştir. Bu bağlamda AB tam üyelik sürecinde uyum yasalarının ve mevzuatın geliştirilmesi ve gerekli reformların yapılmasına ilişkin çalışmalara hız verileceği vurgulanmaktadır. Ekonomik kriterler, müktesebata uyum, kurumların eşgüdümü gibi alanlarda, kapasitenin güçlendirilmesine yönelik kamu kurumları, özel sektör ve sivil toplum örgütleri arasındaki işbirliği ile dayanışmanın artırılması öngörülmektedir. Taraflararası mali işbirliğin etkin kılınması da buna eklenmektedir.

Hükümet programında küresel ve bölgesel barışa Türkiye'nin yaptığı katkının NATO, AGSK, AGİT ve BM nezdinde sürdürüleceğinin altı çizilmektedir. Bu çerçevede TSK'ya düşen görevin farkında olan yeni hükümet, dost ve müttefik ülkelerle siyasi, ekonomik, bilim, kültür, teknoloji gibi alanlarda işbirliği çabalarını yağunlaştırmayı hedeflemektedir.

59. hükümet programında Türkiye'yi Avrupa siyasi değerler sisteminin bir parçası olarak değerlendiren Erdoğan, AB üyeliğini, hükümetinin öncelikli hedefleri arasında göstermektedir. Programda Türkiye'nin AB içerisinde yer almasının küresel barışa hizmet edeceğinin üzerinde durulmaktadır. Ayrıca parti, tam üyelik sürecinde uyum yasalarının güçlendirilmesi, ilgili mevzuatların geliştirilmesi ve reformların hayata geçirilmesine yönelik çabalara hız verme amacındadır

Avrupa savunma stratejisi çerçevesinde oluşturulan AGSK içinde Türkiye'nin hak ettiği yeri, birinci AKP döneminde aldığını düşünen yeni AKP hükümeti, gerek NATO gerekse de BM çerçevesinde mevcut faaliyetlerde, TSK'nın imkanlarının geliştirilmesinden yana olduğunun altını çizmektedir.

2007 yılı seçim beyannamesinde AB'ye üyeliği hem ekonomik hem de güvenlik açısından değerlendiren AKP, NATO ve ABD ile stratejik ilişkilerin, bölgesel ve küresel süreçlere katılmada belirleyici olacağı kanaatindedir.

AB katılım sürecini, hem bir entegrasyon hem de Türkiye'nin siyasal, ekonomik, sosyal ve yasal standartlarını yükselten bir yeniden yapılanma süreci olarak gören AKP, yakın bölge ilişkileri açısından, küresel ve bölgesel barış için ikili ilişkilere gönderme yapmaktadır.

Terörizmle mücadelede uluslararası işbirliğine vurgu yapmakla beraber AKP, kendi dönemine kadar yetersiz AB ile bütünleşme çabalarından duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmektedir. Kendi döneminde ivme kazandırılan AB üyelik sürecinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlayan fiili müzakerelerle taçlandığını belirten Adalet ve Kalkınma Partisi, ilgili teknik çalışmaların başarılı bir şekilde devam ettirildiğini belirtmektedir. Bu kapsamda, AB müktesebatına uyum programıyla, yapılması planlanan reformların takvim ve detayları belirlenmiştir. Dolayısıyla reformların yapılmasına aynı hızla devam edileceği anlaşılmaktadır.

AKP Genel Başkanı Erdoğan'ın meclise sunduğu 60. hükümet programında AKP'ye göre 17 Aralık 2004 yılındaki Avrupa Birliği zirvesinde alınan kararla AB'ye tam üyelik müzakerelerinin başlatılması Türkiye'nin, bölgesel ve küresel bir aktör olma iradesine kurumsal bir boyut kazandırmıştır. AB müktesebatının benimsenmesi, ilgili dönüşüm ve reformların yapılması da bu süreci desteklemiştir. Bu bağlamda AKP hükümeti, katılım sürecini hem bir entegrasyon hem de ekonomik, siyasal ve sosyal bir yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirmektedir.

AKP hükümeti, "Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerini sadece ikili ilişkiler çerçevesinde değil, küresel ve bölgesel barış vizyonu içinde değerlendirmektedir" (Erdoğan,2007). Bu bağlamda kültürel çatışma, terörizm ve enerji güvenliği gibi alanlarda AB-Türkiye ilişkilerinin önemine değinilmektedir. AB ile ilişkilerin Transatlantik etkilerinin de olduğuna değinilen programda ayrıca "Avrupa üzerinden Avrasya'ya uzanan alanda yaşanan gerilimlerin aşılmasında belirleyici bir konum ve role sahip" (Erdoğan,2007) olan Türkiye'nin bu jeo-stratejik konumunu iyi değerlendirmesi gereği üzerinde ayrıca durulmuştur.

2002 parti programında AKP, Amerika Birleşik Devletleri ile geçmişten gelen ve uzun yıllardan beri savunma ağırlıklı olan işbirliğini devam ettireceğini beyan etmektedir. Bu işbirliği sürecinin ekonomi, yatırım, bilim ve teknoloji alanlarına yaygınlaştırılması ise partinin amaçları arasında yer almıştır. Parti program ve seçim beyannamelerinde AKP, Türkiye-ABD ilişkilerini daha çok bölgesel politikalar çerçevesinde ele almış görünmektedir.

AKP'nin 58. hükümeti döneminde de Türkiye'nin teröre karşı mücadelesinde, uluslararası zemin oluşturulması yönündeki çabalarının yanında, 11 Eylül sonrası tırmanan dinler ve kültürlerarası gerilimlerin azaltılması ve küresel barışın desteklenmesi için aktif politikaların devam ettirileceği dile getirilmektedir. Bu kapsamda ABD ile savunma ağırlıklı işbirliğinin sürdürüleceği ve bunun, ekonomi, bilim ve teknoloji gibi alanlara da yayılması için çaba harcanacağı belirtilmektedir.

59. Hükümet programında Birinci AKP hükümetinin Irak politikasını öven Erdoğan, küresel teröre karşı ABD'nin yanında yer alınacağını ve bunun için ortak zeminler aranacağını önelemektedir. Bu çerçevede 11 Eylül sonrası dinler ve kültürler arası gerilimlerin yükselme eğiliminden duyulan kaygı dile getirilmiş, bunun aşılması amacıyla aktif bir çaba içerisinde olunacağı belirtilmiştir.

Batı içerisinde yer alma arzusunu devam ettiren parti, genel itibariyle dış politikada Avrupa ve ABD odaklı bir çerçeve çizmiş olduğu söylenebilir. Bu özellikle Türkiye'nin Ortadoğu ve Kafkasya politikalarında açıkça görülebilmektedir. Ancak 11 Eylül sonrasında bölge politikaları üzerinde etkin olan faktörün terörizm konusu olduğu da açıktır. Nitekim 11 Eylül sonrası Afganistan ve Irak'a yapılan müdahalelerin TDP üzerinde doğrudan etkili olmuştur. 2007 yılı seçim beyannamesinde yer alan "Transatlantik İlişkiler ve ABD" başlığı da bu bakımdan değerlendirilebilir.

"Transatlantik İlişkiler ve ABD" başlığı altında stratejik konumunu ile Türkiye, AKP'ye göre hem NATO içinde, hem de BM nezdinde vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Özellikle barış misyonları içerisinde yüklendiği sorumluluk ile Türkiye, ABD ile ilişkilerini hem ikili hem de ittifak sistemi içerisinde yürütmektedir. Ayrıca ekonomik sosyal, kültürel ve teknolojik alanda ilişkilerin çeşitlendirilmesi gerekliliğinin üzerinde durulmakta, bölgesel ve küresel barış açısından ikili ilişkiler değerlendirilmektedir. Bu bakımdan ABD ile ittifak ilişkileri, NATO içindeki role de atıfla AB üyelik sürecini AKP, ortak hedefin ana unsurları olarak tanımlamıştır.

2007 seçim beyannamesinde ise Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ile ilişkiler bakımından Türkiye, Rusya, Çin, Hindistan ve Japonya başta olmak üzere diğer ülkelerle ilişkilerin, ABD ile münasebetlerin alternatifi olmadığına yaptığı göndermeyle AKP; yeni faaliyet ve proje alanlarının geliştirilerek bu ülkelerle ilişkilerin güçlendirilmesini hedeflemektedir.

AKP'nin 60. hükümet programında Amerika Birleşik Devletleri ile olan ittifak, transatlantik ilişkilerinin omurgasını oluşturan, NATO içindeki etkin rolü ve Avrupa Birliği üyelik süreci, ortak bir hedefin ana unsurları olarak görülmekte ve bu konum ile NATO'nun ve transatlantik ittifak sisteminin en önemli aktörlerinden biri olduğuna inanılmaktadır. "Rusya, Çin, Hindistan ve Japonya gibi Avrasya'nın önemli aktörleriyle geliştirilen ilişkilerin, Türkiye'nin Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri ile sahip olduğu bu kurumsallaşmış ilişkiler sisteminin hiçbir zaman bir alternatifi olmadığı" (Erdoğan,2007) da altı çizilmektedir.

AKP, Kıbrıs konusuna bakış açısını 2002 yılı parti programında ortaya koymakla birlikte, Gül başkanlığındaki hükümet programında Kıbrıs sorununun çözümünde BM girişimlerini destekleyen AKP, adadaki Türk varlığının tehlikeye sokulmaması şartıyla, sorunun hallini hükümetin öncelikleri arasına almıştır. Yunanistan ile ilişkilerde ise ekonomik çıkarlara dayalı ilişkilerin oluşturacağı güven ortamının, siyasi sorunların çözümüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

59. Hükümet programında ise Kıbrıs konusu ve Yunanistan ile ilişkiler, daha önce saptanmış politikalar ile uyumludur. Yani güven ortamında iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi ve siyasi sorunların çözümü için gerekli zeminin yaratılmasına çalışılması, Erdoğan hükümeti programı içerisinde yer almıştır. Kıbrıs sorunu için de aynı gereklilikten yola çıkılmıştır. Adadaki Türklerin güvenliğine atıfla programda, AB ülkeleri ve Yunanistan'la diyalog sürecinin önemine işaret edilmektedir.

2007 seçim beyannamesinde AKP, "Kıbrıs" başlığı altında ele alınan dış politika konusunda KKTC halkının güvenlik ve refahını öne alarak, Akdeniz'de denge ve istikrarın kurulması amacıyla izlenen diplomasi yoğunluklu politikaların Türkiye'nin uluslararası imajını güçlendirdiği kanaatindedir. Buna ek olarak KKTC'nin uluslararası alandaki statüsünde de olumlu yönde değişmelerin olduğunun üzerinde önemle durulmaktadır.

Kıbrıs Türk halkının ekonomik anlamda ilerlemesine de değinen beyanname, ekonomik olanakların hızla geliştirildiği ve altyapının güçlendirildiğinden hareketle, KKTC'nin önemi üzerinde durmakta, Türkiye-AB ilişkilerinde öne sürülen Kıbrıs konusunun BM gündem maddesi olarak görülmesinden yana tavır almaktadır.

AKP'nin açıkladığı 60. Hükümet programına göre Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin her alanda etkinliğinin artırılması ve ada Türklerinin güvenliklerinin garanti altına alınması Türkiye'nin Kıbrıs politikasının ana stratejik hedeflerini oluşturmaktadır. Bu sayede Akdeniz'deki dengenin ve istikrarın sürdürülebilmesinin de mümkün olacağı düşünülmektedir.

59. Hükümetin yürüttüğü Kıbrıs politikasının başarısından, bahsolunan programda KKTC'nin uluslararası meşruiyetinin arttığına da üzerinde durulmuştur. Bundan sonra da temel altyapı sorunlarının aşılması, ekonomik alan başta olmak üzere, tüm sektörlerin geliştirilmesi için KKTC'ye gerekli desteğin verilmesine devam edileceği dile getirilmiştir.

Diğer Türk siyasi partilerinde olduğu gibi AKP de Ortadoğu bölgesi için tarihi, kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ile yeni fırsatlar yakalanacağını dile getirildiği

2002 yılı hükümet program metninde, özellikle Filistin’de BM kararları doğrultusunda barışın tesisine yönelik çabaların, Türkiye ile İsrail iyi ilişkileri çerçevesinde güvenlik ve huzurun sağlanması amaçlarına, Türkiye’nin yapacağı katkıya yer verilmiştir.

AKP hükümeti Arap dünyası ile ilişkilere özel önem vermektedir. AKP, ikili ilişkilerin geliştirilerek, İKÖ’nün uluslararası alanda saygın bir yere getirilmesine yönelik çabalarını yoğunlaştıracağına hükümet programında yer vermektedir. Bu bağlamda başkanlığını Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın yaptığı İSEDAK faaliyetlerini somutlaştırılması düşünülmektedir.

Irak’ın geleceği ile ilgili Türkiye’nin endişelerini de dile getirildiği 58. Hükümet programında Irak’ın toprak bütünlüğü ve siyasi birliğinin korunmasının, Ortadoğu dengeleri açısından büyük önem arz ettiği belirtilmektedir. Irak’ın BM kararlarını tam olarak uygulayarak sorunların barışçıl yoldan çözülmesinden yana olan AKP hükümeti, Irak’ın kaderini de buna bağlamaktadır.

Birinci Körfez Savaşı’ndan beri süregelen Irak’la ilgili endişeler Erdoğan’ın başkanlık ettiği AKP hükümeti döneminde de tekrarlanmıştır. Bu bağlamda Irak’la ilgili belirsizliklerden duyulan kaygı ve bu belirsizliğin yarattığı siyasi, askeri ve ekonomik tehdit Türkiye’nin ulusal menfaatlerini zedeleyici düzeyde olmakta ve bu bağlamda Irak’ın toprak bütünlüğü ve siyasi birliğine büyük önem verilmektedir. Enerji kaynaklarının, Türkmenler, Araplar ve Kürtlerin bir arada barış içinde yaşadığı Irak toplumuna aidiyetinin önemini öne çıkaran yeni hükümet, Irak’ın toprak bütünlüğünü Ortadoğu dengelerinin teminatı olarak görmektedir. Programda ABD ile ilişkiler de bu bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Geçmişten gelen bir dostluğun hakim olduğu ABD-Türkiye ilişkilerinin, Irak konusunun yarattığı politik ayrılıklarla yeni bir döneme girmiş olduğu açıktır. Fakat ilişkilerde esas olan, temel stratejik ve siyasi gerçeklerdir. Dolayısıyla AKP, diğer partiler gibi, bu dönemde ABD ile ilişkilerin sıcak tutulmasından yana görünmektedir.

Filistin konusunda kalıcı barışın bir an önce sağlanmasından yana olan Türkiye, BM kararları doğrultusunda Filistin halkına olan desteğini devam ettirmiş ve barışçıl girişimleri desteklemiştir. AKP hükümeti döneminde de bu politika sürdürülmüştür. Bu bağlamda 14 Mart 2003 tarihinde ABD tarafından çizilen yol haritasının desteklenmiştir. Ayrıca hem İsrail hem de Filistin ile sürdürülen iyi ilişkilerin, barış sürecinde Türkiye’nin elini güçlendireceği düşünülmektedir.

İslam dünyası ile ilişkilere, Erbakan döneminde olduğu gibi özel bir önem atfeden AKP hükümeti, diğer partilerce de benimsenen, işbirliği olanaklarının yaratılması, İKÖ'nün güçlendirilmesi ve İSEDAK'ın işlevsel kılınması için gerekli görülen gayretin gösterilmesinden yanadır.

2007 yılı seçim beyannamesi, Ortadoğu bölgesine yönelik politikalar bakımından özellikle Irak konusuna yoğunlaşmış görünmektedir. Önemli dönüşümlerin yaşandığı Ortadoğu bölgesindeki gerilimlerin azaltılması ve enerji güvenliği gibi konuların, Türkiye'nin ulusal çıkarları üzerindeki etkilerinin dikkate alınarak izlenmesi için gerekli politikalar ise şu şekilde sıralanmıştır (Adalet ve Kalkınma Partisi,2007):

- **“Güvenlik ilkesi:** Bölgedeki herkes için kuşatıcı bir güvenlik anlayışı ve sistemi
- **Politika ilkesi:** Bunalımların barışçıl çözümünü sağlayacak politik mekanizmaların oluşturulması
- **Ekonomi ilkesi:** Ortak ekonomik çıkar alanları ilkesi ile kaynakların adil dağılımı
- **Kültürel ilke:** Farklı etnik ve mezhebi kimliklerin çatışmaksızın bir arada yaşamasını sağlayacak değer ve yapıların korunarak geliştirilmesi.”

Bu çerçevede Filistin ve Lübnan'ın istikrara kavuşturulması amacı için AKP, izlediği politikasını sürdürme gayreti içinde olacaktır.

Irak'a ayrı bir başlık altında değinen AKP, küresel ekonomi-politik bakımdan Irak'ın siyasal bütünlüğüne büyük önem atfetmekte ve bunu, bölgesel istikrarın bir koşulu olarak görmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin ilgili çabalar içerisinde yer alması bir tercih değil, stratejik bir zaruriyet olarak görülmüştür. Nitekim, Türkiye'nin güvenliği, Irak'ın istikrar ve güvenliğiyle eşdeğerde tutulmaktadır.

Genel itibarıyla AKP'nin Irak politikası şu ilkelere dayandırılmaktadır (Adalet ve Kalkınma Partisi,2007):

“Barış, güvenlik, demokrasi ve istikrar çerçevesinde;

- **Güvenlik ilkesi:** Etnik ve mezhep kimliğinden bağımsız olarak herkes için güvenlik

- **Politika ilkesi:** Mutlak toprak bütünlüğüne dayalı katılımcı temsili demokrasi,
- **Hukuki ilkesi:** Irak'ın toprak bütünlüğünü ve birliğini garanti altına alan, kuşatıcı bir anayasal çerçevenin oluşması
- **Ekonomi ilkesi:** Yeniden yapılanma, kaynakların etkin kullanımı ve adil paylaşımı,
- **Kültürel ilkesi:** Çoğulcu birlikteliktir.”

Bu bakış açısıyla Irak'ın bütünlüğü açısından Kerkük meselesi öne çıkarılmıştır. AB, ABD ve diğer ülkeler nezdinde yürütülen çalışmaların konunun uluslararası alanda daha iyi kavranması sağlanmıştır. Dolayısıyla etnik ve mezhebi unsurların katılımıyla hakkaniyet ilkelerine dayalı bir çözümün benimsenmesi Türkiye'nin öncelikleri arasında yer almaktadır.

Irak'ın kuzeyinde barınan terör örgütü PKK'nın iki ülke ilişkilerinin gelişmesinin önünde bir engel olarak değerlendirilmektedir. Ve bundan duyulan rahatsızlık her fırsatta dile getirilmiştir. Bölgedeki istikrarsızlığın beslediği terör tehdidine karşı her türlü tedbirin alınarak, bölgenin terörist eylem üssü olarak kullanılmasının önüne geçilmesi AKP döneminde de, Türkiye'nin en önemli gündem maddesi olarak belirlenmiştir.

60. Hükümet programında da Ortadoğu'nun önemine dikkat çekilerek, Filistin sorununun çözümü, Lübnan'ın istikrara kavuşturulması, Irak'ın bütünlüğü ile yeniden yapılandırılması, enerji politikaları ve bölgeleri konularında, Türkiye'nin endişeleri dile getirilmiştir. Türkiye'nin Irak politikasının, barış, güvenlik, demokrasi ve istikrar ilkelerine dayandığının altı çizildikten sonra, Türkiye'nin güvenliğini Irak'ın güvenliği ile eş tutulmuştur. Bu bağlamda terör ve Türkiye'nin teröre karşı verdiği mücadelenin haklılığı bir kez daha hatırlatılmıştır. Alınacak önlemler konusunda ise bir Eylem Planı oluşturulmuş, başta PKK terör örgütü olmak üzere, pek çok alanda izlenecek politikaların ana hatları belirlenmiştir.

Kafkasya ve Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerde AKP, tüm siyasi partilerce benimsenmiş politikaların sürdürülmesinden yana görünmektedir. 2002 parti programı içerisinde AKP, enerjinin dünya pazarlarına ulaştırılmasına yönelik politikaların sürdürülerek, petrol ve doğalgazın taşınmasının, aynı zamanda kardeş Orta Asya-Kafkasya ülkeleriyle ilişkilerin derinleştirilmesinde önemli bir unsur olarak görmektedir. Parti Avrasya açılımına devamla, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan fırsatların değerlendirilmesi açısından KEİ'nin, bölge ülkelerini kapsayan bir istikrar kuşağı oluşturulmasına katkı sağlayacağı görüşündedir.

Dolayısıyla geleneksel Atlantik ve Avrupa boyutlarının yanında TDP'de Avrasya'ya yönelik politikalara ağırlık verilmesi ulusal çıkarlar açısından oldukça önemli görülmektedir. Bu bağlamda ECO'nun önemine vurgu yapılmaktadır. Yani SSCB'nin dağılmasının üzerinden geçen on yıllık zaman zarfında Türkiye, Avrasya açılımını devam ettirmektedir. Bunun 2002 yılına değin başarılı olup olmadığı ise tartışma konusudur.

AKP'nin 2002 yılı hükümet programında, Türkiye'nin komşu ülkelerin enerji kaynaklarının dünya pazarlarına açılması için bir enerji terminali olma konumunu üstlenmesi ile bölgesel güç haline geleceği öngörülmüştür. Bu kapsamda iletim altyapı konusunda, piyasa düzeninin geliştirilmesine önem verilmekle beraber, Hazar Bölgesi doğal gaz ve petrolünün Türkiye üzerinden taşınması hedeflenmektedir. Dolayısıyla petrol ve enerji politikalarının, dış politika ile uyumlu hale getirilmesi, kardeş Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerde birleştirici bir etki yapacaktır.

AKP hükümeti, kültürel yakınlık içerisinde bulunan Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle, iyi komşuluk ilişkilerinin sürdüğü Rusya Federasyonu ile işbirliğine dayalı ilişkilerin devamından yana görünmektedir.

AKP, hükümet programında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile tarihi, kültürel ve sosyal yakınlığa dikkat çekerek, ilişkilerin daha da ileriye taşınması ve işbirliği alanlarının genişletilmesini gerekli görmekte, bu sayede de bölgenin istikrara kavuşacağını belirtmektedir. Ayrıca zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarına sahip olan bölgenin, Ortadoğu ve Balkanlarla ekonomik anlamda bütünleşmesi için Türkiye'nin katkısının en üst düzeyde olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Kısaca Balkan ülkeleriyle tarihi, kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin, bölgedeki gerilimin azaltılması için bir fırsat yaratacağı ve bu amaçla da projelerin geliştirilmesi gerektiği, yeni hükümetin Balkan politikasının genel görünümünü oluşturmaktadır.

Karadeniz bölgesinde yeni işbirliği alanlarının yaratılması ve atıl kalan kapasitelerin değerlendirilmesi için KEİ'nin daha etkin bir konuma getirilmesi amaçlanmaktadır.

Uzak Asya ile ilişkilerinde hükümet, geleneksel Atlantik ve Avrupa yönlü dış politikanın yanında, Avrasya eksenli politikaların geliştirilmesine öncelik verileceğini ifade etmiştir. Bunun için de ECO, uygun zeminin tesis edilmesine aktif katkı sağlayacaktır.

59. Hükümet programında Erdoğan Rusya Federasyonu, Orta Asya ve Kafkasya ülkeleriyle işbirliğine dayalı ilişkilerin sürdürülmesini partinin ve dolayısıyla hükümetin amaçları arasına almıştır. Bu çerçevede Rusya ile ilişkilerin azami düzeye çıkarılmasını

amaçlayan Avrasya Perspektifinin gerçekleştirilmesi yeni hükümetin öncelikli hedefleri arasında yer almıştır.

SSCB'nin dağılmasının ardından Türk siyasi partileri tarafından üzerinde sıklıkla durulmasına karşın, bir türlü istenilen noktaya getirilemeyen, kültürel, tarihi ve sosyal yakınlığı dolayısıyla Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin, daha da yakınlaştırılması yeni hükümetin amaçları arasındadır. Bu bakış açısıyla programda, geniş işbirliği alanlarının tesisi öngörülmüştür. Kafkasya'nın sahip olduğu enerji kaynaklarının dünyaya açılması ve ekonomik bütünleşmenin sağlanması için Türkiye'nin bölge için önemine vurgu yapılması, bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca Avrasya eksenli politikaların geliştirilmesi çabalarının sürdürülmesi ve ECO'nun daha işlevsel kılınması da Türkiye'nin ulusal çıkarları açısından ehemmiyetli görülmektedir.

2007 yılı seçim beyannamesinde AKP, Kafkaslardaki siyasi istikrarı TDP için hayati olarak tanımlamıştır. Ve bunun sağlanmasında işbirliği sürecini öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda Hazar Havzası ve Orta Asya bölgesi Türkiye'nin Avrasya stratejisinin omurgası olarak nitelendirilmiştir. BTC'nin 2006'da devreye girmesi ile küresel ekonomiye büyük katkı sağlayan Türkiye, enerji politikaları ile hem bölge hem de dünya barışına katkı yapmayı sürdürmüştür. Ekonomik ve siyasal reformların gerçekleştirilmiş olduğu bir Orta Asya'nın, bu süreci destekleyeceği de üzerinde önemle durulan konulardan bir diğeridir.

Türkiye'nin tarihi ilişkilerinin öne çıkarıldığı "Türk Dünyası" kısmı içerisinde, dil ve kültürde birlik, ekonomide bütünleşme, uluslararası alanda dayanışma bilincinin oluşturulması hedeflenmektedir. BTC ve Şahdeniz projeleri ile Türk Dünyasını birbirine bağlamayı hedefleyen AKP, seçim beyannamesinde bu projelerin Orta Asya içlerine kadar uzanması için diğer ülkeler nezdindeki çabaların yoğunlaştırılacağını belirtmektedir.

Seçim beyannamesine göre TİKA ile, Türk Dünyasının altyapı sorunlarının giderilmesine yönelik faaliyetlere ve ayrıca Kırım Tatarlarına, Gagavuz Türklerine, Afganistan Özbek ve Türkmenlerine, Gürcistan Azeri ve Karakalpak Türklerine, Moğolistan Kazaklarına, Kosova Türklerine, Makedonya Türklerine, Batı Trakya ve Bulgaristan Türklerine, Kuzey Irak Türkmenlerine ve Ahıska Türklerine kalkınma desteği verilmiş, tarihi ve kültürel değerlerine sahip çıkmaları sağlanmıştır. Aynı çerçevede Türk İş Adamları Kurultayları'nın düzenlenmesi ve yurt dışında Türk Kültür Evleri'nin kurulması projelerinin hayata geçirilmesine başlanmıştır.

60. Hükümet programında, önceki dönemde Türk ve akraba devlet ve topluluklara destek olmak ve sürdürülebilir ilişkiler geliştirilmesine yönelik politikalar takip edildiği belirtilmektedir. Bunlar arasında Kırım Tatarları, Gagavuz Türkleri, Afganistan Özbek ve Türkmenleri, Gürcistan Azeri ve Karakalpak Türkleri, Moğolistan Kazakları, Kosova Türkleri, Makedonya Türkleri, Batı Trakya ve Bulgaristan Türkleri, Kuzey Irak Türkmenleri ve Ahıska Türkleri sayılmakta ve bunlara kalkınma desteği verilerek, tarihi ve kültürel değerlerine sahip çıkmalarının sağlandığı belirtilmektedir. 60. Hükümet Programı Eylem Planında bu hususların, Dışişleri Bakanlığı'nın sorumluluğunda, DPT, TİKA ve STK'ların katkısıyla yapılacak çalışma ve araştırmalarla, ilgili işbirliği alanlarının tesbitinin yapılması ve bir strateji çerçevesinin çizilerek, etkin bir sürecin başlatılması öngörülmektedir.

AKP iktidarı döneminde takip edilen aktif dış politikaya paralel olarak, dış teknik yardımlara, kalkınma projesi desteklerine ve insani yardımlara yeni bir yaklaşım getirildiği öne sürülmektedir. Bu, başta Türk cumhuriyetleri ve Türk topluluklarının bulunduğu ülkeler olmak üzere Orta Asya, Kafkasya, Balkanlar, Orta Doğu ve Afrika'da daha planlı ve etkili bir yardım politikasıyla desteklenmek istenmektedir.

Enerji Koridoru projesi kapsamında Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ile, bölgede bulunan petrol, doğal gaz ve elektrik gibi enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında daha fazla rol üstlenerek, Türkiye'nin stratejik konumunun güçlendirilmesi hedeflenmektedir. "Hazar Bölgesi ve Orta Doğu gaz rezervlerini Avrupa pazarlarına ulaştırmayı öngören Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya, yani kısa adıyla NABUCCO Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin gerçekleşmesi için" (Erdoğan,2007) de Türkiye girişimlerini sürdürmektedir. Ayrıca bu dönemde, Yunanistan ve İtalya, yani Güney Avrupa hattı arasında, yılda 12 milyar metreküp kapasiteli doğal gaz boru hattı ile elektrik iletim hattının yakın zamanda devreye sokulması planlanmaktadır. Yani hemen her partimizin üzerinde durduğu, Türkiye'nin enerji koridoru olma yönündeki çabalarıyla, küresel ve bölgesel konumunun güçlendirilmesi amacı, AKP iktidarı zamanında da Türkiye'nin dış politika öncelikleri arasında yerini almıştır.

Balkanlarda ise AKP, 2002 yılı hükümet programında bölgeye ekonomi ağırlıklı projelerle yaklaşmayı düşünmektedir. Bunu gerçekleştirirken de tarihi, kültürel ve ekonomik ilişkilerin önemi yadsınmayacak ışığında ve gerekirse ilişkiler yeniden değerlendirilecektir. Bölge içindeki gerilimi düşürmek ve barış ortamını kalıcı kılabilmek bu politikanın başarısına bağlanmaktadır.

Erdoğan genel başkanlığında kurulan 59. Hükümet programında Balkan coğrafyası için tarihi, kültürel ve ekonomik bağların önemine değinen AKP, programında barış ortamının yaratılması için ekonomik ağırlıklı projelerin geliştirilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. KEİ, potansiyel işbirliği alanlarının harekete geçirilmesinin bir zemini olarak görülmektedir. Aynı zamanda bu işbirliği ortamının, barışa da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2007 seçim beyannamesinin “Komşu Bölgeler” başlığıyla ele alınan kısmında, Balkanlar, Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkaslar üzerinde durulmaktadır. Bu bölgelerdeki sorunların barışçıl yollarla çözülmesinden yana olan Türkiye’nin her alandaki ilişkilerin derinleştirilmesi gereği ortaya konularak, Bulgaristan ve Romanya’nın 2007 yılında AB üyesi olması, Türkiye ve Hırvatistan’ın AB ile müzakerelere başlaması, Kosova’nın nihai statüsünün belirlenmesi, 10. Yılıni dolduran Dayton Anlaşması’nın gözden geçirilmesi ve Bosna-Hersek’in siyasi açıdan yeniden yapılandırılması, Makedonya’da Ohri Anlaşması’nın hayata geçirilmesi, Batı Balkanların AB ve NATO gibi uluslararası sistem ve örgütlerdeki konularının yeniden belirlenmesinden yanadır. AKP, Balkanların yeni bir dönüşüm sürecine girmesiyle, bu kritik dönemde düzen, refah ve istikrarın korunmasının Türkiye için önemine özel bir önem atfetmiştir.

“Uluslararası Örgütler” başlığı altında diplomatik ilişkilerin önemine değinen AKP, BMGK geçici üyeliğini (2009-2010) yeni atılımlar için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Diplomasi alanı dışında Türkiye, dış ticaret, enerji, insani yardım, ulaştırma, kültür-tanıtım, bilim ve teknoloji alanlarındaki uluslararası etki gücünü arttırarak, ekonomik ve ticari ilişkilerin siyasi ilişkilerle beraber yürütüldüğü gerçeğinden hareket etmelidir. Toplum merkezli sivil dış politika anlayışıyla, TİKA ile yeni alanlara açılma çabalarının da yoğunlaştırılmasını AKP, etkin dış politikanın bir unsuru olarak görmektedir. Dolayısıyla AKP dış politikada, yetkili organların işlevselliğini ve rolünü inkar etmese de politika yapım sürecinde, devlet dışı aktörlerin etkinliklerini görmekte ve bunları teşvik etmektedir (Gözen,2006;88).

Orta Asya, Kafkaslarda olduğu gibi Balkanlarda da tarihi mirasın korunması için yoğun çaba içerisinde olduğunu vurgulayan AKP, insani ve teknik yardımlarla da dış siyasetteki etkinliğini daha da arttıracığı kanaatindedir. Bu yaklaşım 60. Hükümet tarafından da aynı şekilde benimsenmiştir.

AKP, dış politika kısmında üzerinde durduğu öncelikli konular arasına “dış yardımlar”ı da eklemektedir. Aktif dış politikanın bir unsuru olarak gördüğü teknik yardımlarla, başta Türk Cumhuriyetleri ve Türk topluluklarının bulunduğu ülkeler olmak

üzere Orta Asya, Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu ve Afrika'da daha planlı ve etkili bir yardım politikası öngörmektedir. Buna örnek olarak ise, TİKA'nın faaliyet alanının genişletilmesi ile Makedonya, Kosova, Karadağ, Afganistan, Filistin, Etiyopya, Sudan ve Senegal'de yeni temsilcilikler açılmasını göstermektedir.

AKP, gerek parti, gerekse de hükümet programlarında ve iktidar partisi konumuyla izledi politikalarla, kendinden önceki dönemlere atıf yapmakta ve dış politika başarılarını sıralamaktadır. Bu bağlamda parti politikalarında Erdoğan, AKP iktidarından önce Türkiye'nin AB, Kıbrıs ve Irak başta olmak üzere bir çok alanda manevra alanını yitirmiş olduğunu öne sürmektedir. AKP, hükümetinin güçlü siyasi iradesi ile Türkiye'yi dış politikada çok daha belirleyici ve rasyonel bir niteliğe kavuşturduğunun altını çizmektedir. Buna mukabil, komşu ülkelerle ilişkilerin daha önce olmadığı kadar ileriye götürülmesi, Kıbrıs'ta proaktif bir diplomatik sürecin devreye sokulması ve AB ile katılım müzakerelerinin başlatılması, bu görüşü destekleyici argümanlar olarak AKP programlarında sıralanmaktadır. Ayrıca bölgesel nitelikli AKP dış politikası, Afrika açılım programı, Ortadoğu barış süreci ve enerji koridoru düşüncesiyle medeniyetler ittifakı projesinin eşbaşkanlığını üstlenmiştir. Partiyeye göre bu açılımlar, barışçıl Türk dış politikasına bir de kültür ve medeniyet boyutu eklemiştir ve izlemeyi taahhüt ettiği politikalarla eklemeye devam edecektir.

4.7.1. 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası ve AKP

AKP'nin ve dolayısıyla Türkiye'nin dış politikasını anlamak için 2001 yılı sonrası uluslararası gelişmeleri iyi okuyabilmek gerekir. Çünkü bu dönemde Türkiye'nin yakın coğrafyasında önemli gelişmeler ve değişimler meydana gelmiştir. ABD'nin küresel gücüne bir darbe olarak nitelendirilen 11 Eylül saldırıları, bir bakıma uluslararası terörizmle mücadelenin de simgesi haline gelmiştir. Saldırlardan sonra küresel teröre destek veren ülkeler olarak tanımlanan Irak ve Afganistan, gerek tek taraflı gerekse de çok taraflı müdahalelere maruz kalmıştır. Bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin almış olduğu tavır ile AKP'nin izlemek istediği dış politikayı incelemek, parti dış politikasının ortaya konulması bakımından da büyük önem arz eder. Bu nedenle 11 Eylül sonrası ABD küresel politikalarına ve bunun TDP üzerindeki etkilerine değinmek yerinde olacaktır. Çünkü 2001 sonrası, uluslararası konjonktürde büyük değişimleri beraberinde getirecek ve Türkiye'yi de doğrudan etkileyecektir. Nitekim sınırında meydana gelen değişimlere ve gelişmelere karşı Türkiye'nin kayıtsız kalması mümkün değildir.

AKP dönemi Türkiye'nin bölgesel politikaları ve ABD yanında yer alma arzusu, Özal dönemi politikaları ile benzerlik göstermektedir. Her iki savaşta da Türkiye, Ortadoğu liderliğine oynayarak bölgesel güç olma vizyonunu gerçekleştirerek ve Ortadoğu ülkeleri için model ülke misyonunu üstlenerek, Irak'taki gelişmeler karşısında aktif bir dış politika izleme gayreti içerisinde olmuştur. Türkiye'nin savaşta doğrudan yer alma yönündeki tavrı, bölgeye yeniden şekil verme amacındaki ABD politikaları ile uyumaktadır. AKP hükümetinin ABD politikalarının eşbaşkanlığını üstlendiğini her fırsatta dile getirmesi de bunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla AKP dönemi Türkiye'nin dış politikasını anlayabilmek, ABD'nin bölgeye yönelik dış politikası içinde Türkiye'ye verdiği yeri bilmeyi gerektirmektedir. Bu bakımdan 11 Eylül saldırıları, TDP için önemlidir ve ele alınması gerekmektedir.

George Walker Bush'un ABD'de iktidara gelmesiyle Şahinler (Neo-Con) dış politikada daha agresif bir çizgi takip etmeye başlamışlardır. Uluslararası terörizme karşı aktif mücadele kapsamında dış ilişkilerine yön vermeye başlayan Bush yönetimi iç ve dış politika hedeflerini de bu doğrultuda belirlemiştir.

11 Eylül 2001'de Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi'ne düzenlenen saldırılardan sonra gerek ülke içinde gerekse de ülke dışında Amerikan politikasında radikal yönelimler dikkat çekmiştir. Bu yönelimlerin ortak noktası, terörizme karşı etkin mücadeledir. Demokrasi, serbest pazar ekonomisi, insan haklarının korunması ve yaygınlaştırılması da bu mücadelenin temel dayanakları arasındadır.

Bush Doktrini ile terörizmin dünyanın neresinde olursa olsun bulunup, önleyici vuruşla yok edilmesi ilkesinin tüm uluslarca paylaşılması gerektiği üzerinde duran ABD yönetimi, gerektiği taktirde böyle bir müdahalenin söz konusu olması durumunda terörizme karşı tüm devletlerin buna fiili olarak katkı sağlamalarını talep etmektedir.

Terörizmle mücadelede uluslararası ittifakın öne çıkarılmaya çalışıldığı bu dönemde, Türkiye'nin ABD için önemini büyük ölçüde arttırdığı anlaşılmaktadır. Özellikle terör örgütü PKK lideri Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye teslim edilmesinden sonra ABD, bölgesel politikalarında Türkiye'den kendi tercihlerine yakın politikalar benimsemesini talep etmiştir (Davutoğlu,2011;446). Buna, bulunduğu jeo-stratejik konum ve tarihi-kültürel değerleri, mevcut siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları eklendiğinde Türkiye'nin, terörle mücadelede ABD'nin yanında yer alacağı görüşü kuvvetlenmektedir. Türkiye'nin zaten yıllardır PKK terörüyle mücadele etmiş olması, ABD ile ilişkilerin daha da yakınlaşarak hali hazırdaki güvenlik ve stratejik ilişkilerin derinleşeceğine ve buna ticari ilişkilerin de ekleneceğine dair

görüşleri güçlendirmiştir. Uluslararası terörle mücadelede ABD'nin yanında yer almak siyasilerine göre, Kıbrıs, terörle mücadele ve ekonomik yardımlar gibi konularda bu devletin desteğinin alınması anlamına gelebilirdi. Bu bağlamda Türk yönetici elitleri ABD öncülüğündeki uluslararası askeri gücün (ISAF) Afganistan'daki varlığına askeri birlikleriyle katılma kararı almışlardır. Taliban ve El-Kaide'ye yönelik ABD'nin Afganistan operasyonunda İncirlik üssünün ABD savaş uçaklarına açılması ile de teröre karşı kolektif mücadeleye katkı sağlanmıştır.

Uluslararası gücün, Afganistan operasyonu devam ederken; kitle imha silahlarına sahip olduğu, bu kimyasal ve biyolojik silahları sivil halka karşı kullandığı ve terörizme destek verdiği ileri sürülen Irak yönetimine karşı ABD, söylem ve politikalarını sertleştirmeye başlamıştır.

Muhtemel bir Irak müdahalesi durumunda Türkiye'nin tutumunun, Afganistan politikasından farklı olacağı açıktır. Çünkü böyle bir hareket, bölge istikrarını tehdit edebilecek boyutta, etnik unsurları ve terör örgütlerini güçlendirip, Birinci Körfez Savaşı'nda olduğu gibi mülteciler sorununa yol açabilir ve bunun tüm ekonomik maliyetini yine Türkiye'nin üstlenmesi gerekebilirdi. Dolayısıyla Türkiye, Afganistan operasyonu sonuçlanmamışken ve Ortadoğu'da henüz Filistin sorunu çözüme kavuşturulmamışken yeni bir savaşın başlatılmasından yana değildi. Radikal İslam ve küresel terörizm konularında Amerika-Türkiye ilişkileri aynı yönde olsa da duyulan endişeler, Irak söz konusu olduğunda artmıştır. Zira sorun yalnızca Irak'ı değil, Suriye, İran ve Türkiye başta olmak üzere diğer bölge devletlerini de yakından ilgilendirmekteydi.

ABD'nin Irak'a yönelik niyetinin kesinleşmesi üzerine 2002 yılında Türk-Amerikan görüşmeleri, ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz'in Ankara'yı ziyaretiyle başlamıştır. Amerikan askerleri, gemi ve uçaklarının statüsü, geçişleri, denetimlerinin yanında Türkiye'den talep edilen üsler ve bunların kullanımı, Irak'ın yeniden yapılandırılması, PKK, terörle mücadele ekonomik yardımlar ve genel olarak bunların süreleri konularında toplanmıştır. Taraflar arasındaki görüş ayrılıkları, taleplerdeki belirsizlikler ve anlam karmaşası, Türkiye'nin kırmızı çizgileriyle birleştiğinde, duyulan endişelerin giderilmesi mümkün olamamıştır. Her ne kadar Irak'ın toprak bütünlüğü, savaş sonrası yapılandırılması, demografik yapısının değiştirilmemesi gibi konularda görüş birliği sağlanmışsa da PKK ve Irak'ın kuzeyindeki Kürt grup ve aşiretlerinin desteklenmesi, silahlandırılıp eğitilmesi Türkiye'nin savaş sonrası Irak'ın ve bölgenin kaderiyle ilgili şüphelerini güçlendirmiştir. Buna karşın savaşa ABD'nin yanında girilmezse Irak'ın ve bölgenin yeniden şekillendirilmesi

sürecinde Türkiye'nin dışarıda bırakılacağı ve henüz ekonomik krizden çıkan Türkiye'nin yeni bir ekonomik krizle yüzleşebileceği görüşü dillendirilirken, Bush yönetimi de aynı gerekçelerle Türkiye'nin Irak Savaşı'nda tarafsız kalamayacağını varsayarak, herhangi bir yazılı taahhüt altına girmekten kaçınmıştır.

Esas olarak ABD, Irak'ı işgaline kuzeyden cephe açarak destek verilmesini talep etmiş olsa da, Türkiye'nin Irak içine kendi iradesi dışında bir askeri kuvvet yerleştirilmesini arzu etmemiştir. Çünkü ABD'nin Irak içinde çok güvendiği Kürtler TSK'yı bölgelerinde istememişlerdir (Gözen,2006;91).

Dışişleri Bakanlığı'nın 23 Şubat 2003 tarihinde Abdullah Gül'e sunduğu raporda tezkerenin kabulü ve reddi durumunda ortaya çıkabilecek sonuçlar öngörülmüştür. (Bölükbaşı,2008;79-81). Uluslararası meşruiyet sorununa, belirsizliklere ve duyulan şüphelere karşın (Girginer,2009;171-174) dönemin hükümeti, ABD taleplerini içeren tezkereyi 1 Mart 2003'te TBMM'nin onayına sunmuştur. Ancak tezkere meclisten geçememiştir.

Türk hükümeti, bu zamana kadar bölge ülkeleriyle görüşmelerde bulunarak sorunun barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturulmasına çalışmıştır. Fakat savaşın kaçınılmaz bir hal alması durumunda ABD'nin yanında yer alınması gerektiği görüşü hükümet çevresinde destek bulmuştur. Buna rağmen tezkere için mecliste yapılan oylamada gerekli kabul sayısına ulaşamaması, hükümet parti grubu içinde dahi, ABD vaat ve politikalarına karşı duyulan şüphenin giderilemediğine işaret etmektedir.

Abdullah Gül hükümetinin istifası ve Siirt Milletvekili Recep Tayyip Erdoğan'ın AKP genel başkanlığına gelerek yeni hükümeti kurmasından sonra ABD, kuzey cephesi fikrinden vazgeçerek, Türkiye'den yalnızca hava sahasını açmasını talep etmiştir. 20 Mart günü meclise getirilen ilgili tasarıyla, TSK'nın sınır ötesi operasyonunu ve Türk hava sahasının yabancıların kullanımına açılmasını kabul edilmiştir.

Yaşanan tezkere krizi genel olarak ABD-Türkiye ilişkilerinin yeniden ele alınması anlamına gelmiştir. ABD tarafınca Türkiye'nin müttefikliği sorgulanırken, Türkiye tarafında da duyulan endişeler gündemi meşgul etmeye başlamıştır. Münasebetlerin gerilmesine neden olan ve kamuoyuna yansıyan en önemli gelişme ise 4 Temmuz 2003 günü 11 Türk subayın Süleymaniye kasabasında esir alınmalarıyla patlak veren kriz olmuştur. Yine de uzun vadede ikili ilişkilerin kesilmesi söz konusu olmamış, karşılıklı ziyaretler ile gerilen ilişkiler yumuşatılmaya çalışılmıştır. Ancak ilişkilerin seyri, 1 Mart tezkeresi öncesine nazaran oldukça mesafeli olmuştur. Zira Kuzey Irak'taki PKK hareketlenmelerine ABD'nin göz

yumması neticesinde, TSK operasyonları hükümet gündemine gelmiş fakat Amerika, böyle bir operasyonun Türkiye'yi kendisiyle bölgede karşı karşıya getirebileceği uyarısında bulunmuştur. Keza bu, bir ABD-Türkiye savaşı anlamına gelmektedir (Bölükbaşı,2008163-176).

ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik öncelikli stratejisini oluşturan YDD kapsamında, bölge ülkelerinin özgürleştirilmesi demokratikleştirilmesi ve serbest piyasaya geçişlerinin sağlanmasına yönelik Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Projesi, insan hakları, sivil toplum, uluslararası hukuk normları gibi unsurları içermiştir. Bunların geliştirilmesine yönelik bir fon oluşturulması ve bu yöndeki girişimlerin desteklenmesi kararlaştırılmış ve ilk defa Başkan Bush tarafından 2003 Kasımında yeni dönem stratejisi olarak açıklanmıştır. Ancak bundan önce Birinci Körfez Savaşı ve 1999 yılı İpek Yolu Stratejisi ile ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya öncelikleri ana hatlarıyla ortaya konulmuştur. Ermenistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Gürcistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan geçen ve tarihi bir ekonomik hattı ifade eden bu proje ile bölgesel ekonomik bütünleşme, insan hakları, serbest pazar ilkeleri ve demokrasi temelinde yükselecek, ABD ile müttefik ülkeleri içeren istikrarlı bir yapı inşa edilmesi arzulanmıştır. ABD'nin bu stratejisi Amerikan Kongresi tarafından onaylanmıştır.

NATO'nun bölge politikalarında ABD çıkarlarını kollayacak çok uluslu bir yapılanma olarak kullanılması bakımından, Washington zirvesinde kabul edilen Yeni NATO Konsepti oldukça önemlidir. Zirvede: (Bilbilik,2004;10-11)

- NATO güçlerinin “Alan Dışı” askeri harekatlarda kullanılması
- NATO'nun kitle imha silahları, uluslararası terör, uyuşturucu kaçakçılığı ve ırk ayrımı gibi sorunların çözümünde kullanılması
- Askeri harekat ve savaş kararlarının BM kararlarına bağlı olmaksızın NATO'da alınması
- NATO'ya küresel boyutlarda ekonomik, politik, demokratik ve güvenlik görevleri verilmesi kararları alınmıştır.

Haziran 2004'te yapılan NATO İstanbul Zirvesi'nde alınan kararlar, Geniş Ortadoğu Stratejisi çerçevesinde, Ortadoğu'nun istikrarı için geniş stratejik işbirliğinin gerçekleştirilmesi amacına yönelik uygulamalara öncelik verilmesini hedeflemiş, spesifik olarak Irak ve Afganistan konularını öne çıkarmıştır (Bilbilik,2004;123-124). NATO'nun böylece BOP hedefine uygun olarak, kapsam ve etki alanı genişletilmiştir. Hatta hedef

bölgelerde Rusya Federasyonu ile işbirliğine gidilerek, 2002 yılında büyük güç rekabetini terk edilmesi yönünde anlaşmaya varılmıştır (Bilbilik,2004;48).

BOP, esas olarak enerji yollarının ve enerji kaynaklarının kontrol altına alınması ve Amerikan hegemonyasının askeri, ekonomik ve kültürel anlamda sürdürülmesini içermektedir. Ayrıca hedef coğrafyanın sınırlarının ABD çıkarlarınınca yeniden belirlenmesini kapsamaktadır. İlk olarak 1998 Amerikan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi, bölgedeki enerji rezervlerinin uluslararası pazarlara aktarılması ve bölge istikrarının ABD için taşıdığı önemi belirtmesi bağlamında yeni dönem Amerikan dış politikasının ana hedeflerini içermiştir (Erhan,2003;6-7). Bundan sonraki Amerikan ulusal strateji belgelerinde de Orta Asya-Kafkasya'ya öncelik verilerek, bölge devletleriyle hemen her alanda yakın işbirliğini gerçekleştirmenin önemi üzerinde durulmuştur.

1981-1987 yılları arasında ABD Savunma Bakan Yardımcılığı görevinde bulunan Richard Perle, Birinci Körfez Savaşı ile ikincisi arasındaki dönemde Irak'ın işgali, Saddam rejiminin devrilmesi ve Irak'ın parçalanması konularında, Irak'ın kuzey bölgelerinin askeri ve mali olarak desteklenmesi, burada kurulacak demokratik muhalefet cephesinin tanınarak, BM'de temsilinin sağlanması için gerekli televizyon ve radyo istasyonlarının kurulmasının desteklenmesi konularında, Amerikan hükümetine önerilerde bulunmuştur. Olası bir savaş durumunda kara birliklerinin kullanılmasının kaçınılmaz olacağı öngörülerinde de bulunarak, bir bakıma İkinci Körfez Savaşı'nı önclemiştir (Berberoğlu;1998). Bu operasyonda Türkiye'nin üstleneceği yükümlülükler ise önceden belirlenmiştir.

Türkiye'nin bölgedeki rolü BOP çerçevesinde rehber ve örnek ülke olmaktı. Stratejik konumu ise Türkiye'nin hareket sahasının sınırları çizmekteydi. Buna göre İzmir'de, Belçika'da bulunan NATO karargahıyla paralel faaliyet yürütecek bir, Trabzon'da iki, Samsun'da bir, Trakya'da bir üs inşa edilmesinin yanı sıra, mevcut NATO üslerinin genişletilmesi ve BOP'un merkezi üssü olarak Türkiye'nin belirlenmesi düşünülmekteydi. Irak işgali öncesinde ve 2004 yılı içinde gerçekleştirilen NATO İstanbul Zirvesi'nde ABD politikaları çerçevesinde Türkiye'ye de içerisinde yer verildiği müttefik devletlerin birlikte hareket etmesi gerektiği görüşünün, Fransa ve Almanya'nın muhalefetiyle kırılmaya uğraması Türkiye'nin stratejik önemini daha da arttırmıştır.

Türkiye'ye atfedilen ılımlı İslam için model ülke ya da bölgesel/merkezi güç gibi roller ABD politikaları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu-Orta Asya'ya açılan kapısı olarak, Türkiye'nin önemi üzerinde fazlaca durulmaktadır. Keza Amerikan Eski Başkanı Bill Clinton ve dönemin Başkanı George W.

Bush gibi en üst düzey kesimlerce üzerinde durulan ve özellikle Türkiye için dile getirdiği stratejik ortaklık, genişletilmiş ortaklık gibi kavramların da Kafkasya ve Ortadoğu'ya olan Amerikan ilgisinin giderek arttığı 1990'ların ikinci yarısından itibaren sıkça kullanıldığı görülmektedir.

1 Mart 2003 tezkere kriziyle ABD'nin Türkiye algısı değişmeye başlamıştır. İki ülke ilişkileri gerilmiş, ancak karşılıklı ziyaretlerle daha mesafeli de olsa devam edebilmiştir. 2004 yılında Rusya ve Türkiye arasında imzalanan Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon (Girgin,2008;179), ABD'nin Türkiye tutumuna bir tepki niteliği taşıyorsa da, 2006 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Washington'da imzaladığı Ortak Vizyon Belgesi ile ABD-Türkiye ilişkileri yeniden tanımlanarak, ortak hedefler, değer ve idealler çerçevesinde, belirlenmiş alanlarda diyalogun ve işbirliğinin güçlendirilmesi sağlanmıştır. Ardından Ahmet Davutoğlu'nun dış politika danışmalığını yaptığı AKP hükümeti, Türkiye'nin genişletilmiş Ortadoğu projesinin eş başkanlığını üstlendiğini duyurmuştur.

Türkiye'nin dış politikasında 2001 ve 2002 yıllarından sonra ciddi değişimler gözlenmiştir. 2001'de ABD'yi hedef alan terörist saldırılar bunun başlangıcı olurken; 2002 yılında Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisinin ülke yönetimine gelmesi TDP'de Suriye ve İran başta olmak üzere Arap ve Ortadoğu ülkelerinin önceliğe alındığı dönemin başlangıcı olmuştur. Aynı dönemde AB ve Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerde de bir hareketlenme göze çarpmaktadır.

AB'ye tam üyelik müzakere sürecini başlatan AKP hükümeti, Kafkasya ve Orta Asya devletleriyle, özellikle enerji alanında politika ve projeler geliştirmiştir. Ekonomik ve kültürel ilişkiler de bu politikaları takip etmiştir. Görünürde ABD ve İsrail'le önceki dönemlere göre mesafeli bir hal alan ilişkiler, çok taraflı diyalog süreçleriyle dengeli bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Rusya, AB, ABD, Ortadoğu ve Avrasya politikaları itibarıyla Türkiye, Davutoğlu'nun dış politika perspektifi çerçevesinde komşularla sıfır problem ilkesiyle, Türk dış politikasını kültürel, tarihi ve etnik değerler üzerine kurmaya çalışmakta; bunu yaparken de uluslararası hukuk kuralları içerisinde ve uluslararası örgütler nezdinde politikalarını destekleme yolları arayışı içerisinde girmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin tarihi ve jeopolitik zemininde doğmuş olan ve o mirası devralan Türkiye'nin sahip olduğu sınırlar, dış politika stratejisinin sınırları olarak düşünülmemektedir (Davutoğlu,2011;41).

Türkiye, bölgesel anlaşmazlıkların çözümünde inisiyatif almaya çalışarak Suriye-İsrail, İsrail-Filistin ve İran-Batı gibi ihtilafların çözümüne arabulucu rolüyle katkı yapmayı

amaçlamaktadır. İzlenen proaktif dış politikayla sorunların büyümeden ve önceden arabuluculuk misyonu ile çözülebileceği görüşü, TDP'nin öncelikleri arasına alınmıştır. Yine de Türkiye'nin komşu ve kendisini çevreleyen bölge ülkeleriyle geliştirmeye çalıştığı dostane ilişkiler, bahsi geçen ülkelerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar dolayısıyla zaman zaman tıkanmaya uğramakta ve Türkiye'yi zor durumda bırakmaktadır. Ancak AKP yetkilileri, partinin dış politika anlayışını çok taraflılık, çok boyutluluk, komşularla iyi ilişkiler ve aktif dış politika ilkelerine dayandırmaktadırlar (Bağcı&Sinkaya, 2006;103).

Genel itibariyle TDP, bilhassa AKP'nin 2002'de iktidara gelmesinden sonra, önceki dönemlerle kıyaslandığında Özal çizgisine daha yakın olmak üzere, geleneksel statükocu ve realist çizgisinden bir nebze uzaklaşarak daha pragmatist ve revizyonist bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. Geleneksel Türk dış politikası çizgisinden sapma olarak nitelendirilemese de bu yeni perspektif, Atatürk idealizminin yerine daha çok Amerikan liberal değerleriyle örülmüş fırsatçı bir yapıyı bünyesinde barındırmaktadır.

Yeni dış politika vizyonunu uygularken ve uluslararası meşruiyet temelinde hareket ederken Türkiye, AKP döneminde de genel olarak tek taraflı girişimlerden çoğu zaman kaçınmayı tercih ederek, çok taraflı girişimlerle bölgesinde merkezi bir rol oynamayı düşünmektedir. Şüphesiz bu, Özal dönemi dış politikası ile de uyumluluk göstermektedir.

4.7.2. AKP Dönemi Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri

3 Kasım 2002 seçimlerinden lider parti olarak çıkarak iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi ile AB'ye uyum süreci hız kazanmıştır. 3 Kasım 2002'de meclise sevk edilen uyum paketi, Türk Ceza Kanunu, siyasi partiler ve devlet güvenlik mahkemeleri hakkında düzenlemeleri de içeren 16 konunun 31 maddesinde kapsamlı değişiklikler getirmiştir. AKP Genel Başkanı Recep Tayip Erdoğan'ın siyasi yasağını da kaldıran bu paketin etkisiyle, 2002 Kopenhag Zirvesi'nde AB tarafınca takdirle karşılanmak üzere, reform sürecinin devamını teşvik etmek üzere 2004 yılına kadar konseyin Kopenhag Kriterleri'nin karşılandığına ikna olması durumunda, Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlatılacağı duyurulmuştur (Çalış,2006;454-455). İzleyen dönemlerde de bu yöndeki yeniden düzenlemeler gündeme gelmiş, AB uyum yasaları birbiri ardına yasalaşmıştır. Bu uyum paketlerine TÜSİAD, TİSK, Hak-İş, DEİK ve TOBB gibi kuruluşlar da destek vermişlerdir. AB'yi memnun eden ancak diğer taraftan tartışmalara da neden olan, MGK'nın yapısı ve işlevi, TSK'nın denetlenmesi gibi konuları da kapsayan bu düzenlemeler, 2003 Yılı Ulusal

Programı'yla da desteklenmiştir. Her yıl AB Komisyonu tarafından hazırlanan ilerleme raporlarında da bu gelişmelere yer verilmiştir.

2003 İlerleme Raporu'nun hemen ardından yayımlanan Avrupa Birliği Genişleme Strateji Belgesi'yle, Kıbrıs konusunun Türkiye'nin üyeliğe kabul edilmesinin önünde ciddi bir engel olduğu hatırlatılmıştır. Belgede ayrıca Kıbrıs Rum Kesimi'nin 1 Mayıs 2004 Tarihinde AB'ye üye olarak kabul edilmesi konusunda güçlü bir istek duyulduğuna yer vermiştir (Çalış,2006;461).

6 Ekim 2004'te AB Komisyonu, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde 2002 yılında belirlenen Kopenhag Kriterleri çerçevesinde siyasi ölçütlerin karşılanıp karşılanmadığına dair, Tavsiye Kararı'nı, İlerleme Raporu'nu ve Etki Raporu'nu yayımlamıştır.

Genel hatlarıyla ilerleme raporunda Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunun sağlanması amacıyla yapmış olduğu değişiklikler ve bu yöndeki gayretler ele alınıyor ve bunun devamı temenni edilerek, eksik görülen kısımlara yer veriliyordu.

Komisyon'un tavsiye kararında Türkiye'nin son beş yılda kaydetmiş olduğu ilerlemeler övülerek, siyasi reform sürecinin devamı arzulanıyor, mevzuatın uygulanması için daha fazla çabanın gerekli olduğu üzerinde duruluyor ve müzakerelerin başlatılması için gerekli kriterlerin yerine getirilmiş olduğu belirtiliyordu. Bu amaçla Türkiye'deki reform sürecinin desteklenmesine yönelik AB ile sıkı işbirliği yapılması ve bunun denetlenmesi, AB müktesebatının yeterli biçimde uygulanması ölçüsünde müzakere edilecek fasılların geçici olarak kapatılması ve uygun görüldüğünde açılması ile ilgili olarak Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin, topluluğun derinleşme kapasitesine etkisinin göz önüne alınması ile taraflar arasında kapsamlı kültürel ve siyasi diyalogün güçlendirilip desteklenmesi olmak üzere üç aşamalı bir strateji izlenmesini tavsiye edilmiştir (AB Komisyonu Tavsiye Kararı,2004).

Etki raporunda ise Türkiye'nin üyeliğinin diğer ülkelerden farklı olacağı belirtilmek üzere, tarafların o günkü koşul ve durumlarına değinilerek, benimsenmesi gerekli politikaları ülkelerin kapasiteleri çerçevesinde değerlendirmek üzere, olumlu ve olumsuz olası etkilerin değerlendirmesi yapılmaktadır. Raporda nüfustan mali müzakere, tarımdan AB organlarında temsile kadar pek çok alanda değerlendirmelere yer verilmiştir. Ayrıca birliğin bölge politikaları, enerji politikaları, ortak dış ve savunma politikaları içinde Türkiye'nin rolü bahsi geçen raporda değerlendirilmiştir (Avrupa Komisyonu,2004).

Yayımlanan raporlar üzerine AB Parlamentosu 15 Aralık'ta konseye müzakerelerin başlatılması yönünde tavsiyede bulunmuştur. Konsey 3 Ekim 2005'te komisyon kararının

içeriğini benimseyerek, Türkiye ile AB müzakerelerinin başlatılması kararını almıştır. Fakat müzakereler başlatılırken Kıbrıs ve Yunanistan konusu tekrar Türkiye'ye hatırlatılmış ve tam üyeliğe giden yolda diğer ülkelere nazaran Türkiye'nin farklı şartlara tabi olacağı ve serbest dolaşım, tarım ve fonların kullanımında kısıtlamaların AB tarafınca saklı tutulduğu açıkça Brüksel Zirvesi'nde tekrarlanmıştır. Anlaşma 29 Temmuz 2005'te Türkiye tarafınca imza edilmiştir.⁶² 35 başlık altında toplanan katılım müzakere fasıllarının belirlenmesinden sonra taraflar görüşlerini, talep ve beklentilerini açıklamışlardır.⁶³

Öte yandan 2001 ve 2004 yılları arasında Türkiye'nin, ulusal programa bağlı kalarak, anayasada 43 madde, 8'i uyum paketi olmak üzere, 66 yasa, 49 genelge, 29 yönetmelik toplam 175 maddeyi değiştirerek, 28 uluslararası sözleşmeyi onaylanarak yürürlüğe koyması (Birand,2005;456), AB'nin Türkiye'ye bakışını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bundan sonra da Kıbrıs sorunu üzerinde Türkiye'nin takip ettiği tutum, özellikle Yunanistan'ın elini zayıflatacak ve birlik ülkelerini, Türkiye muhalefetlerinde farklı konulara yöneltecektir.

Yine de belirtmek gerekir ki AB, 2000'li yıllarda önceliğini iç bütünlüşme olarak belirlemiştir. Siyasi bütünlüşme hayalini gerçekleştirmek amacıyla hazırlanan Avrupa Birliği Anayasası'nın 2005 yılında, Fransa ve Hollanda'da yapılan halkoylamasında reddedilmesinin ardından derinleşme umutlarını 2007 Lizbon Zirvesi'ne bırakan AB, Türkiye'nin üyeliği konusuna tereddütle yaklaşmayı sürdürmektedir.

Avrupa Birliği, 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde Kıbrıs ile üyelik koşullarının görüşülmeye başlanmasına karar vermiş ve bu amaçla 1998 yılını belirlemiştir. Buna karşın Türkiye, 5. genişleme dalgasına dahil edilmemiştir. Türkiye'nin buna ve önüne getirilen siyasi kriterlere gösterdiği tepki, AB'nin Türkiye politikasını yumuşatmıştır.

2002'de iktidara gelen AKP hükümeti, AB ile ilişkilerin sürdürülmesi bağlamında 15 Ocak 2002 tarihinde Denktaş-Klerides görüşmelerine destek vermiştir. Fakat bu diyalog sürecinin ilerlememesi BM'yi devreye sokmuş, BM Genel Sekreteri Kofi Annan kendi adıyla anılan bir plan hazırlamıştır. Bu kapsamda 19 Şubat 2004 yılında Annan Planı çerçevesinde Yunanistan, Türkiye ve adadaki Türkler ile Rumların taraf olduğu görüşmeler başlatılabilmektedir.

⁶² Anlaşmanın en önemli tarafı tüm liman ve havalimanlarının Kıbrıs Rum gemi ve uçaklarına açmak ve zimnen Rum kesiminin adanın hakimi olduğunu tanımak anlamına gelmiş olmasıdır ve AB, ek protokolün uygulanması için Türkiye'ye baskı yapmayı sürdürmektedir.

⁶³ Tarafların sunuşları hakkında bilgi için bkz: <http://www.abgs.gov.tr/tarama/tarama.htm>

24 Nisan'da da bu planda kabul edilen şartların kabulü için Kıbrıs Türk ve Rum taraflarında referanduma gidilmiştir. Kıbrıs Türk halkının %64,9'u Annan Planı'na 'evet' derken; Rum tarafı, planı %75,83 oy oranıyla reddetmiştir. Yapılan referandum sonuçlarına göre birleşmiş bir Kıbrıs'ın AB'ye girme ümidi kalmamıştır. Fakat buna rağmen Rum kesimi, adanın tamamını temsilen AB'ye 1 Mayıs 2004 tarihinde tam üye olarak kabul edilmiştir (The Comprehensive Settlement Of The Cyprus Problem, 2004).

Buna karşın Annan Planı ile aşamalı olarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olmasını öngören yeni bir anayasa hazırlanmıştır.⁶⁴ Vatandaşlık, mülkiyet, toprak gibi tartışmalı alanların düzenlenerek, güvence altına alınan bu plana, AB tarafından verilen destek, Yunanistan'ın ada konusundaki tutumuyla aynı çizgide olmuştur. Bu sebeple Annan Planı kabul edilmese dahi Kıbrıs Rum Yönetimi AB üyeliğine, tüm adayı temsilen kabul edilmiştir. Oysa plan nihai aşamada adanın bağımsızlığını hedefleyerek, "Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti, Federal Hükümeti ve Kurucu Devletleri" başlığı altında yeni devletin statüsü ve iç ilişkilerinde İsviçre'nin, federal hükümet ve kantonları ile olan ilişki ve statü modelini esas almaktaydı (Birleşmiş Milletler,2004).

Kıbrıslı Türkler tarafından kabul edilmesine ve Türk kamuoyunca da desteklenmesine karşın Annan Planı'na Türkiye tarafından da eleştiriler gelmiştir. Öncelikli olarak siyasi ve stratejik alanda Türkiye'nin ada ve bölgedeki çıkarlarına hizmet etmeyen planın, ekonomik ve bölgesel gelişmişlik alanlarında Türk tarafı lehine yeniden düzenlenmesi gereği üzerinde durulmuştur (Balkır;2003). Ecevit ve Erbakan başta olmak bazı siyasi parti liderlerinin aksi yöndeki beyanlarına rağmen, gerek kamuoyunca gerekse iktidar partisince adanın birleşmesine verilen destek ada Türkleri'nin Annan Planı lehindeki kanaatlerini belirlemiştir. Fakat bu, birleşmiş Kıbrıs hayalinin gerçekleşmesine yeterli olmamış, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, AB'ye tam üye olarak kabul edilmiştir (Sandıklı,2007;370).

Kıbrıs'ta meydana gelen bu gelişmelerin sonrasında Türk siyasi parti liderleri tarafından sürekli olarak adanın, Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde pazarlık konusu yapılmamasına yönelik beyanlarda bulunulmuş, parti programlarında üzerinde durulan konular arasında Kıbrıs'ın güvenliğine ve Türkiye için önemine ayrı bir önem atfedilmiştir.

⁶⁴ Annan Planı ile kurulması düşünülen Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin Anayasası için bkz: http://www.mfa.gov.tr/annan-plani-ile-kurulmasi-ongorulen-kibris-turk-devleti_nin-anayasasi.tr.mfa

DEĞERLENDİRME

Türkiye’de siyasi partilerin dış politika konusuna çok fazla önem verdiklerini söylemek doğru olmaz. Programlarının ilgili kısımlarında genellikle detaylandırılmadan kısa geçilen dış politika konusu, Türk dış politikasının genel ilkelerine atıfta bulunularak, geleneksel yönelimlerin devam ettirileceğinin belirtildiği bölümler olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan, Türk siyasi partilerinin dış politika konusunu, daha çok devletin ilgili kurumlarına terk etmeyi yeğledikleri şeklinde bir çıkarımda bulunulabilir. Özellikle merkezi bürokrasinin Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren politika üzerinde gittikçe daha fazla ağırlığını hissettirmesi, kurumların dış politika üzerindeki etkinliğini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Türkiye’de siyasal alanda gerçekleştirilmek istenen tasarıların, ekonomik gelişme ile temellendirilmemiş olması, merkezîyetçi bürokrasinin yönetimde ve doğal olarak dış politikada egemen duruma gelmesini açıklamaktadır.

Türkiye’de siyasi partilerin büyük kısmı seçmenlerine seslenirken dış siyasetten fazla bahsetmemekte, daha çok üstü kapalı genellemelerle yetinmektedir (Hale,2003;219). Türk siyasi partileri, dünyadaki gelişmelerin seyrine göre politika ve politik söylemler geliştirmeyi tercih ederek, dünya sahnesinde ve bölgede belirleyici olmaktan çok, takip edici konumlarını sürdürmeyi yeğlemektedirler. Ancak yakın çevre gelişmelerine karşı önceden belirlenmiş politikalara bağlılıklarını sürdürmekten de kaçınmayarak, Türkiye’yi ilgilendiren olaylar karşısında sınırlı da olsa şekillendirici roller üstlenmeye gayret gösterme çabasıdadırlar.

Türk siyasi partilerinin, programları içerisinde yer ayırdıkları dış politika kısımlarında 1983-2007 yılları arasında birbirlerine kıyasla bariz farklılıklar göze çarpmaz. Bu, genel kabul görmüş ve tüm partilerce takip edilen devlet geleneğinden gelen dış politika ilkelerinin bir yansıması olarak yorumlanabilir. Bu da temel mesele olarak dış politikanın ele alınmamasına neden olmuş olabilir. Ancak genel olarak muhafazakar değerler ve Amerikan liberal kalıplarını benimseyen partiler, dış politikada aynı yönelimi sergilerler ve bunu çoğunlukla Atatürkçülük adına yaparlar. Dolayısıyla Türk siyasi partileri, dış politik açılımlarını Atatürk ilkeleri ile temellendirme gayreti içerisinde olmuşlardır.

İncelediğimiz CHP, DSP, SHP, AKP, Milli Görüş Partileri, ANAP, DYP, MHP programlarında, önce Avrupa, sonrasında Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya, üzerinde önemle durulan konular olmuşlardır. İlişkiler çok yakın bir görünüme sahip olsa da Türkiye-ABD ilişkileri üzerinde, ancak bölgesel gelişmeler itibariyle dönemsel olarak durulmuştur. Dış

politikada Türk siyasi partileri, 1973'ten sonra Ortadoğu ve Arap ülkelerini ön plana almışlar, 1990'larda, daha çok Kafkasya ve Türk cumhuriyetleri öne çıkarmışlardır. Balkanlar ise, yoğun Türk nüfusuna sahip olması sebebiyle, Kıbrıs konusu ile birlikte dış politikada, Avrupa'dan sonra gelmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin izlediği bölgesel politikaların, batı ile ilişkilere göre bir seyir takip ettiğini söylemek de yanlış olmayacaktır.

Ortadoğu ve Arap ülkeleri ile ilişkiler, siyasi partilerin dış politika programlarında yer alırken, bölgedeki Arap-İsrail çatışmasından duyulan endişeler gerek iktidar gerekse de muhalefet partilerince sıklıkla dile getirilmiştir. Buna karşın hiçbir dönem İsrail ile ilişkilerin kesilmediği görülmektedir. Bunda şüphesiz ABD-İsrail ilişkilerinin yakınlığı da etkili olmuştur. Keza dış politikada batı, Türkiye'nin politik tercihi olduğundan İsrail ile ilişkilerin yakın olması gayet tabiidir. Türk siyasi partileri, söylem ve politikalarında İsrail'i işgal ettiği topraklardan çekilmeye davet ederken, iktidara geldiklerinde Türkiye-İsrail ilişkilerinin yakınlaştırılması çabaları ve işbirliği süreçlerine yönelik faaliyetleri sürdürmeleri bu bakımdan değerlendirilebilir. Bununla birlikte RCD, CENTO ve ECO gibi örgütlenmelerin, Arap ülkeleriyle Türkiye ilişkilerini önemli ölçüde etkilediği söylenebilir. Ancak bu etkinin olumlu yönde olduğunu söylemek güçtür. Bu sebeplerle bölgesel güç mücadelesinde Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini istenilen düzeye getirememiştir. Yine de İKÖ ve D-8 gibi örgütlenmeler içerisindeki rolü ile Müslüman ve Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirilmesine çalışılmaktadır. Özellikle RP, parti programlarında da belirttiği üzere bu konuda ciddi projeler hazırlamış görünmektedir. Müslüman ve Arap ülkelerini kapsayacak olan ortak pazar, ortak para birimi ve kültür işbirliği teşkilatı projelerinin gerçekleştirilmesi bunlar arasında sayılabilir.

İran-Irak Savaşı ile Körfez Savaşları'nda ise Türkiye'deki partilerin tutumu aynı yönde olmuştur. Türkiye bu savaşlarda bölgesel dengelerin değişmemesi üzerinde dururken, batı ülkelerinin benimsediği politikalardan yana tavır almıştır. Özal döneminde ANAP, İran-Irak savaşında her iki ülkeyle de ilişkilerini yakın tutmak istemişse de Irak'ın tarafında yer almıştır. Birinci Körfez Savaşı'nda ise Irak'a girilmesine yönelik bir politika takip edilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda bölgedeki ABD politikaları da desteklenmiş ve bu politikalar içerisinde yer alınması Türkiye'nin menfaatine görülmüştür. İkinci Körfez Savaşı'nda da aynı tutum AKP tarafınca benimsenmiştir. Ancak Türkiye, ilkinde olduğu gibi ikinci savaşa da doğrudan müdahil olmamıştır.

Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yere sahip olan Kıbrıs, Türk siyasi partilerinin programlarında ele alınan öncelikli konular arasında yer almıştır. Bu konuda Yunanistan'ın da

dahil olduğu diyalog süreçleri parti programlarında öne çıkarılmıştır. ANAP, DYP, MHP, SHP, CHP, DSP, milli görüş partileri ve AKP, nihai çözüme ulaşıncaya değin KKTC'nin varlığının garantisi olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni göstermektedirler. Çözüme giden süreçte adadaki Türk varlığı bir önkoşul olarak görülmekte olup, Rum kesiminin AB'ye kabul edilmesi durumunda, çözümsüzlüğün derinleşeceği üzerinde durulmaktadır. Nitekim Annan Planı, adanın birleşmesi ve AB'ye birleşmiş olarak katılması amacıyla hazırlanmış ve AKP tarafından desteklenmiştir. Türkiye'nin milli çıkarlarına hizmet etmesi ya da etmemesi bakımından tartışılabilirse de sonuç itibariyle BM planının, Rum kesimindeki referandumda reddedilmesi ile Kıbrıs birleşmemiştir. Buna karşın Güney Kıbrıs Rum Yönetimi tek başına tüm adayı temsilen AB'ye kabul edilmiştir.

Kafkasya konusu özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra partilerce öne çıkarılmıştır. Artık bağımsız olan bu Türk devletlerine yol gösterilmesi ve bir nevi hamilik görevinin üstlenilmesi Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasına yön vermiştir. Buna karşın Türk devletlerinin ekonomik ve siyasal olarak batıya entegrasyonu siyasi partilerin programlarında yer almıştır. Başta "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Büyük Türk Dünyası" söylemi gibi duygusal yaklaşımlar daha sonra yerini ABD ve Rusya Federasyonu ile Türkiye ilişkilerinin yönüne bırakmış ve Türkiye'nin Kafkasya politikası batının bölge politikalarıyla uyumlu bir seyir izlemiştir. Ayrıca Rusya Federasyonu'nun Kafkasya'yı arka bahçesi olarak ilan etmesi, Çin ve İran'ın bölgesel güç olarak belirmeleri, Türkiye'nin Orta-Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikalarını etkilemiştir. Yine de Türk siyasi partileri programlarında Kafkasya cumhuriyetleri ile Türkiye ilişkilerinin kurumsallaştırmasına yönelik birçok proje öne sürülmüştür. Özellikle MHP programlarında bu politikalar açıkça gözlenmektedir. Türk Dünyası Ortak Pazarı ve Türk Dünyası Bakanlığı gibi projeler, MHP'nin bölgeye yönelik açılımlarının uzantıları haline getirilmiştir. Diğer partiler de başta kültürel alan olmak üzere, ekonomik ilişkiler ile enerjinin taşınması konularına işbirliğinin gerçekleştirilmesi ve mevcut ilişkilerin derinleştirilmesi konularına büyük önem vermişlerdir. Yine de RF, ABD ve diğer bölgesel aktörlerin TDP'nin bölgesel politikaları üzerinde belirleyici olduğu açıktır. Nitekim bu, partilerin programlarına da yansımıştır.

ABD ile ilişkiler konusuna partilerce, çoğunlukla Türkiye'nin bölgesel politikaları ele alınırken değinildiği görülmektedir. Parti programlarında genellikle ABD ile ilişkiler NATO bağlamında ele alınmış, ikili ilişkiler daha çok askeri alanı kapsamıştır. Buna karşın askeri alanın yanında ekonomik anlamda da ilişkilerin geliştirilmesinin gerekliliği üzerinde sıkça durulmuştur. İki ülke ilişkilerinin yakınlığına bakıldığında ABD ile ilişkilere parti

programlarında çok sınırlı bir yer ayrılması, partilerin bu konuda ileriye dönük politikalarının olmadığı anlamına gelmektedir. ABD-Türkiye ilişkilerinin en iyi şekilde gözlemlendiği Ortadoğu ve Kafkasya gelişmeleri içerisinde iki önemli gelişme, iktidar partilerinin yaklaşımlarını ortaya koyması bakımından önemlidir. 1991 Körfez Savaşı'nda Özal, Türkiye'nin yerini ABD'nin yanı sıra olarak belirlerken, 2001 yılından sonra AKP daha da ileriye giderek, Türkiye'yi ABD'nin stratejik müttefiki olarak tanımlamıştır. BOP'un eş başkanlığı da aynı dönemde üstlenilmiştir. ABD'nin Irak'ı işgali ve 1 Mart tezkeresi AKP döneminde, iki ülke arasındaki ilişkilerin yönünü tayin eden diğer önemli gelişmeler olmuştur. ABD-Türkiye ilişkileri 2003 yılından sonra inişli çıkışlı bir seyir izlese de, Türkiye, çekincelerine rağmen Ortadoğu'da ABD politikalarını desteklemiştir.

Türkiye-AB ilişkilerinde Türk siyasi partilerinin aynı görüşü paylaşmış oldukları rahatlıkla söylenebilir. İlişkilerin başladığı 1959 yılından bu yana iktidar ve muhalefet partileri, AB üyeliğini desteklemişlerdir. 1980'den sonra bu çalışmada irdelenen partilerin hiç biri AB üyeliğine muhalif olmamış görünmektedir. Bu, parti ve hükümet programlarında da açıkça görülmektedir. Özal genel başkanlığındaki ANAP'ın 1987 yılında yaptığı tam üyelik başvurusundan, Çiller genel başkanlığındaki DYP'nin 1995'te Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalaması ile Erdoğan liderliğindeki AKP döneminde AB ile tam üyelik müzakerelerinin başladığı 2005 yılına değin incelenen tüm parti programlarında, Türkiye-AB ilişkilerinin sürekliliği esas alınmıştır. RP ve MHP gibi SHP, CHP ve DSP çekincelerini dile getirmelerine rağmen bu süreçleri ciddi anlamda eleştirmekten kaçınmışlar ve AB ile ilişkilerin kesilmesinden yana tavır almamışlardır. Kısaca AB ile ilişkilerin, üyelik sürecinin ve nihai hedef olarak tam üyeliğin, bölgesel ve küresel anlamda Türkiye'nin konumunu güçlendireceği varsayımı, tüm siyasi partilerce benimsenmiştir. Bunu, bu çalışmada incelenen Türk siyasi partilerinin tamamı için söylemek yanlış olmaz.

Görüldüğü üzere seçimlerde hükümete gelme başarısı gösteren partilerin açıkladıkları hükümet programlarında genel ve ortak söylemleri, bölgede ve dünyada barış, dış politikada denge, batı içerisinde Türkiye, Kıbrıs, Ortadoğu ve Kafkasya'nın önemi ve Atatürk ilkeleri olarak görülür. İlk bakışta dış politikada bir devlet geleneğinin ve sistemleştirilmiş bir devlet politikasının tüm partilerce benimsendiği gibi bir algı oluşmaktadır. Fakat uygulamada zaman zaman bu algı kırılmaya uğrayabilmektedir. Özellikle Erbakan ve Ecevit hükümetleri dönemlerinde, süregelen dış politika önceliklerinde hafif sapmalar görülmüş ise de buna belli sınırlar içerisinde izin verildiği açıktır. Nitekim siyasal sistem içinde yer alan diğer aktörler tarafından belirlenmiş siyasi sınırlar korunmakta ve gerektiğinde siyasal sürece müdahale

edilebilmektedir. Bunların dış bağlantıları ise literatürde sıklıkla üzerinde durulan konular arasında kendine yer bulmaktadır.

Öte yandan incelenen programlar içerisinde, klasikleşmiş Avrupa perspektiflerinin yanında Türk siyasi partilerinin, özellikle Avrupa’da yaşayan Türklerin, sosyal, ekonomik ve kültürel durumlarına yönelik söylemlerini öne aldıkları görülür. Bu, hem burada yaşayan Türklerin nüfus itibarıyla kalabalık olması, hem de işçilerin Türkiye’ye yüksek oranlarda döviz akışı sağlayabilmelerinden ileri gelmiştir. İktidar görevini üstlenen tüm partilerin hükümet programları içerisinde bu konuyu neredeyse aynı söylemlerle dile getirmeleri, artık bu konunun standart bir hale geldiğini göstermektedir. Buna karşın, burada yaşayan Türklerin bir türlü örgütlenilememiş olması, partilerin konuya ciddiyetle yaklaşmadığına dair kuşkuları güçlendirmektedir. Diğer ülkeler nezdinde Türkiye Cumhuriyeti’nin politikalarının savunulması bakımından, lobi faaliyetlerine önem verilmemesi, müzakere süreçlerinde Türkiye’nin elini zayıflatmıştır. Dolayısıyla bu konu, dış politikada üzerinde düşünülmesi gereken konulardan biri halini almaktadır. Türk siyasi partilerinin programlarında, diğer ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinden yana politikalara bolca yer verilmesine karşılık, lobi faaliyetlerini destekleyici politikalara kaçının imza attığı sorusu, sosyal bilimcilerin yapacağı araştırmaları beklemektedir.

Geleneksel Türk dış politikası ilkelerine olan bağlılıkları, genel itibarıyla Türkiye partilerinin dış politika yönelimlerinin ana çizgilerini oluştursa da, bunun çerçevesini genişletme veya sıçrama tahtası olarak nitelenebilecek radikal bir politika ilk kez Özal dönemi Anavatan Partisi uygulamalarında görülmektedir. Ekonomik ve sosyal alanda olduğu gibi dış politikada da, kurumların yok sayılmak üzere, farklı bir çizginin takip edildiği bu dönemden sonra diğer siyasi parti önderleri, dış politikada Özal kadar radikal adımlar atmamışlar veya atamamışlardır.

Söylem veya parti programı olarak ANAP, geleneksel Türk dış politikası ilkelerinden, görece farklı bir yaklaşım içerisinde yer almış görünmektedir. Hem iç hem de dış politikada genel başkan Özal, içişlerinden dışişlerine kadar hemen her alanda tüm yetkileri elinde tutma gayretiyle diğer siyasi parti liderlerinden ayrılmaktadır. Bu yönelim şüphesiz Türk dış politikasında bir kırılma olarak görülmektedir. Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Mesut Yılmaz, Necmettin Erbakan ve Tansu Çiller gibi iktidara gelen diğer parti genel başkanları Özal ile kıyaslandığında, bu tür bir yönelim içerisinde olmamışlar, TDP’nin geleneksel bürokratik ve kurumsallaşmış yapısına bağlı kalarak, statükocu bir politika izlemeyi tercih etmişlerdir.

1990'lı yıllardaki TDP bu şekilde iken 2002 yılında, yeni kurulmasına karşın sağ oyları toplayarak tek başına iktidara gelmeyi başaran Recep Tayip Erdoğan liderliğindeki AKP, Özal çizgisini sürdürmeyi deneyen ilk parti oluşumudur. Parti yönetici kadrosu, sık sık kimliği ve vizyonu ile içinden çıktıkları milli görüş felsefesinden farklı olduklarını vurgulamış, iç ve dış politikada cumhuriyetin temel niteliklerini ve birikimlerini ihlal etmek amacı taşımadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca parti programlarında dış politika hedefleri bakımından, geleneksel ve merkezci anlayışın devam ettirileceği üzerinde durulmuştur (Gözen,2006;85).

Dış politikayı iç politikayla birleştirme yönünde hareket eden AKP, hemen her alanda yegane yetkinin genel başkanda toplanması ile Özal'ın ANAP'ı ile yapısal ve işlevsel anlamda benzerlikler göstermektedir. İzlenen dış politika çizgisiyle de bu benzerliğini sürdüren AKP, dış politika söylemlerine daha fazla ağırlık vermekte, gerek parti programında gerekse de hükümet programında bunun üzerinde fazlasıyla durmaktadır. Bu şekilde iç politikadaki başarısını dış politik açılımlarıyla da desteklemeyi amaçlamaktadır.

AKP'nin dış politika perspektifinin incelenmesi Türkiye'nin dış politikasının anlamlandırılması bakımından oldukça önemlidir ve üzerinde durulması gerekmektedir. AKP'nin dış ilişkilerinde ve uluslararası ilişkilerinde akademik bir geçmişe sahip Ahmet Davutoğlu'nun önce Erdoğan'ın dış politika danışmanı olarak daha sonra ise dışişleri bakanı olarak etkisinin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Örneğin, Türkiye'nin dış politika stratejisini, ileride uluslararası çevreye kademeli bir şekilde açılabilmesi için üç önemli jeopolitik alana dayandırması gereğinden yola çıkan Davutoğlu; Yakın Kara Havzası (Balkanlar, Ortadoğu, Kafkaslar), Yakın Deniz Havzası (Karadeniz, Adriyatik, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Körfez, Hazar Denizi), Yakın Kıta Havzası (Avrupa, Kuzey Afrika, Güney-Orta ve Doğu Asya) olarak belirttiği bölgeleri Türkiye'nin küresel konumu güçlendirebilmesinin jeopolitik temelleri olarak görmektedir (Davutoğlu,2011;118). Bu havzalara açılma konusunda ise Türkiye önemli araçlara sahiptir. NATO, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini önceleyen Atlantik bağlantısı, AB yakın kıta havzası bölümünde ele alınan tarihi bir diyalektiği bünyesinde taşıyan Avrupa bağlantısı, İKÖ ise tarihi etki alanını da kapsayan Asya ve Afrika derinliğindeki doğu ve güney bağlantısı açısından temel stratejik araçlar olarak değerlendirilmektedir (Davutoğlu,2011;222-223). Dolayısıyla 2002 yılı sonrası TDP, önceki dönemlerin bir uzantısı şeklinde tezahür etmektedir ve bu bakış açısıyla ele alınmalıdır.

Öte taraftan dış politika konusuna programlarında en fazla yer ayıran partinin AKP olduğu görülmektedir. Diğer parti programlarıyla kıyaslandığında, içerik olarak radikal farklılıklar arz etmemekle birlikte, program içinde dış politikaya ayrılan kısmın, oldukça geniş tutulduğu dikkat çekmektedir. Bu belki de AKP'nin dış politikayı, kurumlaşan devlet mekanizmalarına terk etmeyeceğinin bir göstergesi veya dış politikayı yeniden ele alarak yeni yaklaşımlar benimseme çabası şeklinde kabul edilebilir ya da küreselleşmeye yaptığı vurguyla liberal değerleri öne çıkaran AKP, dış politikayı, iç politika malzemesi haline getirerek popülist bir yaklaşım benimseme gayretinde de olabilir. Şüphesiz bu varsayımların tümü, AKP parti ve hükümet programlarıyla desteklenebilir. Ancak bu varsayımları temellendirebilmek için daha geniş çerçeveli bir çalışmanın yapılması gerekir. Dolayısıyla bu çalışma ne sadece bir partiye yoğunlaşarak onun politikalarını irdelemeyi ne de bu politikaların siyasal, sosyal ve ekonomik etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır.

SONUÇ

Ulusal Kurtuluş Savaşı bitimine kadar süren dönem içinde başlıca amaç Misak-ı Milli sınırları içinde ülke bütünlüğünü sağlamaktır. Nitekim Türkiye'nin dış politikası da bu amaca yönelmiştir. Savaş süresince Türkiye, en yakın ilişkileri Sovyetler Birliği ile kurmuştur. Ancak bağımsız olma mücadelesi veren bir ulusun dış politikasını başka bir devletin eline bırakması düşünülemeyeceğinden bu dönemde, dış ilişkilerde eşitlik esasının korunmasına büyük önem verilmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nda batı ülkelerine karşı mücadele veren bir ülkenin, bağımsızlık mücadelesi veren devletlerin yanında yer alan Sovyetler Birliğiyle yakınlaşması elbette şaşılacak bir durum değildir. Ancak muasır medeniyetler seviyesine ulaşma amacıyla batı ile münasebetlerin geliştirmeye ve bu ülkelerle ilişkilerin normalleşmesine yönelik çabalar, Atatürk Dış Politikası'nın temel ayaklarından biri olmuştur. Buna örnek olarak, irredentist politiklardan uzak biçimde Yunanistan-Türkiye ilişkilerinin, 1930 Ankara Antlaşması'nı takip eden dönemde Dostluk Antlaşması (1933) ile yakınlaşması ve ardından Balkan Paketi ile iki ülkenin aynı savunma işbirliği anlaşması içinde yer alması gösterilebilir. Barışçı ve statükonun korunmasına yönelik bu dış politika görüşüyle Türkiye, aynı zamanda denge politikasının en belirgin olduğu dönemi yaşamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geleneksel realist Türk dış politikasının uzantısı olan bu anlayış, kırılmaya uğramış, batıcılık söylemiyle aşındırılmıştır. 1980'den sonra ise hız kazanan büyük oranda dışa açılma, özelleştirme ve küreselleşme hareketleri, hem devletin hem de politika alanının küçülmesinin temel nedenlerinden biri olmuştur (Hatipoğlu A.,2009;56).

1980'li yıllar ile Türkiye, yalnızca siyasi anlamda değil, iktisadi alanda da ABD ve Avrupa'nın başını çektiği küresel kapitalizme eklemlenme yolunda önemli adımlar atmıştır. Böylece 1946 sonrasında başlayan ve giderek artan Türkiye, ekonomisinin dış bağımlılığı ile dünya ekonomisiyle eklemlenme sürecini kendi ulusal kaynakları ile gerçekleştirememiştir. 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Antlaşması ile de batıyla entegrasyon süreci, bir adım daha öteye taşınmıştır.

Türkiye'nin Avrupa devletleri içerisinde yer alma arzusunun kökleri esas olarak Osmanlı Devleti'ne kadar götürülebilmektedir. Ancak Avrupa'ya atfedilen anlamın, dönemler itibariyle büyük farklılık gösterdiği de bir gerçektir. Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemiyle

birlikte doğuda yalnız kalan Türklerin, Avrupa'yla bütünleşmesi⁶⁵ ve Balkan topraklarının elden çıkmasıyla Türk ulusçuluğunun bir devlet politikası haline gelmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin, bir bakıma kuruluş temellerini de oluşturmuştu. Çok taraflı ilişkilerin anlaşılması bakımından Türkiye'nin değişen uluslararası konjonktür içinde AB'ye yüklediği anlamın iyi anlaşılması da yürütülen iki taraflı müzakerelerin dikkatle incelenmesine bağlıdır. Keza bu, Osmanlı dönemiyle, Cumhuriyet dönemi Avrupa yaklaşımları arasındaki farklılığın anlaşılmasını bakımından da önem arz etmektedir. Dolayısıyla Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, çalışmanın dış politika ile ilgili kısmında üzerinde en çok durulan konu olmuştur. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ilkeleri arasında sayılan Avrupa ile münasebetlerin geliştirilmesine yönelik politikaların benimsenmesi görüşü, zamanla bütünleşme yolunda atılan adımların nedenini oluşturmuştur. Zira siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanları kapsayan AB ile münasebetler, siyasi partilerin dış politikalarında her zaman önemli bir yer işgal etmiştir. Bu sebeple gerek sağ gerekse de sol partiler Türkiye'nin AB ile ilişkilerine önem atfetmişler ve buna yönelik politikalara programlarında yer vermişlerdir. Yani her partinin bir AB perspektifinin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Fakat bu politik açılımların birbirinden çok büyük farklılıklarla ayrıldığını söylemek oldukça zordur.

Türk siyasal hayatında Türkiye'nin dış politikasının anlaşılması aynı zamanda Türk siyasi partilerinin plan, program ve uygulamalarının ortaya konulmasına bağlıdır. Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923'ten 2007 yılına kadarki TDP'yi inceleyerek, uygulamada dış politik yönelimimize atfla, Türk siyasi partilerinin 1983-2007 yılları arası dış politikalarını hangi tarihi perspektifle belirlediklerini anlama çabası içerisinde oluşturulmuştur. Bu, birikimli bir süreçtir ve tarihi geçmişin bugünkü politikalar üzerindeki etkisinin yadsınması mümkün değildir. Partilerin program ve politikalarına ne kadar bağlı kaldıkları ve dış konjonktürün değişiminden ne ölçüde etkilendikleri sorgulanabilse de, TDP ile birbirine bağlı bir süreci meydana getirdikleri açıktır. İşte bu çalışmada parti programlarında dış politika konusunu işlerken, tüm bu oluşumların birlikte ele alınmasına ve verilerin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesine çalışılmıştır.

1980 öncesi ve sonrası kurulan sağ ve sol partiler, ideolojilerinin sınırlarını milli değerlerle çizmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrası benimsenen devlet politikaları ile siyasal sistem içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu bakış açısından hareketle, Türk dış politikasında, dış politikanın temel ilkelerinin, bundan sapmaların ve değişen konjonktürün,

⁶⁵ Bu bütünleşme ve çıkarların uyumlaştırılması konusunda ciddi çalışmalardan bir tanesi Sultan Abdülaziz Han'ın Veziri Azamı Ali Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Bir yorum ve bilgi için bkz: Cemil Meriç, Umrandan Uyarlığı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.32-45.

siyasi partiler ve bu partiler üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Literatürde çokça değinilen TDP içinde Türk siyasi partilerinin, dış politika program, politika ve söylemlerini kapsayan bir yaklaşım farklılığı keskin söylemlerle birbirinden ayrılmamaktadır. Bu, partilerin benimsedikleri ideolojiler ve sınıfsal tabanları ile politikalarının ne derecede uyumlu olduğunu da ortaya koymaktadır. Bununla beraber iç siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkiler, uygulanan dış politikaların içeriğine bağlı olarak değişebilmiştir. Bunların toplumsal tabanda bir takım sonuçlar doğurmuş olduğu da bir gerçektir. Zira bu ilişkiler aynı zamanda siyasi partilerin iktidar mücadelelerinin anlaşılması bakımından da oldukça önemlidir.

Türk siyasal hayatı için hakim olan görüş, özellikle liderlerin öne çıkarıldığı ve partilerde daha çok patronaj ilişkilerinin ideoloji ve programların önüne geçtiği yönündedir. Dolayısıyla popülist söylemlerle öne çıkan siyasi partilerin, seçim programları ile programda ortaya koydukları hedeflerinin uygulanması arasındaki uyumluluğun tespiti, şüphesiz gerçekçilik ve sorumluluk bakımından siyaset kültürünün düzeyini de ortaya koyacaktır.

Türk siyasi partilerinde liderler, tüm siyaseti olduğu gibi partilerin dış siyasetini de belirleyen ana etkilendirler. Dolayısıyla otoriter ve kadro tipi partiler olarak Türk siyasi partilerinin dış politika program ve yönelimlerinin diğer toplumsal aktörler tarafından etkilendiğini söylemek pek de mümkün değildir. Parti programlarında görüldüğü üzere geleneksel dış politika ile uyumlu politikalar takip etmekte olan Türk siyasi partileri, genellikle devlet organları tarafından belirlenen sınırlar içerisinde hareket etmiş görünürler. 1980'lerde Özal dönemi ANAP ile 2000'li yıllarda AKP, Türk siyasal yaşamında diğer partilere nazaran, görece farklı bir dış politika yönelimi içerisinde oldukları ise bir gerçektir. Geleneksel TDP çizgisinde yeni bir yönelim olarak nitelenebilecek ANAP ve AKP dönemi politikaları, körfez savaşlarında Türkiye'nin ABD safında savaşa doğrudan katılma arzusu içerisinde olması dolayısıyla benzerlik göstermektedir. Yine de Türkiye, ne ANAP döneminde ne de AKP iktidarı zamanında ABD'nin yanında körfezdeki iki savaşa da doğrudan katılabilmektedir. Ancak yine de bu yönelimler, geleneksel Türk dış politikası içerisinde yer alan statüko ağırlıklı dış politikadan revizyonist politikalara doğru bir kayışı simgelemesi açısından önemlidir.

Türkiye'de seçmenler tarafından siyasi partiler için görülen en önemli sorunun liderler sultanlığı olduğu tespiti yapılabiliyorsa, bu yönelimin Türk dış politikalarını etkilememiş olduğu düşünülemez. Nitekim Türkiye'deki siyaset ve yönetsel sıkıntıların yaşanmasında bu anlayış, toplumun büyük kısmınca da paylaşılmaktadır. Bu, özellikle tüm partilerde neredeyse vazgeçilmez bir unsur olarak beliren lider hegemonyasının bir uzantısıdır. Çünkü liderler,

parti içinde olduğu gibi ülke yönetiminde de kurumsallaşmaya aykırı olarak yegane söz sahibi kişiler olarak belirme eğilimindedirler. Zira iktidar partilerinin politika yapım süreçlerine bakıldığında, lider odaklı bir yaklaşımın hakim unsur olduğu görülmektedir. Parti üyeleri ise bu süreçte pasif ve daha geri planda yer almaktadırlar. Şüphesiz bu otoriter bir parti yapılanmasının bir yansımasıdır. Dolayısıyla parti içinde ve dışında demokrasi kavramının içinin nasıl doldurulduğu, parti programında kuramda ve ülke yönetiminde, her zaman açık seçik olmasa da ortaya çıkabilmektedir. Nitekim günümüz uluslararası ilişkilerinde sıkça dile getirilen demokrasi ve katılım kavramlarının ne anlam ifade ettiği, belki bu şekilde daha anlaşılır hale gelebilir.

Türk siyasi partilerinin, genel olarak değerlendirildiğinde, görece son dönemlerde dış politika konusuna ağırlık verseler dahi, dış politikada tatmin edici ve birbiriyle bağlantılı bir siyasi bütünlük ortaya koymakta zorlandıkları anlaşılmaktadır. Programlarında yer verdikleri konularda, açılımlarının hayata geçirilmesi yönünde ne gibi bir yol takip edeceklerini ortaya koymamaları, politika ve söylem bazında yetersizliklerinin bir göstergesi olarak algılanmaktadır. Popülist söylemlerin öne çıkması da bundan ileri geliyor olabilir.

Diğer taraftan “devletlerin dostu yoktur, yalnızca çıkarları vardır” düsturundan yola çıkılmadıkça ve bireysel ilişkilerle duygusallık politika yapım sürecini belirledikçe, Türk dış politikasının realist bir tabana oturtulabilmesinin mümkün değildir. Yapılması gereken, giderek zorlaşan, karmaşıklaşan ve birbirine bağımlı hale gelen dış politika konusunda, sağlıklı analiz düzeyleri geliştirebilmek için yeterli kurumsal düzenlemeler yapabilmek ve hayalciliğe kaçmadan bu analizleri politik uygulamalara dönüştürebilmektir. Zira akılcılıktan ve tartışma alanında uzak, bireylere terk edilmiş bir dış politikanın uzun vadede devlet çıkarlarına hizmet ettiğini söylemek doğru olmaz. Dışarıya karşı içeride kamuoyunun desteğinin sağlanması ve uluslararası sahada devlet çıkarlarının savunulabilmesi ise bu politikaların başarı düzeylerini ortaya koymaktadır. Uzun vadeli politikaların tespiti, uygulanması ve başarısı için tek olmasa bile, başta gelen unsurlar bunlardır ve iktidar partilerinin dış politikadaki başarıları da buna bağlıdır.

Dünyadaki gelişmeleri takip etme ve küresel gelişmeler karşısında entelektüel derinliklerinin sorgulanması bağlamında Türk siyasi partilerinin yapısal analizinin çok daha derinlemesine yapılması zorunludur. Sağlıklı sonuçlara ulaşılması için Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana kurulan tüm siyasi partilerin karakteristiklerinin, sosyal, ekonomi, kültür ve dış politikalarının ve ayrıca yapısal niteliklerinin incelenmesi bu konuda bize ışık tutabilecektir. Özellikle parti-seçmen ilişkileri çerçevesinde partilerin, esas

unsurları arasında sayılan, ideolojik fikirler oluşturarak, halk kitlelerini eğitme amacı güdüp gütmedikleri ve çalışmalarını bu bakış açısıyla mı sürdürdükleri sorgulanabilir. Yoksa aksine, bu ilişkilerin daha çok komisyonculuk şeklinde tezahür edip etmediği de araştırmalarla ortaya konulabilir. Kısacası yöneten-yönetilen ayrımının keskinliği, parti politikalarının belirleyen başat faktörler arasındadır. Bu, diğer alanlarda olduğu gibi dış politik açılımlarında partilerin önceliklerini neye göre belirlediklerinin anlaşılması bakımından da önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, M. T. (1999). *Bulgaristan Türkleri zerine Araştırmalar*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Acun, F. (2009). *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Adalet ve Kalkınma Partisi. (2007). *AKP 2007 Seçim Beyannamesi*. AKP.
- Adalet ve Kalkınma Partisi Programı. (2002). *AKP Parti Programı: Kalkınma ve Demokratikleşme Programı*. Ankara : AKP.
- Ahmad, F. (2008). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. (ev,S. C. Karadeli.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akandere, O. (1998). *Milli Őef Dönemi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Akçalı, N. (1988). *Siyaset Bilimine Giriş*. İzmir: Bilgehan Basımevi.
- Akđn, B. (2007). *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*. Ankara: Nobel Yayın.
- Akman, H. (2006). *Paylaşılamayan Balkanlar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Akşın, S., Tanör, B., & Boratav, K. *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1980-2003*. İstanbul: Milliyet Kitaplığı.
- Allison, G. (2008). The Cuban Missile Crisis. S. Smith, A. Hadfield, & T. Dunne içinde, *Foreign Policy* (s. 207-229). Oxford Yayınları.
- Alp, A. H. (2001). Yeni Dönemde Balkanlar ve Kafkasya'nın nemi. *Soğuk Savaş Sonrası Yeni Dönemde Türk Dış Politikasında Temel Yaklaşımlar* (s. 38-52). Ankara: Türk Parlamenterler Birliği-Türk Dış Politika Enstitüsü.
- Alp, A. (2002). *Uluslararası Mali Piyasalardaki Gelişmeler ve Türkiye*. Ankara: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası.
- Alp, İ. (1998). Misak-ı Milli. *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul* (s. 175-252). içinde Ankara: Türk Araştırma Merkezi.
- Arı, T. (2001). *Uluslararası İlişkiler Ve Dış Politika*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Armaoğlu, F. (tarihsiz). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.

- Armaoğlu, F. (1998). Lozan Konferansı ve Musul Sorunu. *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul* (s. 109-154). içinde Ankara: Türk Araştırma Merkezi.
- Aslan, Ş. (2004). *1 Mayıs Mahallesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt-II. (1997). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Avcıoğlu, D. (1979). *Türkiye'nin Düzeni*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydemir, Ş. S. (1999). *Tek Adam Cilt-3*. Remzi Kitabevi.
- Baban, C. (1970). *Politika Galerisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bağcı, H. (2001). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*. Ankara: METU Press.
- Bağcı, H., & Sinkaya, B. (2006). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Partinin Perspektifi. Z. Dağı içinde, *Doğudan Batıya Dış Politika: AK Partili Yıllar* (s. 97-). Ankara: Orion Yayınevi.
- Baharççek, A. (2005). Türkiye'de Dış Politikadaki Değişmeler. A. Küçük, S. Bakan, & A. Karadağ içinde, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat Cilt-II* (s. 1107-1121). İstanbul: Alfa Akademi.
- Bahçeli, D. (2002). *Türkiye'nin AB Üyeliği ve Milliyetçi Hareket Partisi*. Ankara: MHP Genel Merkezi.
- Bahçeli, D. (2003). *Yeni Çağın Eşiğinde Türkiye ve Dünya*.
- Baransel, A. (2006). *Bıçak Sirtında*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Barlas, M. (2001). *Turgut Özal'ın Anıları*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Bayur, Y. H. (1973). *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bektaş, A. (1993). *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi; CHP ve AP*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Berberoğlu, G. N. (1997). *Siyasi Parti Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İİBF Yayınları.
- Berle, A. A. (1980). *İktidar*. (Çev, N. Muallimoğlu.) İstanbul: Tur Yayınları.
- Bila, H. (1979). *CHP Tarihi*. Ankara: DMS Doruk Yayınları.
- Bilbilik, E. (2004). *İçyüzü ve Perde Arkasıyla NATO İstanbul Zirvesi ve Geniş Ortadoğu Stratejisi*. İstanbul: Otopsi Yayınları.

- Birand, M. A. (1978). *30 Sıcak Gün*. Ağaoğlu Yayınevi.
- Birand, M. A. (1987). *Emret Komutanım*. Milliyet Yayınları.
- Birand, M. A. (2005). *Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası 1959-2004*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Birand, M. A. (1985). *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası*. Milliyet Yayınları.
- Birand, M. A., Bila, H., & Akar, R. (2005). *12 Eylül*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bölükbaşı, D. (2008). *1 Mart Vakası: Irak Tezkeresi Ve Sonrası*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bora, T. (2007). *Türk Sağının Üç Hali*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, T., & Can, K. (2000). *Devlet Ocak Dergah*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (2007). İktisat Tarihi. S. Akşin içinde, *Türkiye Tarihi IV: Bugünkü Türkiye* (s. 265-357). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Boratav, K. (1988). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. Ankara: İmge.
- Bottomore, T. (1977). *Toplumbilim*. (Çev. Ü. Öskay.) Ankara: Doğan Yayınevi.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2007). Türkiye'nin Batılılaşma Sürecinde, Avrupa ve Batı'nın Yeri ve AB'ye Üyelikte Kimlik Olgusunun Etkileri. E. Efegil, & M. S. Erol içinde, *Türkiye-AB İlişkileri* (s. 389-421). Ankara: Orion Yayınevi.
- Bozkurt, E., Özcan, M., & Köktaş, A. (2006). *Avrupa Birliği Hukuku*. Ankara: Asil Yayınevi.
- Bozkurt, V. (2001). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. Vipaş.
- Bozkış, Z. (1992). *1980 Sonrası Türk Dış Politikası (1980-1991)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Büber, O. A., & Söğüt, M. (1993). *Özal ve Dönemi*. İstanbul: Tempo Kitapları 2.
- Campos, N. F., & Giovannoni, F. (tarih yok). *Lobbying, Corruption and political Influence*. Bonn, Germany.
- Can, H. (2007). Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sorunları. E. Efegil, & M. S. Erol içinde, *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri* (s. 281-309). Orion.
- Canbolat, İ. (2007). Avrupa'nın Kuruluş Felsefesi ve Yeni Avrupa'nın Yapılanması. E. Efegil, & M. S. Erol içinde, *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri* (s. 9-27). Ankara: Orion.

- Canbolat, İ. S. (2006). *Avrupa Birliği ve Türkiye: Uluslararası Bir Sistemle Ortaklık*. İstanbul: Alfa Aktüel.
- Canbolat, İ. S. (2004). *Gelişmekte Olan Ülkeler*. İstanbul: Aktüel.
- Cavlan, T. (2007) *Türk Siyasi Partilerinin Dış Politika Yaklaşımları (1961-1971)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Cem, İ. (1971). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul : Cem Yayınları.
- Cerrahoğlu, Z. (1998). *Birleşmiş Milletler Gözetiminde Kıbrıs Sorunu ile İlgili Olarak Yapılan Toplumlararası Görüşmeler*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Chomsky, N. (1992). *Demokrasi: Gerçek ve Hayal*. (Çev, C. Cerit.) İstanbul: Pınar Yayınları.
- Chomsky, N. (2002). *Terörizm Kültürü*. (Çev, T. Cevdet.) İstanbul: Pınar Yayınları.
- Cohen, M. D., March, J. G., & Olsen, J. P. (1972). A Garbage Can Model Of Organizational Choice. *Administrative Science Quarterly Vol.17 No:1* , 1-25.
- Comelieu, C. (1992). *Kuzey-Güney İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Copeaux, E. (2006). *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*. (Çev, A. Berktaş.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coşkun, S. (1995). *Türkiye'de Politika (1920-1995)*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Crampton, R. J. (2007). *İkinci Dünya Savaşından Sonra Balkanlar*. (Çev, E. Kurt.) İstanbul: Yayın Odası.
- Cumhuriyet Halk Partisi. (1994). *CHP Programı: Yeni Hedefler ve Yeni Türkiye*. Ankara: CHP.
- Cumhuriyet Halk Partisi. (1998). *Cumhuriyet Halk Partisi Programı: Yeni Hedefler Yeni Türkiye*. Ankara.
- Cumhuriyet Halk Partisi. (2007). *Cumhuriyet Halk Partisi Pusula 07*. Ankara: CHP.
- Çağdaş Liderler Ansiklopedisi, Cilt.1. (1986). *Küba Krizi ve Kennedy* . İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çağdaş Liderler Ansiklopedisi, Cilt.3. (1986). *Küba Krizi ve Kennedy* . İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çaha, Ö. (2001). *Dört Akım Dört Siyaset*. İstanbul: Zaman Kitap.

- Çalış, Ş. (2006). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Çam, E. (1977). *Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*. Ankara: İmge.
- Çayhan, E. (1997). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Çayhan, E. (1998). Avrupa Birliği'nde Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası. F. Sönmezoğlu içinde, *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar* (s. 343-354). İstanbul: Der Yayınları.
- Çelik, E. *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çelik, K. (2005). Karadeniz Ekonomik İşbirliği. O. Küçükahmetoğlu, H. Çeştepe, & Ş. Tüylüoğlu içinde, *Ekonomik Entegrasyon* (s. 439-448). Ankara: Ekin Kitabevi.
- Çemrek, M. (2006). Genişlerken Derinleşmek, Türkiye ile AKÇT'den AB ile İlişkilerin Serencamı. M. Dikkaya içinde, *AB Yolunda Türkiye: Müzakere Sürecinin Ekonomi Politikası* (s. 25-47). İstanbul: Alfa Aktüel.
- Çemrek, M. (2006). Genişlerken Derinleşmek: Türkiye ile AKÇT'den AB'ye İlişkilerin Serencamı. M. Dikkaya içinde, *AB Yolunda Türkiye: Müzakere Sürecinin Ekonomi Politikası* (s. 25-47). İstanbul: Alfa Aktüel.
- Çoban, M. (1996). *Türkiye'de 1980 Sonrası İzlenen Dış Borç Politikası ve Ekonomik Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Çolakoğlu, S. (2006). Soğuk Savaş sonrası Türk Dış Politikası. S. İnan, & E. Haytoğlu içinde, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* (s. 309-347). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Davutoğlu, A. (2011). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Dedeoğlu, B., Ayman, G., & Arıboğan, Ü. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. (F. Sönmezoğlu, Dü.) İstanbul: Der Yayınları.
- Demirel, S. (1989). *1980 Sonrası Tablosu Savunulamaz*. Ankara: DYP Başkanlığı.
- Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi; İdeoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demokratik Sol Parti. (1987). *Demokratik Sol Parti Seçim Bildirgesi*. Ankara: DSP Yayını.
- Demokratik Sol Parti. (1999). *Demokratik Sol Partinin 1999 Seçim Bildirgesi Özeti*. Ankara: DSP.

- Demokratik Sol Parti. (2003). *Demokratik Sol Parti Programı*. Ankara: DSP.
- Demokratik Sol Parti. (2003). *Değişen Dünya ve Türkiye: DSP'nin Güncellenen Programı*. Ankara: DSP.
- Demokratik Sol Parti. (2005). *Demokratik Sol Parti Programı*. Ankara: DSP.
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Devlet Planlama Teşkilatı İkinci Özel İhtisas Komisyonu Raporu*.
- Doğan, Ç. (2010), *Ateşi ve İhaneti Gördük*, İstanbul, Kastaş Yayınevi.
- Doğan, Y. (1985), *Dar Sokakta Siyaset*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Doğru Yol Partisi. (1983). *Doğru Yol Partisi Tüzük ve Programı*. Ankara.
- Doğru Yol Partisi. (1985). *Tüzük ve Program*. Ankara.
- Doğru Yol Partisi. (1990). *Doğru Yol Partisi Tüzüğü ve Programı*. Ankara: DYP.
- Dugin, A. (2005). *Rus Jeopolitiği; Avrasyacı Yaklaşım*. (Çev, V. İmanov.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Dündar, C., Çaplı, B., & Birand, M. A. (1991). *Demirkırat*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Dursun, D. (1999). *Demokratikleşmeyen Türkiye*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Duverger, M. (1964). *Politikaya Giriş*. (Çev, S. Tiryakioğlu.) İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Duverger, M. (1975). *Siyaset Sosyolojisi*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Duverger, M. (1970). *Siyasi Partiler*. Ankara : Bilgi Yayınevi.
- Easton, D. (1985). An Approach To The Analysis Of Political Systems. K. Saybaşılı içinde, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar* (Çev, F. Acar, s. 125-144). Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık.
- Ecevit. (1976). *Ecevit'in Açıklamaları*. (A. İpekçi, Röportajı Yapan) Ankara: Ajans-Türk.
- Ecevit, B. (2005). *Kıbrıs Gerçeği ve Irak Sorunu*. Ankara: DSP Genel Merkezi.
- Ecevit, B. (2005). *Körfez Bunalımının Öncesi ve Sonrası*. Ankara: DSP Genel Merkezi.
- Ecevit, B. (1978). Prime Minister Of Turkey To The International Press Association In Brussels. *Brüksel Konferansı*. Brüksel.
- Eğilmez, M., & Kumcu, E. (2005). *Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması*. Remzi Kitabevi.
- Eisenstadt, S. N. (2007). *Modernleşme*. (Çev, U. Coşkun.) Ankara: Doğubatı Yayınları.

- Elekdağ, Ş. (2001). Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği. *Soğuk Savaş Sonrası Yeni Dönemde Türk Dış Politikasında Temel Yaklaşımlar* (s. 57-83). Ankara: Türk Parlamenterler Birliği-Türk Dış Politika Enstitüsü.
- Enriquez, E. (2004). *Sürüden Devlete*. (Çev, N. Tural.) İstanbul: Ayrıntı.
- Erbakan, N. (1991). *Körfez Krizi, Emperyalizm ve Petrol*. Ankara: Rehber Yayıncılık.
- Erbakan, N. (1997). *Türkiye ve Ortak Pazar*. Ankara: Furkan Yayınları.
- Erdal, A. (2006). AB'nin Bölgesel Politikası ve Mali Araçları: Uyum Sürecinde Türkiye İçin Bir Değerlendirme. M. Dikkaya içinde, *AB Yolunda Türkiye: Müzakere Sürecinin Ekonomi Politikası* (s. 225-259). İstanbul: Alfa Aktüel.
- Erdenir, F. H. (2006). *Avrupa Kimliği: Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Ergin, F. *Uluslararası Politika Stratejileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Erhan, Ç. (1996). *Beyaz Savaş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Eroğlu, H. (1975). *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekatı*. Ankara.
- Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Esmer, G. T. (2006). *CHP: Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Etzioni, A. (1985). Mixed Scanning: A "Third" Approach To Decision Making. K. Saybaşılı, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar* (s. 191-208). Ankara: Birey Ve Toplum Yayınları.
- Etzioni, A. (1967). Mixed-Scanning: A "Third" Approach to Decision Making. *Public Administration Review Vol.27 No.5* , 385-392.
- Fazilet Partisi. (1998). *Türkiye'nin Öncelikleri ve Temel Görüşlerimiz*. Ankara: Fazilet Partisi.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1976). *Sosyalizm*. İstanbul: Türk Kültür Yayınları.
- Fuller, G. E. (2004). Turkey's Strategic Model: Myths And Realities. *The Washington Quarterly* , 51-64.
- Girgin, K. (2008). *Diplomatik Kokteyl*. İstanbul: Yeniüzyıl Yayınları.
- Girginer, C. M. (2009) *NATO-AB İttifak İlişkileri Bağlamında Türk Dış Politikası Karar Alma Sürecinin Analizi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

- Goloğlu, M. (1971). *Türkiye Cumhuriyeti: 1923*. Ankara: Goloğlu Yayınları.
- Göktolga, O. (2005). Dünya'da ve Türkiye'de 68 Hareketi ve Sonuçları. A. Küçük, S. Bakan, & A. Karadağ içinde, *Türkiye'de Siyasal Hayat Cilt-II* (s. 937-955). İstanbul: Aktüel.
- Gönlübol, M., & Bingün, H. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gönlübol, M., & Sar, C. (1990). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası:1919-1938*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Gözen, R. (2006). Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon. Z. Dağı içinde, *Doğudan Batıya Dış Politika: AK Partili Yıllar* (s. 71-96). Ankara: Orion Yayınevi.
- Güldemir, U. (1986). *Çevik Kuvvetin Gölgesinde*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Gümrükçü, H. (2007). Küreselleşme, Avrupa'nın Genişlemesi ve Türkiye-AB İlişkileri Bağlamında Gümrük Birliğinin Değerlendirilmesi. E. Efeğil, & M. S. Erol içinde, *Türkiye-AB İlişkileri* (s. 27-72). Ankara: Orion.
- Günel, E. (2006). *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Güncel Siyaset*. Ankara: Bilimadamı Yayınları.
- Güvenç, B., Şeylan, G., Tekeli, İ., & Turan, Ş. (1994). *Türk-İslam Sentezi*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Güvenç, N. (1988). *Küreselleşme ve Türkiye*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Güzel, H. C., Çiçek, K., & Koca, S. (2002). *Türkler Cilt-17*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- H.Laski. (1966). *Politikaya Giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Habermas, J. (1997). *Ideoloji Olarak Teknik Ve Bilim*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Habermas, J. (2007). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. İstanbul: İletişim.
- Hacı, G. (2009). *Çökmeden*. Ankara: Destek Yayıncılık.
- Hakov, C. (1994). *Türkiye'de 1980 Darbesinin siyasal Önkoşulları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası*. (Çev, P. Demir.) İstanbul: Mozaik.
- Harp Akademileri Komutanlığı. (1981). *Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri*. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları.

- Hatipoğlu, A. (2009). *Küreselleşme Karşısında Politik Süreçler ve Kurumlar*. Ed. A. Özdemir, & M. Eser, *Küreselleşme* (s. 33-65). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Hatipoğlu, A. (2007). *Parlamentoda Sosyal Kesimlerin Temsil Edilebilirliği ve Parlamenter Kimliği: Türk Parlamento Sistemine Yönelik Bir Alan Araştırması*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.
- Hatipoğlu, E. (2006). AB Yolunda Türkiye. M. Dikkaya içinde, *AB Yolunda Türkiye: Müzakere Sürecinin Ekonomi Politikası* (s. 483-507). İstanbul: Alfa Aktüel.
- Heper, M. (2006). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. (Çev, N. Soyarık.) DoğuBatı Yayınları.
- Hippler, J. (2007). Şiddetli Anlaşmazlıklar, Anlaşmazlıklardan Kaçınma ve Ulus İnşası: Terminoloji ve Politik Konseptler. J. Hippler içinde, *Ulus İnşası* (s. 7-19). İstanbul: Versus Kitap.
- Huntington, S. P. (2006). *Medeniyetler Çatışması*. (Çev, M. Turhan, & C. Y. Soydemir.) İstanbul: Okuyan Us Yayın.
- İlhan, A. (2002). *Batı'nın Deli Gömleği*. İstanbul: Kültür Yayınları.
- İlhan, A. (2008). *Hangi Atatürk*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2011). *Rönesans Avrupası: Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, K. (2001). Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği. *Soğuk Savaş Sonrası Yeni Dönemde Türk Dış Politikasında Temel Yaklaşımlar* (s. 83-95). Ankara: Türk .
- İskit, T. (2007). *Diplomasi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İyibozkurt, E. (1999). *Küreselleşme ve Türkiye*. Ezgi Kitabevi.
- Jelavich, B. (2006). *20. Yüzyıl Balkan Tarihi*. (Çev, H. Uğur, & Z. Savan.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Jung, D., & Piccoli, W. (2004). *Yol Ayrımında Türkiye*. (Çev. B. Kurt.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kahraman, H. B. (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*. İstanbul: Agorakitaplığı.
- Kakıncı, S. H. (2004). Kavramlar Açıklayıcılığını Yitirirken Küreselleşme Amerikanlaşma İlişkisi. T. Ateş içinde, *ABD Dış Politikasında Yeni Yaklaşımlar ve Dünya* (s. 11-38). Ankara: Ümit Yayıncılık.

- Kalaycıoğlu, E. (1987). *Çağdaş Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta.
- Kapani, M. (2003). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karaosmanoğlu, A. L. (1996). Turkey: Between The Middle East And Western Europe. K. Karpat içinde, *Turkish Foreign Policy: Recent Developments* (s. 11-24). Madison: Wisconsin.
- Karluk, R. (2007). *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. Ankara: Beta Yayınları.
- Karpat, K. H. (2003). *Türkiye ve Orta Asya*. (Çev, H. Gür) Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2004). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (Çev, R. Boztemur) Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*. (Çev, E. Soğancılar) Ankara: İmge Kitabevi.
- Kayabalı, İ. Arslanoğlu, C. (1990). *Ortadoğu'da Savaş ve Strateji*. Ankara.
- Keleş, R. (1996). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keyder, Ç. (2005). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim.
- Kışlalı, A. T. (1999). *Ben Demokrat Değilim*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kışlalı, A. T. (2006). *Siyasal Sistemler*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kissinger, H. (2007). *Diplomasi*. (Çev, İ. H. Kurt.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kıvanç, H., Öcal, B., Düzgören, K., Ketenci, Ş., Aker, Ö., Erdem, R., et al. (1992). *Türkiye'nin Ekonomik, Politik, Siyasal Yapısı*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Kızılçelik, S. (1994). *Sosyoloji Teorileri-2*. Konya: Yunus Emre.
- Kızılkaya, E., & Engin, C. (2004). Enerjinin Jeopolitiği: Dünya Üzerindeki Jeoekonomik Mücadele. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 197-204.
- Koçer, G. (2007). Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye. *Akademik Bakış* , 1 (1), 195-217.
- Koçer, G. (1993) *Türkiye'de Dış Politika ve Parlamento*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

- Kodal, T. (2006). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası. S. İnan, & E. Haytoğlu içinde, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* (s. 189-228). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kömürcü, D. (2008). 1980 Sonrası Türkiye'de Sosyal Demokrasi: Fırsatlar, Stratejiler ve Kriz (SODEP ve SHP Deneyimleri). İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Kongar, E. (2008). *21.Yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (1972). *Toplumsal Değişme*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kongar, E. (1976). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Köni, H. S. (1981). Atatürk'ün Dış Politikayla İlgili Görüşleri ve Uygulamaları. *100. Yıl Atatürk Konferansları* (s. 131-141). içinde Ankara: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.
- Kültür Bakanlığı. (1981). *Atatürk'ün Milli Dış Politikası* (Cilt II). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1980). Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü Bugünü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 309-335.
- Lesser, I. O., & Fuller, G. E. (2000). *Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*. (Çev. M. Gönenç.) İstanbul: ALFA.
- Lewis, B. (2007). *Ortadoğu*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Lindblom, C. E. (1985). The Science Of Muddling-Through. K. Saybaşılı içinde, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar* (Çev. Ş. Aksoy, s. 157-180). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Linz, J. J. (1975). *Totaliter ve Otoriter Rejimler*. (Çev. E. Özbudun.) Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları.
- Lipset, S. M. (1961). Introduction to Robert Michels' Political Parties: A Sociological Study Of The Oligarchical Tendencies Of Modern Democracy. (Çev. T. Dereli.) *Çalışma ve Toplum* 2008/4 , 11-38.
- Manisalı, E. (2002). *Avrupa Çıkamaz: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Manizade, D. (1975). *Kıbrıs; Dün, Bugün, Yarın*. İstanbul: Kıbrıs Türk Kültür Derneği İstanbul Bölgesi Yayınları.
- Mardin, Ş. (1995). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

- Mazıcı, N. (1988). *Türkiye'de Askeri Darbelerin Sivil Rejimler Üzerindeki Etkileri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Meriç, C. (2008). *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği. (1981). *12 Eylül; Öncesi ve Sonrası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Milliyetçi Çalışma Partisi. (1986). *Milliyetçi Çalışma Partisi Programı*. Ankara.
- Milliyetçi Çalışma Partisi. (1988). *Milliyetçi Çalışma Partisi Programı*. Ankara.
- Milliyetçi Hareket Partisi. (2000). *Milliyetçi Hareket Partisi Programı*. Ankara.
- Milliyetçi Hareket Partisi. (2002). *Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyannamesi* . Ankara: MHP.
- Milliyetçi Hareket Partisi. (2007). *Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyannamesi*. Ankara: MHP.
- Mitchell, W. C. (1985). The Structural Characteristics Of Policy-Making. K. Saybaşılı içinde, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar* (Çev. F. Acar, s. 105-124). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Morgenthau, H. J. (1970). *Uluslararası Politika* (Cilt I). (Çev. B. Oran, & Ü. Oskay.) Ankara: Türk siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Morgenthau, H. J. (1970). *Uluslararası Politika* (Cilt II). (Çev. B. Oran, & Ü. Öskay.) Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Mucuk, M., Alptekin, V., & Eşki, H. (2006). *Türkiye'nin 1980 Sonrası Ekonomi Politikaları ve Politikaların Sosyal İzdişümü*. Muğla: Muğla Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Mütercimler, E., & Öke, M. K. (2000). *Yalnızlıktan Saygınlığa: Demokrat Partinin dış Politikası*. Ankara: Demokratlar Kulübü.
- Oran, B. (2005). *Türk Dış Politikası Cilt-I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2005). *Türk Dış Politikası Cilt-II*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öke, M. K. (1987). *Musul Meselesi Kronolojisi*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Önal, B. (2006) *Amerikan Dış Politikası Oluşum Sürecinde Başkanın Rolü ve Türk Amerikan İlişkileri (1992-2004)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

- Özbudun, E. (2007). *Çağdaş Türk Politikası*. (Çev. A. R. Usul.) İstanbul: Doğan Kitap.
- Özbudun, E., Köker, L., & Kalaycıoğlu, E. (1995). *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Özdalga, E. (2006). *İslamcılığın Türkiye Seyri*. (Çev. G. Türkoğlu.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdalga, H. (2005). *Kötü Yönetilen Türkiye: Örnek Vaka DSP*. İstanbul: Kitap Yayınları.
- Özdemir, H. (1989). *Devlet Krizi: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Özdemir, H. (2007). Siyasal Tarih. S. Akşin içinde, *Türkiye Tarihi IV: Çağdaş Türkiye* (s. 191-264). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özen, Ç., & Yazgan, H. (2007). Zor ya da Zoraki Aday: Türkiye'nin AB'ye Üyelik Süreci. E. Efeğil, & M. S. Erol içinde, *Türkiye-AB İlişkileri* (s. 233-281). Ankara: Orion.
- Özersoy, K. (2001). Montreux Boğazlar Sözleşmesi. *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt I, s. 274-381). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkan, İ. R. (1997). *Dış Kapının Dış Mandalı: Dış Politika*. İstanbul: Çınar Yayınları.
- Özsoy, O. (2000). *Türkiye'nin Demokrasi Arayışı*. İstanbul: Yedirenk Kitapları.
- Öztürk, K. (1981). *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları* (Cilt II). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Parkinson, C. N. (1976). *Siyasal düşüncenin Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Parla, T. (2005). *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Patton, C. V., & Sawicki, D. S. (1993). *Basic Methods of Policy Analysis And Planning*. New Jersey: Prentice Hall.
- Pazarcı, H. (2005). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Polat, A. (2009). 1980 Sonrası Türkiye'nin Solu: SHP Örneği. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Powell, G. B. (1990). *Çağdaş Demokrasiler*. (Çev. M. Turhan.) Ankara: S Yayınları.
- Refah Partisi. (1983). *Refah Partisi Programı*. Ankara.
- Refah Partisi. (1986). *Refah Partisi Programı*. Samsun.

- Reisoğlu, S. (2001). *Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Reljiç, D. (2007). Kendi Kaderini Tayin ve Çok Etnilik Arasında: Bosna ve Kosova'da Uluslararası Aktörler ve Ulus İnşası. J. Hippler içinde, *Ulus İnşası* (Çev. A. Sezgintüredi, & B. Şayli, s. 109-122). İstanbul: Versus Kitap.
- Russell, B. (1983). *İktidar*. (Çev. E. Esençay.) İstanbul: Deniz Kitaplar Yayınevi.
- Saadet Partisi. (2001). *Saadet Partisi Programı*. Ankara : SP.
- Sandıklı, A. (2007) Atatürk Dönemi Türk dış Politikası Işığında Avrupa Birliğine Giriş Süreci, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü: İstanbul.
- Sarıbay, A. Y. (1998). *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Sarıca, M., Teziç, E., & Eskiuyurt, Ö. (1975). *Kıbrıs Sorunu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Saybaşılu, K. (1985). *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Schafer, H.-U. (2007). Ulus İnşası: Dış Askeri Katkıların Olanakları ve Sınırları. J. Hippler içinde, *Ulus İnşası* (Çev. A. Sezgintüredi, & B. Şayli, s. 183-192). İstanbul: Versus Kitap.
- Sencer, M. (1971). *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*. İstanbul: Geçiş Yayınları.
- Seydi, S. (2006). Soğuk Savaş dönemi Türk Dış Politikası. İ. Süleyman, & E. Haytoğlu içinde, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* (s. 269-309). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Gizem Can Yayınları.
- Smith, A. D. (1994). *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (1995). *Toplumsal Değişme Anlayışı*. (Çev. Ü. Oskay.) Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. Der Yayınları.
- Sosyaldemokrat Halkçı Parti. (1993). *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Program ve Tüzük*. İstanbul.
- Sosyaldemokrat Halkçı Parti. (2005). *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Program ve Tüzük*. Ankara.
- Sosyaldemokrat Halkçı Parti. (1991). *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Program ve Uygulama Politikaları*. Ankara.

- Sosyaldemokrat Halkçı Parti. (1985). *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Programı*.
- Stern, A. (2011). *Petrol Savaşları*. (Çev. S. Kaliç.) İstanbul: Neden Kitap.
- Stiglitz, J. E. (2004). *90'ların Yükselişi*. (Çev. A. Özer, & B. Güven.) İstanbul: CSA Global Yayın Ajansı.
- Szentes, T. (1975). Azgelişmişlik ve Sosyalizm. A. Aksoy içinde, *Azgelişmişlik ve Emperyalizm* (s. 19-37). İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Şahin, H. (2002). *Johnson Mektubu*. İstanbul: Gendaş.
- Şanlı, U. (2002). *Borç Kapanı: IMF*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Şaylan, G. (1981). *Çağdaş Siyasal Sistemler*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Şaylan, G. (1992). *Türkiye'de İslamcı Siyaset*. Ankara: V Yayınları.
- Şaylan, G. (1986). *Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Sosyal İdeoloji*. Ankara: V Yayınları.
- Şenel, A. (2004). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim Ve Sanat.
- Şenses, F. (2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi? Ankara: Economic Resarch Center.
- Şiriner, İ., & Doğru, Y. (2008). *Türkiye'de Büyümenin Ekonomi Politikası*. Ankara.
- Tangör, B. (2007) *Avrupa Güvenlik Yönetişimi Çerçevesinde Bosna, Kosova ve Makedonya Krizleri ve Türk Dış Politikası*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Tanör, B., Boratav, K., & Akşin, S. (2008). *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-2003*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Tecer, M. (2005). *Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Todaie.
- Teziç, E. (1976). *100 Soruda Siyasi Partiler*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Timur, T. (2000). *Sürüden Ayrılanlar*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Timur, T. (2004). *Türkiye Nasıl Küreselleşti?* Ankara: İmge Yayınları.
- Timur, T. (1991). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TOBB. (2005). *Ekonomik Rapor 2005*. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.
- TOBB. (2006). *Ekonomik Rapor 2006*. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.

- Toker, M. (1991). *Demokrasinin İsmet Paşalı Yılları: Demokrat Parti'nin Altın Yılları*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TÜBİTAK. (2003). *Enerji ve Doğal Kaynaklar Paneli Raporu*. Ankara: TÜBİTAK.
- Tuncay, S. (1996). *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Tuncel, G. (2005). Türkiye'de Bürokrasi ve Siyaset. A. Küçük içinde, *Türkiye'de Siyasal Hayat*. Ankara: Aktüel.
- Tuncel, G. (2005). Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi. A. Küçük, S. Bakan, & A. Karadağ içinde, *Türkiye'de Siyasal Hayat Cilt-II* (s. 709-739). Ankara: Aktüel.
- Turan, E. (2000). Türk Siyasal ve Toplumsal Yaşamında MHP'nin Yeri ve Kimliği. *Selçuk Üniveristesi*. Konya.
- Turan İ. (1971). *NATO İttifakının Stratejik ve Siyasi Sorunları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Turan, İ. (1976). *Siyasal Sistem Ve Siyasal Davranış*. İstanbul: Der Yayınları.
- Turan, Ş. (2003). *İsmet İnönü; Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Turhan, M. (2000). *Siyasal Elitler*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği. (2001). *Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması* (Cilt II). İstanbul: TÜSİAD.
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği. (2001). *Seçim Sistemi ve Siyasal Partiler Araştırması* (Cilt I). İstanbul: TÜSİAD.
- Tüzün, S. (2006). İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi Türk Dış Politikası. S. İnan, & E. Haytoğlu içinde, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* (s. 233-269). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Uçar, F. (2007). *Dış Türkler*. Ankara: Fark Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1981). *Tarihi Maddeciliğe Reddiye*. İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- Uludağ, İ., & Arıcan, E. (2003). *Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)*. İstanbul: DER Yayınları.
- Uluğ, N. H. (1973). *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*. Milliyet Yayınları.
- Uslu, N. (2003). *The Turkish-American Relationship Between 1947-2003, The History Of a Distinctive Alliance*. Nova Science Publishers.

- Uzgel, İ. (2004). *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Vergin, N. (2000). *Din, Toplum ve Siyasal Sistem*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Vergin, N. (2008). *Siyasetin Sosyolojisi*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Villalta, J. B. (1982). *Atatürk*. (Çev. F. Özsu.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Woodward, B. (2003). *Maestro*. (Çev. C. Feyyat.) İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Yalçinkaya, A. (2006). *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler*. Ankara: Lalezar Kitabevi.
- Yalçinkaya, A. (2006). *Türkistan*. Ankara: Lalezar Kitabevi.
- Yeldan, E. (2005). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İletişim.
- Yenal, O. (2003). *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Yerasimos, S. (2005). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye III*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Yıldırım, O. (2006). *Diplomasi ve Göç: Türkiye Yunanistan Mübadelesinin Öteki Yüzü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, T. (2004). *Uluslararası Politikada Ortadoğu*. Ankara: Akçağ.
- Yüce, Ç. K. (2006). *Kafkasya ve Orta Asya: Enerji Kaynakları Üzerine Mücadele*. İstanbul: Ötüken.
- Yücel, A. (2005) Kore Harbinin Türk Dış Politikasına Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü: Ankara.
- Yücel, M. S. (2006). *Türkiye'nin Siyasal Partileri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Zeybek, N. K. (2001). Türkiye-Türk Dünyası İlişkilerin Geleceği. *Soğuk Savaş Sonrası Yeni Dönemde Türk Dış Politikasında Temel Yaklaşımlar* (s. 110-126). Ankara: Türk Dış Politika Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

ABD Enerji Enformasyon Dairesi. (2009). *World Crude Oil Production: 1960-2009*. Şubat 09, 2011 tarihinde ABD Enerji enformasyon Dairesi Web Sitesi:

http://www.eia.doe.gov/aer/pdf/pages/sec11_11.pdf

ABGS. (tarih yok). *2008 Yılı Ulusal Programı*. Nisan 23, 2011 tarihinde ABGS Web Sitesi:

www.abgs.gov.tr/files/ulusalprogram/ulusalprogram_2008/tr/pdf/up2008_tr.zip

- Adalet ve Kalkınma Partisi. (2002). *AK Parti Seçim Bildirgesi*. Ocak 4, 2012 tarihinde: <http://www.belgenet.com/secim/bildirge/akp2002-5.html>
- Akbulut, Y. (1989). Türkiye Cumhuriyeti 47. Hükümet Programı (09.11.1989-23.06.1991), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP47.htm>
- Annan Planıyla Kurulması Öngörülen Kıbrıs Türk Devleti'nin Anayasası, http://www.mfa.gov.tr/annan-plani-ile-kurulmasi-ongorulen-kibris-turk-devleti_nin-anayasasi.tr.mfa
- Atiker, M. (2006). *Ortadoğu, Petrol ve ABD*. Şubat 09, 2011 tarihinde Konya Ticaret Odası Web Sitesi: <http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/ortadogu.pdf>
- Avrupa Birliği Komisyonu Tavsiye Kararı. Ekim 6, 2004 tarihinde Belgenet: <http://www.belgenet.com/arsiv/ab/rapor2004-03.html>
- Avrupa Komisyonu. (2004). *Etki Raporu*. Nisan 20, 2011 tarihinde Belgenet: http://www.belgenet.com/arsiv/ab/etki_2004.html
- Balkır, C. (2003). *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği*. 04 19, 2011 tarihinde TOBB Web Sitesi: <http://www.tobb.org.tr/yayinlar/annanekonomik.pdf>
- Berberoğlu, E. (1998, Mart 17). *12 Mart Modeli*. 05 13, 2011 tarihinde Hürriyet Gazetesi Web Sitesi: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-10310>
- Berberoğlu, E. (1998, Mart 27). *Müjde, 97 Türk Büyüğü Kurtuluyor*. 05 13, 2011 tarihinde Hürriyet Gazetesi Web Sitesi: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-11700>
- Berberoğlu, E. (1998, Şubat 10). *Saddam'ı Devirmek İçin 5 Maddelik Plan*. 05 13, 2011 tarihinde Hürriyet Gazetesi Web Sitesi: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-5878>
- Birleşmiş Milletler. (2004, 03 31). *BM Kapsamlı Çözüm Planı-Annan Planı*. 03 13, 2011 tarihinde Dışişleri Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr/bm-kapsamlicozum-plani-annan-plani.tr.mfa>
- Cemal, H. (2011, 04 26). *Gazete, Fabrika, Banka*. 04 26, 2011 tarihinde Milliyet Gazetesi Web Sitesi: <http://www.milliyet.com.tr/gazete-fabrika-banka/hasan-cemal/siyaset/yazardetay/26.04.2011/1382313/default.htm>

Çaha, Ö. (Tarihsiz). *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Avrupa Birliği*. 04 02, 2012 tarihinde Fatih Üniversitesi Web Sitesi:

<http://www.fatih.edu.tr/~omercaha/Makaleler/Turkce%20Makaleler/Secmen%20davranisi%20ve%20partilerle%20ilgili%20makaleler/SiyasiPartilerveAvrupaBirligi.doc>

Çiller, T. (1993), Türkiye Cumhuriyeti 50. Hükümet Programı (25.06.1993-05.10.1995), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP50.htm>

Çiller, T. (1995), Türkiye Cumhuriyeti 51. Hükümet Programı (05.10.1995-30.10.1995), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP51.htm>

Çiller, T. (1995), Türkiye Cumhuriyeti 52. Hükümet Programı (30.10.1995-06.03.1996), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP52.htm>

Demirel, S. (1991), Türkiye Cumhuriyeti 49. Hükümet Programı (21.11.1991-25.06.1993), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP49.htm>

Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası. (tarih yok). *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü*. 05 04, 2011 tarihinde www.mfa.gov.tr: <http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa>

Doğan, Y. (2011, 01 26). *Öyle 24 Ocak ki Hayali Cihan Değer*. 01 26, 2011 tarihinde Hürriyet Gazetesi Web Sitesi:

<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/16852413.asp?yazarid=91&gid=61>

Ecevit, B. (1999), Türkiye Cumhuriyeti 56. Hükümet Programı (11.01.1999-28.05.1999), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP56.htm>

Ecevit, B. (1999), Türkiye Cumhuriyeti 57. Hükümet Programı (28.05.1999-18.11.2002), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP57.htm>

Erbakan, N. (1996), Türkiye Cumhuriyeti 54. Hükümet Programı (28.06.1996-30.06.1997), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP54.htm>

Erdoğan, R.T. (2003), Türkiye Cumhuriyeti 59. Hükümet Programı (14.03.2003-29.08.2007), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP59.htm>

Erdoğan, R.T. (2007), Türkiye Cumhuriyeti 60. Hükümet Programı (29.08.2007-06.07.2011), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP60.htm>

- Erhan, Ç. (2003), *ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları*. 01 16, 2012 tarihinde Stradigma Dergisi Web Sitesi:
http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon_sayi_10.pdf
- Gül, A. (2002), Türkiye Cumhuriyeti 58. Hükümet Programı (18.11.2002-14.03.2003), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP58.htm>
- Hürriyet. (2010, Ekim 04). Ekim 04, 2010 tarihinde
www.hurriyet.com.tr/dunya/15930877.asp?gid=373
- Protokol, A. A. (1993). *AT'ye İlişkin Temel Belgeler*. 10 13, 2010 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı Web Sitesi: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/antlasma/aa-kp.pdf>
- Protokol, K. (1999, Aralık 28). Kasım 20, 2010 tarihinde Belgenet:
http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_kprotokol.html
- Siyasi Partiler Kanunu, Aralık 20, 2011 tarihinde: <http://www.anayasa.gen.tr/2820sk.htm>
- Şenses, F. (2003). *Neoliberal Ekonomi Politikaları, İşgücü Piyasaları ve İstihdam*. Nisan 29, 2010 tarihinde Petrol-İş: http://www.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/07_neoliberal/index.htm
- Şimşek H: (2001). *Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Anlayışında Dönüşüm Adlı Konuşması*, 07 02, 2011 tarihinde Ntvmsnbc Web Sitesi: <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/56111.asp>
- The Comprehensive Settlement Of The Cyprus Problem*. (2004), Nisan 29, 2011 tarihinde http://unannanplan.agrino.org/annan_plan_March_30_2004.pdf
- Türk Silahlı Kuvvetleri. (tarih yok). *Türk Silahlı Kuvvetleri*. 04 26, 2011 tarihinde TSK Web Sitesi:
http://www.tsk.tr/4_Uluslararası_İlişkiler/4_5_Avrupa_Konvansiyonel_Kuvvetler_Antlasması/Avrupa_Konvansiyonel_Kuvvetler_Antlasması.htm
- Özal, T. (1983), Türkiye Cumhuriyeti 45. Hükümet Programı (13.12.1983-21.12.1987), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP45.htm>
- Özal, T. (1987), Türkiye Cumhuriyeti 46. Hükümet Programı (21.12.1987-09.11.1989), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP46.htm>
- Ulusal Program Metni, 2001 Yılı, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=58&l=1>
- Ulusal Program Metni, 2003 Yılı, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=196&l=1>

Yeldan, E. (2003). *Küreselleşmenin Neresindeyiz? Türkiye Ekonomisinde Borç Sorunu ve IMF Politikaları*. Nisan 29, 2010 tarihinde Petrol-İş: http://www.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/04_kuresellesme/index.htm

Yılmaz, M. (1991), Türkiye Cumhuriyeti 48. Hükümet Programı (23.06.1991-20.11.1991), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP48.htm>

Yılmaz, M. (1996), Türkiye Cumhuriyeti 53. Hükümet Programı (06.03.1996-28.06.1996), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP53.htm>

Yılmaz, M. (1997), Türkiye Cumhuriyeti 55. Hükümet Programı (30.06.1997-11.01.1999), 03 03, 2011 tarihinde TBMM Web Sitesi: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP55.htm>